

AZERBAJYCAN ROMANTİK EDEBİYATINDA VATAN

(Abbas Sehhet, Mehemed Hâdi, Abdulla Şâik)

AFİNA BARMANBAY

Azerbaycan
Edebiyatı

 BENGÜ

Araştırma

AZERBAYCAN ROMANTİK EDEBİYATINDA VATAN

(Abbas Sehhet, Abdulla Şâik, Mehemmed Hâdi)

AFİNA BARMANBAY

Q 444k 2694

AŞM
Fənduna qəbul olundu

DK 7295

Ankara, 2020

 BENGÜ
Bir Avrasya Yazarlar Birliği Kuruluğudur

**AZERBAYCAN
ROMANTİK EDEBİYATINDA
VATAN**

AFİNA BARMANBAY

Bengü Yayınları: 275
Azerbaycan Edebiyatı: 40

Genel Yayın Yönetmeni
Yakup Ömeroğlu

Editör
Doç.Dr. Mitat Durmuş

Sayfa Tasarımı
İbrahim Sağlam
0532 460 96 41

Kütüphane Bilgi Kartı
Azerbaycan Romantik Edebiyatında
Vatan
Barmanbay, Afina
1.Baskı, 200 s., 16x24 cm
Türü: Araştırma
Eylül 2020, Ankara

ISBN: 978-605-7654-70-0

Baskı
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik OSB 1420. Cd. No: 58/1-2-3-4-5
Ostim-Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0(312) 395 85 71
Sertifika No: 47479

 BENGÜ

BENGÜ YAYINLARI
Sakarya Mah. Göztepe Sk. No: 5/A
Altındağ/ANKARA
Tel : +90(312) 311 70 52
Faks : +90(312) 311 70 32
e-posta: bilgi@ayb.org.tr

*Atam Eflatun Saraçlı'nın
hatırasına...*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9
1. YIRMİNCİ YÜZYILIN İLK YARISINDA AZERBAJYAN EDEBİYATINDA EDEBİ AKIMLAR VE VATAN KONUSU.....	21
1.1. Azerbaycan'da Romantik ve Realist Edebiyat	21
1.2. Yirminci Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Edebiyatında Vatan Konusu	24
2. ABBAS SEHHET (1874-1918).....	31
2.1. Hayatı ve Sanatı	33
2.2. Eserlerinde Vatan Konusu	35
3. MEHEMMED HÂDİ (1879-1920).....	59
3.1. Hayatı ve Sanatı	60
3.2. Eserlerinde Vatan Konusu	63
4. ABDULLA ŞÂİK (1881-1959).....	123
4.1. Hayatı ve Sanatı	124
4.1.1. Ahund Yusuf Ziya Talıbzâde (1877-1922).....	128
4.2. Eserlerinde Vatan Konusu	132
4.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyetine Kadarki Dönem	133
4.2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi.....	147
4.2.3. Sovyet Dönemi.....	159
4.2.3.1. Çocuk Şiirleri.....	167
4.2.3.2. Piyesleri	169
5. VATAN ŞAİRLERİNİ YÂD EDERKEN.....	175
SONUÇ.....	185
KAYNAKÇA.....	191

Ön Söz

Edebiyat, bir kültürün kökünü, gizemini ve ruhunu anlamının en önemli yollarından biridir. Tarih boyunca kültürlerin aydınlatılmasında edebiyattan yararlanılmıştır. Edebiyat, beşeriyeti ruhani yönden besleyen bir maneviyat defnesidir. Bu defnenin en paha biçilmez parçalarından biri ise vatandır. Vatan ile insan arasında mistik bir bağlılık vardır.

Edebiyatın topluma, toplumun tarihe, tarihin de edebiyata hükmü, sonsuz bir döngü hâlinindedir. Vatan kavramı, özellikle savaşlar, inkılaplar döneminde milletlerin literatürlerine bayraktarlık eder. Tarihî olayların akışında edebiyatı etkileyen en önemli konular, vatan ile ilgili olanlardır.

Azerbaycan edebiyatında vatan konusu oldukça geniş çaplı bir çalışma gerektiren konulardan birisidir. Bu sebepten olmalı ki, günümüze kadar ayrıntılı şekilde incelenememiştir.

Bu çalışmanın giriş kısmında sözlü edebiyattan yola çıkılarak Azerbaycan yazılı edebiyatında vatan konusunun gelişim aşamaları, tarihî olaylar eşliğinde takip edilmeye çalışılmıştır. Vatan hakkında yazılan çalışmalarda hep vatan kavramını açıklayan temel ifadeler tekrarlandığı için kavram üzerinde durmaya gereksinim duyulmamıştır.

Azerbaycan edebiyatında vatan konusunun özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında şahlandığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı çalışmanın birinci bölümünde romantik ve realist edebiyatta vatan konusunun işlenme boyutları ve karakteristik özellikleri; 20. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan edebiyatında vatan kavramı ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde romantik edebiyatta vatan konusunun bütün özelliklerinin görülmekte olduğu Abbas Sehhet, Mehemmed Hâdi ve Abdulla Şâik'in eserleri incelenmiştir. "Abdulla Şâik" başlıklı dördüncü bölümde hayatı anlatılırken şairin dünya görüşünde ve sanatında önemli rol oynayan ağabeyi Ahund Yusuf Ziya Talıbzâde hakkında da bilgi verilmiştir. Dönemin manzarasını daha net göstermesi adına Abdulla Şâik'in vatan konulu eserleri, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinden evvel, Cumhuriyet dönemi ve Sovyet dönemi başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde vatan şairleri yâd edilirken, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycanlı şairlerin birbirleriyle ve Türkiyeli şairlerle sanat ilişkileri, ya-

zılan nazireler üzerinde durulmuş, Türk dünyasındaki ortak vatan kavramına ve dünya edebiyatıyla bağlantılarına değinilmiştir.

Tahlile tabi tutulan şiirlerden verilen örnek parçaların kolay anlaşılır olması adına birkaç harf değişikliği ile kelimeler Türkiye Türkçesine uyarlanmış, kullanılmayan kelimelerin aslı gösterilerek dipnotta izahı verilmiştir. Tahlillerde kullanılan şiir parçalarındaki “vatan” kelimesi, kafiyeyi etkilemediği sürece “vatan” olarak kullanılmış, kafiyeyi bozduğu zaman ise orijinalinde olduğu gibi “veten” olarak yazılmıştır. “Yürüyürdü” (yürüyordu), “sevirem” (seviyorum) vs. gibi kelimeler şiirin orijinalliğine hanel getirmemek adına olduğu gibi verilmiş, kelimeler anlaşılır olduğu için dipnot açıklamalarına ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun yanı sıra Mehemmed Hâdi'nin eserlerinde yoğun şekilde kullanılan Arap-Fars tabirleri mümkün derecede Osmanlı Türkçesine uyarlanmış, dipnotlarda günümüzde kullanılmayan kelimelerin yalnızca şiirdeki anlamları açıklanmıştır. Tek dizelerde izahı gerektirecek sözler çok olduğunda dipnotta bütün mısra, yeri geldiğinde ise şiirin bir bendinin tamamının izahlı çevirisi verilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde vatan konulu şiirlerde sıkça kullanılmakta olan “gayret” (geyret) sözü esasen vatanın, halkın, ailenin, kutsal bir şeyin şerefini, haysiyetini koruma anlamlarında kullanıldığı için Türkiye Türkçesinde kullanılan anlamıyla karışmasını diye yeri geldikçe “geyret” şeklinde yazılmıştır. Metin boyunca Azerbaycan kaynaklarından yapılmış atıfların tamamı orijinaline sadık kalmaya özen gösterilecek şekilde Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır.

Çalışmanın asıl amacı, Azerbaycan edebî fikir tarihinde vatan konusunu incelemek, vatan hakkında yazılmış edebî eserlerin özelliklerini açıklamak, bu eserlerin konu ve ideolojik yönden aşamalarını belirlemek, vatan şairlerinin sanatsal ilişkilerine ve eserlerinin evrensel statüsüne dikkat çekmektir. Yapılan bu çalışmanın konu itibarıyla ilklerden olduğunu dikkate alıp, eksikleri hoş görmenizi umar, kitabın bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlamasını umut ederiz.

Giriş

Dünya edebiyatının en köklü konularından olan vatan, Türk sözlü edebiyatında kendi ifadesini manilerde, atasözlerinde, âşıklık sanatında, destanlarda, efsanelerde, rivayetlerde vs. bulur. Manilerde-bayatılarda vatan sevgisi, gurbetlik, hasret, ayrılık motifleri ağırlık teşkil etmektedir. Örneğin, Azerbaycan'a ait bir bayatıda vatan sevgisi, sıla hasreti, gurbet duyguları şöyle ifade edilmektedir:

*“Ezizim veten yahşı¹,
Giymeye keten yahşı.
Gezmeye garip ülke,
Ölmeye veten yahşı.”*
(Kafkasyalı, 2002: 47)

Bir Tatar manisinde de ak keten (vatan) ve gök keten (gurbet) karşılaştırmasının temelinde yine vatan durmaktadır:

*“Arği yagta ag citen,
Birge yagta kük citen;
Yat çirlerde gomer uzdu
Ay-hay tuğanım, bik citen.”*
(Çetin, 2007: 215-216).

*Öbür taraf ak keten,
Bu tarafta gök keten;
Gurbette ömür geçirmek
İnsanı mutsuz eder.”*

Bu manilerde, vatandan uzak kalan insanoğlunun yoğun şekilde yaşadığı sıla ve vatan hasreti, bütün şiirselliği ile ifade edilir. Hasret çeken insan, ayrılık gamına müptela olur. Herhangi bir sebepten dolayı vatandan ayrı kalması insanı vatan hakkındaki düşüncelere, ana yurtla ilgili fikirlere gark eder ve vatan toprağının cennetten de değerli olduğu kanaatine vardırır. Bu sebepten vatana kavuşmak, “cennete düşmekten” üstün hesap edilmektedir:

*“Ezizim hey ağlarım,
Derdime dert bağlarım.
Gurbet cennet olsa da,
“Veten” deyip ağlarım.”*
(Əfəndiyev, 1992: 204-205).

Vatanın toprağını, taşını ruhunda hisseden insan, “vatan” deyip ağlarken kendi duygularını vatan için ağlayan herkesin gözyaşlarında bulur:

1 Yahşı – iyi.

"Ağacın başı benim
Toprağı taşı benim
Vatana kim ağlarsa
Gözünün yaşı benim"
(Alptekin, 2013: 55)

Edebiyatta vatan kavramı gurbet ve sıla duygularıyla donatılmış, giderek sosyal siyasi içerik kazanmaya başlamıştır ve bu bir tesadüf değildir; çünkü vatandan ayrı düşme meselesi, bir takım sosyal, tarihî, manevi ve psikoloji sebeplerle ilintilidir. Doğal afetler, siyasi felaketler, manevi ve psikolojik baskılar bu sebeplerden birkaçıdır. Orta çağ savaşları, ülkedeki iç çatışmalar sonucunda insanlar münferit veya grup şeklinde göçe, esirlik veya sürgünlere maruz kalmışlar. Bütün bu etkiler, insanların kaderinde, hayat ve düşünce tarzlarında geçiş döneminin tezahürü olmuş, onları derin ve hasret dolu hislerin hâkim olduğu bir mertebeye ulaştırmıştır.

Asif Hacı, tarih, sosyal yapı, ekonomi gibi alanların yanı sıra yurt, vatan, toprak gibi unsurları da etnik kökeni belirleyen temel koşullardan biri olarak değerlendirmektedir. Aslında birçok açıdan etnik kökeni belirleyen ve kendine özgü millî kimliye dönüştüren en önemli unsur, coğrafi muhittir. Coğrafi yurt, toplumun millî bilinci, manevi dünyası, hayata bakışı ve genel olarak etnik dünya manzarasıyla iç bağlantısı olan bir olgudur (Hacı, 2002: 55).

"Vatan, Türk düşüncesinde sadece fiziki ve somut tanımlamalarla anlamlandırılacak bir kavram olmamıştır. Toprağın vatanlaşması için kutsal ilkelerle maneviyatla ve tarihle yoğrulmuş olması gerekir ki Türklerde vatan fikri ve vatanseverlik duygusu tarihin eski çağlarından itibaren görülür" (Ardalı Büyükarman, 2007: 364).

Türk halklarının ortak millî manevi değerlerinden olan Dede Korkut destanında vatanın kutsallığı ülküsü, şerefle yaşayıp "yüce amaçlar uğruna ölme felsefesi", Sona Veliyeva'nın da belirttiği gibi, Azerbaycan millî ideolojisinin temelini oluşturan en önemli ilkelerdendir. Destanda etnik birlik ve sosyal dayanışmanın Oğuz elinin parçalanmasının karşısını alan en mühim şart gibi tasvir edilmesi, çağımızda da güncelliğini korumaktadır (Veliyeva, 2002: 11). Köroğlu destanı, Azerbaycan edebiyatında kahramanlık ve vatanseverlik motiflerini daha da güçlendirmiştir. Köroğlu destanında vatan mefhumu orta asırlardaki gibi dar manada değildir, daha kapsamlıdır (Araslı, 1956: 45-48). Dolayısıyla bu destanlar, Azerbaycan Türklerinin vatan kavramının sembolik arketipi olarak değerlendirilebilir. Nizami Caferov'a göre, "Azerbaycan halkının tefekküründe "Vatan" anlayışının tarihi, Azerbaycan halkının tarihi kadar kadim ve zengindir" (Caferov, N., 2011: 21).

Asif Hacı, Azerbaycan dinî felsefi şiirinde vatan kavramının "gerçek coğrafi vatan, cismani vatan, ruhani vatan" gibi türleri olduğunu söylemektedir: "İnsanın kâmilleşmesi onun hakiki olan ruhani vatana kavuşması demektir. Coğrafi ve cismani vatan, geçici, fâni meskenidir ve insan ruhu için gurbettir". Fuzûlî bu yüzden "cismani dünyada garip ve kimsesizdir, hayatı azap ve kederlidir, isteği gerçek vatana – ahirete kavuşmaktır:

Nolar² ağlarsa Fuzûlî rövzeyi-kuyin³ anıp,
Lacerem⁴, giryan olur⁵ gilgac⁶ vatan yâdın garip."
(Hacı, 2002: 127)

Sevgilinin bulunduğu yer cennettir, şair o cenneti anar ve elbette bir garip, vatanı yâd ederken gözyaşlarını tutamaz. Meherrem Gasımlı'ya göre, buradaki "gariplik", tasavvuf sembolizmini yansıttığı için tamamen mecazi anlamdadır. "XII. asırdan başlayarak, Yaseviliğin tesiri altında Türkistan, Kafkas, İran ve Anadolu'da diğer tasavvuf karakter ve deyimleri gibi "gariplik" de yeni felsefi-estetik anlamda klasik edebiyata ve folklorla dâhil olmaya başlamıştır" (Gasımlı, 2011: 137). Fuzûlî, bir kasidesinde de garipliğini "La'l gibi taş içindedir vatanım, Gül gibi dikenli yurt edinmişim" gibi sözlerle şöyle ifade eder:

"Bir diyar içrâyem ki, xəlqindən
Eyləmər hiç kim mənə pərva.
Kimsə yox dərdim eyləyim izhar,
Eyləyim ondan iltiması-dəva.
Lə'lvəş daş içindədir vətənim,
Gül kimi, xarı qılmışam mə'va."
(Füzuli, 2005c: 126).

Bir gazelinde ise şöyle der:

"Edemen terk Fuzûlî ser-i kuyun yârun
Ne kadar zulm yeriyse mana hoşdur vatanım."
(Mazıoğlu, 1992: 178; Tarlan, 1998: 458).

Şair, yârin bulunduğu yeri, yani vahdet âlemini terk edemez. Orası her ne kadar zulm yeri ise de vatan olduğu için şaire hoş gelir. Şurada belirtmemiz gereken bir husus vardır. "Penbe-i merhem-i dâğ içre nihandur bedenüm" dizesiyle başlayan bu gazel, Azerbaycan sahasında "Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənüm" diye başlar ve örnek verdiğimiz parçanın sonunda "vatan" sözü dört defa tekrarlanır:

"Edəmən terk, Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim."
(Füzuli, 2005a: 216; Azərbaycan Klassik Ədəbiyyatı Kitabxanası, 1986: 78).

Fuzûlî'nin içerisinde "vatan" sözü geçen bir diğer gazeli şöyledir:

"Can virmeyemmi gurbete kim bîm-i ta'neden
Yâd-ı vatan figânuma sensüz bahânedür.

2 Nolar – ne olur.

3 Rövze-yi kuyin – Cennet bahçesinin yolu.

4 Lacerem – elbette, şüphesiz.

5 Giryan olmak – ağlamak.

6 Gilgac – kılarken.

Gurbette bulunmaya nasıl can vermem (gurbeti seve seve isterim). Çünkü senin ayrılığında, ayıplanma korkusuyla, vatan hasretini bahane ederek feryat ediyorum" (Mazıoğlu, 1992: 208-209). Fuzûlî, *Leyli ve Mecnun* eserinde ise 20. yüzyıl Türk şiirinde sık sık kullanılan "hubb'ül vatan" (vatan sevgisi) deyimini "Ey ruh, cahillik camını içip vatan sevgisini unuttun" anlamını ifade eden cümlede şöyle kullanır:

"Ey ruh ki, cami-câhl edib nuş,
Hübbi-vâtân eylâdin fêramuş."
(Füzuli, 2005b: 20)

Asif Hacı'ın ifade ettiği gibi; sıradan dünya düzenini kabul etmeyen seçilmiş insanlar, topluma yabancılaşarak yalnızlaşırlar. Çevreden kopan bu insanların manevi yalnızlığı ve teklifi, hayatlarını bir trajediye dönüştürür. Böylece, etnik şiirsel düşüncede kendine özgü gariplik kavramı ve garip karakteri oluşur (Hacı, 2002: 120). Dolayısıyla, divan edebiyatında kullanılan "vatan" kelimesinin anlam yükü 20. yüzyılın başlarındaki kavramları ifade etmese de, aynı kapsamda ve seviyede olmasa da pek çok anlamlarda kullanılmıştır. Aynı durum, âşık edebiyatı için de geçerlidir. Âşık edebiyatında sembolik anlam taşıyan "âşık", "kul", "has-ta", "miskin", "divane", "sefil", "yetim-öksüz" gibi "garip" karakteri de mistik ve felsefi yönüyle dikkat çeker. Mitolojik rivayetlerden başlamış efsane, bayatı, âşık şiirleri ve türkülere dek neredeyse bütün folklor örneklerinde "vatan ve gurbet, ana yurt ve gariplik" karşılaştırması lider konumundadır (Qasımlı, 2011: 135-136). Örneğin, Âşık Garip⁷, Erzurum'dayken sıla hasretini şöyle ifade eder:

"Sizin eller, dağlar, taşlar,
Zalim felek merde tele⁸ kurandır.
Bayırda kar, çovğun, dolu, borandır,
Vatanımdan ayrı düştüm, ağlarım."
(Araslı, 1956: 90)

Gurbet konulu eserlerde turna motifinin ön planda olduğu görülmektedir. "Kendi hayatını göçmen turnalara benzeterek onlarla dertleşen halk şairleri arasında Hayâli, Âşık Kerem, Bahşi, Kuloğlu, Karacaoğlan'ı, Vâgîf, Zâkir, Dede Kasım, Ali Esker gibi Azeri şairlerini; Kusurî, Ruhsatî, Dadaloğlu, Seyit Osman, Efkarî, Kağızmanlı Hafzî ve Ceylânî'yi saya biliriz" (Elçin, 2003: 48). İçerisinde yoğun gurbet ve sıla özlemini barındıran vatan konusu 18. yüzyılda Molla Veli Vidâdi (1709-1809) ve Molla Penah Vâgîf (1717-1797), 19. yüzyıl itibarıyla Kasım Bey Zâkir (1784-1857), Seyid Azim Şirvânî (1835-1888) gibi şairlerin şiirlerinde görülmektedir. "Vatan düşüncesi ve vatan sevgisinin şair ve yazarlar tarafından ele alınmasının yoğunluk kazanması, bu tema etrafında yazılmış eserlerin meydana getirildiği zamanın askerî ve siyasi olayları ile de doğrudan ilgilidir"

(Sütçü, 2004: 581). Azerbaycan Hanlıklarının Çarlık Rusya tarafından işgaliyle vatan kavramına yeni anlamlar yüklenmeye başlanır. Özellikle 1804'te Gence Hanlığının işgalinden sonra Abdürrahman Ağa Dilbazoğlu ve Genceli Hasan adlı pek tanınmayan şairlerin yazmış olduğu şiirlerde vatan kavramının boyutunun değiştiğini fark etmemek mümkün değildir⁹.

Bilindiği üzere, 19. yüzyıldaki Rus-İran savaşları sonucunda Azerbaycan toprakları ikiye bölünür. Günümüzde resmi olmasa da İran devletinin sınırları içerisinde kalan topraklar Cenubi (Güney) Azerbaycan, Rusya sınırları içerisindeki topraklar ise Şimali (Kuzey) Azerbaycan olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, Azerbaycan edebiyatında vatan konulu eserlerde mekân olarak İran adı sık sık karşımıza çıkmaktadır. İki devlet arasında kalmanın doğurduğu trajik yaşam izleri, Ağabeyim Ağa (Ağabacı)'nın (1780-1832) hazin şiirlerinde görülmektedir.

Osmanlı devleti topraklarını kaybettikçe vatan kavramının Türk edebiyatındaki bugünkü anlamı Namık Kemal'le (1840-1888) kök salmaya başlar. Türkiye'de "Vatan redifli gazeller tarihî seyri içinde incelenip değerlendirildiğinde vatan, "insanın doğduğu yer", "sevgilinin yaşadığı" yer anlamında kullanılmakla birlikte, Namık Kemal'i ve ondaki vatan anlayışını hazırlayan duyulara başlangıç teşkil edecek şekillerde görülür" (Sarı, 2016: 212). Benzer durum, Azerbaycan edebiyatında da görülmektedir. 19. yüzyıla kadar Azerbaycan yazılı edebiyatında vatan konusu daha çok gurbet, sıla özlemi şeklinde tezahür eder. Divan edebiyatında "vatan" kelimesine rastlansa da bu konu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenip özellikle 20. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmekte olan vatan kavramından farklıdır. 19. yüzyıl ortalarında başlayan aydınlanma ve modernleşme döneminde vatan sevgisi, "vatana hizmet" gibi bir görevi üstlenir. Mirza Kâzım Bey (1802-1870), Mirza Şefi Vazeh (1796-1852), Abbaskulu Ağa Bakıhanov (1794-1847), Mirza Feteli Ahundzâde (1812-1878) gibi aydınların bütün hizmetleri vatan sevgisinden kaynaklanır. Ahundzâde, 1867-1868 yıllarında Farsça yazdığı bir manzumede vatan için gösterdiği çabalarını ve sonuçlarını kısaca şöyle ifade eder:

"Bu daimi olmayan dünyada benim ömrüm
Hasret ve gussa¹⁰ ile başa çattı¹¹.
Vatan sevgisi yüzünden
Çok tedbirlere el attım
Ancak sayım¹² bir netice vermedi."
(Köçerli, 1963: 252)

9 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: Caferoğlu, (1932a), (1932b), (1932c), (1932d); Barmanbay, (2016).

10 Gussa – keder, kaygı, tasa.

11 Başa çattı – sona erdi.

12 Say – çalışma, emek.

7 Genel bilgilere göre, Âşık Garip'in memleketi Tebriz, yaşadığı yer Halep, bulunduğu mekânlar Tiflis, Erzurum ve Kars'tır. Şüreddin Memmedli, "Âşık Garip" destanının bir varyantına istinad ederek, âşığın memleketinin Tiflis olduğuna kanaat getirmiştir. Bkz: Memmedli, Şüreddin (2012).

8 Tele – tuzak.

Mirza Feteli Ahundzâde'nin "*fikirlerini hayata geçiren ilk dev*" (Əzizoğlu, 2007: 161) olarak nitelendirilen Hasan Bey Zerdabi (1837-1907), vatana hizmet görevini 1875'te Rusya hegemonyasındaki Müslümanların ilk Türkçe gazetesi olan *Ekinci* ile taçlandırır.

20. yüzyıl başlarında Rusya (1905), İran (1905-1907) ve Osmanlı'da (1908) başlanan meşrutiyet ortamının etkisiyle Azerbaycan'da hız kazanan aydınlanma faaliyetleri eşliğinde vatan kavramı da yeni boyutlara ulaşır. Bu dönemde vatan, yalnızca birisinin doğup büyüdüğü veya atalarının yaşamış olduğu yer değil, insanın kutsalı, maneviyatı, geçmişi ve geleceği olarak görülür. Feridun Bey Köçerli, 1909'da yazdığı *Köçerilerin Övza ve Ahvali* adlı makalesinde sadece kendi doğup büyüdüğü ve yaşadığı memleketi vatan olarak görmenin yanlış olduğunu, Azerbaycan Türkleri için vatan kavramının nasıl olması gerektiğini şöyle izah eder: "*Söz yok ki vatan şirindir. Ama vatan bir anadan olduğumuz ev, mahalle, şehir veya köy değil; vatan, geniş ve vüsatlı¹³ bir diyardır. Bir ülke ve memlekettir ki, onun her bir noktası evladı için aziz ve mübarektir*" (Köçerli, 1963: 233).

Günümüzün İran coğrafyasında yüzyıllar boyunca birçok Türk devleti hüküm sürmüştür. Son dönemlere kadar yapılan sayımlara göre, İran nüfusunun yaklaşık yarısını Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Uzun yıllar "ikiye bölünmüş Azerbaycan meselesi" her iki tarafta: Sovyetler Birliği'nde Bolşevik, İran'da Şahlık rejim tarafından yasaklanmıştır (Məmmədli, P., 2015: 51). Buna rağmen siyasi sınırlar Azerbaycan Türklerinin manevi bağlarını koparamamıştır. Azerbaycan halkı 20. yüzyılda İran'da baş gösteren bütün inkılapların "bayraktarı olmuştur" (İbrahimov, 1983: 11). 1905 Rus inkılabının etkisiyle İran'da başlanan Settarhan hareketinin ve yine 1917 Rus inkılabının etkisiyle 1920'de Kuzey Azerbaycan'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra Güney Azerbaycan'da başlanan Şeyh Hiyabâni hareketinin etkileri her ne kadar büyük olsa da elde ettiği sonuçlara bakıldığında en büyük millî istiklal hareketi 1940'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar Kuzey Azerbaycan edebî muhitinde henüz "Cenubi Azerbaycan" ibaresi kullanılmadığı için edebiyatta İran sınırları içinde kalan Azerbaycan'dan İran diye bahsedilir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1941 yılında Sovyet Ordusu İran'a müdahil olduğunda askerlere Kuzey Azerbaycan'dan büyük bir aydın grubu eşilik eder. Bu dönemden itibaren siyasi örgütlenmenin yanı sıra bir edebî kültürel teşkilatlanma da söz konusudur. Tebriz'de yayın hayatına başlayan "Vatan Yolunda" gazetesi, "Azerbaycan" dergisi gibi matbu organlar bu amaca hizmet eder. Dolayısıyla 1941 yılında, sınırın her iki yakasındaki Azerbaycanlılar arasında günümüze kadar devam eden bir edebî hareketin temeli konulur (Məmmədli, P., 2015: 52). 12 Aralık 1945'de Seyid Cafer Pişeveri (1892-1947) başkanlığında Tebriz'de kurulan Azerbaycan Millî Hükümeti yaklaşık bir sene içinde sağlık, askeriye, eğitim, sanat, dil, kültür alanlarında sayısız reformlar yapar. SSCB, İran'daki petrol sahalarının ortak kullanımını için anlaşma imzaladıktan sonra askerî birliklerini geri

13 Vüsatlı – geniş.

çeker, böylece Güney Azerbaycan, İran ordusu karşısında savunmasız bırakılır ve Azerbaycan Millî Hükümeti kanlı şekilde devrilir. Bu dönem itibarıyla "*mes'ele çok geniş boyutlu millî bir ülkü hâline gelmiştir. Bu ülkü geniş planda Azerbaycan'ı birleştirmek, tek bir vatanda, hür bir halk olarak yaşamaktan, dar planda ise en azından Güney Azerbaycan'a İran içinde bir muhtariyet kazandırmaktan ibarettir*" (Akpınar, 1994: 179). 1976'da Güney Azerbaycan edebiyatı ve tarihi, Güney ve Kuzey Azerbaycan edebî kültürel ilişkilerinin öğrenilmesi ve bu ilişkileri pekiştirmek amacıyla Azerbaycan İlimler Akademisinin Edebiyat Enstitüsünde "Cenubi Azerbaycan Edebiyatı" bölümü açılır. Bölümün kurucu başkanı, ilk Güney Azerbaycan edebiyatı uzmanlarından, 1940'lı yıllarda ordu ile Tebriz'e gidip orada "Vatan Yolunda" gazetesinin editörlüğü görevini üstlenen Ord.Prof. Mirza İbrahimov'dur. Görünen şu ki, Sovyet istihbarat servisi bu bölümü açmakla İran'da meydana gelecek 1979 devriminin kültürel alt yapı hazırlıklarına başlamıştır. Fakat bu devrim, "Birleşik Azerbaycan" ülküsüne hiç bir katkı sağlamaz. Günümüze dek devam eden bütün bu süreçte Azerbaycan edebiyatında "İran", "İran Azerbaycan'ı", 1940'lı yıllardan itibaren ise "Cenubi Azerbaycan" konusu vatan kavramının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Balkan Savaşlarının hemen arkasınca Birinci Dünya Savaşı'nın da başlaması, Kuzey Azerbaycan'da millî edebiyatın istikametini belirlemiştir. "*Avrupa'nın işgalci güçlerinin ve Rus emperyalizminin Türk-Müslüman dünyasına yönelik yürüttüğü siyasetin gayri-sağlam, dinî ve millî şovenizm temelleri üzerinde kurulmasının halk tarafından anlaşılması, Azerbaycan'da da Türklük ve milliyetçilik duygularının bir hayli güçlenmesine sebep olmuştur*" (Məmmədli, A., 2010: 19). 1914'te Ahmet Cevat'ın kaleme aldığı *Çırpınırdı Karadeniz* şiiri o dönem Azerbaycan edebiyatında vatan ve bayrak kavramlarının boyutunu ve kapsamını en iyi şekilde gösteren edebî örneklerdendir. Bunun yanı sıra başta Celil Memmedguluzâde'nin *Anamın Kitabı* ve *Azerbaycan* adlı eserleri olmak üzere realist edebiyatta vatan kavramının sırf Azerbaycan Türklerinin meskûn olduğu coğrafyalarla sınırlı kaldığı görülmektedir¹⁴.

Bilindiği üzere, 1917 Rus inkılabı, Çarlık Rusya yönetimindeki bütün halklara istiklal vadeder. Bu dönem itibarıyla Azerbaycan'da millî devlet kurmak amacı, edebî eserlerin de ana konularından biri olur. "*1917 ve 1918 yıllarında Azerbaycan halkı, tarihinin en heyecanlı günlerini yaşıyordu. Edebiyat bu heyecana tercüman oluyor, millî istiklal günlerine yaklaşmanın şevk ve sevinci içinde yaşıyor, büyük umudunu bütün hassaslığı ile terennüm ediyordu*" (Rəsulzadə, 1991: 59).

Türk edebiyatında vatan kavramından bahsederken Muhittin Eliacı'ın belirttiği gibi, vatan önceleri daha çok yer ve mekân anlamlarında kullanılır, Tanzimat'tan sonra ise siyasi bir nitelik kazanır, sonraları Turan'a dönüşer ve Cumhuriyetle birlikte Anadolu'yu ifade eden bir kavram hâline gelir (Eliacı, 2011: 54). Azerbaycan sahasında da edebiyatın başlangıçta aynı süreçten geçtiği söy-

14 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Barmanbay, (2019).

lenebilir. Türk dünyasının romantik aydınları birbirleriyle kesintisiz bir etkileşim içinde olmuşlardır. İsmail Bey Gaspıralı, Alibey Hüseyinzâde, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp; unutulmaya doğru giden Türkçülük, Türk birliği düşüncesini onarmış, "klasik Türkçülük" dönemine imza atmışlardır (Özizoğlu, 2007:154). Romantiklerin görüşleri İsmail Bey Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" formülünden mayalanarak Alibey Hüseyinzâde'nin "Türk kanlı, İslam imanlı, Avrupa kıyafetli" fikriyle beslenmiş, Ziya Gökalp'ın "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şiarıyla pekiştirilmiştir. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" fikri o kadar benimsenilmiştir ki, bu şiar 1918'de Müslüman Doğu'da kurulan ilk Parlamenter Cumhuriyet olan Azerbaycan'ın üç renkli devlet bayrağına da yansımıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu cumhurbaşkanı Muhammed Emin Resulzâde'nin "Bilin ve ağâh olun ki, bizim yegâne çareyi necatımız Türkiye'nin istiklali ve onun terakkisindedir" (Rəsulzadə, 1990: 24) sözlerinin etkisi o dönem romantik edebiyatta da görülmektedir. "Türkistan yellerinin alnını öpüp, dertlerini anlattığı" üç renkli devlet bayrağı, Azerbaycan'ın romantik şairlerinin "Turan'a giderken karşılarına çıkan", dokunmaya bile kıyamayıp "gölgesinin düştüğü mübarek yeri öptükleri" (Cavad, 1992: 138) kutsal mucizelerine, istiklal güneşinin ve yeni hür vatanın sembolüne dönüşmüştür. 1918-1920 yıllarında "Azerbaycan" ve "bayrak" sözleri şiirde, özellikle "Milli kurtuluş hareketinin Azerbaycan ruhunun hassas tellerine tesir derecesini aksettiren milli şair Ahmet Cevat" (Rəsulzadə, 1991: 60) ve "milli bayrağın sembolik açılımını ilk defa şiire getiren Cefer Cabbarlı" (Rüstemli, 2011: 214) gibi genç şairlerin şiirlerinde pek fazla kullanılmıştır. Bu dönem millî edebiyatta, Ziya Gökalp'in:

"Vatan ne Türki'yedir Türklere, ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan..."
(Gökalp, 2017: 22).

ifadesi Azerbaycan edebiyatındaki millî akımın da ülküsü olmuş; Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Turan'a giden yolda bir merteye olarak görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Azerbaycan, Sovyet yönetimi altındaydı ve vatan kavramı Türkiye'de ülkenin mevcut siyasi coğrafi sınırlarına, Azerbaycan'da ise Sovyet Azerbaycan'ı ve SSCB'nin sınırları içine sıkıştırılmış durumdaydı. Sovyet döneminden itibaren edebî eserlerin "formaca millî, mazmunca sosyalist" olması talep edilir; dolayısıyla şekil olarak millî görünen eserler, sosyalist düşünceleri telkin etmeye başlar. Sovyet edebî eleştiri tarihi, Azerbaycan edebiyatının Sovyet dönemini 1917 Rus devriminden itibaren başlatmıştır. Hâlbuki 20. yüzyıl başlarındaki farklı fikir akımlarıyla zengin şiir muhiti 1920'ye kadar devam etmiş ve bütün görüşler edebiyata yansımıştır. 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi Sovyet edebiyatı tarihi içerisinde eritilmiş, tarih saptırılıp sahteleştirildiği gibi, Cumhuriyet döneminin millî edebiyatı da Sovyet edebiyatı içerisinde elenmiş, birçok millî edebî inciler yok edilmiştir. "Türklük ve Türkçülük ideolojisi kokan duygu ve düşünceler gibi "Türk" terimi de" yasaklanmıştır; "Bu devirden başlayarak Azeri veya Azerbaycan Türkçesi değil, Azerbaycan dili,

milleti ve edebiyatı vardır. Millet ve dinin birleşmesinden yaranan kültürel muhit değil, yalnız komünist ideolojisi ve Sovyet vatanperverliği vardır" (Rəsulzadə, 1991: 74). Buna rağmen "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düsturunun Sovyet döneminde de sembol ve simgelere bağlı şekilde edebiyata yansımaları kısmen devam ettirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucu cumhurbaşkanı Muhammed Emin Resulzâde'nin ömrünün sonuna kadar devam eden muhacirlik yılları, "Abdulahap Yurtsever, Mirzabala Memmedzâde, Memmed Sadık Bey, Mustafa Bey Vekilov, Mehemed Ali Resuloğlu, Ahmet Caferoğlu, Azer Tekin, Kerim Oder, Abaskulu Kazımzâde" gibi "vatan fedailerini" ile birlikte mücadele içinde geçmiştir (Sultanlı, 2014: 79). Vatan konusu ülkeyi terketmek durumunda kalan aydınların oluşturduğu muhaceret edebiyatında, Emin Abid Gültekin (1898-1937), Elmas Yıldırım (1907-1952) gibi şairlerin eserlerinde derin hüznün ve hüsrân duygularıyla sürdürülmüştür.

1936 yılı itibariyle başlatılan, "Repressiya" denilen korkunç baskı, "kırmızı terör" döneminde "halk düşmanı", "pantürkist", "panislamist" damgalarla yargılanıp öldürülen aydınların isimleri bile literatürlerden kaldırılır, nesiller onların varlıklarından habersiz şekilde büyür. Bazı yazarların eserleri ise yalnızca edebiyat tarihi kitaplarında "burjuva edebiyatı" gibi takdim edilerek karalanır, ders kitaplarında yer almaz.

1956'da SSCB'de uygulanan genel af yasasından sonra ülkede hissedilmekte olan kısmi demokratikleşme özellikle 1960'lı yıllarda edebiyata da yansımaya başlar. Bahtiyar Vahabzâde gibi nice şair ve yazarlar "Sovyetler Birliği döneminde çok katı sansüre, sosyalist gerçekçilik edebî anlayışının sanatçıyı sınırlayan kesin çizgilerine rağmen milletin yaşadığı acıları, vatan sevgisini ve özgürlük ideali" (Adıgüzel, 2011: 64) ifade etmeye çalışırlar. Sovyetlerin dağılmaya başladığı 1980'li yılların sonlarından itibaren vatan, millet, dil, istiklal konuları yeniden edebiyatta işlenen en başlıca konulara dönüşür. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan edildiği tarihten günümüze kadarki süreç, "Müstakillik Devri Azerbaycan Edebiyatı" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemden itibaren Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan işgali altında bulunmasının etkisiyle vatan, vatanın işgal edilmiş Karabağ bölgesi; edebiyatta en fazla işlenen konulardan biri olarak devam etmektedir. Bütün dönemlerde yazılmış vatan konulu eserlerde içerik ve kavram değişse de mahiyet değişmez. Özellikle 20. yüzyıldan günümüze kadar vatan sevgisi, vatanın istikbali için fedakârlıkların yapılması, vatana hizmet, kutsal bir görev gibi edebî eserlerin ana temasını oluşturur. Vatan kavramıyla ilgili sanatsal hayal gücünün ise 20. yüzyıl başlarında şahlandığı ve edebiyata daha fazla yansıdığı görülmektedir.

1.

YİRMİNCİ YÜZYILIN
İLK YARISINDA
AZERBAJCAN EDEBİYATINDA
EDEBÎ AKIMLAR VE
VATAN KONUSU

1. YİRMİNCİ YÜZYILIN İLK YARISINDA AZERBAYCAN EDEBİYATINDA EDEBİ AKIMLAR VE VATAN KONUSU

1.1. Azerbaycan'da Romantik ve Realist Edebiyat

Tarihi olayları kurgulayan edebî eserler tarihe hizmet ettiği gibi tarih yazmak, toplumu yönetmek için de edebiyattan istifade edilmiştir. 20. yüzyıl, ideolojik mücadelenin şahlandığı ve edebiyatın topluma tesirinin arttığı bir dönemdir. Bu dönemde "mefkûre sahasında mücadelelerin keskinleşmesiyle alakalı olarak, edebiyatın sosyal önemi de artar" (Talibzadə, 1984: 109). 20. yüzyıl başlarında çeşitli sınıfların edebiyata bakışlarındaki farklar daha fazla görünmeye başlar ve pek çok yayın organı, kendi edebî görüşlerini toplumun farklı kesimlerine yaymak için edebiyatı bir imkân alanı olarak görür. Peki, yeniliklerle dolu yeni yüzyılda edebiyatın görevleri neydi? Eskiye olduğu gibi devam ettirmek imkânsızdı, o hâlde nelerden vaz geçip neleri ileriye taşımak lazımdı? Hangi edebî akımları temel almak gerekiyordu? Rus, Avrupa ve Şark edebiyatından nasıl yararlanılabildi? Edebiyatın karşısında duran bu gibi soruları sıralayan Kamal Talibzâde, "Rus Realizmi mi, Türk Romantizmi mi?" sorusunu da vurgular (Talibzadə, 2005: 4). Şu bir gerçek ki, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatında Realizm akımı daha çok Rus edebiyatından, Romantizm akımı ise Osmanlı edebiyatından etkilenir. Azerbaycan şiiri 1905-1917 yıllarında, satirik ruhlu realist üslup ve "M.Hâdi, A. Sehhet, H.Cavid, A.Şâik" gibi şairlerin romantik üslubu olmak üzere artık kendi modern şiir üslubunu oluşturur (Cəfər, 2003: 15). "Tenkitî realizm ve romantizm bu dönem sırf 1905-1907 yılları inkılâbının dalgalarında temel bulan yeni sosyal, manevi çağın iki mütekebil, karşılıklı edebî kutupları gibi yükselir ve devrin karmaşıklık ve tezatlarını vahdette ifade eder" (Qarayev, 1976: 9). Buna rağmen Sovyet döneminde romantik eserlerden daha çok realist eserler ön planda tutulur. Çünkü Osmanlı ve Rusya Türklerinin aydınları resmi olmasa da ortak bir edebî muhit yaratmışlardı ve bu edebî muhit, çoğunlukla romantik akımın üyelerinden oluşmaktaydı. Realist eserlerde eleştiri, romantik eserlere göre daha sertti ve romantik akımın ülküleriyle kıyaslandığında Sovyet siyasetinin çıkarlarına kısmen

daha uygun görünmekteydi; çünkü Realistler “yıkarak, dağıtmak, köhne dünyayı temelden sarsmak için en çok tenkide, satirik usul ve boyalara ağırlık vermişlerdi”. Realistlerin tasvirlerinde “hayatın ışıklı tarafına itinasızlık vardır”, “burada gelecek, yeni hayat, galip insanlar, yeni dünya için savaşanlar da yoklar”, “başkahramanlar menfi insanlardır” (Mir Cəlal, 2004: 30). Bu yüzden Mir Celal, dönemin edebî mekteplerinden bahsederken “XX. asır tenkidi realizmindeki tek yönlülüğü, mahdutluğu¹ ve aludeçiliği²” de belirtir, Celil Memmedguluzâde örneğinde bu metodun dar çerçeveliliği ve basitliğini “edibin görüşlerindeki mahdutluk ile” ilişkilendirir (Mir Cəlal, 2004: 30). Romantik eserlerde ise hayata daha derin, çok yönlü, felsefi bakış hâkimdir. “Felsefeciliğe, felsefi arayışlara meyil başka romantiklerde de vardır. Lakin bu meyil M. Hadi ve H. Cavid’de daha kuvvetli ve devamlıdır” (Cəfərov, M., 1963: 150). Romantik edebiyat, Sovyet edebiyatı tarihinde “müterakki”³ ve “mürteci”⁴ diye ikiye ayrılır, “müterakki” olarak değerlendirilen yazarlar bile haksız eleştirilere maruz bırakılırlar. Her ikisi beşerî konuları içerse de realist eserler, dünyevi; romantik eserler, uhrevi ve manevi duygularla mayalanmış olur. Romantiklerin gönül coğrafyası daha geniştir. Azerbaycan, Romantiklerin vatan ideallerinde bir bütünün parçasıdır. Romantiklerin idealleri sınırsızdır - bir “Kızıl Elma”dır. Realistler; Azerbaycan’ın ve Müslüman dünyasının terakki edip Batı devletlerinin seviyesine yetişmesi için çabalarlar, bunun için acı gerçekleri acımasızca eleştirir, halkı bu yolla ıslah etmeye çalışırlar. Romantikler ise gerçeklerin özüne inerek olaylara daha çok felsefi yaklaşımları ile milleti eğitmeye çalışırlar. Bu noktada amaç aynı, yollar farklıdır. Şu da bir gerçek ki, eğitirken romantiklerin seçtiği yol, psikolojide de, pedagojide de, dinde de daha verimli yol olarak görülmektedir.

Amaçları aynı olsa da “romantiklerin realistlerden farklı bir yol izlemeleri, onların daha çok felsefi mülahazalar içerisinde, idealist, ütopyik, romantik ve ülkücü bir bakış açısı geliştirmiş olmaları ile açıklanabilmektedir. Bu nedendir ki romantikler sosyal ve siyasi hayattaki dalgalanmalara bağlı olarak iyimser ve kötümser tavırlardan, sevinç ve üzüntü, ümit ve ümitsizlik duygularının sık sık yer değiştirdiği bir iç çatışma psikolojisinden kendilerini kurtaramamışlardır” (Erol, 2017: 52).

Memmed Cefer’in belirttiği gibi, vatan-millet sevgisi ve vatana-millete olan dargınlık, “ikiz hisler gibi” romantikleri terketmez: Bir tarafta vatana, millete hizmet göstermenin verdiği gurur ve iftihar hissi; diğer tarafta vatanın, milletin durumundan duyulan memnuniyetsizlik, dargınlık, kırgınlık, hüznün, keder duygusu. Romantiklerin vatan ve milletle ilgili eserlerinde bu iki farklı hissin, duygunun bir vahdet şeklinde tezahür ettiği görülmektedir (Cəfər, 2003: 75). Ali Erol, Azerbaycan romantiklerinin sergiledikleri çelişkili ruh hâllerinin bu yönüyle Avrupa romantizmini hatırlattığına dikkat çekerek aradaki farkı şöyle ifade eder: Benzer “si-

1 Mahdutluk – basitlik, sınırlılık.

2 Aludeçilik – alışkanlık.

3 Müterakki – terakki etmiş, ilerlemiş.

4 Mürteci – yeni düzene karşı direnen (kimse), gerici.

yasi, dini, kültürel anlamda derin bir huzursuzluk, maraziyet ve melankoli” süreci yaşanmış olsa da, “Azerbaycan edebiyatındaki melankoli ve santimentalizm hiçbir zaman nihilist duygulara dönüşmemiş, gelecek umudu hiçbir zaman tam olarak kaybedilmemiştir” (Erol, 2017: 55-56). Romantikler teselliye gelecekte bulmuşlardı. Romantiklerle realistlerin ideallerinin temel noktası ve en birleştirici özelliği ise maarif, eğitim ve kültüre verilen önemdir. Yalnız maarif, romantiklerin ideallerinin başlangıcıdır. Realistler, cemiyete; romantikler ise bütün insanlığa isyan etmişlerdi. Realistlerden “C. Memmedkuluzâde, A. Hakverdiyev, M.E. Sâbir daha çok hayatın menfi sahnelerini, menfi insanların kaleme almaya meylediyorlardı. Köhne dünyaya, Çar’a, mülkedar⁵, tufeyli ruhanilere⁶ karşı mücadele edenlerin faaliyetini yeteri kadar yansıtmıyorlardı” (Mir Cəlal, 2004: 58). Bu yüzden her şeyin sadece inkılapla düzeltilebileceği düşüncesine inanan veya bunu telkin eden Sovyet tenkidi, Sâbir ve Celil Memmedguluzâde gibi realist sanatkarların ideolojik olarak Rus proleter yazarlarını anımsattığını ve Azerbaycan edebiyatında daha devrimden önce sosyalist realizminin oluşmasının temelini hazırladıklarını yazar, romantiklerin ise dünyadaki olayların siyasi mahiyetini kavrayamadıklarını iddia eder. “Oysaki söz konusu yıllarda esasen önemli ölçüde hedef birliği vardır ve bu yazarların arasında dil ya da üslup kaygılarının ötesinde çok da büyük farklılıklar yoktur” (Erol, 2018: 1217). Sovyet tenkidi, hem realistleri hem de romantikleri cemiyetin kurtuluşunu yalnızca eğitimde görmelerini, eğitimle kurtulacaklarına inanmalarını eleştirir, onların devrimci düşüncelere erişemediklerini yazar (Очерк истории Азербайджанской советской литературы, 1963: 28-29). “Edebî eleştiri tarihinde farklı tarzlarından dolayı romantik akımın öncüsü Alibey Hüseyinzâde’nin (1864-1940) Hayat gazetesi (1905-1906) ve Füyûzât dergisi (1906-1907) ile realist akımın öncüsü Celil Memmedguluzâde’nin (1869-1932) Molla Nesreddin (1906-1931) dergisi sürekli karşı karşıya getirilmiştir” (Barmanbay, 2019: 85). Hâlbuki Molla Nesreddin ve Füyûzât’ın temsil ettiği “tenkiti realizm ve romantizm” “yeni sosyal, manevi çağın iki mütekebil, karşılıklı edebî kutupları gibi yükselir ve devrin karmaşıklık ve tezatlarını vahdetle ifade eder” (Qarayev, 1976: 9). Sovyet döneminde özellikle Alibey Hüseyinzâde’nin yönettiği “Füyuzat edebî mektebi” keskin eleştirilere maruz bırakılır. Oysa bu dönemde “Hayat ve Füyuzat gibi ağırbaşlı matbuat “Vatanî” bir edebiyat çıkışı açmakla bu yeni doğacak olan millî edebiyata yeni kapı açtı” (Caferoğlu, 1932d: 430). Aynı zamanda Füyûzât, “Azerbaycan’dan bütün Türk dünyasına açılan bir pencere” (Uygur, 2010: 164) idi. Bu edebî mektebin üyeleri Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi, Hüseyin Cavid, Abdulla Şâik gibi şairlerin Türkçülük ve İslamçılık ile ilgili görüşlerinin yansımış olduğu eserleri görmezden gelinmiştir. Abbas Sehhet ve Abdulla Şâik’in çocuk edebiyatına dair şiirleri öne çıkarılmış, Mehmed Hâdi ve Hüseyin Cavid daha fazla eleştirilere tabi tutulmuştur. “Hüseyin Cavid’i sosyalizm realizminin en büyük temsilcilerinden biri olarak gösterme çabaları boşa çıkan sosyalist eleştirmenler, daha sonra

5 Mülkedar – mülk, toprak sahibi.

6 Tufeyli ruhaniler – asatik din adamları.

onu inkılabın gerçeklerini anlamamakla itham etmişlerdir” (Adıgüzel, 2019: 282). Bütün bunların yanı sıra, maarifçiler arasında hem realist hem de romantik sanat-kârlar bulunduğu hâlde, eğitimle meşgul olup, ders kitapları hazırlayan romantik sanat-kârlar zaman zaman realist yazar gibi tanıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin, birçok romantik eserlere yapıldığı gibi, Abdulla Şâik’in ünlü “*Hepimiz bir güneşin zerresiyiz*” mısralı şiiri de “*realist üslubun çıplak talepleriyle*” değerlendirilmiştir (Məmmədov, Ə., 1983: 62). Hâlbuki şiirde beşerî duygular tamamen romantik öğelerle tasvir edilir ve bu, romantik edebiyatın millî olduğu kadar da hümanizm temelli olmasıyla ilgilidir. Ayrıca Abdulla Şâik kendisi romantik şair olduğu hâlde realist-maarifçiler (Mir Cəlal & Hüseynov, 1982: 427) veya maarifçi-didaktik (Mir Cəlal, 2004: 390) yazarlar arasına dâhil edilmiştir. Fakat Şamil Vəliyev’in de ifade ettiği gibi, bütün bunlar bir nevi romantik yazar ve şairleri koruma, topluma kazan-dırma amacıyla yapılmıştır:

Totalitar siyasi rejimin uyguladığı sansüre rağmen, “*Mir Celal, M.Cafer, M.İbrahimov, C.Handan, F.Gasımzade, M.Arif, K.Talibzade, A.Mirehmedov ve başkaları*”nın “*emeyinin neticesidir ki, H. Cavid, M.Hadi, A.Sehhet, A.Şâik’in eserleri*” o yıllarda geniş serhler, izahlarla yayınlanmış, haklarında monografiler yazılmıştır (Vəliyev Köprülü, 1999: 25).

Cemiyetin ıslahında ve yeniden kurulmasında edebiyatın sosyal içeriği, ah-laki ve eğitici rolüne odaklanan ve bu konuda ilkeli bir duruş sergileyen maarifçi yazarlar, farklı sanat-kârların eserlerini tahlil ederken ilk önce bu eserin halkın dü-şünsel gelişimine ne gibi katkı sağlayacağını dikkate almışlardır (Məmmədov, X., 1999: 23). Bu dönem Azerbaycan edebiyatında hemen hemen bütün metotlarla yazılmış eserlerde ulusal mücadele ve uyanış ruhunun ön planda olduğu görül-mektedir (Məmməd, 2016: 113). “*Esasen Abbas Sehhet, Muhammed Hadi, Hüseyin Cavid ve Abdulla Şaik gibi kudretli kalem sahiplerinin yaratıcılığında temsil olunan müterakki romantik şiir, kendine özgü orijinal özellikleri*”, konu, ana fikir, dil, üslup vs. yönleriyle “*millî şiirin panoramasını ahenktar şekilde*” tamamlamışlardır (Məmmədov, M., 2005: 16).

1.2. Yirminci Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Edebiyatında Vatan Konusu

19. yüzyılda aydınlanma hareketinin başlamasıyla Azerbaycan’da vatan kavramına yeni anlamlar yüklenmeye başlanır. Buna rağmen vatan kavramı, varlığını bağımsız bir devlet hâlinde sürdürme fırsatı olmayan, Rusya ve İran arasında bölüşürülen hanlıklardan oluşan Azerbaycan’da günümüzdeki seviyeye ulaşamaz. 19. yüzyılda Azerbaycan edebî muhitinde vatan anlayışı üzerine yazılmış bir ma-kaleye şimdilik rastlanmamaktadır. Osmanlı aydınlarının sırf bu yöndeki faaliyeti, Azerbaycan edebî muhitinde 1905 Rus inkılabından hemen sonra demokratikleş-me ortamının tanıdığı fırsatlarla ortaya çıkacak yeni vatan anlayışınının şekillen-mesine etki edecektir.

1874 yılında İstanbul’da yayınlanan *Vatan Lafzının Envâ-ı Ahkâmı ve Her Hükümün Muvâzene-i Hikemiyesi* adlı iki makalede (Midhat, 1291/1874a: 395-403; Midhat, 1291/1874b: 420-423) vatanın türlerinden bahsedilmektedir. Yazarın Ahmed Mithad Efendi olduğu tahmin edilen bu makalelerde⁷ vatanın türleriyle ilgili dikkat çeken örnekler sunulur:

“*Bir adam anasının karnına Kafkasya’da düşmüş, Sinop’ta dünyaya gelmiş, kundağı içinde olarak İstanbul’a gelerek orada kendi mevcudiyetini anlayacak kadar büyü-müş, badehu Mısıra gitmiş, gençlik zamanını orada çıkardıktan sonra Fas’a hicret eylemiş ise bu adam için hangi yer vatan ittihaz olunacaktır?*” (Midhat, 1291/1874a: 395. Aktaran: Sütçü, 2004: 174).

Ahmed Midhat Efendi, bu gibi örneklerle istinaden “*bir insan için bulunduğu mekânın nasıl bir vatan olduğu meselesini altı bakışta toplar. Bunlar; vatan-ı mevrûs, maskat-ı re’s, menşe, vatan-ı müttehaaz, vatan-ı müsterek, vatan-ı siyâsî*” (Midhat, 1291/1874a: 395. Aktaran: Sütçü, 2004: 175). Vatan-ı mevrûs, insanın atalarından kendisine miras kalmıştır. Ahmed Mithad’a göre, “*vatan-ı aslî ve va-tan-ı mevrûsun kutsiyeti pek ince ve naziktir*”. Bir insan, vücudunda dolaşan kanın hangi kandan miras kaldığını bildiğinde “*bu kan veya familya ismini miras bırakan kimsenin bir avuç toprağı ile baş başa kalır*”. Ahmed Midhat, bu bir avuç toprağın hikmetini ise şöyle açıklar: “*Ceddini ve ecdâdını öğrenmek insan için yenil-mesi mümkün olmayan bir arzudur. Bu arzu insanı çeke çeke vatan-ı mevrûsa ka-dar çekip götürmez mi?*” (Midhat, 1291/1874a: 399. Aktaran: Sütçü, 2004: 176). Sadrazam Said Halim Paşa, “*Bir Müslüman’ın vatani, İslam’ın hüküm sürdüğü yerdir*” (Said Halim Paşa, 1973: 32) dediği zaman şeriatın hâkim olduğu yerleri “*manevi vatan*” olarak kabul etmiş olur. Kudret Bülbül’ün belirttiği gibi; Paşa, bu ifadeyi kullandığı zaman Türklerin maddî vatanları henüz işgal edilmemiş, mane-vî vatanları ise Batı’nın istilasına maruz kalmıştı, bu yüzden “*manevî vatan*”ın da maddî vatan gibi korunmasını istemiştir (Bülbül, 2006: 229-230). Osmanlı edebî muhitinde tartışılan vatan kavramının ve vatana yüklenen bu gibi anlamların etkisi, Azerbaycan edebî muhitinde 1905 Rus inkılabından sonra görülmektedir. Azerbaycan’da Vatan kavramının tahliline ilk defa Feridun Bey Köçerli’nin *Vatan Mehebbeti*⁸ (1906) adlı makalesinde rastlanmaktadır. Edebiyatçı, folklorcu, pedagog, gazeteci gibi yönleriyle Azerbaycan edebiyatı alanında önemli bir yere sahip olan Feridun Bey Köçerli, “*Mirza Feteli Ahundov’dan sonra edebî tenkit ve edebiyat tarihi alanında faaliyet gösteren en görkemli şahsiyettir*” (Talibzade, 1966: 401). Köçerli, 1906 yılında *İrşad* gazetesinde yayınlanan *Vatan Mehebbeti* adlı makalesinde vatan sevgisini karakterize ederken ilgi çekici açıklamalar yapar. Adı geçen makale günümüze dek yayınlanmadığı için vatan sevgisinin zahirî ve bâtnî türlerinden bahsedilen fikirleri olduğu gibi aktarmak faydalı olacaktır:

7 Tefik Sütçü, imzasız yayınlanan bu iki makalenin “*insanın bulunduğu mekânla ilişkisi yönünden vatanın türlerine ayrılması ilke ilgili ilk fikir yürüten yazar*” olarak nitelendirdiği Ahmed Mithad Efendi’ye ait olduğunu belirtmiştir (Sütçü, 2004: 173-174).

8 Mehebbet – muhabbet. Azerbaycan sahasında “muhabbet” sözü yalnızca aşk, sevgi anlamında kullanılmaktadır.

"Az adam⁹ tapılar¹⁰ ki, öz vatanını sevmesin, onu aziz tutmasın. Vatan mehebbeti herkesin kalbinde az veya çok derecede vardır. Bu mehebbet valideyne¹¹, akrabaya, dost ve aşnaya¹² olan mehebbet gibi zaye¹³ ve celidir¹⁴. Her şahsın tinet¹⁵ ve tabiatında kudretten konulmuştur. Vatan mehebbeti iki kısımdır; bir kısmı vatanın hud¹⁶ özünüdür¹⁷, onun dağlarına, meşelerine, sahralarına, bağlarına, çeşme ve çaylarına, ab-havasına, vatani ihata eden asumana ve onun üzerinde gerdiş¹⁸ ve seyahat eden bulutlara ve deste deste uçan kuşlara vesaire heves zahiriyle derk olunan alamet ve esere" (Köçerli, 1906: 2-3).

Feridun Bey Köçerli, iki ayrı yönüyle bahsettiği vatan sevgisini karakterize ederken, birinci tür vatan sevgisinin zahiri, yani bilinen, görünen türde olduğunu söyler. Bu tür sevgi; aileye, akrabaya, arkadaşına duyulan, insanın yapısı gereği doğal hislerdir, bir içgüdüdür. Köçerli, bütünü vatan sevgisiyle ilgili fikirlerini ve her iki türün karşılaştırmalı özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

"İkinci kısım mehebbet bütünü ve manevidir. Bu mehebbet bağlıdır vatanda sükn eden¹⁹ kavim kardeşe, dost aşnaya²⁰ ve bilcümle vatan evlatlarına, vatan kardeşlerine ve hemçinir²¹ bu mehebbet bağlıdır vatanda icra olunan kamun ve kaideye, ayın ve âdete, vatanın verdiği hürriyet ve azadeliğe²², onun kuvvet ve şevketine, cah-ü celaline²³, maddi ve manevi terakkisine, onun içinde söylenen dile, edebiyata ve balküllüye²⁴ vatan evladının dünyevi ve ruhani diriliğine. Evvelinci²⁵ kısım mehebbet ki, vatanın zahiri özvana²⁶ dairdir, denilebilir ki, hemişeliktir²⁷. Onun artmasına ihtimal var ki, azalmasına yoktur. Ama ikinci kısım mehebbet daimi değil. Onun tezvid²⁸ ve tebdil²⁹ bulmasına, azalıp çoğalmasına sebep ve illetler çoktur. Ne kadar vatan kuvvetli, şöhretli ve şefkatli olursa, ne kadar ehl-i vatanın onda güzeran³⁰ tutmuşu vüsat

ve refahat³¹ ile geçerse, onların mali ve canı, ırz ve namusu her kısım hata ve beladan, zulüm ve takipten emin ve selamet kalırsa, idareyi-memleket ve intizami-devlet adalet ve hüsnalülade³² üzere care olursa³³, bir o kadar vatanın mehebbeti kalplere caygir³⁴ olup günden güne artacaktır. Ehl-i vatan birbirilerine kardeş gibi bakıp kendilerini bir ananın evladı ve bir hanedanın efradı³⁵ hesap edip kemal-ülfet ve müveddetle³⁶ ömür sürüp ulum³⁷ ve fümün³⁸ yolunda giderek terakki bulup büyük bir millet ve muktedir bir devlet tesis etmelerine şüphe kalmayacaktır. Vê bilakis, eğer vatan kendi vazifesini layıkıyla yerine getiremezse ve evladına hüsn-ü terbiye³⁹ vermekte aciz kalırsa, ata-ana gibi onları hesabına alıp hata ve beladan muhafaza⁴⁰ edemezse, onlara hürriyet ve azatlık veremezse – böyle vatan layık-i mehebbet⁴¹ olmaz. Evladını kendisinden birağbet⁴² ve narazı⁴³ edip kenar kılar" (Köçerli, 1906: 2-3).

Görüldüğü üzere Köçerli, vatanseverliğin, insanın vatana bağlılığının ikinci – bütünü tarafını mevcut manevi, ahlaki, toplumsal, kültürel, ideolojik, siyasi, iktisadi, maddi, eğitimsel güvence gibi sebeplere bağlar.

İsa Hebibbeyli'ye göre, 20. yüzyıl başlarından itibaren klasik şiirdeki vatan terennümünün yerini daha çok vatanın kaderi meselesi alır (Həbibov, 1984: 13). Bunun yanı sıra romantikler, vatan güzelliklerini tasvir edip vatana sevgi aşılama-ya çalışırken de "devrin gerçek hayat hadiselerine – inkılâplara, emperyalist muharebelerine de vatan sevgisi ideası prizmasından münasebet beslerler" (Əyyub, 2017: 49-50). Romantiklerin en coşkulu, en harareti, aynı zamanda en duygusal, en hazin eserlerinin merkezinde hep vatan durmaktadır.

"Vatanperverlik, vatana mehebbet ideası, romantik şiirin ruhumu, canını teşkil eder. Romantik şaire yaratıcılık ilhamı veren, onun ruhumu coşturup telaâtüme⁴⁴ getiren sırf vatan ve halk mehebbeti, millet sevgisidir. Ana vatani sevmeği, ona hakiki evlat mehebbeti ile hizmet etmeği, romantik şiirin lirik kahramanı kendisinin yüksek ideali, mukaddes ve vicdani borcu hesap eder" (Məmmədov, M., 2005: 17).

Bu dönemde sürekli değişmekte olan sosyal, siyasi, tarihi, edebî, kültürel olayların hızına yetişebilen en etken edebî tür, şiirdir. Şiir, diğer edebî eserlere göre daha hızlı yazıldığı gibi, hızlı şekilde de yayılıp okunan edebî türdür. Kısa bir

31 Refahat – "refah" sözünün çoğunluk hali.

32 Hüsnalülade – ali, yüksek seviyede.

33 Care olursa – devam ederse.

34 Caygir olmak – yer kapsamak, yerleşmek.

35 Efrad – fertler, bireyler.

36 Müveddet – sevgi.

37 Unun – ilimler, bilimler.

38 Fümün – fenler.

39 Hüsn-ü terbiye – güzel, eksiksiz terbiye.

40 Muhafaza – muhafazlık, koruyuculuk. Muhafaza etmek – himâye etmek, korumak.

41 Layık-i mehebbet – aşka layık, sevgiyi hak eden.

42 Birağbet – rağbetsiz, ilgisiz, isteksiz.

43 Narazı – razı olmayan, memnuniyetsiz.

44 elâtum – birbirine çarpan dalgalar.

9 Adam – insan.

10 Tapılar – bulunur.

11 Valideyn – veli, anne baba.

12 Aşna – ahbap, arkadaş.

13 Zaye – aşikâr, açık.

14 Celî – açık, aşikâr.

15 Tinet – yaratılış, maya, fitrat, hilkat.

16 Hud – sırf.

17 Özünüdür – kendisinedir.

18 Gerdiş – dönüş, dönme, dolaşma.

19 Sükn etmek – sakini olmak, yaşamak.

20 Aşna – aşına, tanıdık, yabancı olmayan.

21 Hemçinir – hem de, yanı sıra.

22 Azadelik – özgürlük.

23 Cah-ü celal – ihtişamlı makam, itibarlı mevki.

24 Balküllüye – külliyeten, genel olarak, umumiyetle.

25 Evvelinci – önceki.

26 Övza – görünüş, vaziyet, durum.

27 Hemişelik – ömürlük.

28 Tezvid – artış.

29 Tebdil – değişim.

30 Güzeran – geçim.

süre içinde daha fazla okuyucuyu etkileyip daha verimli sonuçlara ulaşan şiir, her zaman rağbet görmüştür. Hasan Bey Zerdabi, özellikle Azerbaycan sahasında şiirin nasıl önem arz ettiğini şöyle ifade eder: “*Bizim Kafkas Müslümanlarına hiç bir yazı ve dil ile denilen söz o kadar eser etmez, nice ki, şiir ile denilen söz*” (Zerdabi, 1906). Vatan güzelliklerini kaleme alırken romantik şairler, okuyucunun kalbinde de vatanseverlik duygularını uyandırır, vatandaşları eğitmeye çalışırlardı; “*bu, elbette, Azerbaycan romantiklerinin maarifçi yönleriyle ilgiliydi*” (Əyyub, 2017: 55). “*Hem romantik hem de realist şiir dilinin ezberine çevrilen*” “*Vatan, millet, azatlık, istiklal gibi en yeni ve en mukaddes kavramlar*” (Ağayev, 2002: 65), dönemin en önemli meseleleri seviyesine yükselir.

Azerbaycan sahasında vatan konulu şiirler daha çok vatanın doğasını tasvir eden ve vatanın kaderini konu eden eserler olarak tasniflendirilse de, Vurgun Eyüp’ün de belirttiği gibi, 20. yüzyıl başlarında romantikler “*vatanı terennüm ederken hem de onun talihini düşünmüşlerdir*” (Əyyub, 2017: 49-50). Ali Kurt, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar geçen süreçte şiir sahasında vatan temini inceleyen belli maddelere göre şöyle bir sınıflandırma yapar:

“*a) Vatanı Kurtarmak İçin Savaşmaya, Mücadeleye Çağırın Kahramanlık Şiirleri; b) Kaybedilen Topraklar İçin Üzüntülerin ve Vatanın İçinde Bulunduğu Kötü Durumun Anlatıldığı Şiirler; c) Şanlı Tarihimizden ve Hâlihazırda Alınan Zaferlerden Bahseden Şiirler; d) Vatan Sevgisini Dile Getiren Şiirler; e) Turancılık İdeali Etrafında Yazılan Şiirler*” (Kurt, 2009: 111).

Azerbaycan sahası romantik edebiyata genel olarak bakıldığında, özellikle şiirde vatan sevgisini ifade eden eserlerin gruplaştırılması mümkün değildir. Çünkü doğa güzellikleri, yurt sevgisi, şanlı tarih, kahramanlık, zafer, yenilgi, vatanın terakkisine engel olan cehalet ve gaflet, vatanın istikbalini belirleyecek olan maarif ve medeniyet, İslam, Turan, halk, millet, ümmet vs. konulu bütün eserlerin ortak noktası vatandır. Aynı eserde bu meselelerden birkaç tanesine birlikte rastlanabilir ve bütün bu konuların hepsi vatanla bağlantılıdır. “*Hürriyet motifi, Vatanın özgürlüğü ve millî istiklal meseleleri romantizm edebiyatında öyle zengin ve elvandır ki*” (Osmanlı, 1985: 8), “*vatan mevzusu, vatanperverlik motifleri o derecede rengârenk, kapsamlıdır ki, onların çok yönlü ilmi tetkiki, idea-estetik hususiyetlerinin yüze çıkarılması ayrıca tetkikat işinin materyalidir*” (Əyyub, 2017: 64). Azerbaycan edebiyatında vatan konusu, günümüze kadar ayrıca bir konu olarak ayrıntılı şekilde işlenmemiştir. 20. yüzyıl Azerbaycan romantiklerinden her birinin eserlerindeki vatan, millet ve hürriyet kavramları özel anlam yükü taşımakla birlikte “*bu yazarların millî kimliklerini de belirlemiştir*” (Osmanlı, 2004, 18). Romantik edebiyattaki vatan ile ilgili eserler, ortak konuya rağmen her biri kendine özgü sanatsal boyalarla, üsluplarıyla birbirinden farklıdır. Çalışmamızda 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli isimleri Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi ve Abdulla Şâik’in eserlerinde vatan konusu ayrıntılı ve kapsamlı şekilde araştırmaya tabi tutulmuştur. Bu yazarların sanatı; dönemin sosyal, tarihî, kültürel, edebî manzarasını ve romantik edebiyatta vatan konusunun bütün özelliklerini yansıtmaktadır.

2.

ABBAS SEHHET (1874-1918)

2. ABBAS SEHHET (1874-1918)

*"Şişe çeksez de diriyken etimi,
Atmaram ben vatan ü milletimi,
Mesleğim tercüme-i hâlimdir:
Lütfi-hak gaye-yi âmâlimdir."*

2.1. Hayatı ve Sanatı

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan romantik edebiyatının öncülerindedir. İsmi Abbaskulu Mehdizâde, mahlası "sıhhat" anlamına gelen Sehhet'tir. 1874'te Şamahı şehrinin Sarıtoprak mahallesinde dünyaya gelir. Babası Molla Aliabbas, cami imamı ve medrese hocası olduğu gibi, Aşân mahlasıyla da şiirler yazmıştır. Annesi Seyit Rukiye, mersiyehandır. Kardeşi Mehemmedrıza saatçilik yapan küçük esnaftır.

Abbas Sehhet, ilk eğitimini medrese hocası babasından alır. Şamahı şehir ilkokulunda kısa sürelik Rusça eğitim gördükten sonra Hacı Molla Cabbar Sabit isimli zattan Arap ve Farsça eğitimi alır. Sehhet, 15-16 yaşlarından itibaren Seyid Azim Şirvani'den etkilenerek şiir yazmaya başlar. 1894'te babası, Mirza Cafer medresesinde dinî eğitim alması için onu Horasan'a gönderir. Horasan'daki eğitim Sehhet'i tatmin etmez. Babasının itirazlarına, harçlık ve okul ücretini ödemeyeceğini söylemesine rağmen Sehhet buradaki okulunu bırakıp Tahran'a gider, Tahran Darülfünununun "Medrese-yi Nizamiye-i Nâsiriyye" adlı altı yıllık tıp okulunda okur. Burada Fransızca'yı öğrenir. Sehhet, Tahran'da göz doktoru olarak çalıştığı "Sıhhat-i Mezkûr Medresesi" kliniğinde Kaşgay Türklerinden Zerğamüs-Saltana Han'ın gözlerini tedavi eder; Han, Paris'e giderken Sehhet'i de yanında refakatçi olarak götürür. Sehhet, Paris hastanelerinde de çalışarak iş tecrübesini artırır. Han ile birlikte Tahran'a döndükten sonra 1900-1901 yıllarında memleketi Şamahı'ya dönüş yapar, fakat diploması olmadığı için çalışamaz. Bakü'de sınavlara katılıp diploma almayı denese de muvaffak olamaz ve memleketine döner. Sehhet, dayısı Mir Elekber'in kızı Sakine Hanım'la kısa süreli bir evlilik yapar. 1902'de ikinci defa Sultan Nisa Hanım'la evlenir, yedi yıl sonra tek evladı Rukiye Sultan dünyaya gelir. Şair, bir süre özel klinik açıp çalışsa da sonunda hekimlik mesleğinden vaz geçip 1906'da Şamahı'da açılan Realni Mektep'te Şeriat ve Türkçe dersleri vermeye başlar.

Şamahı'daki kültür hayatının gelişmesi için önemli hizmetlerde bulunan Abbas Sehhet'in, sanat camiasını bir araya getirip söyleşiler yaptığı bilinmektedir. Çağdaşları şairi; orta boylu, hoş sima, tatlı sohbetli, keskin hafızaya, güzel konuşma ve oldukça etkileyici şiir okuma yeteneğine sahip bir insan gibi anlatırlar. Sehhet'in en yakın arkadaşı dönemin ünlü şairi Mirza Elekber Sâbir'dir. 1911'de Sâbir'in vefatı, şairi oldukça derinden etkilediği için Sâbir'e ithaf edilen şiir ve makaleler yazar. Sâbir hakkında yazılan ilk bilimsel makale de Sehhet'e aittir. Sâbir, ölmeden önce eserlerini Sehhet'e emanet eder. Sehhet, toplanan maddi yardımlarla 1912'de Sâbir'in Hohopname'sini yayınlamaya muvaffak olur. 1913'de Hacı İsmayıl Veyisov² ile iki ay boyunca Volga seyahatine çıkar.

1 Kullanılan ek kaynaklar: (Hadi, 1918f); (Cəbrayılbaşlı, 1966); (Şaiq, 1978); (Mir Cəlal & Hüseynov, 1982); (Talışzadə, 1986); (Həbibbəyli, 2004); (Səhhət, 2005); (Mümtaz, 2006); (Əhmədov, 2011).

2 Hacı İsmayıl Veyisov, 1902'de depremin yıktığı baba evini Şark mimarisi tarzında yaptırmış, bu ev 1918 yılında Ermeni çeteleri tarafından yakılmıştır. Yakılan evden dışarıya çıkarılanların hepsi öldürülmüştür. Veyisovlar neslinden çok sayıda kişi katledilmiştir (Qəniyev, 2003: 18, 48-49).

Abbas Sehhet, İran'dayken 1898 yılında Şiraz'a seyahat eder, Sâdi ve Hâfiz'in mezarlarını ziyaret ettikten sonra aynı yılda "Şeyh Sâdi" ve "Hâce Hâfiz" şiirlerini yazar. Bu şiirler o dönemde yayınlanmasa da şairin bilinen ilk şiirleridir. Şairin basılı ilk eseri olan *Ey Gönül, Yatmagilen, Dur Gözün Aç, Bidar Ol* başlıklı şiiri; 3 Mart 1904'te *Şark-i Rus* gazetesinde "Abbaskulu Tabip Mehdîyev Şamahılı" imzasıyla yayınlanır. 23 Şubat 1905'de *Hayat* gazetesinde çıkan "Taze Şiir Nece Olmalıdır?" adlı eseri ise şairin yayınlanan ilk makalesidir. Sehhet, 1907'den itibaren edebî faaliyetini daha aktif şekilde yürütmeye başlar. Şairin doğa tasvirleriyle ilgili şiirleri Azerbaycan edebiyatının önemli eserleri arasında gösterilmektedir.

Ömrünün son on iki yılında öğretmenlik yapan Sehhet, pek çok ders kitabı hazırlar. 1909'da Mahmudbey Mahmudbeyov ile birlikte hazırladığı "Yeni Mektep" adlı ders kitabı yayınlanır. Sehhet, pedagojik faaliyetinin yanı sıra Azerbaycan'da profesyonel çocuk edebiyatının kurucularındandır. "Bedbaht Aile" ve "Karagünlü Halime" adlı hikâyelerinde, başta çocuklar olmak üzere Türkiye'de Birinci Dünya Savaşının getirdiği felaketlerden etkilenen ailelerin trajik hayatı kaleme alınmaktadır.

Şiirleri, piyesleri, hikâyeleri, makaleleri, çeviri eserleri dönemin Hayat (1905-1906), İrşad (1905-1908), Füyuzat (1906-1907), Molla Nesreddin (1906-1931), Rehber (1906-1907), Debistan (1906-1908), Yeni Füyuzat (1910-1911), Mekteb (1911-1920), Kelniyet (1912-1913), İkbâl (1912-1915), Açık Söz (1915-1918), Kurtuluş (1915-1920), Sovgat (1916-1917), Zenbur (1918-1920) gibi gazete ve dergilerinde yayınlanır. *Kelniyet* mecmuasında çıkan satirik şiirleri *Şeyh Şeypur* ve *A.S.* mahlaslarıyla yayınlanır. Bu tarz şiirlerde Mirza Elekber Sâbir'in etkisi görülmektedir.

Abbas Sehhet'in "Sınık Saz" adlı ilk şiir kitabı 1912 yılında Orucov kardeşlerinin matbaasında yayınlanır. Sehhet, eserlerinin kırık yürekten çıkan sızıltılar olduğunu, "Fransızların şair-i aziminin "Zarf-ı Şikeste" adlı eserinin³ ve Türklerin büyük şairi Tevfik Fikret'in "Rübab-ı Şikeste"sinin etkisiyle kitabını "Sınık Saz" adlandırdığını belirtir (Səhhət, 2005: 265). 1912'de şairin Fransız, Rus ve Şark edebiyatından yaptığı profesyonel çevirilerden oluşan iki ciltlik "Mağrib Güneşleri" kitabı; "Neft Fontanı" ve "Yoksulluk Ayıp Değil" adlı piyesleri basılır. Aynı yıl, "Mekteb" dergisinin üç sayısında parçalar hâlinde basılan "Cehalet Semeresi Yahut Bir Yetimin Hoşbahtlığı" adlı piyesi 1914'te kitap şeklinde yayınlanır.

1918'de Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar sonucunda peş peşe yaşanan trajik olaylar; şairin hayatında derin yaralar açar ve onu hızla ölüme yaklaştırır. Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde olduğu gibi Şamahı şehrindeki katliamlarda da binlerce devlet adamı, din adamları, sanatkarlar katledilir, evleri yakılır (Cəbrayılbaşlı, 1966; Qəniyev, 2003; Рустамова Тоғиди, 2016). Bu katliamda Sehhet'in

3 Emile Bergerat (1845-1923). "Lyre Brisce" (Kırık Lir).

yakın arkadaşları Ağali Bey Efendizâde Nâseh⁴, Meşedi Mehemed Terrah⁵, Mirza Memmedtağı Şirvânî⁶ de katledilirler. 1918 Mart ayında ailesiyle birlikte şehir dışında, Göyler köyünde bulunan Sehhet, şehirde asayişin kısmen sağlandığını duyduğu için ailesiyle birlikte evine döner ve az sonra Ermeni çetelerinin silahlı saldırısına uğrar.⁷ Sehhet'in evi binlerce ev gibi yakılır, özellikle son dönemde yazıp yayınlamaya fırsat bulamadığı eserleri ve Sâbir'in el yazıları yakılıp küle çevrilir. Evi yakıldığında, Sehhet'in yayınlanmamış hacimli "Volga Seyaheti" ve "Ali ve Aşşe" adlı eserlerinin el yazıları da yok olur. On binlerce insanlarla birlikte yollara düşen Sehhet, yolda hırsızların baskınına uğrar, elinde avucunda olanları da çaldırır. Seksen yaşındaki babası, eşi, 8-9 yaşlarındaki küçük kızı ve kardeşinin ailesiyle birlikte büyük güçlüklerle Sabirabad'a ulaşıp burada üç ay kaldıktan sonra Gence'ye taşınır. Gence'ye vardığında artık hasta olan, yollarda aç ve tedavisiz kalan şair, yaklaşık Temmuz⁸ ayının başlarında tifo hastalığından vefat eder, "Sebzkar" mezarlığına defnedilir. Oğlunun mezarını ziyaretten dönen babası, gözleri iyi görmediğinden bir kuyuya düşüp ölür, kardeşi ise birkaç gün sonra hastalıktan vefat eder. Şamahı, Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtulduktan sonra memlekete dönen annesi Seyit Rukiye ve eşi Sultan Nisa da hastalıktan kurtulamayıp vefat eder. Şairin kızı Rukiye hakkında bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Böylece Ermeni çetelerinin yaptığı katliam, dolayısıyla da olsa Sehhet'in ve ailesinin sonunu getirir.

Abbas Sehhet'in eserleri toplu şekilde ilk defa 1935'de Aliabbas Muznip tarafından hazırlanır; daha sonraları 1938, 1950, 1975-1976 yıllarında ve 2005'de yeniden yayınlanır. Gence'de bir şehir hastanesi, Bakü'de bir sokak ve okul şairin adını taşımaktadır.

4 Ağali Bey Efendizade Nâseh (1856-1918). Klasik Şark üslubunda yazan şairdir. 1918 yılında Ermeni çeteleri tarafından şehit edilmiş, eserlerinin büyük kısmı yok edilmiştir (Cəbrayılbaşlı, 1966: 118; Qəniyev, 2003: 37, 52-53).

5 Meşedi Mehemed Terrah (?-1918). Klasik Şark üslubunda yazan şairdir. Yüzlerle Şamahılı gibi 1918 yılında Ermeni çeteleri tarafından işkencelerle katledilmiş, eserlerinin tamamı yakılmıştır (Cəbrayılbaşlı, 1966: 118; Qəniyev, 2003: 37, 49, 53).

6 Mirza Memmedtağı Şirvânî (1870-1918). M.E. Sâbir, A.Sehhet, E.Nâseh, M.Hâdi gibi Şirvanlı aydınlarla yakın ilişkileri olan ana dili ve din öğretmenidir. 1918 yılında Ermeni çetelerinin yaptığı Mart katliamında ailesiyle birlikte kendi evinde katledilmiştir (Qəniyev, 2003: 54).

7 Şamahı'da vahşice katledilenlerin dışında "insanlık dışı koşullarda yollara döktülen on binlerce" felaketzedeler geçici olarak canlarını kurtarmayı başarsalar da, aynı anda birkaç hastalığın salgınına, özellikle de tifoya yakalanırlar. Aylarca süren soğuk, açlık ve hastalıktan kaynaklanan ölümlerin sayısı, katliamlar sırasında öldürülenlerin sayısını aşarak on binlerce kişiye ulaşmıştır. Sehhet ve ailesi de bu beladan nasibini almıştır (Pустамова Тогиди, 2016: 211).

8 Şairin ölüm tarihi, farklı kaynaklarda esasen Nisan ayı olmakla birlikte, Mayıs ve Ağustos ayları olarak da geçmektedir.

2.2. Eserlerinde Vatan Konusu

"Gönlümün sevgili mahbubu benim
Vetenimdir, vetenimdir, vetenim."

20. yüzyıl başlarında halk edebiyatında ve klasik yazılı edebiyatta devam ettirilen milli, teorik, estetik ilkelere Batı romantizmi gelenekleri de eklenerek yeni tip şiirler oluşturulur. Abbas Sehhet, "Azerbaycan'da "klasik" şiir anlayışından uzaklaşma sürecinde batılı anlamdaki "yeni şiiri" şekillendiren" (Morkoç, 2018: 192) şairlerdendir. Hatta "Füyuzat Edebî Mektebi" kitabının yazarı Şamil Veliyev, sanatçı duruşu ile Abbas Sehhet'in "Füyuzatçıların yeni yaratıcılık anlayışlarına münasebetini" belirlediğine vurgu yapar. "Anadolu-Türk muhiti için Servet-i Fünun neydisse Azerbaycan için Füyuzat da oydu" (Vəliyev Köprülü, 1999: 396-397). Bu bakımdan şairin 1905 yılında yayımlanan "Taze Şiir Nice Olmalıdır?" (Səhhət, 2005: 243-244) adlı ilk makalesi tesadüfi değildir.

Edebî düşünce tarihinde vatan konusu her daim önemli bir yer kapsamış, vatan sevgisi, vatanseverlik duygusu ve vatanın kutsallığı ile ilgili birçok eserler yazılmıştır. Azerbaycan sahasında vatan konulu eserlerin müellifleri arasında ünlü romantik şair Abbas Sehhet özel bir yere sahiptir. Abbas Sehhet araştırmacılarından Kamal Talibzade, şairin vatan konulu şiirlerinden bahsederken şöyle der:

"Romantik kahramanın geçmiş, bugün ve gelecek hakkındaki bütün düşüncelerini birleştirerek umumileştiren en esas mevzu – vatan mevzusudur. Vatanın talihi, vaziyeti, onun kederinin sebebini, ümidinin manasını, hayalinin seciyesini muayyen eder. O her fedakârlığı vatan için yapar; vatan onun camdır, kamıdır. En yüce sevgi – vatan sevgisidir" (1986: 89).

1905 Rus İnkılabından sonra okulların sayının artmasıyla çocuk edebiyatına duyulan ihtiyacı gidermek için ilk önce "öğretmen-yazarlar: M.E. Sâbir, S.S. Ahundov, A.Sehhet ve A.Şaig kaleme sarılıp Azerbaycan çocuk edebiyatının en iyi örneklerini oluşturdu" (Zamanov, 1981: 134). Abbas Sehhet, Azerbaycan Çocuk Edebiyatının en güzel örneklerini kaleme alan şairlerdendir. Eflatun Memmedov (Saraçlı), "Azerbaycan Uşak Edebiyatı" adlı kitabında Sehhet'in çocuk şiirlerinin ahengi, samimiyeti ve akıcılığı gibi özelliklerinden bahsederek, şairin vatan ve doğa güzelliklerini anlatan şiirlerinin çocukların ruh hâlini oldukça iyi yönde etkileyip onları motive ettiğini belirtir (Məmmədov, Ə., 1977: 70). Abbas Sehhet'in "Vatan" adlı iki şiiri vardır. Şair "Vatan" adlı şiirlerinin her ikisini okullu çocuklar için yazmıştır. Mesleği hekimlik olan Abbas Sehhet hem güzel şair hem de özellikle çocuk edebiyatına, eğitime büyük katkıları olan iyi bir pedagoğdur. Abbas Sehhet'in bu şiirlerinin asıl amacı öğrencilere vatanseverlik hissi aşılaktır. İramin İsayev, Sehhet'in çocuklar için yazdığı vatan konulu eserlerinin, özellikle "Vatan" adlı iki şiirinin telkin ettiği duyguları ve eğitimsel amacını şöyle izah etmektedir:

"Abbas Sehhet'in vatanperverlik hisleri aşılaman muhtelif adda eserlerinin yanı sıra, 1909, 1914 yıllarında vatan mevzusuna müracaat etmesi sırf devrin içtimai-siyu-

si hadiseleri ile bağlı idi. Bu şiirlerin çocuk dersliğinde ("Yeni Mektep") ve çocuk matbuatında ("Mektep" dergisi) yayınlanması, şairin genç neslin vatanperverlik ruhunda terbiye edilmesine büyük ehemmiyet verdiğini sübut eder. A. Sehhet'e göre, vatanperverlik genç neslin vatanın terakkisine, saadetine, onun insanlarına, diline, medeniyetine şuurlu sadakat ve sevgi, gerekirse canını bile vatan uğrunda esirgemek ruhunda terbiye etmekten ibarettir. Lakin o, eserlerinde sadece terennüm yolu ile gitmemiş, bu mukaddes hissini mahiyetini araştırmak, genç nesle ulaştırmak imkânlarını summuştur" (İsayev, 2001: 105).

Abbas Sehhet'in 1914'te kaleme aldığı *Vatan* adlı şiiri şöyle başlar:

"Kafkas kıtasıdır benim vatanım,
Simurg'un sayesinde meskenim.
O memlekette ben vücuda geldim,
Halkıma karşı sücudâ geldim."
(Səhhət, 2005: 81)

Vatanı Kafkas'ın efsanevi Simurg – Anka kuşuyla ünlü olduğunu söyleyen şair, doğduğu yerle gurur duyduğu gibi, mensup olduğu halka derin bir sevgi hissederek, milletine secde eder. Şair, vurgunluk ve gururla Kaf dağının sultanı sayılan kartaldan, vatanının ormanlarından, vahşi ceylanlarından, şeffaf gökyüzünden, dupduru çeşmelerinden, sefalı ab havasından, cennet köşesi olan bahçelerinden, rengârenk çiçeklerinden, bülbülünden, turacından bahseder:

"Bulutlara değer yüce dağları,
Cennet köşesidir güzel bağları.
Çöllerinde biter elvan çiçekler,
Ferahlanır bütün tutuk yürekler."
(Səhhət, 2005: 81)

Kamal Talıbzade'ye göre, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında tabiat tasviri sahasında Sehhet kadar başarılı ikinci bir şair yoktur denilebilir; şairin bedii istidadı bu alanda daha güçlü bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır (Talıbzade, 2005: 2). Abbas Sehhet, bu şiirinde de vatanı; güzel, verimli ve füsunkâr yönleriyle adeta bir tablo gibi çizer, vatan evlatlarının bu topraklara layık olduğunu belirtir:

"Evlatları geyretlidir⁹, damarlı,
Şecaatli¹⁰, hünerli, itibarlı."
(Səhhət, 2005: 81)

Şiirde şair, vatanı "sihirli, zengin tabiatıyla, bu tabiatın veciz güzelliği, rengârenk, çeşitli nimetleri ile takdim eder. Şairin romantik hayali vatanı karış karış gezer; bu toprağın her hususiyeti, her keyfiyeti¹¹, onun ruhunu coşturur". Bunları teker teker saymaktan zevk alan şairin vatanı "veryüzünün en güzel köşelerinden biridir. Burası efsanevi Kafkas'ın esrarengiz bir parçasıdır. (...) Hayali coşturan,

güzellikleri öz koymunda besleyen toprağın kendisi de bereketli, altın gibi kıymetlidir. Şair; böylece, göz kamaştıran, yürek açan bir manzara resmeder" (Talıbzade, 1986: 89-90). Abbas Sehhet, insanın mutlu, mesut ve sağlıklı yaşaması için gereken bütün nimetleri ve imkânları sunan vatanına olan vurgunluğunu şöyle ifade eder:

"Güzel toprak, güzel ülke, güzel yer!
Dünya üzre¹² bimislü¹³ bibe del¹⁴ yer!
Bu cür¹⁵ güzel memleketi kim sevmez?
Bunca firavan¹⁶ nimeti kim sevmez?
Ben vatanı canım gibi severim,
Ruhum, etim, kanım gibi severim."
(Səhhət, 2005: 81)

Kamal Talıbzade'nin de tespit ettiği gibi, bu şiirde şair sanki her şeyi güzelleştirerek, toplumu, bu toplumun iç dünyasını bir anlığa unutarak sadece bir amaç odaklanır: vatana sevgi uyandırmak. Şair, eserini genç okuyucularına müracaatla yazar ve amacına da ulaşır. Buna rağmen Talıbzade'ye göre, şiirde vatanla ilgili somut görüşler bildirilmemektedir (Talıbzade, 1986: 90).

Samet Vurgun, "İnsan ve Tabiat Aşkısı" adlı yazısında bazı yazarların eserlerinde yedi-sekiz yaşlarındaki çocuğa askerî elbise giydirip, eline tüfek tutuşturup "Yaşasın azatlık, yaşasın vatan, mahvolsun zalim ve gaspkârlar!" dedirtmesini eleştirir, çocuklarda vatanseverlik ve kahramanlık hislerinin bu yolla uyandırılmayacağından bahseder. Samet Vurgun, çocuklara vatan sevgisi aşılamanın yolunu şöyle açıklar:

"Bu yolla yazılan eserler, şüphesiz ki, çocuk tabiatını zorlamış olur, ona vatanı ve halkı sevdiremez. Bunların yerine ise vatan toprağının güzel sahnelerini, onun güneşli seherlerini, yıldızları akşamlarını, güzel insanlarını hakiki şiir dili ile tasvir edersek, çocuk vatanperverlik sözünü işitmese de, kendi vatanına meftun olacaktır. O, büyüdüğü zaman ise bu vatana tecavüz edenlere karşı amansız olacaktır. Edebiyat, çocuk şuuruna nutuklar demek yolu ile değil, çocuk kalbini tabiat ve insana meftun etmek yoluyla gitmelidir!" (Vurgun, 2005: 141).

Abbas Sehhet'in bahsettiğimiz şiirinde de sırf bu yolla gidilmiştir. Vatanın güzel ve zengin doğası çocuklarda vatanseverlik hislerini geliştirmek için imkânlar sunar. Şair burada vatan hakkında bilgiler vermeyi değil, onun güzelliğine meftunluk hissi uyandırmayı amaç edinir (İsayev, 2001: 105). Kırk dört yıllık ömrünün on beş yılını öğretmenliğe adayın Abbas Sehhet, her şeyden önce yalnız bir dille çocuklara vatan sevgisini aşılama çalışır.

12 Üzre - üzere

13 Bimislü - eşsiz.

14 Bibe del - bedelsiz, karşılığı bulunmayan.

15 Cür - tır.

16 Firavan - bol, çok.

9 Geyretli - şerefli, namuslu.

10 Şecaatli - cesur.

11 Keyfiyet - nitelik.

Abbas Sehhet'in *Vatan* adlı ikinci şiiri "Gönlümün sevgili mahbubu benim" dizisiyle başlar. Aslında şair bu şiiri "Vatan" adlı diğer şiirinden tam 5 yıl önce – 1909 yılında yazar. Bu yüzden Kamal Talıbzade, bu şiiri "*Kafkas kıtasıdır benim vatanım*" mısralı şiirin mabedi¹⁷ adlandırır, her iki şiiri tahlil ettikten sonra şöyle bir sonuca varır: "Gönlümün sevgili mahbubu benim" mısralı şiirde "*vatanı tasvir değil, takdim esastır, bu yüzden de eser marş, nağme, himn*¹⁸ *seciyesi taşır. Ancak maksat ayındır: Vatana sevgi uyandırmak*" (Talıbzade, 1986: 90). Bu şiir, vatana vurgunluğun, insanın yaşamı ve bütün varlığı için ona olan minnet duygusunun ifadesidir. Memmed Memmedov, Abbas Sehhet'in bu şiirinden getirdiği örnek mısraları 20. yüzyılın "*vatanperverlik ruhu ile mayalanmış*" şiir sanatının anlamlı epigrafi olarak görür (Məmmədov, M., 2005: 17). Abbas Sehhet, lirik kahraman – başkarakter aracılığıyla romantik bir vatandaş olarak vatanın onun için ne ifade ettiğini coşkulu şekilde şöyle ifade eder:

"Gönlümün sevgili mahbubu benim,
Vetenimdir, vetenimdir, vetenim!"
(Səhhət, 2005: 48).

Burada "vatan" sözünün peş peşe üç defa yinelenmesi, sadece kafiye ve hece sayısının teminine hizmet etmekle kalmaz. Lirik kahraman, kendi kalbinin, gönlünün en sevgili mahbubunun, dostunun vatanı olduğunu öylesine katıyetle ifade etmektedir ki, okuyucu başka hiçbir manevi ve cismani anlayışa asla yer olmadığına ikna olur. Şiirde bu kesinlik ve katıyetin sebebi şöyle izah edilir:

"Beni helk eylemiş¹⁹ evvelce Hüda,
Sonra vermiş vatanım neşv-ü nema.²⁰
Vatanım verdi bana nan-ü nemek²¹,
Vatanı bence unutmak ne demek?!"
(Səhhət, 2005: 48).

Öncelikle, ateist görüşlerin telkin edildiği Sovyet döneminde yukarıda örnek olarak gösterilen parçanın sansürlendiğini, ilk mısra yüzünden okul ders kitaplarından kıtanın tamamının çıkarıldığını belirtmek gerekir. Lirik kahraman, kendisini Hüda'nın yarattığını, daha sonra vatanının onun yaşamını sağladığını, beslenip büyümesini, özetlersek onun hayattaki varlığını ve mevcudiyetini temin ettiğini ifade eder. Bu yüzden vatanın unutulması kahramana göre, asla kabul edilebilir bir şey değildir ve bu konu tartışılmaz bile. Her bir fert için vatan ana timsalindedir, o yüzden anavatan denilir. Evlat, ana kucığında büyüüp kol kanat açtığı gibi her bir vatandaş da vatanın koinunda onun nimetleriyle beslenir. Bu sebeplerden dolayı şaire göre, vatan aslında hem de bir anadır:

17 Mabet – ibadet yeri, tapınak.

18 Himn – resmi devlet marşı.

19 Helk eylemek – halk eylemek, yaratmak.

20 Neşv-ü nema – büyümek, yetişmek.

21 Nan-ü nemek – ekmek ve tuz.

"Anadır her kişiye öz veteni,
Besleyip sinesi üstünde onu.
Sütüdür kim²² dolanıp kanım olup,
O benim sevgili cananım olup."
(Səhhət, 2005: 48).

Anne ve vatan "*birey için tarihselliğin, dolayısıyla dünyadaki sürekliliğin somut ifadesidir*" (Eliüz, 2010: 64). Ana sütü, evladın damarlarında kana dönüşüp ona yaşam kazandırdığı gibi, vatanın nimetleri de insanın canını, kanını oluşturmaktadır. Şair, vatanın kendisine verdiği nimetler için onu gözleri üstünde sakladığını, vatansız kalma gibi bir durumu asla hazmedemeyeceğini şöyle ifade eder:

"Saklarım gözlerim üstte onu ben,
Ölürüm elden eğer gitse veten.
Vetenin nimeti nisyan olmaz,
Nahalefler²³ ona kurban olmaz."
(Səhhət, 2005: 48).

Abbas Sehhet burada vatanın değerini bilmeyen evlatların da olduğunu belirttikten, onları nahalef, yani soysuz adlandırır. Şaire göre, mayası bozuk olanlar kadir kıymet bilmez; şükretmeyi bilmeyen bendeler hep hayırsız çıkar, nankör oldukları için arkasına dönüp bakmadan giderler. Bu yüzden bu tarz insanlardan değil hayat memmat meselelerinde, genel olarak hiçbir zaman destek istemenin faydası yoktur.

İramin İsayev'in belirttiği gibi, Abbas Sehhet vatanı hem halkın geçmişi hem de geleceği gibi idrak eder (2001: 107). Atalar, vatan toprağının altında yattığı gibi, gelecek nesil – vatan evlatları da vatanın koinunda meskün olacaklar:

"Veten – ecdadımızın medfenidir²⁴,
Veten – evladımızın meskenidir.
Veteni sevmeyen insan olmaz,
Olsa, ol şahısta vicdan olmaz."
(Səhhət, 2005: 48).

Vatan bizim geçmişimiz, bugünümüz ve geleceğimizdir. Abbas Sehhet eserlerindeki kahramanların geçmiş, bugün ve gelecek hakkındaki bütün düşüncelerinin birleştiği temel konu – vatan mevzusudur (Talıbzade, 2005: 17). Vatanı sevmek, onun kadrini bilmemek, geçmişi, bugünü ve geleceği idrak edip değerlendirmek kabiliyetinden mahrum olmak demektir. Bu tür insanlar ise aslında şeref, liyakat ve vicdan hislerinden mahrum kalan kişilerdir. Bu yüzden Abbas Sehhet, vatanı sevmeyenleri şeref, liyakat ve vicdan yoksunu olarak değerlendirir. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu şiirinde de Sehhet "*her bir namuslu şahsı kendi vatanını sevmeye, onu korumaya çağırır*" (İsayev, 2001: 106).

22 Kim – "ki" bağlacı.

23 Nahalef – hayırsız evlat.

24 Medfen – mezar.

Abbas Sehhet'in *Vatan* şiiri, Tiflis doğumlu öğretmen, gazeteci, tiyatro yazarı Ali Mirza Nerimanzade Senani'nin (Qocayeva, 2012: 66) yazmış olduğu *Vatan* adlı şiirini de anımsatmaktadır. Şureddin Memmedli'ye göre, Senani'nin *Vatan* adlı şiirinde Abbas Sehhet'in eserindeki "duyuş tarzı" görülmektedir:

*Ey beni besleyen ağuşunda muhabbetle vatan!
Büyüttün daye gibi, sedri hamiyette, vatan!
(Memmedli, Ş., 2018: 96-97)*

Görüldüğü gibi, vatan sevgisi, vatana duyulan minnet hissi, Tiflis ve Borçalı Türklerinin edebî eserlerinde de başlıca konulardandır.

Kamal Talıbzade'nin ifade ettiği gibi, Abbas Sehhet'in vatan konulu şiirlerinden şairin hararetli kalp atışları duyulmaktadır: hakiki vatandaş, güzel şair ve hümanist insanın kalp atışları. Bu vatanperverlik, evrensel içeriğe sahiptir. Onun vatanperverliği halkta sevgi uyandıran, insanları vatani sevmeye sesleyen hümanist içerikli bir mana taşımaktadır (Talıbzade, 1986: 90).

Bu dönem Azerbaycan edebiyatında kullanılmakta olan İslam-vatan ve Müslüman-vatandaş kavramları Abbas Sehhet eserlerinde de görülmektedir. Örneğin şairin 1906'da yazmış olduğu *Nida-i Millet Yahut Âmâl-i Vatanperverâne* (1906) adlı şiirinde cehalet içindeki İslam âleminde terakkinin giderek gerilediği, Müslümanların gaflet uykusunun daha da derinleştiği, İslam'ın bin türlü belayla uğraştığı için eski sağlığını kaybettiği vs. konular ele alınmaktadır:

*"Pestir bu kadar hab-i cehalette²⁵ ki yattık,
Millet yüzüne bab-i terakkiyi²⁶ kapattık.
Eslafımızın hürmet ü haysiyetin attık,
Şan-ı vatan ü milleti bigâneye sattık.
Milliyeti yâd eyleyin, ey millet-i nâci²⁷!
Pek tehlikeli hastadır İslam mizacı!"
(Səhhət, 2005: 37).*

Ataların hürmet ve haysiyeti bırakılmış, vatanın ve milletin şanı, şerefi yabancılara satılmış; İslam çok tehlikeli hastalığa yakalanmıştır. Abbas Sehhet, Müslümanların önde gelenlerini cehalet uykusundan uyanıp milliyetlerini hatırlamaya, terakki kapısını milletin ve ümmetin yüzüne açmaya çağırır. Şair aynı yılda kaleme aldığı *Feryad-i İntibah Yahut Âmâl-i Vatanperverâne* (1906) başlıklı şiirinde de gaflet ve terakki konusunu devam ettirmektedir. Vatanın abat olmasını, zengin, huzurlu, kurulu düzeni, halkının şen, refah ve mutluluk içinde yaşamasını dileyen şair, halkını gafletten uyanmaya, terakki edip değişen ve gelişen zamana ayak uydurmaya davet ederek bir vatandaş yankısıyla haykırır:

25 Hab-i cehalet – cehalet uykusu.
26 Bab-i terakki – terakki kapısı.
27 Millet-i nâci – kurtulmuş millet.

*"Ayıl, ey ümmeti merhumane, ayıl!
Ayıl, ey millet-i mazlumane, ayıl!
Ayıl, ey bülbül-i gülzar-i vatan,
Nağmen ile ola bidar²⁸ vatan!"
(Səhhət, 2005: 37).*

Abbas Sehhet, atalet ve esaret zincirine takılı kalıp giderek tenezzüle yuvarlanan İslam ve Türk dünyasının önde gelen aydın kısmını soydaşlarını ayıklığa, terakki ve gelişime davet eder. Şair, tarihin eski sayfalarını hatırlatır, Müslümanların her türlü terakki, refah ve mutluluğu hak ettiğini göstermeye çalışarak vatanla şöyle dertleşir:

*"Kim seni didesi giryan eylemiş?
Kim seni hâli perişan eylemiş?
Sındırılar²⁹ ne için bal ü perin?
Hani o ruhfeza³⁰ nağmelerin?"
(Səhhət, 2005: 37).*

Şair, vatan evlatlarını sorgu suale çekip, onları kimlerin bu hâle getirdiğini, ruhlarını tazeleyen nağmelerin nasıl kaybolduğunu sorduktan sonra biraz erk, biraz da sitemle sözlerine şöyle devam eder:

*"Kanadın altına koyma başını,
Dökme gül arizine³¹ gözyaşını.
Kalk, eyle övc-i semaye³² pervaz,
Pestir bu gaflet ilen hab-i dıraz³³."
(Səhhət, 2005: 37).*

Şair, yeryüzünün diğer halklarıyla aynı seviyede durmak, terakki etmek için dönemin maarif, eğitim ışığına, bilim gücüne sahiplenilmesi gerektiğini ifade eder:

*"Bir terakki eyleyek dünyade,
Misli nadide ola ğebrade³⁴.
Gıptabahş-i hame-yi âlem olag³⁵,
Eşref-i nev-i beni âdem olag..."
(Səhhət, 2005: 38).*

Abbas Sehhet'in bu daveti, vatan ve millet sevgisinden doğan bir eylemdir. Şair vatan sevgisini lafta değil işte göstermeyi talep eder. İramin İsayev sırf bu

28 Bidar – uyanık, uyumayan.
29 Sındırmak – kırmak.
30 Ruhfeza – ruh katan, canlılık katan.
31 Arizine – yanağına.
32 Övc-i sema – semanın en uzak noktası.
33 Hab-i dıraz – uzun uyku.
34 Ğebrade – yeryüzünde anlamındadır.
35 Âlemin gıpta ettiği kalem olatum.

hususları dikkate alarak şairin düşüncelerini şöyle açıklar: Abbas Sehhet'e göre, vatansever birisi, vatani sadece sevmekle yetinmemelidir. Sehhet, bütün vatan-
daşlardan vatan yolunda çetinliklere, haksızlıklara, töhmet ve tahkirlere rağmen
yılmamayı, vatanın refahı, hoş geleceği namına pes etmeden mücadele etmesini
bekler. Şaire göre; vatandaş bir taraftan vatanının refahı ve terakkisi için çalışmayı
kendisine borç edinmeli, diğer taraftan da bu yolda karşılaştığı türlü zorluklar ve
engellere takılmadan mücadele etmelidir. Şair, vatanperverlik hislerinin daha dolu
dolu ve berrak olması için gençlere vatan ve halk yolunda mütemadiyen fedakâr-
lıkla çalışmayı tavsiye eder (İsayev, 2001: 108).

Abbas Sehhet'in eserlerinde vatan konusu giderek sosyal ve ideolojik içerik
kazanarak daha geniş anlamsal göndermelere ulaşır. Şair, yine 1906 yılında yaz-
mış olduğu *Gazete nedir?* adlı şiirinde dönemin *İrşad, Hayat, Füyûzât, Rehber,*
Molla Nasreddin, Debistan gibi gazete ve dergilerini nimetten bilip onların kıy-
metini bilmek gerektiğini, Batı ülkelerinin sırf bu tarz gazete ve dergilerle aydın-
lanıp terakkiye ulaştığını anlatır. Matbuat, vatani karanlıktan aydınlığa kavuştur-
tur; gazete, halkın gözü ve kulağı, vatan oğullarının rehberi, vatanın hizmetinde
bulunan bir yaverdir:

"Dide vü guş-i vatandır gazete,
Yanı çavuş-i vatandır gazete."
(Səhhət, 2005: 39-40)

Bu şiir, şairin vatan kavramının sosyal, ideolojik boyutunu gösteren eserler-
den biri gibi değerlidir.

"Vatan kavramını siyasî ve ideolojik boyutları ile sanatına taşıyan Sehhet'in vatan
sevgisini dolaylı olarak ele alıp işlediği çalışmalarından bir kısmını da, yine vatan-
nın dağımın, tasamın kutsandığı, tabiatın konu edildiği şiirler oluşturur. Şairin âdeta
ressam elinden çıkmış birer tablo hâlinde tasvir ettiği bu şiirlerde asıl vurgu sahip
olunan toprakların ifade ettiği kıymettir" (Erol, 2006: 57).

Abbas Sehhet şiirlerinde göz okşayan, gönül açan vatan güzellikleri yansıtıldığı
gibi, vatanın uğradığı felaketlerden duyduğu sarsıntılar da aktarılmaktadır. Bu sar-
sıntı daha çok *Şamahı Zelzelesi* (1906) adlı eserinde görülmektedir. Şiirde 1902'de
Şamahı'da baş gösteren korkunç depremin sonuçları derin hüznün ve üzüntüyle kale-
me alınmaktadır. Şiirde memleketine giden şair, aradan geçen bunca süreye rağmen
yıkıntıların, harabeliklerin ve pisliklerin yığılıp kaldığını yürek acısıyla anlatır. Yer-
le bir olmuş yurdunda gördüğü dağıntılar, şairi darmadağın eder:

"Düştükçe o istekli vatan semte nigahım³⁶,
Eflake yüceldi o zaman şule-yi ahım.
Of, istemem artık görem ol gamlı mekânı.
Baktıkça yakar şule-yi ahım dil³⁷ ü canı."
(Səhhət, 2005: 32)

36 Nigah – bakış.

37 Dil – gönül, kalp.

Abbas Sehhet, yine 1906'da yazdığı *Ey vatan, gitme ki elden gideriz!* başlıklı
bir dörtlükte endişelerini ve taleplerini şöyle ifade eder:

"Ey vatan, gitme ki elden gideriz!
Bileriz farz senin hizmetini!
Negd-i can³⁸ aşkına isar³⁹ ederiz,
İsteriz vâz-ı felâh⁴⁰ heyetini!"
(Səhhət, 2005: 40)

Şair, vatan giderse vatandaşların da elden gideceğini ve vatana hizmetin farz
olduğunu hatırlatarak kurtuluşun temelini koyacak bir kurul talep etmektedir.
1907 yılında yazılmış "*Nale-i Tahayyür*⁴¹ *Yahut Millete Hitap*" adlı şiirde ise şair
kendi milletine şöyle hitap eder:

"Ne idin dün, ne olmusan bu zaman?
Millet, ey banisi hayat-i vatan!
Uyan, ey millet-i aziz, uyan!
Sana vabestedir necat-i vatan.
Ne idin dün, ne olmusan eknun⁴²?
Gün ki çoktan çıkıp, ne çok yattın?
Millet, ey sübh yıldızım, ne için,
Bir ışıklanmak ile tez battın?"
(Səhhət, 2005: 41)

Burada Abbas Sehhet, soydaşlarına şanlı tarihî geçmişlerini hatırlatarak, şuan
içinde buldukları durumun o geçmişle hiçbir alakasının olmadığına dikkat çe-
ker, vatanın refahı namına milleti gaflet uykusundan uyanmaya çağırır. Şair, soy-
daşlarını milletin varlığının teminatçısı ve temsilcisi hesap eder; bununla ilgili
olarak fertlere millete olan vefa borçlarını ve sorumluluklarını hatırlatır. Şiirin
ana konusu, şanlı ve şerefli geçmişle gam, keder ve hüsrân dolu bugünün kar-
şılaştırılmasını ifade eden "Ne idin, ne olmuşsun" sorusu üzerine kuruludur. Bu
mukayese ve karşılaştırmaların asıl amacı, halkı ışıklı gelecek, mutlu yarınlar için,
özgürlüğüne ve refahına kavuşturulması gereken vatan için seferber etmekten iba-
rettir. Bütün bu hayal ve idealleri ile sosyal durum arasındaki keskin tezatlar; şairi
huzursuz eden, onun rahatını bozan, canını sıkı acı gerçeklik olarak ortaya çık-
maktadır. Bu durumda hayal kırıklarına, can sıkıntılarına, bütün zorluklara, engel
ve baskılara rağmen şair, gerçek bir vatansever olarak pes etmez. Çünkü Şamil
Veliyev'in belirttiği gibi, Azerbaycan romantiklerinin eserlerine özgü "*zayıf, ten-
ha, kimsesiz, dilenci, garip, hasta, şikest*⁴³ vs. gibi kahramanlar da hayata inanç

38 Negd-i can – çok kıymetli bir şey.

39 İsar – seçme; bağışlama, bahşiş.

40 Vâzı felâh – kurtuluşun temelini koyan.

41 Nale-i tahayyür – şaşkınlığın nalesi.

42 Eknun – şimdi.

43 Şikest – engelli.

hissini yitirmez, saadeti uzun sürmeyen zehirli yakınların değil, uzak cennetlerin hakikatlerini arzularlar" (Vəliyev Köprülü, 1999: 368). Bu tarz eserlere en iyi örneklerden biri de Abbas Sehhet'in 1912 yılında romantik bir coşkuyla kaleme aldığı "*Tercüme-i Hâlim Yahut Hululu*"⁴⁴ adlı şiiridir. Romantik eserlerde genellikle "*Büyük kahramanlıklar yapma, dünyayı değiştirip yeniden kurma hayalleri içinde*" yaşayan başkarakter, "*gerçeklikle karşılaştıktan sonra, dünyayı değiştirmenin mümkün olmadığını anlayıp, bunalıma düşer*" (Yarullina Yıldırım, 2016: 20). Abbas Sehhet'in söz konusu şiirinde de vatanın içler acısı durumu ve vatandaşların bu durumdan kurtulmak için hiçbir çaba göstermemesi, yüce idealler peşinde koşan romantik kahramanı aklını yitirmek safhasına getirir. "*İçtimai varlıkla şairin "ben"i arasındaki tezadı doğuran kederin mahiyetini, ona kavuşmuş derin umut kıvılcımlarını müşahade etmek için tek "Tercüme-i Hâlim Yahut Hululu" şiiri zengin materyal verir. "Tercüme-i Hâlim..." hakikaten romantik bir kahramanın tercüme-yi hâlidir*" (Talibzadə, 1986: 94). İstiklal mücadelesi yolunda karşılaştığı engellerin sertliği ve acımasızlığı karşısında başkarakterin düştüğü umutsuzluk ve çaresizlik birkaç mısra da maharetle ifade edilmektedir. Bu şiirde lirik kahraman ile şair "ben"inin kavuştuğunu aşağıdaki mısralardan da görebiliriz:

*"Fikri âli, bedeni hâr-ü zelil,
Adı Sehhet'ken özü hasta, elil"⁴⁵.
Kanlı ellerle tıkanmış nefesi,
Bağırır, çıkmayır amma ki sesi.
Çırpınır belki kurtarsın özünü,
Dinleyenler işitirler sözünü."*
(Səhhət, 2005: 58)

İrtica, şairin "ağzını kanlı elleriyle tıkamıştır"; her ne kadar haykırmaya çalışsa da şairin sesi çıkmaz, en yakınıdakiler bile onu duymaz. Şiirdeki keder, elbette sosyal içeriğe sahiptir, o dönem romantik edebiyata özgü olan vatandaşlık kederidir. Birçok şiirde bu kederin ümide dönüştüğü görülmektedir, "*bu değişken ruh hâllerine bazen aynı şiirin farklı dizelerinde bile rastlamak mümkündür*" (Erol, 2017: 52). Bu şiirde de aynı manzara seyredilmektedir. Şamil Veliyev'in belirttiği gibi, "*Adı Sehhet'ken, özü hasta, elil*" olan "füyuzat"çıların iyimser ruhu, "*sevda-yi vatan şevki*", bunun yanı sıra sosyal çelişkilerin kaotik gerilimine dayanıklılığı romantik sanatkarların sıkça istinat ettiği niteliklerdendir. Klasik romantik tipler çağdaş sanatkar arasındaki bağlantı; halef-seleflik prensibinin bozulmazlığı; tarihî kahramanlar ile çağdaş karakterler arasındaki genetik hafızanın temel alınması yeni edebî eserlerin meydana çıkmasıyla sonuçlanır. "*Bu eserler ise Azerbaycan romantizminin hem millî özgünlüğünü şartlandırır hem de vatan ve vatandaş problemlerinin*" sosyal siyasi açıdan çözümlenmesine tesir eder (Vəliyev Köprülü, 1999: 368). Abbas Sehhet de eserlerinde bu denli çaresizlik ve umutsuzluk içinde kıvrınmasına rağmen olup bitenleri kabullenip hazmetmeyi,

44 Hululu – deli.

45 Adı Sıhhat iken kendisi hasta, engelli.

teslim olmayı aklından bile geçirmez. Şairin bu konudaki azim ve gayreti aşağıdaki mısralarla ifade edilmektedir:

*"Şişe çeksez"⁴⁶ de diri-yken etimi,
Atmaram ben vatan ü milletimi.
Mesleğim tercüme-yi hâlimdir:
Lutf-i hak gayeyi âmâlimdir."*
(Səhhət, 2005: 58)

"Diri diri etimi kesip şişe çekseniz de vatanımdan vazgeçmem" diyen şairin bu dizesi, Azerbaycan edebiyatı tarihinde vatanın paha biçilmez değerini anlatan en güzel ifadelerdendir. Abbas Sehhet'in ister özel isterse de şair kimliği, onun son nefesine dek kendi amaç ve gayesine, hakkın telkin ettiği ideallerine sadık kaldığını göstermektedir. Şair, tamamen samimiyet ve içtenlikle ifade ettiği bu mısralarla tam da kendi tercüme-yi hâlini kaleme almıştır denilebilir. Abbas Sehhet bu şiirinde,

"vatanperverlik gibi ulvi, saf"⁴⁷ bir hissi ifade ederek, özel hayatını gençlere, vatan evlatlarına örnek gösterir. Şair zulüm, istismar ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir devirde vatanının, halkının terakkisi namına gördüğü her bir işin, "büyük" niyetlerinin mukabilinde fena şekilde töhmet altında bırakıldığı zamanlarda bile vatandan, halktan incinmez, halka hizmet için etmek aşkıyla yaşar" (İsayev, 2001: 108).

Kuşkusuz, vatani sevmek yeterli olmayıp, vatanın ve milletin işine yaramak da gerekir; Abbas Sehhet sırf bunu kastederek kendi varlığını bir örnek gibi gençliğe sunar. Şairin yarattığı karakter, "*vatan ve vatandaş probleminin, sanatkar ve zaman, hayal ve hakikat, ilişkilerinin yalnızca rasyonel felsefi esaslarını değil, hem de reel içtimai siyasi mahiyetini açıklar, vaziyetten uğurlu çıkışın spektrumlarını*"⁴⁸ ışıklandırır" millî bir liderdir (Vəliyev Köprülü, 1999: 369).

Abbas Sehhet, 1914 yılında dönemin ünlü edebiyat eleştirmeni Feridun Bey Köçerli'ye yazdığı manzum mektubunda vatanın içler acısı bu durumunda öğretmenliğin ve edebiyatın zorluklarını da ele alır. Dokuz bentten oluşan *Biraderim Firudunbey Köçerli Cenaplarına* başlıklı bu eser, "*Muhterem kardeşim Feridun Bey*" hitabıyla başlar. Şiirde Abbas Sehhet, kendisine yeni neler yazdığını soran Feridun Bey'e durumu şöyle izah eder:

*"Ne yazım ben bu gamlı zulmette?
Nurdan hiç eser, nişan yoktur.
Vatanım adlanan bu gurbette,
Ne de efganımı"⁴⁹ duyan yoktur.
Gitmiş elden refik-i sadıklar,
Devremi çuğlamış"⁵⁰ münafıklar."*
(Səhhət, 2005:151)

46 Çeksez – çekseniz.

47 Saf – katkısız, temiz.

48 Spektrum – çeşitlilik.

49 Efgan – acıyla bağırıp çağırma, feryatla bağırış.

50 Çuğlamış – sarmış.

Şair; halkın yokluk uçurumuna doğru yürüdüğünü, onları durdurmak için haykırmaktan sesinin battığını, vatanın bu musibetini gördükçe ağlamaktan nefesinin kesildiğini, bir türlü istikbalin gülmediğini anlatarak yakınıdır. Sehhet, halkın bu umursamaz tavrının çocukları da etkilediğine işaret ederek okullardaki durumu da gündeme getirir: derse itina etmeyen, hiçbir şeyle ilgilenmeyen çocuklar, öğretmen-şairin kanını emmekte, ömrünü çürütmektedirler. Şair, çocukların bu lakaytlık, ilgisizlik ve umursamazlığından velileri sorumlu tutar:

*“Türklük, İslamlık iddiası ile
Öz dilin bilmek isteyen yoktur.
Ecnebî ruhunun havası ile
Vatanın, milletin seven yoktur.
Atalar vermeyir⁵¹ hiç ehemmiyet,
Sönmüş onlarda his-i milliyet.”*
(Səhhət, 2005:151)

Görüldüğü üzere, şair; milletin Türklük ve İslamlık iddia etmesine rağmen yabancı kültürlerle özenmelerini, vatanını ve milletini yeterince sevmediklerini, milliyet hissi sönmüş velilerin umursamazlıklarını eleştirir. Şair, türlü engellere rağmen gelecek nesilleri vatana kazandırmak için çalışmalarını alevli şekilde sürdürdüğünü, fakat durumun içler acısı olduğunu teessüfle ifade eder. “Şair aynasıdır devranın” tezi Abbas Sehhet’in edebî görüşlerinin merkezinde durur (Talibzadə, 1984: 159). Edebiyatın istikametini belirlemeye çalışan Abbas Sehhet, hep toplum ile muhit arasındaki çelişkileri ve bu çelişkileri aradan kaldırmanın yollarını göstermeye çalışır. Sehhet’in ünlü *Şair, Şiir Perisi ve Şehirli* adlı eseri, “bu mühim muasır problemin halli bakımından Sehhet yaratıcılığının en yüksek zirvesini teşkil eder” (Talibzadə, 2005: 16). 1916 yılında yazılmış bu eser ilk defa dört parça hâlinde *Açık Söz* gazetesinin 4, 5, 6 ve 7 Haziran sayılarında yayımlanır. Tür olarak “poema” adlanan bu eser nazımla yazılsa da arada düz yazı ile açıklamalar verilmektedir. Abbas Sehhet bu eserle “kendi edebî manifestosunu ilan etmiş, dönemin keskin, karmaşık mücadelelerinde” tarafını belli eder (Talibzadə, 2005: 16). Eserde şair, geleneksel bir konu olarak seçtiği “vatan ve vatandaşlık meseleleri” ile yetinmez, yeni tip kahramanı şiirsel bir dille açıklar (Vəliyev Köprülü, 1999: 89). Yalnız, bu şiirin ünlü Fransız şairi Alfred de Musset’in (1810-1857) *La Nuit de Mai* şiirinden (Musset, 1835) esinlenerek yazıldığı dikkatlerden uzak kalmaktadır. Sehhet, Musset’in bu şiirinin orijinalden çevirisini de yapar (Səhhət, 2005: 393-397). Şairin ölümünden sonra Hüseyin Sadık tarafından *Maarif ve Medeniyet* dergisine takdim edilen bu tercüme eseri, 1923 yılında derginin ilk sayısında *Mayıs Gecesi* adı ile basılır. Derginin ikinci sayısında ise Salman Mümtaz’ın takdim ettiği bir nüsha esasında şairin *Şair ve Şiir Perisi* başlıklı bir şiiri “Abbas Sehhet’in basılmamış manzumesi” notuyla yayımlanır (Səhhət, 2005: 411). Dolayısıyla hem “Şair ve Şiir Perisi” hem de “Mayıs Gecesi” adlı tercü-

51 Vermeyir – vermiyor.

me şiir, şairin ölümünden sonra sanat arkadaşlarının ellerinde bulunan nüshalar esasında peşpeşe basılır. “Şair ve Şiir Perisi” şiirinde Musset’in eserinde olduğu gibi iki karakter: Şair ve Şiir İlahesi (Perisi) vardır. *Şehirli* karakterinin yer almadığı bu versiyon, yapı itibarıyla *Mayıs Gecesi*’ne daha yakındır. “Şair, Şiir Perisi ve Şehirli” ise 1916 yılında şairin sağlığında yayımlanır. Görünen şu ki, Sehhet önce Musset’in şiirini çevirir, onun etkisiyle “Şair ve Şiir Perisi”ni yazar ama yayımlatmaz, bunun yerine orijinal eser gibi “Şair, Şiir Perisi ve Şehirli”yi ortaya koyar. Alfred de Musset’in Türk şairlere etkisi ve *Rappelle-toi (Yâd Et)* adlı eseriyle Türk edebiyatında uyandırdığı yankı ile ilgili çalışmanın son bölümünde bahsedilecektir. Sırf *Mayıs Gecesi* şiiriyle ilgili konuşacak olursak, Tevfik Fikret’in de *Peri-i Şi’rime* adlı eserini (Fikret, 2019: 197) Musset’ten ilhamlanarak yazdığı hakkında görüşler vardır (Uçan, 2009: 206-211). Kenan Akyüz, Fikret’in bu şiirinde Musset’in “Mayıs Gecesi”nden etkilenme derecesini “Bütün bunlar; yalnız Fikret’in şiirindeki duygu ve hayal âlemine bir serpinti hâlinde giren etkilerdi” diye yorumlar, bu şiirlerin dış kuruluşu, romantik yapı, şekil ve kompozisyon olarak farklı olduğunu belirtir (Akyüz, 1947: 182). Abbas Sehhet’in *Şair, Şiir Perisi, Şehirli* adlı eseri ise her ne kadar Azerbaycan edebiyatında bir ilk olsa da Musset’in “Mayıs Gecesi”nden etkilenme, özellikle eserin başlangıcında hissedilmektedir. “Mayıs Gecesi”nde Saka kuşu efsanesinden yola çıkılarak ulu şairlerin ve ediplerin insanlığı, genç nesli ciğerlerinin kanlarıyla beslediği fikri yer almaktadır (Səhhət, 2005: 393-397). Her iki eserin ana fikri aydınların fedakârlığı olsa da Sehhet’te konunun merkezinde duran vatanıdır. Adından görüldüğü gibi, Sehhet’in bu şiirinde üç karakter vardır: Şair, Şiir Perisi, Şehirli. İlk diyalog, Şair ile Şiir Perisi arasında geçer. Şiir Perisi, baharın gelişiyi canlanan tabiat levhalarını gösterip şairi ilhama çağırır, ondan bir nağme, gazel yazmasını ister. Bu daveti reddeden şair oldukça karamsardır. Şair, Şiir Perisi’ne sitem ederek ona uyduğu için parasız pulsuz kaldığını söyler; o olmasaydı şimdi tüccar ya da molla olup yaşamını daha rahat sürdürebilirdi ve halk arasında da daha saygın olurdu. Millete nasıl hayrı dokunacağını kestiremeyen Şair, şairliği terk ettiğini söyler. Şiir Perisi, şaire dünyanın fani olduğunu, hayatın anlamının manevi-ruhani hazlardan oluştuğunu söyler. Şiir Perisi, bu dünyada asıl mükâfatın ne olduğunu şöyle ifade eder:

*“Sen mükâfatını insanlığa hizmette ara,
Ebedi zevki, teselliyi hakikatte ara.”*
(Səhhət, 2005: 90)

Şehirli karakteri ise sanki şairin hayallerini göklerden yere indirir, ayaklarını yere bastırır. Şair ile Şehirli arasında geçen diyalog, Şair’in zihnini açmaya yardımcı olur:

*“Menfaat vermeği bildikte, bacardığda⁵², sana —
Borç değil mi edesin nefl-i hizmet⁵³ vatana?”*

52 Bacardığda – başardığımda.

53 Nefl-i hizmet – hizmetin fazlası.

*Ananın derdine evladı şerik olmaz mı?
Ananın hâli vahim olsa, oğul solmaz mı?
Vatan uğrunda gerek şehs⁵⁴ fedakâr olsun,
Böyle mevsimde yatan kimselere ar olsun.”*
(Səhhət, 2005: 92-93)

Şair, kendisinin koca bir millete yol gösterecek kapasitede olmadığını söylerken Şehirli şöyle bir açıklama yapar:

*“Tarz-ı tahrirde ben söylemirem nadirsin,
Deyirem yazmaya madem sen ki kadirsin,
Ne gerektir yazasın faidesiz⁵⁵ nağme, gazel,
Yok mu gönlünde meğer gizli, büyük, millî emel?
İşte öz fikrini ibraz ederek mümtaz ol!
Laegel⁵⁶ millet ile nalede hemâvaz⁵⁷ ol!
Sayılırsın vatan evlatlarının bir ferdi,
Vatan, imdadına işte çağırır her ferdi.
Ya er ol, ortaya çık, gel kömek⁵⁸ et gardaşına,
Ya gidip evde otur, hem de leçek⁵⁹ sal başına.”*
(Səhhət, 2005: 93)

Anavatan, kalbinde millî emeller yatan her bir kişiyi, faydasız işleri bırakıp gücü yettiğince hayırlı evlat olmak için çalışmaya çağırır. Bu yüzden Şehirli, meydana çıkıp vatan evlatlarına, yani kardeşlerine yardım etmesi için şairin millî duygularını tetiklemeye, durumu şeref meselesi hâline getirmeye çalışır. Şair kendisinden vatanın dertlerini, halkın problemlerini anlatan sosyal içerikli eserler yazmayı talep eden Şehirli'ye şöyle cevap verir:

*“Sözlerin haktır, evet, zannederim arıfsın,
Lakin ahval-i muhite yegin⁶⁰ az vâkıfsın.
Vatana, millete sanma değilim dildade⁶¹,
Yazmak olmaz fakat olmazsa kalem azade,
Hakka, namusa, necata, kaleme ant olsun,
Arşa, ferşe⁶², güneşe, sübh-i deme ant olsun,
Çok hakikat bana telkin eyleyir vicdanım,
Yoktur ondan birini söylemeye inkânım.”*
(Səhhət, 2005: 94)

54 Şehs – şahıs.

55 Faidesiz – faydasız.

56 Laegel – hiç değilse, az da olsa.

57 Hemâvaz - aynı sesi çıkaran, sesleri birbirine uygun, birbirleriyle uyuyan.

58 Kömek – yardım.

59 Leçek – başörtüsü.

60 Yegin – muhtemelen.

61 Dildade – âşık, gönlünü vermiş.

62 Ferş – yer, yeryüzü, toprak.

Son olarak Şair, doğru yoldan sapmaması, zorluklara sine germesi, mücadele edebilmesi için Allah'tan kendisine sabır ve metanetli kalp vermesini diler. Eser, şekil ve içerik, poetik üslup ve karakterlerine göre klasik Azerbaycan şiirinden köklü şekilde seçilmektedir; bedii sanatkarlık nitelikleri ve idea-felsefi değerine göre çağdaş hayatın isteklerine tam cevap vermektedir; bunun yanı sıra müstemleke rejiminde yaşayan halkın millî his, duygu ve düşünce karmaşıklığını bir bütün olarak göstermektedir (Vəliyev Köprülü, 1999: 281). Abbas Sehhet bu eserinde vatanın, milletin derdini, vicdanının telkin ettiklerini dile getirmeye imkân vermediğine yeminler ederek kendini ifade etmeye çalışır, her bir kalem ehlinin vatana layıkıyla hizmet edebilmesi için özgürlüğün, demokrasinin şart olduğu fikrini vurgular. *Ahmet'in Geyreti*⁶³ eserinde ise durum bir kadar farklıdır. Şöyle ki, bu eserde başkarakterin geçimi her ne kadar zor olsa da, fakirlik içinde yaşasa da niyetini, arzusunu hayata geçirmek konusunda bir hayli özgürdür; çünkü o kalem ehli değil, sıradan bir işçidir. 1912 yılında yayınlanmış bu şiir, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında bir işçi karakteri hakkında yazılan ilk eserlerdendir. Başkahraman, kendi memleketinde – Aras nehrinin öteki tarafında, İran devletinin sınırları içerisinde kalan Azerbaycan'da iş bulamadığından, ekme parasını çıkarmak için Bakü'ye gelir. Bakü'nün “Çornı gorod”⁶⁴ adıyla tanınan bölgesinde işçi olarak çalışmaya başlayan Ahmet'in durumu şöyle tasvir edilir:

*“Fabrikleri⁶⁵, insanları, taş toprağı kapkara,
“Çornı gorod”⁶⁶ adlı şehrin fabrikinde⁶⁷ çalışan,
Gürültüye adet etmiş, patırtıya alışan,
Çoktan vardı Ahmet adlı bir İranlı biçare,
Gurbet içre fehlelikle⁶⁸ saklar idi öz başın,
Hem vatanda dul anasın, yetim bacı-gardaşın.”*
(Səhhət, 2005: 74)

Yaşamak, ayakta kalmak, ekmeğini kazanmak, dul annesine, yetim kalmış kardeşlerine bakabilmek için memleketini bırakıp Bakü'ye gelmek zorunda kalan Ahmet, çok zor şartlar altında işçilik yapmasına rağmen vatanına kırgın ve küskün değildir. “Vatanımı, milletini, dinini” çok seven Ahmet, gazete satanların haber başlıklarını bağırdığı esnada “İran'da yangın var” haberini duyar. Bu “yangın”ın sıradan bir yangın olmayıp, hâkimiyeti yeniden ele geçirmeye çalışan Şahlık rejiminin siyasi devrimi olduğunu anlayan Ahmet yerinde duramaz hâle gelir. Tacı elinden alınmış İran şahı Muhammed Ali Mirza, Rusya'dan – Odessa şehrinden

63 Geyret – Gayret. Osmanlıcada bir anlamı da “Kutsal bilinen bir şeye yabancı karışmasına dayanamamak”tır (Özön, 1988: 245). Azerbaycan Türkçesinde hem bu anlamda hem de şeref, namus manalarında kullanılmaktadır.

64 Çornı gorod – Rusça: Черный город. “Kara şehir” anlamına gelir. Bakü'de petrol kuyularının bulunduğu semt adıdır.

65 Fabrik – fabrika.

66 Çornı gorod – Kara şehir. Petrol madenlerinin yerleştiği semte verilen yerin Rusça adıdır.

67 Fabrik – fabrika.

68 Fehle – işçi.

yeniden ülkesine gönderildikten sonra şahlık rejimini geri getirmek isteyen “şahperestler” ile buna karşı çıkan “fedailer” arasında gerçek bir savaş başlamışken Ahmet derin fikirlere dalar. Şahperestler kazanırsa İran’ın eskisinden de bugünününden de daha berbat hâle geleceğini düşünen Ahmet’in deritten, kederden başı döner ve aniden “vatanımı hainlerden müdafaa” etmek için gitmeye karar verir. Böylece Ahmet, vatanın zor gününde dışarıdan seyirci olarak kalmaz ve memleketine geri döner. Yoluna çıkan bir takım zorluklara boyun eğmeyen Ahmet, yeniden savaş meydanına çevrilmiş vatanının içler acısı durumuna gözyaşı döker:

“Gördü ancak avrat-uşak⁶⁹ kalmış kentte⁷⁰, obada,
Kişilerin⁷¹ şah kırdırılmış kan içen şahsevane.
Hanlar, beyler talan eylemiş reiiyyetin⁷² yurdunu,
Eyleyirler muhafıza hain İran kurdunu.
Her yer viran, sessiz, sanki matem çökmüş çöllere...
Vatanımı böyle görcek⁷³ gayretinden⁷⁴ ağladı,
Uğurunda ölmek için belin muhkem bağladı...”
(Səhhət, 2005: 74)

Bu tasvir Ahmet’in vatan sevgisini, vatanının özgürlük, istiklal ve refahı uğruna fedakârlığa hazır olan bir vatandaşın kendi vatanını sahiplenme duygularını gözler önüne sermektedir. Eserde “Ahmet’in mübarezesine, bu mübarezenin tafsilatına geniş yer verilmemiştir. Müellifin esas maksadı genç işçinin vatanperverliğini, savaş azmini, kahramanlığını ve İran inkılabına olan rağbetini göstermek olmuştur” (Talibzadə, 1986: 116). Fedailerin arasında köyden geçerken annesini gören Ahmet, annesinin onu bu mücadeleden vaz geçirme olasılığına karşı onunla görüşmez, köylü çocukların arasında kardeşini görünce onun aracılığıyla eve haber yollamakla yetinir. Eserde savaş alanındaki zorluklar, Ahmet’in ilk önce korksa da sonradan “aslan gibi cesur” davranarak tam altı saat durmaksızın savaşması, top ateşiyle hücum karşısında kumandanın geri çekilme emrine tabi olmadan savaşa devam etmesi, kolundan yaralanması, fedailerin kazanması anlatılmaktadır. Şiir, üç ay sonra yarası iyileşen Ahmet’in evine dönüp ailesine kavuşmasıyla sona erer. Kamal Talibzade’ye göre, “Fedailer destesinde savaşan Ahmet, mübareze meydanında halkın, vatanın çıkarlarını şahsi hayatından üstün tutan bir vatandaş, cesur bir kahramandır” (1986: 116). Ashında bu eser; ülke dâhilindeki rejimler arasındaki mücadeleyi anlatsa da İramin İsayev’in de belirttiği gibi, vatana sevgiyi, vatan için mücadele etmeği, milletin kaderini kendi çıkarlarından üstün görmeği, gerektiğinde vatan yolunda canını feda etmeyi göze almayı da telkin etmektedir (2001: 112). Bu özellik Abbas Sehhet’in vatan konulu eserlerinin ne-

69 Avrat-uşak – kadınlar ve çocuklar.

70 Kent – köy.

71 Kişilerin – erkeklerini.

72 Reiiyyet – tebaa, uyruk.

73 Görcek – görünce.

74 Gayret – şeref anlamındadır.

redeyse tümünde görülmektedir. Şairin 1905 yılında kaleme aldığı *Dostum Mirza Abdulla Şâik Cenaplarına* (Sehhet, 2005: 143-144) başlıklı manzum mektup da bunlardan biridir. Bu eser, Abdulla Şâik’in ilk olarak Abbas Sehhet ve Mirza Elekber Sâbir’e yazıp gönderdiği, hakkında başka bir bölümde bahsedeceğimiz “Vatan” başlıklı, “*Ey çeşmimin⁷⁵ önünde mücessem, vatan, vatan*” dizesiyle başlayan şiire cevap olarak yazılmıştır. Eflatun Memmedov (Saraçlı)’un da belirttiği gibi,

“Her iki şiirde dikkati celbeden cihet, romantik şairlerin vatanı ‘kederlere hemdem’, ‘gözü yaşlı’, ‘hasta-vü bimara benzeyen’, ‘zalim-i hunhar’ elinde görmeleri, derdine çare aramalarıdır. Derin vatan muhabbeti hissi ile yazılmış her iki şiirdeki bedbinlik de içtimai mahiyet taşımaktadır. ‘Aç, aç o gamlı göğsünü, ey mihnet ülkesi’, ‘Yine bu dertlerin çaresi Bakü’den olur’ mısralarındaki ümit parıltıları da bu büyük arzular-dan doğuyordu” (Məmmədov, Ə., 1983: 51).

Abdulla Şâik gibi Abbas Sehhet de vatanî hizmetin önemini ve vatan evlatlarının bu işe henüz hazır olmadığını vurgular, vatanın hâlimden anladığını aşağıdaki kelimelerle ifade eder:

“Şâika⁷⁶, neylesin ahir, söyle, biçare vatan?
Tapmayı⁷⁷ sıhhat için derdine bir çare vatan.
Yoktur ümid-i şifa hal-i perişanında,
Ohşayır⁷⁸ çok bele⁷⁹ bir hasta vü bimare vatan.”
(Səhhət, 2005: 143)

Umutsuzluk ve çaresizlik içinde kıvranan şair, Abdulla Şâik’e hitap ederek “bu biçare vatan ne yapa bilir ki?” diye sorar; çünkü vatan, dermanı olmayan bir derde müptela olmuş, hayattan elini yuzmuş, perişan hâllere düşmüş bir hastadır. Abbas Sehhet, vatanın bu içler acısı durumunun sebeğini vatan evlatlarının beceriksizliğinde, gafflet uykusuna dalarak dünyada baş gösteren olaylardan, terakki ve gelişmelerden habersiz kalmalarında görmektedir:

“Vatan oğlanları müsteğreg-i hab-i gafflet⁸⁰,
Tuş oluptur neçe⁸¹ bin zalim-i hunhare vatan.
Doğranıp tiği-cefa ile mübarek bedeni,
Çekilip zülm⁸² ile Mansur gibi dare⁸³ vatan.
Yücelip göklere estal-i vatan feryadı,
Kan ile yazmış “enelhek” derüdivare vatan.”
(Səhhət, 2005: 143)

75 Çeşm – göz.

76 Şâika – ey Şâik.

77 Tapmayı – bulamıyor.

78 Ohşayır – benziyor.

79 Bele – böyle.

80 Müsteğreg-i hab-i gafflet – gafflet uykusuna dalmış.

81 Neçe – kaç.

82 Zülm – zulüm.

83 Dare – dara, darağacına.

Görüldüğü gibi şair, vatanın bu duruma düşmesinin nedenini vatan evlatlarının gaflette kalmasına bağlar; bu yüzden vatan, binlerce hunhar zalimlerin zulmüne maruz kalmaktadır. Bu zalimler cefa ve işkence kılıcıyla vatani tike tike doğrayıp, Hallaç Mansur gibi derisini yüzüp darağacına çekmekte. Vatan ise “enelhek” – “ben hakkım” sözünü kendi kanıyla yazmaya mecbur kalmıştır. Abbas Sehhet burada “enelhek” sözünü kullanmakla ünlü mütefekkir ve şair İmadeddin Nesimi’ye de bir göndermede bulunmuş olur. Şair, vatanın şanlı geçmişini, İslam tarihinin parlak sayfalarını ve bu tarihte kendi hizmetleriyle iz bırakmış olan ilim, irfan, kudret sahiplerini hatırlatır; bütün bunların mazide kalma sebeplerini yine vatan evlatlarının gaflet uykusundan uyanamamasında görür:

*“Vatan evladı ki, gaflette yatıbdır⁸⁴ şeb-ü ruz,
Şaki olmaz, ne acep, Ahmed-i muhtare vatan.
Hani Faruk-i muazzam, hani ol⁸⁵ azmi-kavim
Ki, keramet ile galip ola eşrare vatan.
Hani ol şir-i huda kim⁸⁶, özü yetsin dade⁸⁷,
Din-ü millet gedir elden, yanır odlara vatan?
Hani Bağdat kütüphanesi, Harun devri –
Ki, tevafuk ede İslam ile küffare vatan?
İbn-i Haldun, hani Ellame, hani İbn-er-Rüşî?
Fahr-i Razi hani razın diye ol yâre vatan.
İbn-i Sina hani, Sedra hani, Firdevsi hani-
Ki, mubahat ede bu asırda onlara vatan?!”*
(Səhhət, 2005: 143)

Abbas Sehhet, şiirde sadece Azerbaycan’ın, Türk dünyasının değil bütün İslam Şark’ının şanlı tarihini gözler önüne sermektedir. Müslüman dünyası ecdatları gibi bilgili, kudretli, irfan sahibi olmadıkları için vatan onlara güvenip de sırtını dayayamaz. Bütün bu teessüf ve acıklı hatırlatmalardan sonra şair, Abdulla Şâik’e “biraderim” diye hitap ederek, sözüne şöyle devam eder:

*“Biz eğer olsa idik ayeyi-Kur’an’a muti,
Olmaz idik böyle sergeşte vü avare vatan.
Yine bu dertlerin çaresi Bakü’den olur,
Çeşm-i ümmid tutuptur ora hemvare⁸⁸ vatan.
Dem o demdir ki, vürak demi-ünsiyet,
Pestir bu cehli-şegavele yana nare⁸⁹ vatan.
Vatanın illetine beyt-i şefadr⁹⁰ Bakü,
Bu mekândan tapacak çare dil-i zare vatan.”*
(Səhhət, 2005: 143-144).

84 Yatıbdır – yatmıştır, uyumuştur.

85 Ol – o.

86 Kim – ki.

87 Dade yetmek – yardımına yetişmek.

88 Hemvare – daima.

89 Nar – ateş.

90 Beyt-i şefa – Sağlık evi, hastane.

Burada Abbas Sehhet, İslam dünyasının yolunu şaşırdığına, Kur’an ayetlerine tabi olmadıkları için gayri Müslimlerin ayakları altında kalıp perişan olduklarına dikkat çeker. Kur’an’ın gösterdiği yollardan biri de, Müslümanların birlik, beraberlik ve dayanışma içinde olmalarıdır. İslam dünyasının parçalanarak tenezzül ettiği bir dönemde Abbas Sehhet’in bu hassas konular üzerinde durması kayda değerdir. Bütün karamsarlığa rağmen şiirin sonlarına doğru şairde bir umut kıvılcıkları parlar. Şair, inkılap merkezlerinden olan Bakü’ye umut bağlamaktadır. Bilindiği gibi, 19. yüzyıl sonlarından başlayarak Bakü’de mali oligarşi hızla gelişmeye başlar ve bu, Bakü’yü bölgenin önemli sosyal, siyasi, kültürel, stratejik merkezine çevirir; dönemin önde gelen ileri fikirli güçlerini bu merkeze toplar. 20. yüzyıl başlarında ise artık Bakü; sanayi, sosyal ve siyasi süreçte öncülük yaparak inkılap merkezine dönüşmüştür. Şairin ışıklı yarınları olan umudu, Bakü’nün kalkınması ve gelişimiyle alakalıdır. Vatanın yaralarını Bakü’nün saracağı, onun derdine çare bulup hastalığını tedavi edeceği fikri, Abbas Sehhet’in sosyal görüş ve ideallerinin giderek siyasi içerik kazandığını gösterir:

*“Çeşmeyi-abi-hayat orda olur çün vari,
Hızır’ı rehber kılıp ol merdüm⁹¹-i huşyare⁹² vatan.
Hase bu derde güzel nusheler “İrşad” yazır,
Geler ol nitg-i Mesiha ile köftare vatan.
Çoktur ümmid⁹³ bu tedbir ile tapsın Sehhet,
Def olup illeti-gamdan dexi kurtare vatan.”*
(Səhhət, 2005: 144).

Abbas Sehhet, istiklal güneşinin Bakü’den doğacağına, Bakü’nün Hızır gibi milleti kurtaracağına inanır. Şaire göre, bu işte Bakü’deki matbuatın, özellikle “İrşad” gazetesinin büyük hizmeti olacaktır. Bu düşünce, Sehhet’in “yol gösteren, aydınlatan” manasına gelen “İrşad” gazetesinin⁹⁴ siyasi maksadını, terakki ve istiklal amacını daha ilk günlerden belirlediğini ve benimsediğini gösterir⁹⁵. Kamal Talıbzade’nin tespit ettiği gibi, bu şiirde “okuyucuya üç vatan takdim edilir”. İlk anlatılan vatan, “Firdevsi’nin, İbn Sina’nın, Harun’un, İbn Rüşî’nin adları ile ifade edilen”, “şairin tasvirinde ihtiramla hatırlanan” ve hatırlatılan “kadim Müslüman Şark”tır. “Sehhet’in hayal âleminde canlanan bu geçmiş ‘vatanın’ sınırları da gayri muayyendir, romantikcesinedir. İslam dünyasının ahkâmları bu vatan için mukaddes ve dokunulmazdır” (Talıbzade, 2005: 6). Şiirde tasvir edilen ikinci vatan – şairin hâlihazırdaki “biçare”, “durdurulan bulamayan” vatandır. Bu vatan “kanlı zalimin” elinde gırtlardır, onun “evlatlarının feryadı göklere yücelmiştir”. Vatan, perişan ve hastadır, sağalmasına hiç umut yoktur. Kamal Talıbzade

91 Merdüm – halk.

92 Hüşyar – uyanık, akıllı.

93 Ümmid – ümit.

94 1905 yılında Ahmet Bey Ağaoğlu’nun editörlüğü ile yayın hayatına başlayan “İrşad” gazetesi 1908 yılında kapatılmıştır.

95 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Bayramoğlu, 2014).

de'ye göre, şairin kastettiği üçüncü vatan ise onun geleceğe olan umudu - inkılabın merkezi olan Bakü şehridir. Lirik kahraman geleceğe baktığında ruh hâli değişip karamsarlıktan çıktığı için şiirin ahengi de değişir, romantiklik reel zeminle bağlantı kurar, kalbinde umut kıvılcımları parlar, "nazarlar inkılap merkezi Bakü'ye çevrilir" ve okuyucunun karşısında geleceğin çizgileri oluşmaya başlar (Talibzadə, 2005: 6). Abbas Sehhet bu şiirde maziyi, bugünü ve yakın geleceği anlatmaktadır. Şair, Bakü'den doğacak inkılap güneşinin vatanın tamamını aydınlatacağına umut eder. *Âlem-i İslam'a* adlı şiirinde ise İslam'ın mazesini anlatan şair, "kırık saz"ıyla "ufukları hazin ağıtlar yakan" İslam âlemine şöyle hitap eder:

"*Sen ey afak-ı nevhâbar-ı hazin,
Ne için hastahâl ü nalansın?
... Gülmeden sen güler mi hiç yüzümüz?
Tarabengiz⁹⁶ olur mu ya sözümüz?"*
(Səhhət, 2005: 60).

Şaire göre kurtuluşa giden yolda parlak istikbale olan inancı kaybetmemek gerekir. Sehhet, şiirinde Abdülhak Hamit'in "Dilber-i Nihân-Peyker" eserine de şöyle bir göndermede bulunmaktadır:

"*'Ey sen, ey necm-i zâhir-i der-hâb',
Uyan artık yürekte kalmadı tab."*
(Səhhət, 2005: 60).

Şairin seçilmiş eserlerinde bu şiirin yazılma tarihi 1912 olarak gösterilmektedir. İzahlarda Abdülhak Hamit'e yapılan bu istinat ile ilgili bir açıklama yapılmamaktadır.

Şiirin sonu, umutlu bekleyişi ifade eden mısralarla sona erer. "Açıl, ey gam güneşi, bulutların arkasından çık ve kemale yetiş" diyen şair, karanlık günlerin bitmesini, hasretli gözyaşlarının tükenmesini diler:

"*Çık ki bitsin leyal-i firkatimiz⁹⁷,
Gül, tükensin dümu-i hasretimiz⁹⁸!"*
(Səhhət, 2005: 60).

Şairin *Uyku* adlı şiirinde ise umut, gerçeklikler ile rüya arasından sızarak daha değişik şekilde meydana çıkmaktadır. Şiirde ilk olarak bir mezar kadar karanlık bir gece tasvir edilir. Âlem ölüm uykusuna dalmıştır. Şair bu zifiri karanlıkta bir parıltı, bir ışık arar. Birden bulutlar yağmur yerine kan yağdırmaya başlar, gürültülü bir şimşek çakar, kıyamet kopar ve şair bayılır. Daha sonra şair, rüya âleminde gördüğü cenneti anlatır; fakat şair nedense huzursuzdur, heyecanlıdır. Ansızın bu manzara yok olur, kuzeyden gelen bulutlar bir anda o cenneti yok eder. Şiirin sonuna doğru olaylar şöyle gelişir:

96 Tarabengiz – neşe veren, sevindirici.
97 Leyal-i firkat – ayrılık gecesi.
98 Dümu-i hasret – hasretli gözyaşları.

"*Bir zulmelli bulut koptu Şimal'den,
Puç eyledi⁹⁹, dağıttı ol cenneti.
Ben uyandım çok dehşetle o hâlden,
Hatırdayken¹⁰⁰ o uykunun¹⁰¹ lezzeti,
Durdum gördüm ışıltaıp tan yeri,
De: hayrolsun bu uykunun tabiri."*
(Səhhət, 2005: 78).

Uykudan uyanan şair, tan yerinin ağardığını görüp rüyasının hayırlara vesile olmasını diler. Azerbaycan edebiyatında kullanılan "Şimal" sözü ile genellikle ülkenin kuzeyinde yerleşen Rusya kastedilir. Bu şiirde de şairin rüyası ile tarihî süreç arasında bir bağlantı görülmektedir. Şiirde şairin rüyalarına giren, bir gün hakikat olacağına umudunu yitirmediği o cennet; vatanının parlak istikbalidir. Ali Erol'a göre, şiirlerindeki toplumsal temlerin bir yandan da siyasi eleştiri taşıması, Sehhet'i "bir yönü ile" Tevfik Fikret'e yaklaştırmaktadır. Erol, bu konuda önemli ayrıntıyı şöyle dile getirmektedir: "Bir yönü ile diyoruz çünkü *Sihhat'in çalışmalarında Fikret'ten farklı olarak "ana dili", "millî kültür", "millî tarih" gibi "millî şuur" kaygısı ihtiva eden hassasiyetler vardır*" (Erol, 2020: 128).

Memmed Memmedov, vatan sevgisinin Abbas Sehhet şiirindeki rengârenk ifade şekilleri ve çeşitliliğini şairin eserlerine istinaden ayrıntılı bir genelleme yaparak şöyle ifade eder:

"*İncelik, güzellik, zarıflık vurgunu Sehhet, ana yurdun zengin tabiatını vasf ederken¹⁰² de ("Vatan"); vatan yolunda canından geçmeye hazır olduğunu bildirdiğinde de ("Tercüme-yi Hâlim..."); "viran olmuş" vatani azat etmek¹⁰³ için silaha sarılan, Settarhan fedailerine katılarak şah ordusuna karşı savaşan Ehmed gibi gençlerin şecaat ve fedakârlığını alkışladığında da ("Ehmed'in Geyreti"); gerçek vatandaşın – Şehirlinin ağızıyla "felakette kalan milletine" yardım etmeye, halkın "derdine tercüman" olmaya çağırıldığında da ("Şair, Şiir Perisi ve Şehirlisi"); millî simasını yitirmiş, vatansız, yurtstuz aydınları tenkit ateşine verdiği¹⁰⁴ de ("Müslüman Ürefaları¹⁰⁵", "Alimnümalar"); Rus şairlerden tercüme için dikkatle onların vatan sevgisini yansıtan şiirlerini seçtiğinde de (Lermontov'un "Vatan", İ.İ. Kozlov'un "Vatanı yada salmak¹⁰⁶" vs.) – Sehhet, okuyucunun nazarında öz diyarını ateşli aşkla seven, saf, samimi vatan sevgisini terennüm eden emelperver, vatanperver bir şair gibi canlanır" (Məmmədov, M., 2005: 18).*

99 Puç eyledi – yok etti.

100 Hatırdayken – aklımdayken, unutmamışken.

101 Uykü – rüya.

102 Vasfetmek – nitelemek, özelliklerini saymak, tarif etmek, anlatmak.

103 Azat etmek – özgür kılmak, istiklale kavuşturmak.

104 Tenkit ateşine vermek – alevli şekilde eleştirmek.

105 Ürefa – arifler, irfan sahibi kimseler.

106 Yâda salmak – hatırlamak, yâd etmek.

Sonuç itibarıyla Abbas Sehhet eserlerinde; vatan aşkı, doğa tasviriyle vatana sevgi aşılama eylemi, vatanın sahiplenmesi, vatan için mücadele etme azmi, vatan karşısındaki sorumluluk gibi duyguların telkini oldukça önemli yer kapsamaktadır. Vatanın istikbali için mücadele yolunun her aşamasında Sehhet şiirlerinin yeni sosyal, siyasi ve kültürel içerik kazanmaya başladığı görülmektedir.

3.

MEHEMMED HÂDÎ
(1879-1920)

3. MEHEMMED HÂDİ (1879-1920)

*Bahtım gibi olsun kefenim, yani siyahnak,
Heykel dilemem, heykel-i kabrimdir o eflak.
Millet ışık olsun, beni yutsun bu siyah hâk,
Ancak dilerim kavmim ola sahib-i idrak.
İdraki olanlar beni sonra ganacaktır¹,
Bir kavmi dirilten de cihanda ganacaktır².*

¹ Ganacaktır [qanmaq-anlamak, kavramak] – anlayacaktır, kavrayacaktır.

² Ganacaktır [qanacaq-anlayış, düşünce] – anlayıştır, zihniyettir, düşüncedir.

3.1. Hayatı ve Sanatı³

Vatan, millet, hürriyet, inkılap şairi Mehmed Hâdi; 20. yüzyıl Azerbaycan romantik edebiyatının öncülerinden ve dünya romantizminin orijinal simalarından biridir. Hâdi, felsefi yönü güçlü olan eserlerindeki benzersiz tarzı ve duruşuyla Azerbaycan edebiyatına pek fazla katkı sağlayan şairlerdendir.

İsmi Ağamehemmed, soyadı Abdüsselimzâde, mahlası “doğru yol gösteren”, “hidayete eriştiren” anlamına gelen Hâdi’dir. Şiirlerinde ve makalelerinde daha çok “Mehmed Hâdi”, “Hâdi”, “Abdüsselimzâde”, “Hâdi Şirvani” imzalarını kullanır. Hâdi, Azerbaycan şairleri arasında başlangıçtan sonuna kadar en trajik hayat yolu olan sanatkârlardandır.

Mehmed Hâdi, 1879 yılında Azerbaycan’ın Şirvan bölgesinde, Şamahı şehrinin Sarıtoprak mahallesinde dünyaya gelmiştir. Dedelerinden Tahir Efendi, Şirvan ulemasının önde gelen isimlerindedir. Babası Hacı Abdüsselim orta hâlî bir esnaftır. Hâdi, ilk eğitimini mahallede Molla Samet’ten, daha sonra Abbas Sehhet’in babası Hacı Molla Aliabbas Mehdizâde’den alır. 1888’de babası vefat ettikten sonra annesi Hâdi’yi ve iki kız çocuğunu da bırakarak başkasıyla evlenir; çocuklar amcalarının himayesinde babaanneleriyle kalırlar. Şairin babaannesi Teyyibe Hanım, torununun din adamı olmasını arzu eder. Hâdi, amcasının maddi desteği ile Şamahı ulemalarından ders almaya devam eder. Babasının ölümünden iki yıl sonra amcası da vefat eder. Bu sefer çocuklara halasının kayını, dönemin ünlü aydınlarından Mustafa Lütfi Hacı Sedreddin oğlu İsmailzâde hamilik etmeye başlar. Hâdi, ileride Mustafa Lütfi’den “üstad-ı mümtazım”, “maddi ve manevi sebep-i hayat ve necatım” diye bahsedecektir. Babaannesi vefat ettikten sonra kız kardeşleri akrabalarla kalır, Hâdi, genç ve özgür tabiatlı olduğu için evlerinde tek başına kalmaya devam eder. Gönlünü amcasının kızına kaptıran Hâdi, sevdiğine kavuşamaz; kızı zengin tüccarla evlendirirler. Bu olaydan sarsılan Hâdi aşka küser ve ömrü boyunca hiç evlenmez.

Abdulla Şâik’in hatıralarında yazdığına göre, Hâdi, “özgürlüğüne düşkün, ruh hâli karamsar, aynı zamanda hoş sima”, “mağrur ve hiçbir kuvveye eğilmeyen bir şahsiyettir” (Şaiq, 1978: 234, 237). Okumaya, mütalaaya çok hevesli olan Hâdi, çocukluğundan beri büyük edip olmak istemiştir. Bunun için İstanbul ve Kahire gibi büyük kültür merkezlerinde eğitim görmek istemiş; fakat Mustafa Lütfi’nin buna maddi gücü yetmemiş, başka akrabalarından da eğitim için maddi destek bulamamıştır. Çaresiz kalan şair, geçim derdiyle babasından kalan dükkânı açıp işletmeğe çalışmış; hevesi ve tecrübesi olmadığı için ticaret işini yürütememiş, iflas etmiştir.

1902’de Şamahı’yı yerle bir eden depremde sonra 23 yaşlı Hâdi, diğer depremedeyle birlikte Şamahı’yı terk etmek zorunda kalır. Kürdemir şehrine taşınan şair, geçimini sağlamak için bir aktar dükkânı açsa da işleri yine yürümez,

dükkânı zararlar kapatıp ardından Şamahılı Ağa Efendi isimli bir kişiyle birlikte okul açarak ders vermeye başlar. Kürdemir’de yaşadığı bu yıllarda (1902-1906) maddi durumu kısmen düzelir. “Beyan-ı Hakikat” adlı ilk makalesi 24 Temmuz 1905’de, *Levh-i Mekâtib* adlı ilk şiiri ise 29 Kasım 1905’de *Hayat* gazetesinde yayınlanır. Astrahan (Hacı Tarhan)’da *Burhan-ı Terakki* (1906-1911) gazetesini yayınlayan Mustafa Lütfi, Hâdi’yi yanına davet eder. 1906 yılında Astrahan’a giden Hâdi, orada öğretmenlik yapar, Mustafa Lütfi şehir veya yurt dışında olduğu zamanlarda gazetenin editörlük görevini üstlenir, Azerbaycan’daki gazete ve dergilere de yazılarını gönderir. 1907’de Azerbaycan’da romantizm akımının kurucusu hesap edilen Alibey Hüseyinzade’nin daveti üzerine Bakü’ye gelir ve *Füyûzât* dergisinde çalışmaya başlar. *Füyûzât* dergisinin hemen hemen her sayısında en az bir yazısı yayınlan Hâdi, bu dönem itibariyle edebiyatta kendine özgü yer edinir. *Füyûzât* kapandıktan sonra *Taze Hayat*, *İttifak*, *Terakki*, *Seda* gibi gazetelerle işbirliği yapar. 1910’da hürriyet peşinde İstanbul’a giden Hâdi, *Tanin* gazetesinde Şark dilleri mütercimi olarak çalışmaya başlar. Sanatkârın *Servet-i Fünûn*, *Sabah*, *Rebab*, *Şehbal*, *Mehtab* gibi gazetelerde de yazıları yayınlanır.

1914’te İstanbul’dan Selanik’e sürülür. Sürgün sebebi olarak hem şairin muhalif görüşlü yazıları hem de siyasi olaylara karışması gösterilmektedir. Arkadaşı şair Abdulla Şâik ise hatıralarında Hadi’nin bu konuyla ilgili anlattıklarını şöyle aktarmıştır: *Defalarca beni sarhoş hâlde yakalayıp polis idaresine almışlardı. Bir defasında “Siz istibdat mikroplarısınız” diye kaymakamı tahkir ettim. O, beni İstanbul’a dönmemek şartıyla yunan şehri Selanik’e sürgün etti* (Şaiq, 1978: 239). Selanik’te oldukça zor günler yaşayan şair, pazar alışverişi yapanların yüklerini taşımakla ekmek parasını çıkarmaya çalışır. Bir defasında ise polis, şairi Türk ajanı olmakla suçlayarak karakola alır, birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra sınır dışı edilir, gemiyle İstanbul’a gönderilir. Daha önceden İstanbul’dan da sürüldüğü için burada kabul edilmez, başka bir gemiye bindirilip Batum’a gönderilir. Hâdi, Batum’dan bir arkadaşın yardımıyla güçlkle Bakü’ye ulaştığında neredeyse tanınmaz hâle gelmişti. Abdulla Şâik ona sokakta rastladığında üst başının, çizmesinin kirlili ve yırtık, hâlinin perişan olduğunu görüp yatılı misafir olarak evine götürür. Hâdi, bir hafta Şâik’in evinde kaldıktan sonra bir şey söylemeden çekip gider, alkol bağımlılığından kurtulmak için tanıdık bir hekim aracılığıyla hastaneye yatar. Bu hekimin *Azerbaycan İttihat Fırkasının* lideri Dr. Karabey Karabeyli olduğu ihtimal edilmektedir. Hastaneye yatıp tedavi gören şair, Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Azerbaycan’da Rus ordusuna destek amaçlı kurulan gönüllü taburun sıhhiye ekibi dâhilinde imam sıfatıyla savaşa katılmaya karar verir. Bu görevi kabul etme nedenleri tam olarak belli olmasa da bazı kaynaklara göre bu işte, şairin ileride yazacağı ünlü *İnsanların Tarihi Faciaları Yahut Elvah-ı İntibah* adlı manzumesini ithaf ettiği Karabey Karabeyli’nin rolü olmuştur. Hadi, savaş döneminde Karpatlarda, Batı Ukrayna’da, Polonya’da bulunmuştur. Savaştan Bakü’ye döndüğünde yaklaşık altı ay arkadaşı Mürşüd Settar oğlunun evinde kalmış, kendi şiirlerini sokaklarda satarak ekmek parasını çıkarmaya çalışmıştır. Arkadaşları,

3 Kullanan ek kaynaklar: (Hadi, 1978); (Şaiq, 1978); (Mirəhmədov, 1985); (Saraçlı, 2007); (Akpınar, 2007); (İsmayilov Genceli, 2011); (Qəribli, 2013 ve 2018).

bu dönemde şairi yine sarhoş hâlde gördüklerini yazar. Savaşta sınırları yıpranan, zaten var olan alkol bağımlılığı daha da artan Hâdi, hayatının sonuna kadar bu alışkanlıktan kurtulamamıştır. 1919 yılında Hâdi'nin Gence'deki kız kardeşiyle görüştüğü, 1920 yılının başlarında ise kaybolduğu yazılmıştır. Çağdaşlarının anlattıklarına göre Hâdi, 25-31 Mayıs tarihlerinde Gence'de Bolşevik hükumete karşı baş gösteren isyandan birkaç gün sonra yaralı şekilde hastanede görülmüş ve burada vefat etmiştir. Kırk altı yıl gömüldüğü yer belli olmayan Hâdi'nin mezarı 1966'da Gence'nin "Sebzkar" mezarlığında belirlenmiştir. Gence'de ve memleketi Şamahı'daki Tarih Etnografya Müzesinde Mehemed Hâdi'nin büstü dikilmiştir. Bakü ve diğer şehirlerde birçok sokak, kütüphane, okul, kültür merkezleri şairin adını taşımaktadır.

Hâdi'nin eserleri, romantizm akımının bütün özelliklerini taşımaktadır. Eski çağlardan kendi dönemine kadar işlediği konular, çok yönlü ve geniş çaplı olmakla birlikte Arap ve Fars tabirleriyle zengin, kısmen zor anlaşılır bir dildir. İlginç olan ise şu ki, Hâdi'nin günlük konuşma dili yazı dilinden pek de farklı değildi. "O, yazdığı gibi de konuşuyordu". Örneğin, ne yapmayı planladığını soran Şâik'e: "Bugün kendi semalarım da uçarak, güneşimin ziyalarını örten bulutları parçalayıp dağıtmak istiyorum" diye cevap verebilmektedir. (Şaiq, 1978: 234-236).

Mehemed Hâdi için kendi çıkarlarını millî ve dinî çıkarlara kurban vermediği manevi borç ve Allah'tan bir emir hesap etmiş; edebî faaliyeti boyunca bu ülküsüne sadık kalmıştır. "Hâdi'nin inişli yokuşlu edebî faaliyeti, ziddiyetleri ile onun geçtiği hayat yolu arasında bir yakınlık, uygunluk var idi" (Şaiq, 1978: 236). Hâdi, Azerbaycan edebiyatında hürriyet konusunu en fazla işleyen şairdir. Hâdi'ye göre; hürriyet olmayan yerde ne özgür vatan olur ne de özgür insan, hür olmayan vatanın istikbali, vatan evladının da özgür iradesi, vicdanı, gerçek mutluluğu söz konusu olamaz. Eserlerinde başta vatan ve hürriyet konusu olmak üzere, savaş ve cehalet, bunların getirdiği felaketlerin insanlık üzerinde etkileri, eğitimin önemi, Türk dünyasının ve İslam âleminin durumu, problemleri ve çözüm yolları ele alınmıştır. Şairin eserlerinde kadın konusu genel olarak aşk üzerine kurulmuş, kadının eğitimi, sosyal statüsü, hakları, aile ve toplum ve en önemlisi, gelecek neslin terbiye edilmesindeki rolü sosyal sorunlarla birlikte yer almaktadır. Hâdi, her şeyden önce dünyayı, insanlığı düşünen bir şair ve mütefekkindir. *İnsanların Tarihi Faciaları yahut Elvah-ı İntibah* adlı manzum destanı dünya romantik edebiyatının incilerinden hesap edilmektedir.

Hâdi, hurafe ve cehalete karşı mücadele etmiş, Doğu-Batı karşılaştırmaları yapmış ve bunu yaparken de Doğu'nun gerilemesinin Batı'nın işine yaradığını vurgulayarak Batı'nın Doğu politikalarının farkında olduğunu gösteren bir tavır sergilemiş, bu konuda toplumu bilinçlendirmek gibi bir görevi üstlenmiş, bunun için mücadele etmiştir.

Şark edebiyatına mükemmel bir şekilde aşina olduğu eserlerinden anlaşılabilir. Eserlerinde Kur'an-i Kerim ve hadis-i şeriflerden iktibaslara yer vermiştir. Hâdi, Kur'an'ın muhtevasını bilmeyen, "misyoner terbiyesi" görmüş bazı eğitimlilerin İslam'a kara yakmalarına karşı çıkmış, Kur'an ayetlerinden örnekler

vererek İslam'ın "en hürriyetperver, en müsavatperest, en adaletli" bir din olduğu fikrini ileri sürmüştür (Qeribli, 2018: 18). Bunun yanı sıra şair, kadınların çarşafa bürünmesine karşı gelen ilk Azerbaycan şairlerindedir. Hâdi, 20. yüzyıl başlarında tartışılan Arap alfabesinin değiştirilmesi meselesine sıcak bakmamıştır; çünkü şaire göre, yüzyıllardır kullanılan bir alfabenin değişmesi, Türk halklarını hem birbirinden uzaklaştırır hem de İslam dünyasından koparır.

Klasik Şark edebiyatından Nizami, Mevlânâ, Sadi, Hafız ve Fuzûlî'den; Yeni Türk edebiyatından Ziya Paşa (1825-1880), Muallim Naci (1849-1893), Rezaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Abdülhak Hamit (1852-1937), Abdullah Cevdet (1869-1932), daha fazla ise Namık Kemal (1840-1888) ve Tefik Fikret'ten (1867-1915) etkilenmiştir. Taklitçilikten uzak duran şair, ortaya orijinal sanat eserleri koymuştur.

Eserlerinin büyük bir kısmı Azerbaycan'da *Hayat, Taze Hayat, İttifak, Terakki, Seda, Seda-i Hak, Basiret, İkdam, Doğru Söz, Tekâmül, İrşad, Sovgat, Yeni İrşad, Yoldaş, Azerbaycan* gibi gazetelerde, *Füyûzât, Debistan, İkbâl, Işık ve Evrak-i Nefise* gibi dergilerde; Türkiye'de ise *Sabah, Tanin, Senin, Mehtab, Şehbâl ve Rübâb* gibi yayın organlarında basılmıştır. Sağlığında yayınlanan kitapları şunlardır: *Firdevs-i İlhamât* (1908), *Şükûfe-i Hikmet* (1914), *Aşk-i Muhteşem yahut Eflatun Sevgisi* (1914), *İnsanların Tarihi Faciaları yahut Elvah-ı İntibah* (1918). Bunların dışında tek sayfa şeklinde sokaklarda sattığı şiirleri de vardır. 2007'de Prof. Yavuz Akpınar tarafından Alibey Hüseyinzâde'nin arşivinden bulunan "Kahraman Türk Askerlerine" adlı şiiri, şairin özellikle ömrünün son yıllarında yazmış olduğu birçok eserinin ortada olmadığını gösterir. Hâdi'nin şiir ve makalelerinin yanı sıra Şark edebiyatından yaptığı çeviriler de vardır. 1978 yılında iki cilt hâlinde eserlerinin tamamının yayınlanması planlansa da ilk cilt basılmış, makalelerinden oluşacak ikinci cilt ise günümüze dek yayınlanmamıştır. Daha sonraki yayınlar 1978 neşrinin tekrarıdır. Şairin Azerbaycan ve Türkiye gazete ve dergilerinde basılan eserleri bir araya getirilip yayınlanmamıştır.

3.2. Eserlerinde Vatan Konusu

*Hubb'ül vatani yazmalıdır kalbine millet,
Hubb'ül vatani sanmalı bir millî ibadet.*

Azerbaycan edebiyatında vatan konusu; romantik şiirin öncüsü, filozof şair, mücadeleci bir vatansever Mehemed Hâdi'nin eserlerine bütün muhteşemliği ve çok çeşitliliği ile yansımıştır. Şairin sanatı ile ilgili yapılmış olan bilimsel araştırmalardaki genel fikirler hep bu yöndedir. Hâdi, "eski klasik şiir şeklini muhafaza ederek, mevzu intihabında millî cemiyetin temayülât ve ihtiyacını terennüm" eden en aktif şairlerdendir (Caferoğlu, 1932d: 430). Hâdi, vatan ile milleti, vatanının bekası ile milletin refahını vahdette görmüştür. Refik Zekâ, Hâdi'nin eserlerinin bu özelliğine dikkat çekerek şöyle der:

"*Mehemmed Hadi, neyi kaleme alırsa alsın, vatanını, halkını unutmaz, içtimai dertlerden bahseder. Şairin felsefi görüşlerinin de özü budur ki, her şeyden evvel, hayat için, ilim için, varlığın sırlarını açmak için parlamalı, haksızlığa, adaletsizliğe son vermek için çalışmalıdır. Onun eserlerinde yaşadığı devrin siyasi içtimai hadiselerine münasebet, mevcut kuruluşun yaramazlığına nefret, insanlık namına terakki eden halklara rağbet duyulmaktadır*" (Zəka, 1979: 16).

Bilindiği üzere, 20. yüzyıl başlarında "vatan", "hürriyet", "istiklal", "âmâl", "istikbal" gibi ifadeler dönemin sosyal, siyasi, tarihi olaylarının etkisiyle edebiyatta sıkça kullanılan kelimelerdir. Hâdi, Azerbaycan edebiyatında bu kelimeleri en fazla kullanan şairlerdendir. Hatta Aziz Mirehmedov'un "Mehemmed Hadi" adlı değerli kitabında kaydettiği gibi, Hâdi'nin sosyal içerik taşımayan şiiri yoktur denilebilir. Mirehmedov; şiirlerinde felsefi, sosyal, siyasi meseleleri ele alan Hâdi'nin aşk ve doğa gibi ister dünya edebiyatında, isterse de millî edebiyatta çok kadim ve zengin gelenekleri olan türlerde sadece birkaç şiiri olduğunu, bunların da şairin kendine özgü, yeni ve orijinal özellikleri olduğundan bahseder. Bu tür eserlerinde şair, konuya doğa güzellikleri yahut aşk duygusu ile girse dahi adım adım "sosyal, siyasi meselelere geçiş yaparak eserine tamamen başka bir renk, başka bir mana verir. Sevgi, çevrilip siyaset olur, ceylan bakışlı güzelin yerine azatlık perisi geçer" (Mirəhmədov, 1985: 39). Örneğin Hâdi'nin *Bülbül* (Hadi, 2005: 47-48) adlı şiiri bülbülün tasviriyle başlar, bülbülün nağmeleriyle dinleyicileri nasıl meftun ettiği anlatılır. Sosyal konu, şiirin hemen ilk bendinde, ilk mısralar ile son mısra arasında şöyle oluşmaktadır:

"*Oturmuş gülşen-i âmâlde irşad eder bülbül,
Okur elhan-i irfan, nağmeler inşad eder bülbül,
Müessir lehçelerle gönlü okşar; şad eder bülbül,
Şakır, ceh ceh vurur, ibraz-i istidat eder bülbül,
Emelzârinde bir ümmid için feryad eder bülbül.*"
(Hadi, 2005: 47)

Burada bülbülün bahçede şakıması ile "bir ümit için feryat" etmesi arasındaki fark, şiirin sıradan doğa tasvirinden sosyal, siyasi meselelere doğru ilerlemesini gösterir. Şiirin son bendi ise artık sosyal, siyasi unsurlarla zengindir:

"*Bahar-i feyze ermez mi hazanistanımız⁴, bilmem?!
Sabah-i vasla yetmez mi şeb-i hicranımız, bilmem?!⁵
Tecelli eylemez mi dilber-i vicdanımız, bilmem?!
Revayihbahş⁶ olmaz mı gül-i irfanımız, bilmem?!
Çiçekler arz-ı endam eylese, feryat eder bülbül.*"
(Hadi, 2005: 48)

Hâdi, bülbülün nağmelerinin ilkbahar mevsiminde dünyaya ses getirdiği gibi yaprak dökümünün yaşandığı vatanında da hazanların yerini ilkbaharın almasını, yurdunun "bahar-i feyze ermesini" arzular. Şair, belirsizlik içinde, cevabını bulamadığı sorular karşısında gözyaşlarını içine akıtarak vatanı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak o günün gelmesini arzu eder. Şair, konunun sonunu yine bülbüle bağlar; eğer aydınlık (aydınlanma) olmazsa her ne kadar güzel kokulu çiçekler boy gösterirse göstereceğini bülbülün yine feryat edeceğini söyler. Sanatkâr, bütün varlığı, kanı, canı, ruhu ile endişe içerisinde vatan için mutlu günlerin geleceğini umut ederken bir vatandaş gibi yücelir. Bu bakımdan Hâdi'nin *Gözlerin* (Hadi, 2005: 75-76) adlı şiiri de dikkat çekmektedir. Adından belli olduğu gibi, şiirin konusu sevgilinin gözleri, bu gözlerin büyüleyici cazibesidir:

"*Kıldı ey ahu, beni vahşi gezali⁷ gözlerin,
Etti sahragerd-i cennet⁸ laubali gözlerin.*

... *Çeşm-i efsunperverinde⁹ vardır istidat-ı cezp,
Dilrübadır¹⁰, dilruba, efsunla mali¹¹ gözlerin.*"
(Hadi, 2005: 75)

Sevgilinin efsunkâr gözlerinden bahseden şair, bir anda konuyu inkılabı getirir. "İnkılap zevkini tadan, hep inkılapçı olur" diyen Hâdi, bu büyümlü gözlerin devrimcilere mücadele ruhu aşıladığını ifade etmeye çalışır. Şair, kendisinin istibdat kılıcından korkmadığını bildirir; çünkü sevgilinin savaşı yansıtan gözleri zaten onu çoktan katletmiştir:

"*İnkılabıyyun olur hep zevkyab-ı inkılap,
Onlara bahşetti mi zevk-i cidalı gözlerin?*

*Sanma eyler havf Hâdi tiğ-i istibdattan,
Çoktan etmiş katil onu, yârim, kıtali gözlerin.*"
(Hadi, 2005: 76)

[İnkılap zevkini tadan, hep inkılapçı olur,
Gözlerin onlara mücadele zevkini bahşetti mi?

Sanma ki Hâdi istibdat kılıcından korka,
Savaşçı gözlerin onu çoktan katletmiş, yârim.]

Şair, burada kendisini istibdattan korkmayan bir inkılapçı, sevgilinin gözlerini ise mücadeleye şevk eden bir araç olarak görür. O gözler, vatan âşıklarını fedakârlığa çağıran şairi çoktan istiklal uğrunda feda olmaya mahkûm etmiştir.

7 Gezali – ceylan.

8 Sahragerd-i cennet – cennetin tozu toprağı.

9 Çeşm-i efsunperver – efsunkâr gözler.

10 Dilruba – gönül hırsızı, gönül çalan.

11 Mali – dolu.

4 Hazanistan - Sonbahar görmüş, sararıp solmuş yer.

5 Karanlık acı sabaha kavuşmamıza yetmez mi? Bilmem?!

6 Revayihbahş – rayihalı, güzel kokulu.

Mehemmed Hâdi'nin eserlerinin ana konusu vatan, millet, hürriyet ve istiklaldir. Onun asıl âmâli de vatanı hür ve refah, insanları mutlu ve mesut görmektir. Zaten bütün hayatı boyunca kalemini bu amaç için kullanmıştır. Şair, *Kaleme* (Hadi, 2005: 28-29) başlıklı şiirinde, sanki kendi sanatına, vatandaşlık gayretine, ilham perisine hitap ederek ona belli bir amaç uğrunda çalışmaya borçlu olduğunu hatırlatır:

"Âlâ, ey bülbül-i irfan, vatan bağında feryat et,
Kon övrag-i fünunî¹², nağme-yi millîye inşat¹³ et.
Cehaletle vatan bir leyli-zulmetnak¹⁴ eder teşkil,
Zeban-i nurpaşinle¹⁵ rah-i irfane¹⁶ irşat¹⁷ et."
(Hadi, 2005: 28)

Hâdi'yi bu şekilde hitaba mecbur bırakan şey, vatan evlatlarının cehalet elinde esir, vatanın berbat durumda olmasıdır. Şair, yürek acısıyla vatanın ve soydaşlarının aşağılanmış durumunu, cehalet ve atalet bataklığında boğulduğunu, vatan topraklarının düşman ayakları altında çiğnendiğini gördüğü için kaleme şöyle hitap eder:

"Hazana yüz koyan nevestegan-i bağ-i İslama¹⁸
Nazar sal, terbiyetbahş¹⁹ ol, elinden cehlin azat et.
Eğer âmâlin ikbal-i vatandır, urma²⁰ boş laftı,
Heziz-i meskenetten²¹ millet-i balaye²² is'ad²³ et."
(Hadi, 2005: 28)

Hâdi, çökmekte olan İslam âleminin durumunu göstererek kalemini ümmetini ve milletini terbiye etmesi, ona doğru yolu göstermesi için uyarır, kalemine "eğer ilken vatanın ikbaliye, boş lafları bırakıp milleti yücelterek mutluluğa kavuşturmalısın" der. Şairin daha sonraları yazdığı diğer *Kalem* (Hadi, 2005: 138-139) adlı şiirinde de kalem, insanoğluna bahşedilmiş bir keramet, ilim ve sanatın rehberi olarak değerlendirilir; milletin ve ümmetin cehalet uykusundan uyanıp aydınlanması için kalemin İsrail'in suru gibi bir görev üstlenmesi istenir. Hâdi'nin kaleme hitap ederek yazdığı bu şiirinin hemen ardından yayınlanan *Kalem Ne Söyleyir* (Hadi, 2005:139-142) eserinde bu sefer kalemin söyledikleri anlatılır.

12 Övrag-i fünun – darmadağın edilmiş ilimler.

13 İnşad – şiir söylemek, bir edebiyat eserini yüksek sesle okumak.

14 Leyli-zulmetnak – geceye özgü zulmet, zifiri karanlık.

15 Zeban-i nurpaş – nur saçan dil.

16 Rah-i irfan – irfan yolu.

17 İrşat – doğru yolu gösterme.

18 Nevrestegan-i bağ-i İslam – İslam'ın yeni meydana gelmiş, yeni hâsil olmuş bahçesi.

19 Terbiyetbahş – terbiye veren, öğretici.

20 Urma – vurma.

21 Heziz-i meskenet – en aşağı yer.

22 Millet-i bala – yüce millet.

23 İ'sad – mutlu.

Üslup ve şekilce de bir önceki şiirle benzer niteliklerde olan bu eserde; kalem, millete hitap ederek mektep, maarif, terakki için birleşmeyi, Kur'an'da Sünni-Şii ayırımı olmadığını, Allah'ın zekâyı insana emanet olarak verdiğini ve insanların bu emanete hıyanet etmeyip onu kullanması gerektiğini anlatır.

Hâdi, *Duman Süpürgesi* (1910a; 1910b) adlı makalesinde Batı ülkelerinde terakki, gelişim yolunda önlerine çıkan engellerin aradan kaldırılması için yollar bulunduğu hâlde, Doğu'da tam tersi, vatanın ve halkın gelişimini engelleyen türlü fitneler icat edildiğini dile getirerek bu konuda Batı'ya Doğu'ya örnek olarak göstermeye çalışır. Bu makaleden bahsederken Midhat Ağamirov, Hâdi'nin görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

Şarkta mevhumat²⁴ umumi içtimai terakkiyi aksatır, istikbale giden yolu kapatır, hatta nereye gittiğimizi, hangi istikamette ilerlediğimizi bilmek zorlaştırır. Mevhumat, içtimai inkişafı mürteci rol oynar, bu inkişafın yolu üzerinde çok ciddi bir engeldir, zira mevhumatçıların²⁵ "her bir hurafe-i naicadları²⁶ karanlık ahali tarafından daha parlak alkışlanır. Umman-i hayatın, derya-i maişetin istikbalini açacağını daha da dumanlaştırır, daha da zulmetlere gark ederler. Fikirlerinden kalkan hisler, sisler, dumanlar, karanlıklar Şarkımızın etrafını, önünü öyle dehşetle bürür ki, seth-i şuledar-i istikbal²⁷ görmek imkân haricinde kalır. Bu sebepten sefine-yi hayatımız²⁸ istikamet-i asliyesini yitirir, nereye gideceğini bilmez, denizin dalgaları arasında sallanır" (Ağamirov, 1987: 243).

Hâdi, vatanını ve ümmetini dört bir yandan sarıp sarmalayan hurafe ve cehalet sisleri varken hayat gemisinin nereye gideceğini bilemediğini, bu yüzden asıl istikametini belirleyip istikbalin parlayan yüzünü görmesinin imkânsız olduğunu ifade eder. Bütün bunlar azmış gibi, vatanın karanlıklarda boğulması işine gelen hurafe taraftarlarının yeni yeni "icat"ları zaten var olan sis perdesini daha da yoğunlaştırır ve asıl vahim durum şu ki, kendi felaketlerinin farkında olmayan halk kitlesi bu uyduruk icatları takdir edip alkışlar. Neticede vatan ve vatan evlatları istiklalini, istikbalini istikametini belirleyemez. Hâdi, bu durumdan kurtuluş yolunu bütün sisi, dumanı, zifiri karanlıkları süpürüp yok edecek "duman süpürgesi" gibi bir aletin icadında arar. Şairin kanaatine göre, böyle bir "süpürge", eğitim, ilim ve kültür nuru ile cahil halkın zihniyetinin, ruhunun aydınlanması yoluyla yaratılabilir. Şair, *Maarife Dair* (Hadi, 2005: 27-28) adlı şiirinde de Avrupa devletlerinin, Batılıların şu anki seviyeye sırf ilim ve maarif sahibi olmakla ulaştıklarını vurgular:

24 Mevhumat – mevhumlar. Asılsız olduğu hâlde zihinde meydana gelen şeyler.

25 Mevhumatçı – mevhumları inanan. Asılsız olduğu hâlde zihinde meydana gelen şeylere inanan.

26 Hurafe-i naicat – asılsız hurafeler.

27 Seth-i şuledar-i istikbal – istikbalin ışıklı yüzü.

28 Sefine-i hayat – hayat gemisi.

"Şükufezar-i edep nefhebahş-i vicdandır²⁹,
Edep çiçeklerine gülistan- debistandır³⁰.
Takdir kılın, ehl-i vatan, işbu megalî³¹,
Ta kim, olalım ziver-i³² evreng-i³³ tealî³⁴.
Baziçe³⁵ zamanı değil, edvar-i edeptir,
Devr-i medeniyettir, edelim kesb-i meali³⁶."
(Hadi, 2005: 27)

Edep, ahlak, kültür, vicdanın uyanışına hizmet eden bir okuldur. Bu okula sahip çıkıp onun vatanın ve vatan evlatlarının geleceğine ışık tutmasını sağlamak gerekir. İlmin parlak çehresi dünyayı aydınlatırken vatan evlatları da bu nimetten faydalanmalı:

"Ruhsarenüma dilber-i dilperver-i irfan,
Afaki tutup, şa'şee-yi hüsn-ü cemali.
Par par yanyor şems-i cahantab-i kemalat,
Ehz eyleyelim biz dehi zerrat-i kemali.
Her millet edip elmle ehraz-i meratib,
Bu sayede tahsil kılıp servet-ü mali."
(Hadi, 2005: 27)

[Yüzünü gösteren, gönül seven irfan,
Ufukları sarmış yüzünün aydın güzelliği.
Parıl parıl parlıyor kemalin cihanı ışıklandıran güneşi,
Kabul edelim biz artık kemalin zerrelerini.
Her millet ilimle yücelmiş,
Bu sayede tahsil bol servet yapar.]

Hâdi, diğer halkların aydınlanmasını, terakkisini ve gelişimini o halkların ilime, maarife verdikleri değer sayesinde kazandıklarını söyleyerek eğitimin önemini anlatmaya çalışır. Kemal, cihanı ışıklandıran bir güneştir ve bu güneşin zerrelerinden faydalanılması gerekir. Her milletin ilimle yüceldiğini belirten şair, ümmetine ilmin, maarifin, eğitimin insanlara bahşettiği nimetleri anlatır. Eğitimle insanlar kendi haklarını anlar, gerektiği zaman hak ve hukuklarını savunabilir, bunun için mücadele eder, esaret zincirinden kurtulur ve neticede itibarlı bir kişi, büyük makam sahibi olur:

29 Edebin çiçek bahçesi, vicdanın verdiği menfaattir.

30 Debistan – mektep, okul.

31 Megal – söyleşi, söz, konu.

32 Ziver – süs, ziynet, bezek.

33 Evreng - taht, şan, şeref.

34 Tealî – yükselme, yücelme.

35 Baziçe – oyuncak, eğlence.

36 Edek kesb-i meali – manasını kavrayalım, anlayalım.

"Her kavim maarifle bilir kendi hukukun,
Elbette hukuk ehli bulur cah-ü celali.
Zincir-i esarete yaşar ehl-i cehalet,
Mahkûmların gün gibi besbelli zevali.
Elm³⁷ ile derağış olunur şahid-i nusret,³⁸
Elm ile zaferperver olup Avrupalı.
Biz de dizilek silsile-yi ehl-i ülume³⁹
Öğrenmek ile elm, hüner, fen, meali."
(Hadi, 2005: 27-28)

Görüldüğü üzere, Avrupalıların eğitiminden ve bu eğitimin onlara getirdiği faydalardan bahseden şair, ümmetini bundan ibret almaya ve eğitimliler arasına katılmaya davet eder. Şair, bunun için neler yapılması gerektiğini şöyle açıklar:

"Teşkil edelim "Encümen- ilm-ü maarif",
Tesis kılak⁴⁰ "Darfünun", "Mekteb-i ali!"
(Hadi, 2005: 28)

Hâdi, insanlara dünyevi ilimleri öğreten yeni tarz usul-i cedit okullarının, yükseköğretim kurumlarının tesis edilmesi ve herkesin eğitim görebilmesi için bu okulların sayısını artırıp eğitim haklarının genişletilmesi gerektiği fikrini savunur. Şair, okulu halkın aydınlanmasına, ışıklı geleceğe götüren yol gibi şöyle değerlendirir:

"Mektep ne demek? Behr-i füyuzat-i meanî⁴¹,
Mektep ne demek? Maden-i elmas, lealî⁴².
Mektep ne demek? Bir ulvi burç-i saadet,
Mekteptir eden bedr-i ziyadar hilali.
Mekteptir olan metle-i envar-i tealî."
(Hadi, 2005: 28)

Mektep, faziletlerin hazinesi, elmas madenidir. Mektep, insanlara saadet veren, yücelten, onların sahip olduğu güzellikleri gün yüzüne çıkarıp parlatan bir nimettir. Bu yüzden şair, bütün İslam ehlini eğitime davet eder:

"Söyler size Hâdi: okuyun, millet-i İslam!
Hamem de bu yerde ediyor hatm megalî.⁴³"
(Hadi, 2005: 28)

Hâdi'nin milletinin ve ümmetinin eğitimi meselesine bu kadar önem vermesi, İslam âleminin cehalet ve hurafe karanlıklarında boğulması, eğitimsiz ve

37 Elm – ilim.

38 İlimle kucaklaşanlar zafer kazanır.

39 Biz de dizilelim ilim ehlinin sıvalarına.

40 Kılak – kılalım.

41 Behr-i füyuzat-i meanî – manevi gıdadan bir pay.

42 Lealî – inciler.

43 Kalemim de bu yerde konuyu hatmediyor, bitiriyor.

riyakârlardan oluşan bir grup din istismarcılarının elinde esir olmasıyla ilintilidir. Şair, İslam'ı ve Kur'an'ı tahrif edip kelimelerin anlam ve bağlamlarını çarpıtarak ümmetinin kanını emen, halkı çalıp çırpan, insanlığı terakkiden caydırıp tenezzüle uğratan din istismarcılarını milletin ve ümmetin refaha kavuşmasında bir engel olarak görür, kurtuluş yolunun insanların basiret gözünü açacak olan ilim, bilim ve eğitimde olduğunu söyler. Aziz Mirehmedov bütün bunları kastederek Hâdi'nin "*zulüm ve esarete hizmet eden, dinî mevhum ve hurafeler yayan*" din istismarcılarını toplum için "*maddi ve manevi düşman*" olarak gördüğünü ifade eder ve şairin bizzat kendi söylediklerini örnek olarak sunar. Hâdi, din istismarcılarının sözlerinde hiçbir mantık olmadığını, Fransa, Amerika, Rusya fabrikalarının ürettikleri malları "murdar" ilan ettikleri hâlde, bu ülkelerin imal ettikleri kumaşları kafalarına sarık yaptıklarını, Hristiyanların kâğıtlarında da Kur'an neşrettiklerini söyleyerek riyakâr din adamlarını ifşa eder (Mirəhmədov, 1985: 27). "Mektep ne demek?" gibi soruların yanıtlandığı *Maarife dair* adlı şiirle aynı yılda – 1906'da, ama birkaç ay önce yayınlanan *Mektep* (Hadi, 2005: 20-21) ve *Mektep Şarkısı* (Hadi, 2005: 21-22) adlı şiirlerde de aynı sorular tekrarlanmaktadır. Bu şiirlerde de eğitimin önemi anlatılmaya çalışılır, mektep, vatan evladının rehberi olarak değerlendirilir. Hâdi, *Beşikten Mezara Kadar Beşerin Ahvali* başlıklı manzumesinde (Hadi, 2005: 307-319) umutsuzluğa kapılan öğrenciye vatanın ondan çok şeyler beklediğini, karanlık vatanın eğitimle aydınlanacağını, eğitimlilerin vatan evlatlarına yol gösterip onları girdaptan azat edeceğini hatırlatır. Şairin "Vatan evladı!" nidasıyla başlayan *Levha-i Tasvir-i Maarif* (Hadi, 2005: 25-27) başlıklı şiirinde, maarifin değerlendirilmesi yapılmaktadır. "*Beşikten kabre dek tahsil edek⁴⁴ adap ü irfanı*" diyerek birkaç Kur'an ayetlerini de yorumlayan şair, bu sefer milletini ve ümmetini onların dinî inançlarına dayanarak etkilemeye çalışır. Şair, *Ramazan'ül Mübarek* (Füyuzat, 2006: 458-459) adlı şiirinde de aynı düşünceleri şöyle ifade eder:

"Evlad-i vatan etmelidir kesb-i kemalat,⁴⁵
Tahsil ile tahsil edilir hak ü müsavat.
Meydanda ayandır, oku âyât-i müvâsaf⁴⁶,
İşte bu teavün⁴⁷, bu tenasur⁴⁸, bu müvahat⁴⁹."

*En sevgili aydır. Güzel aydır. Ramazan'dır.
Eltaf-i Hüda şa'şaabar-i feyezandır⁵⁰."*
(Hadi, 2005: 459)

44 Edek – edelim.

45 Vatan evladı kemal, faziletler kesp etmelidir.

46 Ayat-i müvasaf – yardım, dostluk, muavenet ve iyilikle ilgili ayetler.

47 Teavün – muavenet, yardımlaşma.

48 Tenasur – yardımlaşma.

49 Müvahat – kardeşlik.

50 Allah'ın lütfu nur saçan berekettir.

Sanatkâr; mübarek, sevgili, güzel Ramazan ayında vatan evlatlarına hak ve müsavatın tahsil ile elde edilebileceğini söyler, Kur'an'daki kardeşlik ve yardımlaşma ile ilgili ayetleri hatırlatarak ümmetini eğitim için dayanışmaya davet eder. Görüldüğü üzere Hâdi, vatanın kurtuluşunu cehalet bataklığında boğulan, gaflet uykusundan uyanamayan halkının aydınlanmasında görmüş ve bu işi kutsal görev gibi kabul ederek vatanın parlak istikbali için denemediği yöntem kalmamıştır. Şair, *Cehaletimden Şikâyet* adlı şiirinde yine eğitimin önemine dikkat çekerek feriyatlarının etki etmediğini, cehaletin milleti taştan beter bir hâle dönüştürdüğünü şöyle ifade eder:

"Dağa dersem işitir, sonra verir aks-i seda,
Taşa dönmüşlere aks eylemedi feryadım."
(Hadi, 2005: 144)

Bütün olumsuz şartlara rağmen Hâdi, vatanın haykırışlarını duyurmaya devam eder. *Nida'ül Vatan* (Füyuzat, 2006: 80) şiiri, bu haykırışların ifade edildiği eserlerden biridir. *Füyuzat* dergisinin beşinci sayısında, 18 Aralık 1906 tarihinde "Mehmed Hadi" imzasıyla yayınlanan *Nida'ül Vatan* şiiri nedense şairin *Seçilmiş Eserlerine* dâhil edilmemiştir. Şair, emel hakkında yazdığı, hakkında daha sonra bahsedeceğimiz birçok eserinde insanın en önemli emellerinin, dileğinin, mefkûresinin, amacının neler olması gerektiğini anlatarak, sonucu vatana bağlar. Bu şiirin ilk dizesinden itibaren ise dünyadaki asıl amacın (emelin), vatanın kalmamasını sağlamak olması gerektiği doğrudan ifade edilmektedir:

"Dünyada emeltimiz fakat e'mar-ı vatandır⁵¹,
Vicdanımızın sevdiği dildar-ı vatandır.
"Gülberg-i edep"te deriz aheng-i muğamat,
Her bülbül-i gampervere gülzar-ı vatandır.
Bilmem vatanın gülşen-i ranasına nolmuş,
Üşkufe-yi behçetver-i vecdaveri solmuş,⁵²
Vicdan-ı münafık gibi bünyanı⁵³ bozulmuş
Cahillerin eskârı gibi tar-ı vatandır."
(Füyuzat, 2006: 80)

Şiirde sevgili vatanın gül bahçelerinin solduğu, bülbüllerin inlediği tasvir edilmekte ve bütün bu manzaranın asıl sebebi anlatılmaktadır. Vatan bünyesi, münafıkların vicdanı gibi bozulmuş, cahillerin düşüncesi gibi kararmıştır. Vatan bahçelerinin zevk-i sefası kalmamıştır, çünkü cehalet varken hiçbir memleketin bekasından söz edilemez:

"Kalmış mı riyaz-i vatanın⁵⁴ zevk-i sefası?
Bir memleketin cehl ile kabil mi bekası?"

51 E'mar-ı vatan – vatanın âbâd (şen ve bayındır) olması.

52 Şenlendiren, heyecan veren çiçekleri solmuş.

53 Bünyan – bina, bir şeyin yapısı, bünyesi.

54 Riyaz-i vatan – vatanın bahçeleri.

*Bir dest-i zülâm⁵⁵ ile perişandır esası
Mazlum gibi gör nice hunbar-ı vatandır⁵⁶.
Yar-i vatana olmadı bizlerde muhabbet,
Şan ü şerefin eylemedik hıfz ü himayet⁵⁷.
Bir hâle getirdik ki olup layık-ı nefret,
Enzarda⁵⁸ evladı gibi har-ı vatandır.”
(Füyuzat, 2006: 80)*

Şerefi, namusu korunmamış vatan, zalimlerin elinde perişan olmuş, kan saçmaktadır. Şair, bu durumdan vatan evlatlarını sorumlu tutar, onları vatani yeteri kadar sevmediğini düşünür. Vatan, kendi evlatları gibi aşağılanmış, nefrete layık olacak hâle gelmiştir. Kalem ehli bülbül gibi ölse de, her ne kadar anlatmaya çalışsa da fayda etmez:

*“Bülbül gibi erbab-i kalem kıldı terane,
İcra-i nüfuz etmedi afetzedegane⁵⁹,
Tesir edemez vehy⁶⁰ ola ger sengdilane⁶¹.
Bu nevm-i bela⁶² calib-i enzar-i vatandır⁶³.”
(Füyuzat, 2006: 80)*

Felakete, belaya uğramış vatan evlatları öyle bir gaffet uykusuna dalmışlar ki, vahiy bile gelirse taşlaşmış kalplerine etki etmeyecek gibidir. Bu manzara, korkunç bir kâbusu hatırlatır. Şairin benzer başlıklı *Vatanın Nidası* (Hadi, 2005: 48-49) adlı şiirinde ise vatan, evlatlarını gaffet uykusundan uyandırmak için harekete geçer. Şiirde bir babanın ağzıyla vatan evlatları aktif olmaya, biran önce vatan için işe konulmaya çağrılır. Şaire göre diğer halkların terakki etmek, yükselmek için çalıştığı bir dönemde uykuya dalmak vatani, dolayısıyla namusu, şerefi satmak demektir:

*“Pestir, yeter artık, dur, oğul, dur, daha yatma!
Namusu, hayâyı, edebi uykuya satma!
Ey sevgili evlat, ayıl, Allah'ı seversen,
Gün doğdu, hamı⁶⁴ durdu, vatan birce özünsen.*

*Yoldaşlarına, sil gözünü yahşı bak, oğlum,
Onlar yetip isteklerine, sen uzak, oğlum.*

55 Dest-i zülâm – zalim eli.

56 Hunbar-ı vatan – kan yağdıran vatan.

57 Himayet – koruma.

58 Enzar – bakışlar, gözler.

59 Afetzedegan – afete, belaya, felakete uğramışlar.

60 Vehy – vahiy.

61 Sengdilane – taş kalpliler.

62 Nевm-i bela – belalı uyku.

63 Calib-i enzar-i vatan – vatanın çekici, ilginç bakışları.

64 Hamı – herkes.

*Baştan papağın, ya başını kaptıracaktır –
Ol⁶⁵ yol giden âdem ki, yol üstü yatacaktır.”
(Hadi, 2005: 48-49)*

Yeryüzündeki bütün halkların hırsıyla, hevesle terakkiye doğru koştuğu ve bu sayede geliştiği bir dönemde uyusuk vatan evlatları zamana ayak uyduramaz. Şair, bu yolda – beka yolunda uyuyanların ya papaklarını ya da başlarını kaptıracaklarını söyleyerek onları ciddi şekilde uyarır. Papak - namus demektir. Böyle bir dönemde uyuyan millet ya ölür ya da namusunu, şerefini yitirir. Şair yine *El Feryadı* (Hadi, 2005: 39-40) adlı şiirinde Avrupalıların hürriyet ile kemale erdiklerinden, vatanın ab u havasının bozulduğundan, esaret altında olan halkının yokluğa sürükleneceğinden bahseder. Şair, *Hâlimiz* (Hadi, 2005: 149) adlı tek kıtadan oluşan şiirinde ise hâlihazırdaki içler acısı duruma baktığında vatanın ve milletin hâlini şerh etmekte kaleminin aciz olduğunu bir vatandaş yankısıyla şöyle dile getirir:

*“Hâl-i bedbahtanemiz⁶⁶ şerhinde acizdir kalem,
Bizde yok ilm-i sanayi, marifet, feyz-ü hüner.”
(Hadi, 2005: 149)*

Hâdi, *Yazık Millet* (Hadi, 2005: 135) adlı şiirinde Batı'nın yükselişine karşılık İslam'ın ve Doğu'nun çöktüğünü yazar, bütün bunlardan sefalet ve cehalet içinde olan milletini sorumlu tutar. Millet, kör gibi tuttuğu cehaleti elinden bırakmaz, çünkü nadandır, cahildir:

*“Bir meşhur meseldir: “kör elinden tuttuğun koymaz”,
Biz işte tutmuşuz cehli, sebep: çün⁶⁷ var ema⁶⁸ bizde.”
(Hadi, 2005: 135)*

Görüldüğü üzere, vatanın ve milletin durumuyla ilgili bütün fikirlerinde şairin dönüp dolaşıp geldiği nokta hep cehalettir. “Mehemmed Hâdi” kitabının yazarı Mehdi Genceli'nin bu konuyla ilgili düşünceleri şöyledir:

“Vatanın içinde bulunduğu duruma çareler ararken, Hâdi'nin en çok takıldığı nokta yine cehalet ve hurafat konusudur. Şair, cehalet ve hurafatı bütün felaketlerin kaynağı olarak göstermekle kalmaz, kendini hurafelere kaptırmış bir kitlenin, aydınların önüne dikilerek onların çözüm önerilerini reddetmesinden de yakınır. Hadi'ye göre, vatan evladı arasında, problemlere çözüm üretecek ve ülkeyi, içinde bulunduğu acıklı durumdan kurtaracak nitelikte insanlar yok değildir. Fakat cehalet ve hurafat esiri olan kitleler, bu insanların önünü kesmektedir” (İsmayilov Genceli, 2011: 197).

Hâdi'nin ilim-cehalet ve Doğu-Batı karşılaştırmalarının ele alındığı eserlerinin varış noktası hep vatan sevgisidir. Şair; *Oku, Bil, Öğren* (Hadi, 2005: 196-197), *Ezhar-i Efkâr* (Hadi, 2005: 208-210), *Ümmehat-i Hayat Yahut Cins-i Latife*

65 Ol – o.

66 Hâl-i bedbahtane – talihsiz durum.

67 Çün – çünkü.

68 Ema – nadan, bilgisiz, cahil.

Bir Bakış (Hadi, 2005: 234-241), *Şark ile Garbı Mukayese* (Hadi, 2005: 266-270) gibi eserlerinde de hep aynı yolu takip eder. *Ya Leyl* (Hadi, 2005: 179-182) adlı şiir de bunlardan biridir. Şiirde; *Schiller, Goethe, Victor Hugo, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Herbert Spencer, Karl Georg Büchner, Sully Prudhomme, Alphonse Marie Louise Prat de Lamartine, Alfred Louis Charles de Musset, Jean-Baptiste Molière, William Shakespeare, Charles Robert Darwin, Thomas Alva Edison* gibi aydınların isimleri geçer. “Maarif olan yerde bilginler, cehalet olan yerde de cahiller yetişir” diyen şair, vatanın kurtuluşu için bir daha eğitimin önemine dikkat çeker. Millet gaflet uykusundan uyanmalı ve biran önce vatan için fedakârlıkla çalışmalıdır. Şair, *Fedakârlık-Merdanelik* adlı şiirinde milleti yiğitçe, mertçe vatana hizmet etmeğe çağırır, onlara vatan sevgisini aşılama çalışır:

“*Levha-i fikrine yaz: “hubb’ül vatan” ünvanın,
Vatanın hâk-i siyahî zer-i nevvara değer.”*
(Hadi, 2005: 134-135).

Şair, milletin vatan sevgisini beyinlerine kazımını ister, çünkü vatanın kara toprağı parlak altından çok daha değerlidir.

Hâdi sadece şiirlerinde değil, Heşterhan’da *Bürhan-i Terakki*, Bakü’de *Hayat, Füyuzat, Taze Hayat, İttifak, Seda, Yoldaş, Tekâmül* və İstanbul’da *Tanin, Servet-i Fünûn, Sabah, Rebab, Şehbal, Mehtab* gibi gazetelerde yayınlanan makalelerinde de milletini ve ümmetini hak ve adaletin temini, istikbal, refah, hürriyet için aktif olmaya çağırır. Aziz Mirehmedov’un yazdığı gibi, “*bu makalelerde artık Hadi’nin açıktan açığa halka, vatana hizmet etmeyi her bir insan için mukaddes vazife hesap ettiğini görüyoruz*” (1985: 26). Mirehmedov, “*yüce içtimai ideal uğruna fedakârlığı insan için büyük meziyet hesap eden*” Hâdi’nin düşüncelerinde ve mefkûresinde kendisini açıkça göstermeye başlayan vatana hizmet, vatan aşkı hakkında görüşlerinin önemini şöyle açıklar:

“*1906 yılında ileri sürülen bu mülahazalar hem de onun için ehemmiyetli ki, bunlar Hâdi’nin kendisinin de edebî faaliyete sırf “kendi rahatlığını bırakıp, umumin selamet ve emniyetini temin etmek uğruna” çalışmak maksadıyla başladığı hakkında tasavvur verir. Şairin hayat ve yaratıcılığının bütün sonraki yılları bunun hakikaten de böyle olduğunu döne döne tasdik edecektir*” (Mirəhmədov, 1985: 26).

Bütün gözlemler ve tahliller, Mirehmedov’un şu kanaatini onaylamaktadır. Şöyle ki sonraki yıllarda Hâdi’nin millî ruhlu gazetelerde dönemin vatansever aydınlarını düşündüren millî geçmiş, ahlak, kültür, din, dil, felsefe, tarih, sosyoloji, klasik Şark ve Garp bilimsel ve edebî mirası gibi konularla ilgili eserleri yayınlanır, hem de en çeşitli, farklı usul, şekil ve türlerle (Qarayev, 2002: 445). Bu bakımdan edibin *Evlad-i Vatan Bais-i Ümran-i Vatandır* başlıklı makalesi dikkat çekmektedir. Hâdi’ye göre, “*Dünyada en mukaddes ve en sevgili şeylerden biri değil, en birincisi vatanıdır. Nasıl şayan-i mehebbet olmasın ki, insanı kenar-i şefketinde besleyen, büyüten, maddi ve manevi gerekli ihtiyacı ve hacatını temin eden o vatan-i mukaddestir*”. Vatanını seven millet; vatan evlatlarını da sevip, on-

lara sevgi ve şevkat gösterir, onların rezalet ve sefaletine rıza göstermeyip terakki etmeleri için servetini ortaya koyar (Hadi, 1906c. Aktaran: Öhmədli, 2011: 190). Edibin *Vatanımızın Themistoklis ve Aristidislerine Nasihat* (Hadi, 1906a. Aktaran: Qəribli, 2013: 51) başlıklı makalesinde vatana hizmet için birlik olmak gerektiği üzerinde durulur. Hâdi, Antik Yunanistan’la ilgili tarihî olayları hatırlatarak Atina’nın birbirine düşman olan iki ünlü generali Themistoklis ve Aristidis’in vatan namına düşmana karşı birleşmelerinden bahseder ve vatana hizmetin şöyle olması gerektiği mesajını verir. Vatan ve milletin çıkarları için birlik olunmazsa vatanın terakkisi söz konusu olamaz. Sanatkâr, vatan dardayken şahsi çıkarlarını düşünenleri, kibirlerine yenilip garezlerini bir kenara bırakıp vatan için seferber olmayanları hıyanetle suçlar; “kendi rahatını bırakıp umumin selamet ve emniyetini temin etmek” için çalışanların emeğini “saadet ve beşaret” gibi sıfatlarla nitelendirir. Hâdi, makalede aşılacak istediği fikirlerini Hz. Ali’nin, Sâdi Şirâzi’nin görüşlerinden, aynı zamanda Ziya Paşa’nın (1825-1880) *Terkib-i Bend* şiirinden örnekler sunarak açıklar. Dolayısıyla ele alınan obje ve konu her ne olursa olsun Hâdi, şiir ve makalelerinin her birinde milletini vatanın kurtuluşu, halkın refahı için çalışmaya, intibah, aydınlanma ve terakkiye çağırır. Sanatkâr, *Gaflet ve Cehalet Âlem-i İnsanîyetin En Büyük Düşmanlarıdır* adlı makalesinde de Kur’an’ın “Hud” suresinin 101, 102, 103 ve 107. ayetlerine dayanarak “*gaflet ve cehaletin yeryüzüne felaketler getirdiği, birçok tayfa ve kavimlerin cehalet, gaflet ve sefaletlerinden ötürü Allah’ın gazabına duçar oldukları*” fikrini ileri sürer (Hadi, 1906b. Aktaran: Qəribli, 2013: 223). Dinî duygulara etki etmekle ümmeti gaflet uykusundan uandırmaya çalışan Hâdi, istenilen sonuçları göremediği zaman karamsarlığa kapılır. Romantik şairin böyle bir ruh hâliyle yazdığı *Zümzumat-ı Tehessürat*⁶⁹ *Yahut Karışık Hayaller* (Hadi, 2005: 128-131) adlı şiirinde istibdat ve hürriyet, zulüm ve adalet, cahillik ve ariflik, dirilik ve atalet gibi karmaşık hayaller ele alınmaktadır. Şair, halkın cahillikten kör olduğunu, gördüklerini onlara anlatmaya ise müsaade edilmediğini, bütün bu cehaletin, nadanlığın, kabalığın hükmsürdüğü yerde yaşamın zorluğunu şöyle ifade eder:

“*Lal ol, deme, ganma⁷⁰, gözünü kör eyle’ derler,
Gözlü nasıl ömr eylesin emaler⁷¹ içinde?!*”
(Hadi, 2005: 128)

Cehalet karanlıklarının ortasında kalan şair, vatanını hayallerinin nuruyla aydınlatmaya çalıştığını ifade eder:

“*Hâk-i siyehi⁷² parlatacak nur-i hayalim,
Kalmış vatanım leyley-izülmeler içinde.*”
(Hadi, 2005: 129)

69 Zümzumat-ı tehessürat – izlenimlerin mırıldanmaları.

70 Ganma – arılama, kavrama.

71 Ema – nadan, bilgisiz, cahil, kaba.

72 Hâk-i siyeh – siyah toprak.

Şair, diri görünen ama bir ölü gibi gaflet uykusunda olan insanların arasında kendisini mezara gömülmüş gibi hisseder:

"Ben bir diriyim, etti beni defn tesadüf –
Zinde görünen bir sürü mevtalar içinde!"
(Hadi, 2005: 129)

Vatan evlatlarının gözleri cehalet perdesiyle kapanmıştır; oysa diğer milletler terakki ederek nice yeniliklere imza atmaktadır:

"İmzasını koymuş milel⁷³ evrak-ı hayata,
Yok milletimin hattı bu imzalar içinde!"
(Hadi, 2005: 130)

"Şiirlerinden açıkça görünmektedir ki, onun kederi de, sevinci de, şairdeki hümanizm ve maarifperverlik de – bunların hepsi öncelikle romantik örtüye bürünmüş vatanperverlik ideaları ile bağlıdır; gıdasını bu kaynaktan alır" (Mirəhmədov, 1985: 43). Yüce âmâli vatana, millete, ümmete ve nihayetinde bütün beşere hizmet etmek olan Hâdi, kendi hayat ve faaliyetinin amacını *Âmâl-i Terakki* adlı şiirinde şöyle açıklar:

"Hakiki arzumuz intizam-i hal-i millettir;
Mesaimiz bütün masruf-i istikmal-i millettir⁷⁴,
Esas-i fikrimiz temin-i istikbal-i millettir;
Yürekte beslenen âmâlimiz ikbal-i millettir;
Yegâne nokta-i matlup istiklal-i millettir.

Olubdur dağdar-ı gam vatan nar-ı cehaletten⁷⁵,
Sönüp, nur-i maarif tündbad-ı cehl-ü gafletten⁷⁶,
Yok asar-ı saadet, dopdolu har-ı şekavetten,
Vatan gülzarı har olmuş yed-i erbab-ı şirretten,
Bizim maksudumuz ıslah-ı hal-ı ademiyettir."
(Hadi, 2005: 29)

Hâdi, milletin ve ümmetin zihniyetinin, düşünce tarzının, manevi psikoloji durumunun sosyal kültürel aşınmalara maruz kaldığını, milletin istikbalinin bir grup cehalet temsilcisinin elinde oyuncak olduğunu, ikbalinin karanlıklara ve hiçliklere doğru yuvarlandığını acı acı gözlemler. Fakat şair, seyirci olarak kalmaz, halkın cehalet ateşinde yanması, sömürülerek esir edilmesi onun kalbini acıtır ve bütün bu olanlara son vermeyi; milletin ve ümmetinin hayatına, manevi değerlerine, görüşlerine yön vermeyi amaç edinir. Bu amaçla sosyal edebî faaliyet meydanına atılan Hâdi, maksadının insanlığın bu hâlinin ıslah edilmesi olduğunu beyan eder. Hâdi, gülistanın - vatan bağının solmasını kabullenemez, ilim ve

73 Müllel – milletler.

74 Masruf-i istikmal-i millet – milletin birliğine yönelik.

75 Vatan, cehalet ateşinden gamla dağlanmışır.

76 Gaflet ile cehalet kasırgası maarif nurunu söndürmüştür.

maarif nuruyla vatanın ruhuna can vermek için çırpınıp durur. Sanatkâr, herkesin dünyaya gelişinde bir görevi, amacı, maksadı olduğuna inanır. Bu maksada erişmek için çaba ve irade şarttır. Şair, toplumun cehalet ve tenezzülünün insanların eğitimsizliğinden ileri geldiğine inandığı için bu durumdan kurtulmanın yolunu; yurdunun her köşesinde okulların açılmasında, insanların, özellikle gençlerin eğitim görüp bilinçlenmesinde, aydınlanmasında görür. Cehaletin ve tenezzülün asıl sebebi insanların hakikatten habersiz olmalarıdır. Şair, hakikatin vasıflarını şöyle tanımlar:

"Hakikat sayesinde kesb-i kutsiyet kılır millet,
Hakikatle eder nov-i beşer tahsil-i hürriyet,
Hakikatle olur bağ-i vatan gülzar-i emniyet,
Hakikat zahir olsa, parlar envar-i ulviyet,
Hakikatbin olanlar vasil-i fövzü hidayettir⁷⁷."
(Hadi, 2005: 30).

İnî lider diye ellerinden eteklerinden öpüp adeta taptıkları kişiler, halkı kendi nefislerine yem etmiş; onları uzun vadeli yönetebilmeleri için türlü yalan dolanlarla hakkı ve adaleti yok saymış, Kur'an'ı tahrif ederek insanları cahil ve eğitimsiz bırakmış, onları soyup soğana çevirmiş, gelişmelerine engel olmuşlardır. Bu yüzden hakikati halka olduğu gibi anlatmakla, zihinlerini, fikir ve düşüncelerini aydınlatmakla insanlığın, beşer evladının gelişimini doğru şekilde yönlendirmek gerekir. Hakikat gün yüzüne çıkar ve toplum yalnız bu yolla aydınlanır ve gelecek nura gark olur. Bunun için de herkes riyakârlık ve hileden uzak durmalı, hakikate bağlı kalıp halka gerçekleri olduğu gibi aktarmalıdır. İlmi ve dinî hakikatleri halka aktarmayı vazife edinen şair, halkın aydınlanınca parlak istikbale kavuşacağına dair görüşlerinde kararlı gibi görünür; oysa bu bir kararlılık değildir, şairin karanlıklara gark olmuş İslam âleminin bir grup hunhar ve fitnecinin elinde esir olması gerçekliği karşısında çaresiz çırpınışlarıdır. *Hakikat Acı mı, Tatlı mı?* (Hadi, 2005: 124-128) başlıklı şiirde de hakikatin tabiat itibarıyla acı olmayıp tam tersi tatlı olduğu anlatıldıktan sonra gerçeklikler ele alınır, vatanın ve kalemin bir kuş kadar abat ve azat olmadığına dikkat çekilir:

"Bir mürg kadar, ey vatanım, olmadın abat,
Bir kuş kadar, ey hameciğim⁷⁸, olmadın azat."
(Hadi, 2005: 127)

Şerare-yi Efkâr adlı şiirde ise şair, cemiyetin hakikatten ziyade hülya peşinde koştuğunu, oysa "dilberin hilal kaşının güneşli bir inkılap istediğini" ifade eder (Hadi, 2005: 223). Vatanın içler acısı durumunu anlatan şair, milleti uyanmaya, irşad etmeye çağırır ve umudunu yitirmemeye çalışır. Midhat Ağamirov, Hâdi'nin bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

77 Hakikati görenler hidayete erenlerdir.

78 Hame – kalem.

"O herkesi hukuken beraber olmasını ister, bütün ahalinin, bütün insanların beraber hukuklu olacağı bir toplum arzular. Bu hâlde içtimai tezatların tesiri altında şair ümitsizliğe kapılmamaya da teşvik eder, vatan evlatlarının gelecekte mutlu hayat sürdüreceğine inanır. Bundan ötürü o, el ele vermediği, ittifaklar hâlinde birleşmediği zaruri bilir, çünkü mutluluk elde etmek için birlik lazım geldiğini derk etmek seviyesine yükselir" (1987: 107).

Bu bakımdan Hâdi'nin *Âlem-i Müsavattan* (Hadi, 2005: 320-331) adlı manzumesi daha çok dikkat çekmektedir. Manzume, hem şairin hayal ettiği ideal devlet kurumunu göstermesi hem de Azerbaycan romantik edebiyatının ideolojik özelliklerini bütün dolgunluğuyla ifade etmesi açısından çok önemli eserlerdendir. Şair, "Rûhulkudüs"⁷⁹ tabiatime" notuyla bu eserini kendi ruhuna ithaf ettiğini kaydeder. *Âlem-i Müsavattan*, giriş ve şairin "Cihan-i Müsavat Mektupları" adlandırdığı beş mektuptan oluşmaktadır. Manzumede mektuplardan sonra düz yazı ile açıklamalar verilmektedir. Eserde iki karakter yer almaktadır: Şair ve hayali karakter olan Rûhulkudüs. Giriş kısmında, ilhamının ten kafesi dar gelen, karanlık âleme sığamayan şair, "muhibir-i azâdelisan" hayallerini, yani Rûhulkudüs'ü alçakları boş verip ulviyete revan olması, ferah bir âlem bulması için yolcu eder. Bu giriş kısmından sonra "muhibir-i azâdelisan", özel muhabir Rûhulkudüs, mektuplarla şairin hayaller âleminde haberler verir. Mektuplarda tasvir edilen yer, şairin ideallerinin gerçekleştiği ütöpik bir yerdir; hayal âlemindeki vatanıdır. Birinci mektupta kutsal cennete benzer bir "şehr-i müsavat"⁸⁰tan bahsedilir, burası öyle bir âlem ki kalem tasvir etmekte acizdir, burası gerçek bir medeniyet şehridir. "Beyt-i Meserref"⁸¹ adlı misafirhaneye gelen Rûhulkudüs, konaklama ücretini sorduğunda, ona net cevap verilmez, "her kes ne verirse" kasaya atıldığı söylenir, toplanan paraların eğitime harcandığı denilir; çünkü:

"Hep bizleri temin eden evlad-i vatandır,
Adl⁸² ile, müsavat ile abat vatandır."
(Hadi, 2005: 304)

İkinci mektupta hayali karakter, bu âlemde hükümet, hâkim ve mahkûm olmadılarından haber verir. Şehirde hükümet olmadığı kaydedilse de danışma, bilim kurulu niteliğinde bir şûranın – "Meclis-i Mebusan"ın var olduğu bellidir. Üçüncü mektupta bu şehirdeki hürriyetten, eşitlikten bahsedilir. Yerli halk, mazilerindeki hurafe ve cahilliğin ne denli büyük felaket olduğunun farkındalar ve bundan utanç duyarlar. Rûhulkudüs'ün kaldığı misafirhanenin sahibi halktır. Bu parçada, misafir evi çalışanlarının vatan hakkında söyledikleri fikirler dikkat çekmektedir:

79 "Türk edebiyatında Cebrâil bu isminden sonra en çok Rûhulkudüs adıyla anılmıştır. (...) Edebi metinlerde Rûhulkudüs, Allah'a yakınlığı ve O'nun özel elçisi oluşu, melekler arasındaki üstün yeri, makamının sidretü'l-müntehâda bulunması gibi sebeplerle anılır. (...) Ayrıca bazı şiirlerde şairin niyazlarına âmin diyen, güzel söz söyleyen ve güzelliklerden bahseden kutlu bir ağız, müjde veren bir melek kimliğiyle yer aldığı da görülür" (Uzun, 2008: 217).

80 Şehr-i müsavat – eşitlik olan şehir.

81 Beyt-i Meserref – sevinç evi.

82 Adl – adalet.

"Biz uzvlarız, işleriz"⁸³ endam-i vatanda,
Tendir vatan, esab ü ürüküz o bedende.

Her bir damarın cismde bir hizmeti vardır,
İbka-yi hayat etmeye"⁸⁴ bir gayreti vardır.

Tatil-i vezaif edecek olsa ger eza,
Ol cism, tebiidir, olur mevta müheyya.

Evlad-i vatan eylese tatil-i meşâğil,
Oldu, demek, artık vatanın varlığı zail.

Hep işliyoruz"⁸⁵, ruh alırsız cism-i vatandan,
Zenbur nasıl şehd alır ezhar-i çimenden."
(Hadi, 2005: 327-328).

Görüldüğü üzere, vatan burada bir vücut ile kıyaslanmaktadır. Vatandaşlar ise bu vücutun uzuvlarıdır. Bu uzuvlardan her hangi biri kendi görevini icra etmezse, vücut mevta olur. Vatan evladı da bunun gibi, çalışmayıp tatil ederse, vatan zail olur. Şairin tasvir ettiği hayali âlemin vatandaşları hep vatandan ilham alarak çalışmaktalar. Dördüncü mektupta Rûhulkudüs, "meclis-i şûra"yı ziyaret etmek ister. Yol boyunca çok sayıda okullar vardır. Vatandaşlar, bu mektepler sayesinde ulviyete sahip olmuşlardır. Beşinci mektupta Rûhulkudüs, artık Millî Meclistedir. Konuşma yapan bir milletvekilinin anlattıkları aktarılmaktadır:

"İlm ile vatan her ne kadar olsa da âli,
Pervazımı tevfik edemez fikr-i mealî."
(Hadi, 2005: 331)

Milletvekilinin konuşmalarına göre, bir toplum her ne kadar eğitilmiş, kültürlü olsa da her daim kendini geliştirmeli, yerinde saymamalı, yeni yeni ufuklar keşfetmelidir. Beşinci mektubun sonunda yeni bir mektubun da olacağı hakkında bilgi verilse de eserin devamı yoktur. Görüldüğü üzere, Hâdi bu eserde mücadelesini verdiği yaşam modelini çizmiştir. Aziz Mirehmedov'un belirttiği gibi, şair, irtica devrinde ancak istiklal, "istikbal"ın hayali ile dertlerini dağıtıp hafifletmeye çalışmıştır (Mirəhmədov, 1978: XXIX). Hâdi, vatanında böyle bir durumun, yani sosyal, siyasi, kültürel, manevi, ahlaki birliğin oluşmasını mümkün hesap eder, o mutlu günleri kendisinin göremeyeceğini bilse de gelecek nesillerin refaha kavuşacağına inanır. Yeter ki bu birlik gerçekleşsin. Bu sebeplerden dolayı şair, *Hubb'ül Vatan* adlı tek kıtadan oluşan şiirinde şöyle der:

83 İşleriz – çalışınız.

84 İbka-yi hayat etmek – yaşatmak.

85 İşlemek – çalışmak.

*"Hoşça tenzil etmeğe evlat-i millet hâlini,
Levhe-i vicdana tahrir et vatan âmâlini.
Marifetperverlik olsa millet-i mazlumede,
Kabr-i cehl içre koyar mı milletin evladını?"*
(Hadi, 2005: 148)

Millî birlikle beraber vatan evladının vicdanının levhasına "vatan âmâlini" de kazımak şarttır. Kalbi, ruhu, zihni vatan ve millet sevgisiyle dolup taşan, âmâli vatanın refahı ve hürriyetine odaklı olan hiç kimse, kendi soydaşlarını cehalet girdabında bırakıp gidemez. Vatanın düştüğü vahşetten dehşete kapılan Hâdi, *Aks-i Enin-i Vatan* (Hadi, 2005: 131-132) adlı şiirinde vatanın acı iniltilerini şöyle yansıtmaktadır:

*"Bugünde ağlatır afaki ah ü vay-i vatan,
Cihanı titretiyor növhənöv-ü neva-yi vatan.
Vatan sêfinesini çalkalandırır emvac,
Olubmu yoksa hüdasız şu nahüda-yi vatan?
Hazin hazin bakar etrafa, söyleyer: evlat!
Değil mi sizlere lazım meğer reha-i vatan?"*
(Hadi, 2005: 131)

[*Bugün vatanın ufukları ah vay ile ağlatır,
Vatanın her türlü avazı cihanı titretiyor.
Vatan gemisini sallandırır dalgalar,
Şu kaptansız kalmış vatan hidayete erişemeyecek mi?
Hazin hazin bakar etrafa, söyler: evlat!
Meğer sizlere vatanın kurtuluşu lazım değil mi?]*

Vatanın içler acısı durumu yeri, gökleri, ufukları bile ağlatmaktadır, feryadı bütün cihanı titretmektedir. Vatan gemisi, şiddetli dalgaların etkisiyle sallanmaktadır. Bu "sosyal siyasi" dalgaların, fırtınalı denizin ortasında kaptansız kalmış vatan gemisi, çaresiz ve umutsuz durumdadır: doğru yolu bulamayacak mıydı? Vatan, bu hâliyle etrafa bakınarak evlatlarını arar, hazin hazin ve kınayarak sorar: "Meğer sizlere vatanın kurtuluşu lazım değil mi?" Vatan, evlatlarının ecdatlarına seslenerek onlara kabirlerinden çıkıp miras bıraktıkları vatanın bu hâlini görmelelerini söyler. Vatanın kalbi, sevgili oğlunu kaybetmiş anne kalbi gibi yanar:

*"Kefenbeduş⁸⁶ olarak kabirden çıkın, ecdat!
Görün ki mahşer-i gamdır ferahfeza-yi vatan.⁸⁷
Sevimli oğlunu geyb⁸⁸ eylemiş zavallı ana
Nasıl yanarsa, yanar kalbi-cunnümayi-vatan⁸⁹."*
(Hadi, 2005: 131-132)

86 Kefenbeduş - kefeni sırtında.

87 Görün ki vatanın ferahlatan toprakları gamlı mahşer olmuş.

88 Geyb - kayıp; geyb eylemek - kaybetmek.

89 Kalb-i cunnüma-yi vatan - vatanın kalbi gibi.

Hâdi'ye göre vatan; maarif ve mektepten, eğitim ve okuldan uzak kaldıkça, vatan evlatları cehalet ve eğitimsizlik bataklığında can çekişerek boğulmaya mahkûmdur. Çünkü vatan bahçecinde çiçeklerin açması, bahçenin gülistana dönüşmesi maarife bağlıdır. Hâlihazırda ise vatanın parlak aynasının üzeri cehalet sisiyle kapanarak kedere bürünmüştür:

*"Cehalet ile mükedder safalı miratı⁹⁰,
Maarif olmasa, kabil mi incila-yi vatan?⁹¹
Vatan çiçeklerini handedar⁹² kılmak için
Henüz doğmadı mı bizde de feda-yi vatan?"*
(Hadi, 2005: 132)

Şair, vatani kurtaracak fedaileri göremediği için bir anlık umutsuzluğa kapılır, vatani; kocası ölmüş, kendisi evlatlarına bakacak güçte olmayan çaresiz bir kadına benzetir. Şair, o anneyle (vatanla) dertleşip yetim kalmış çocuklarını (vatan evlatlarını) okşayıp onlarla birlikte ağlamakla, zengin insanları ise kınamakla teselli bulur:

*"Sefalet ile bugün ağlayır⁹³, yanır⁹⁴, yakınır;
Ginaler içre⁹⁵ gülün siz, ey eğniyay-yi vatan⁹⁶!
Eri mezara giren bir hanım gibi ağla,
Yetim uşaklarını okşa, ey seda-yi vatan!
Döşünde emmek için yok sütünki emsinler;
Çocukların oluyor, validem, cila-yi vatan.
Tebessüm istemem artık, bükaye⁹⁷ şevkim var;
Beraber ağlayak, ey çeşm-i giryeza-yi vatan!⁹⁸"*
(Hadi, 2005: 132).

Hâdi, vatana "validem" diye hitap eder; vatan evlatlarını kardeşleri, onların derdini kendi derdi gibi görür. Tıpkı kocasını kaybetmiş annenin üzüntüden sütü kesilip evladını besleyemediği gibi bereketli vatan toprağı da başsız kalmış, susuzluktan kuruyup harabeye dönüşmüş, evlatları yurt yuvalarından ayrılarak dağılmışlardır. Şair, vatanın derdine derman olabilecek tabip arar, döneminin en iyi tabibi de bu dert karşısında çaresizce "heyhat" diyerek derman bulamaz, ilacının yalnızca "ölüm" olabileceğini söyler:

90 Mirat - ayna.

91 Maarif olmazsa vatan paralayabilir mi?

92 Handedar - gülen.

93 Ağlayır - ağlıyor.

94 Yanır - yanıyor.

95 Ginaler içre - sevinerek.

96 Eğniyay-yi vatan - vatanın zenginleri.

97 Bükä - ağlama.

98 Beraber ağlayalım, ey gözyaşı döken vatan!

"Gel ey "tabib-i zamanem" diyen gezaşpesend,⁹⁹
Tutup da nabzını anlat nedir nida-yi vatan?
Koyup kulağını dinle şu hasta sinesine,
Beyan kıl ki ne eczaydır deva-yi vatan.¹⁰⁰
O vegi¹⁰¹ son sözün aya değil midir "heyhat"?
İlacı mehz¹⁰² ölümdür, söner ziya-i vatan."
(Hadi, 2005: 132).

Şairin baktığı her yer, karanlıklardan ibarettir. Buna rağmen sanatkar, milleti- ni ve ümmetini "veremli kız gibi gözlerinde ecel nuru parlayan" vatanın kurtuluşu için seferber olmaya çağırır. Şair, biran önce vatanın hastalıktan kurtulup aydınlığa çıkmasını, yurduna saadet sabahının gelmesini, zekâ güneşinin doğmasını bekler:

"Ne semte atf-ı nigah eyleriz karanlıktır,¹⁰³
Çık ey sabah-i saadet, doğ ey zekâ-yi vatan!
Ferah¹⁰⁴ uzadı, gel imdada, ey sabah-i vüsal¹⁰⁵!
Unut geçenleri, gül, gül, a dilrûba-yi vatan¹⁰⁶!"
(Hadi, 2005: 132).

Gönülde beslenen vatanın diriliş umudu sanki gerçekliklerden uzak bir hayal gibidir. Buna rağmen Hâdi, "hürriyetin yeni nazil olmuş kitabı" gibi değerlendirdiği kaleminin eşsiz güzellikler yarattığını, fakat vatanın bunu göremediğini, görmesi için de yılmadan hürriyetin dar yollarının genişletilmesi gerektiğini ifade eder:

"Hakikat ehlini, Hâdi, hayale dönderdi¹⁰⁷ –
Gönülde beslenen ümmid-i irtika-yi vatan¹⁰⁸.
Kalem, şu vehyevim-i kitab-i hürriyet –¹⁰⁹
Bedialar yaratır, görmeyir emayı vatan.¹¹⁰
Kırılma, ey kalemim, vase¹¹¹ eyle meydanın,
Ne rütbe olsa da, ahrare tengnay¹¹² vatan!"
(Hadi, 2005: 132).

99 Gel ey "zamanemin hekimiyim" diye kendini öven,

100 Vatanın derdinin dermanının ne olduğunu açıkla.

101 Vekt – vakit.

102 Mehz – sırf.

103 Hangi semte bakarsak karanlıktır.

104 Ferah – büyük ölçek. Ferah uzadı – Çok uzadı.

105 Vüsal – vuslat.

106 Dilrûba-yi vatan – vatanın gönül hırsızı, vatanın sevdiği.

107 Dönderdi – çevirdi.

108 Ümmid-i irtika-yi vatan – vatanın yükselme umudu.

109 Kalem, şu hürriyetin yeni nazil olmuş kitabı.

110 Eşsiz güzellikler yaratır, ama görmüyor vatan.

111 Vase – geniş.

112 Ahrare tengnay – hürriyete, hürriyetçilere dar gelen.

Vatanın derdine çare bulacak tabip arayışı Şark'a adlı şiirde de önümüze çıkmaktadır. Bu şiirde şair kendisinin vatanın derdine deva olabileceğini söyler, yeter ki hurafe kitlesi önünü kesmesin:

"Nedir bu hastalığın, anlasam zavallı vatan?
Ve bir tabib olabilsem cesur u bi-pervâ
Arar arar da bulurdum sana devâ-yı rehâ
Tâbib-i nabz-şinâsın da var fakat eyvâh!
Durur önünde onun kitle-i hurâfe-penâh!"
(Hadi, 1328. Aktaran: İsmayılov Genceli, 2011: 197).

Hâdi, bütün koşullarda vatanına hizmet etmekten vaz geçmeyeceğini, âmâline doğru koşmaktan usanmayacağını bildirir. Hâdi'nin bu fedakârlığı, sadakati, vefası, yılmazlığı, onun vatan aşkının ne denli büyük olduğunu gösterir. Mir Celal Paşayev'in söylediği gibi, Hâdi'nin şiirlerinde vatan yolundaki fedakârlıklar ve vatanperverlik bir manevi değer olarak hep ön plandadır:

"Hâdi'nin fikrinde her bir kesin manevi büyüklüğü veya küçüklüğü, onun halkına, vatanına hizmetiyle ölçülür. Vatanın her hangi cihetten olursa olsun geriliğinden her bir vatandaş mesuldür. Bu yüzden Hâdi, kendi vatanında hüküm sürmekte olan zulüm ve istibdadı en büyük düşman sayar, halkı bunlarla mücadeleye çağırır. O, vatandaşları uyandırmak, onların kalbinde vatan aşkı çirasını yakmak, herkesin dikkatini vatanın abat olmasına, saadetine istikametlendirmek ister. Bu şiirlerinde şair, çağırışla, hitapla birlikte derin bir hasret, sosyal bir keder ifade eder" (Mir Celal, 2004: 251).

Kuşkusuz, Hâdi'nin vatan sevgisi onun sanatının merkezinde durmaktadır. "Şair en öncü fikirlerini vatanla bağdaştırıyor, en kuvvetli mecazlarını vatanı te- rennüm ederken kullanır. Bir sözle, "vatan" sureti Hâdi şiirinin mihver¹¹³ okudur" (Mirəhmədov, 1985: 43). Şairin, vatan ve vatan evladının durumuna değinmediği, bir vatandaş gibi vatanın acılarını dile getirmedeği tek bir eseri bile yoktur denilebilir. Örneğin *Kimden Kime Şikâyet Edelim* (Hadi, 2005: 83-84) adlı şiirinde yanlış yola doğru koşan vatan evlatlarına doğru yolu gösterenin olmadığı, vatanın dertten inlediği, karalara büründüğü, kimsenin imdada yetişmediği anlatılır:

"İnleyir bar-i gam altında vatan, imdat yok,
Kisve-yi matem bürünmüş cümle, bir dilşad yok."
(Hadi, 2005: 83)

Hâdi'nin memleketi Şirvan'ın merkezi Şamahı hakkında yazdığı eserlerinde de aynı manzara görülmektedir. Bilindiği üzere 1902'de Şamahı'da baş gösteren şiddetli deprem sonucu koca şehir yerle bir olmuştur. Şairin 1907'de yazdığı *Şirvan Hatıratı, Ruşenayî Leylde Bir Harabezarın Manzarası* (Hadi, 2005: 57-58) adlı eserinde gecenin aydınlığında görünen harabelikler ve viranelik tasvir edilir. Bu manzara bağlamında şair, depremin getirdiği felaketleri mecazlar kullanarak mevcut cehaletle karşılaştırır. Şair önce romantik tasvirlerle gecenin esrarengizli-

113 Mihver – düşünülen, konuşulan ya da tartışılan bir konunun en önemli noktası; dünyanın kuzey ve güneş kutbu arasından geçtiği farz olunan hat.

ğini, dünyanın ve doğanın yüce vahdetinden ilhama geldiğini anlatır. Daha sonra birdenbire harabelikler görünmeye başlar; evler, yuvalar yıkılmış, sakinlerin gönlü de evleri gibi tarumar olmuştur. Vatan ehlinin tamamı kalın toprakların altında uyumuş, vatan sanki cahil ölümlere mezar olmuş gibidir:

*"Ehl-i vatan günde-i hab-i giran¹¹⁴ hep,
San mürdegan-i cehle¹¹⁵ vatan bir mezar idi.*

*Ses yok, süküta dalmış idi növmperveran¹¹⁶,
Asar-ı ruh yok, vatanım sengzar¹¹⁷ idi."*
(Hadi, 2005: 58).

Sessizliğin hâkim olduğu vatanda sanki yaşam izi yoktur. Birkaç yerden gelen sönük ışıktaki kumarbaz ve esrarkeşler görünmektedir. Gördüğü bu manzara karşısında şairin kalbi parçalanır, içi sızlar. Şair, bir zamanlar Şirvan topraklarının yetiştirdiği Efdaleddin Hâkânî Şirvânî (1126-1199), Seyid Azim Şirvânî (1836-1888), Molla Ağa Bihud (1830-1892), Bahar Şirvânî (1834-1883) gibi "ehl-i marifet", "her biri erdemliğin bir sembolü" olan isimleri yâd eder. Artık bu topraklarda bülbüllerin yerini kargalar almıştır; bülbüller ise mezarda "vatan!" diye figan eylemekteler:

*"Bülbül yerinde imdi oturmuş idi zegan¹¹⁸,
Bülbüllerin mezarda söyler: "vatan, vatan!.."*
(Hadi, 2005: 58).

Hâdi'nin bir sene sonra, 1908'de kaleme aldığı *Ah, Kimsesiz Vatan!* (Hadi, 2005: 97-99) adlı şiirinde de memleketinin içler acısı durumu tasvir edilmektedir. Şiirin dipnotunda "*Muhatabım Şirvan'dır*" sözleri yer almaktadır. Hâdi, şiire yazdığı notta "*Şamahı 'ya dâhil olduğum gündün beri kendimi şehirde değil, adeta bir mezar-ı nisyanada hissediyorum*" ifadesini kullanır. Şair, bir önceki şiirde tasvir ettiği manzarayı bu şiire yazdığı notta daha ayrıntılı şekilde anlatmaktadır: "*Evleri zelzele-yi müdhişeden harap olduğu gibi, kalpleri de zelzele-yi hanımansuz-i cehaletten harap ve berbat olmuştur*". Allah'ın bahşettiği zekâ nuru ve idrak, cehalet ve gaffletle öyle bir paslanmış ki, insanlar istikbali görme kabiliyetlerini yitirmişlerdir. Yeni yüzyılın ruhu hâlâ buralara sirayet etmemiştir. Şair, Şamahı hususunda vereceği malumatı başka bir vakte havale eyleyerek, "imdi bu sahipsiz memleketi biraz okşayıp ağlayalım" der ve cehalet ateşinde yanan vatan için şöyle bir ağıt yakar:

114 Günde-i hab-i giran – kalın toprak altında uyumuş, ölü.

115 Mürdegan-i cehle – cahil ölümler.

116 Növmperveran – uyumayı çok seven.

117 Sengzar – taşlık yer.

118 Zegan – karakarga; Osmanlı Türkçesinde: çaylak.

*"Ey ateş-i cehalete biryan¹¹⁹ olan vatan!
Piraye-yi ulumdan üryan olan vatan!
Ey dide-yi tehessürü giryan olan vatan!¹²⁰
Baktıkça ehline yüreği kan olan vatan!
Ey kevser-i maarife¹²¹ efsan¹²² olan vatan!"*
(Hadi, 2005: 97).

Vatan, maarif bereketi saçan topraklara sahiptir; fakat bilgisizlik bataklığında boğulan ilimsiz halkına baktıkça yüreği kanar, hasretle gözyaşı döker. Can çekişmekte olan vatanın Hâdi'nin gelişine son derece soğuk ve itinasız yaklaşımı, şairi derinden etkiler ve kendini suçlu hissettirir:

*"Geldim kucağıma emeyim şir-i şefkatın,
Bigâne geldi mi sana evlad-ı gurbetin?
İşte budur mu zadene enzar-ı refetin¹²³?
Ey validem, tükendi mi artık muhabbetin?
Ey zade-i kemaline niran¹²⁴ olan vatan!
Ey cennet-i muhabbeti viran olan vatan!"*
(Hadi, 2005: 98-99).

Vatanın viraneye dönüşmüş manzarası ve vatandaşların sönük, donuk, ifadesiz bakışları karşısında kalbi parçalanan Hâdi, her şeye rağmen geleceğe olan inamını yitirmez. Şair, dünyanın gelişiminden, asrın terakkisinden habersiz kalan, hayat aşkı sönmüş vatandaşlarına hitap ederek sözlerini şöyle bitirir:

*"Ey fitrata muarız olan ehl-i iştibah,
Siz sönseniz sönüz, sönemez nur-i intibah!
Afak-i kâinattan doğuyor şule-i sabah,
Gül, ey cemal-i hak ki, gülsün rux-i felah!
Sen de biraz ağla, a viran olan vatan!
Gönlüm misali ehli perişan olan vatan!"*
(Hadi, 2005: 99).

Hâdi, memleketinin timsalinde bütün vatanın ve vatandaşların içinde bulunduğu içler acısı durumu dile getirir. Şairin bütün şiirlerinde bu tarz güçlü genellemelere rastlanmaktadır. Mir Celal Paşayev, Hâdi sanatının sırf bu özelliğinden bahsederken şairin bahsettiğimiz şiirine istinaden şöyle der:

119 Biryan – yanık, yaralı.

120 Ey hasretle gözyaşı döken vatan!

121 Kevser-i maarif – maarifin bereketi.

122 Efsan – Dağitan, saçan, serpen.

123 Enzar-i refet – şefkatli bakış.

124 Niran – nurlar.

"Şair gördüğü, müşahede ettiği cehalet, nadanlık¹²⁵, mahrumiyet manzaralarını odlu¹²⁶ teessüfle kaleme almıştır.(...) Bu şiir, vatanperverler dilinden denilen bir ağıttır. Ancak şair bunu ağıt gibi gözyaşı ile bitirmez. Hâdi, başka şiirlerinde olduğu gibi, özellikle vatan hakkındaki şiirlerinde geleceğe büyük ümit besler. O inanır ki vatanın geleceği saadete, inkişafa doğrudur. O, Azerbaycan üzerinde doğacak azatlık güneşini hisseder, buna şüphe edenlere güler. Bu saadet sabahının açılmakta olan tan yerini şair hayali ile tasvir eder." (Mir Cəlal, 2004: 251-252).

1914'te yazılmış *Yâd-i Vatan* (Hadi, 2005: 258-259) adlı şiir de Şamahı ile ilgili olmasına rağmen, bu eserde iyimser ruh hâli, bir ümit görülmektedir. Bakü'de faaliyet gösteren hayır cemiyeti "Nicat"ın Şamahı'da bir şubesinin açılması şairin tükenmiş ümitlerini yeniden yeşertir. Şiirde Şirvan'ın şanlı tarihinden, şairlerinden, ulemalarından bahsedilir. Eskiden Şamahı, özgür fikirli insanların kutsal beşiği, "encümen-i nur" olduğu hâlde şimdi karanlıklara bürünmüş, solmuş, hastalanmış, şairin gönlü gibi perişan olmuştur. "Nicat" hayır cemiyetinden iyi beklentileri olan şair, bu kurumun Şamahı'daki çalışmalarıyla şehre can vereceğine inanır:

"Küskün vatanım, gözlerin aydınlanacaktır.
Aydınlanacak, parlayacak, canlanacaktır."
(Hadi, 2005: 259)

Hâdi, yalnızca kendi milletinin değil, bütün beşerin ışıklı ve mutlu sabahlara, terakkiye kavuşacağına umut eder ve buna inanmak ister. Bu umut, sadece hayali, romantik duyguların ilhamlı kanatlarıyla ilgili değildir. Sanatkârın bu umudu, beşer evladının dünyanın yaratılışından beri gelip geçtiği tarihî, sosyal, kültürel, bilimsel, teknoloji yollarında elde ettiği başarılarla, evrimsel gelişim sürecine dayanmaktadır. Hâdi, "*Mazi-i Muzlime İrcâ-i Nazar*¹²⁷ Yahut Hâlimiz Münevver, *İstikbalimiz Parlaktır*" (Bayramoğlu, 2019: 92-103) başlıklı iri hacimli makalesinde; dünyanın yaratılışına, beşer evladının hürriyete ve refaha kavuşma sürecindeki azmine dair düşüncelerini ele almaktadır. Hâdi; Kur'an'a, Charles Darwin'in (1809-1882) evrim teorisine, Hakîm Senâî¹²⁸ (1071(72)-1131), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273), Victor Hugo (1802-1885), Ziya Paşa (1825-1880) vb. fikirlerine, bunun yanı sıra kendi izlenim ve düşüncelerine dayanarak vardığı sonuçları tahliller ve kendine özgü mantıklı muhakemelerle kanıtlamaya çalışır. Şairin hakkında ileride bahsedeceğimiz *İstikbalimiz Parlaktır* adlı şiirine Mirza Elekber Sâbir, *İstikbalimiz Lağlağıdır* adlı bir parodi yazar. Hâdi'nin "*Mazi-i Muzlime İrcâ-i Nazar*¹²⁹ Yahut Hâlimiz Münevver, *İstikbalimiz Parlaktır*" adlı makalesi ise Sâbir'in parodisine yazılmış ayrıntılı bir cevaptır. 1908 yılında

125 Nadanlık – cahillik.

126 Odlu – ateşli.

127 Dönüp Karanlık Maziye Bakma(k).

128 Hakîm Senâî-yi Çaznevî – Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu, İran'ın ilk ünlü mutasavvif şairidir. "*Senâî'den sonra gelen Ferîdüddîn Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir*" (İnal Savi, 2009: 502).

129 Dönüp Karanlık Maziye Bakma(k).

Taze Hayat ve *İttifak* gazetelerinde dört parça halinde yayınlanan bu makalenin sonunda "devamı var" ibaresi yer alsada gazetelerin diğer sayılarında yazının devamına rastlanmamaktadır. Makaleyi latin alfabesine çevirerek okuyuculara sunan Alhan Bayramoğlu, "*doğal evrim yasaları ile toplumsal gelişme yasalarını birbirinden ayıramayan*" Hâdi'nin bu makaledeki mülahazalarını biraz safça bulmaktadır; çünkü şair, istikbal yolunda karşıya çıkan engellerin "içtimai-sınıfsal mücadele" ile değil, "*cevher-i zekâvet*" ile ortadan kaldırılabileceğine inanmaktadır (Bayramoğlu, 2019: 23). Aslında ziya ve medeniyetin, eğitim ve kültürün parlak istikbale götüreceği fikri, dönemin romantik edebiyatının en başlıca özelliklerinden biridir. Hâdi'nin parlak istikbale olan inancı, onu âmâlî uğruna azimle yürüttüğü mücadele için motive etmiştir. Gün gelecek, millet, ilim ve maarif ziyası ile aydınlanacak, vatan bahçesi gülistana dönüşecektir. Bugünkü kuşak olmazsa bile gelecek kuşaklar o günler için çalışanları yâd edecektir. Hâdi, buna inanır. Bu yüzden Memmed Seid Ordubadi, *Maşuklarımız* (1908) başlıklı makalesinde vatan ve millet için yapılan mücadeleye soydaşlarının gösterdikleri itinasızlıktan şikâyet ettiği zaman, Hâdi buna kayıtsız kalamaz, hemen bir cevap mektubu yazar. *Memmed Seid Ordubadi cenaplarına açık mektup* başlıklı yazısında Hâdi, bu şikâyetleri kabul etmediğini şöyle ifade eder:

"Benim fikrimce, milletin kadirşinas yahut kadirnaşinas¹³⁰ maşuk, ya gayri maşuk olmasına bakmadan hüsn-ü hizmetten¹³¹, ifa-yi vazive-yi milliyetten¹³² geri durmamalıdır. Bugün tahkir, takdir edilen erbab-i marifet¹³³, sabah¹³⁴ tebcil ve takdir edilecektir. Selef bilmezse, hayr-ul¹³⁵ halefler bilir. Zayıflık ve füturu kenara koyup, vicdan özüne bir maşuk-i hakikattir. Onun teşvikat-i maneviyesi¹³⁶ ile çalışmalıyız. Yine de çalışmalıyız. Vesselam" (Hadi, 1908b).

Hâdi'nin kendi meslektaşlarına, kalem ehli aydınlara verdiği bu tavsiyeler sözde kalmaz, emellerinde de her daim uygulanır. Buna rağmen milletin gaflet uykusundan uyanmak ve cehalet karanlıklarından kurtulmak için çaba harcamaması, zaman zaman Hâdi'nin kendisini de umutsuzluğa iter. Abdullah Cevdet'e (1869-1932) ithaf ettiği *Terane-i Gamperverane* (Füyuzat, 2006: 24-25) adlı şiirinde; insanın dünyaya geliş amacı, kâinatın sırrı, insanoğlunun bu sırlar karşısındaki acizliği, dünyada var olan haksızlıklar, zulüm ve adaletsizlikler sorgulanmaktadır. Şiir, *Füyuzat* dergisinin 13 Kasım 1906 tarihinde "*Şirvanîzâde*" imzasıyla yayınlanmıştır. Şiire yazılan "*Abdulla Cevdet Hazretlerine peyrev olabilir miyim?*" notu, şairin seçilmiş eserlerinde yer almamaktadır (Hadi, 2005: 32). *Terane-i Milli* (Hadi, 2005: 45-47) başlıklı şiir ise, aynı karamsarlığın daha ayrıntılı şekilde ifade edildiği eserlerdendir:

130 Kadırnaşinas – kadir bilmeyen, kıymet bilmeyen.

131 Hüsn-ü hizmet – güzel hizmet.

132 İfa-yi vazive-yi milliyet – millî vazifeyi ifa etmek.

133 Erbab-i marifet – marifet sahibi.

134 Sabah – yarın.

135 Hayr-ul – hayırlı.

136 Teşvikat-i manevîye – manevî teşvikler.

"Çıra-i muzlim-i ümit ışıklanmaz mı, yanmaz mı?
Siyâh-rû¹³⁷ bahtımız gadr ü cefasından¹³⁸ utanmaz mı?
Mezar-i cehde habide-i gaflet uyanmaz mı?¹³⁹
Maarif goncasıyla gülşen-i ümmet¹⁴⁰ donanmaz mı?
Usandı hameler tahrirden¹⁴¹, millet usanmaz mı?
Açıldı sübh-i sadık¹⁴², habdan¹⁴³ millet uyanmaz mı?"
(Hadi, 2005: 45)

Hâdi, diğer milletlerin maarif nuru, eğitim sermayesiyle ilerledikleri bir dönemde kendi vatandaşlarının hâlâ cehalet mezarındaki gaflet uykusundan uyanmadığını derin bir acıyla ifade eder, kalemin bile yazmaktan usandığını ama bunun işe yaramadığını bildirir. Şair, kendi milletini diğer milletlerle karşılaştırır:

"Erişti himmet ile millet-i mesude maksude¹⁴⁴
Geçirdik ömr-i kıymetarı biz beyhude beyhude,
Biz olduk ehl-i hüsrân, hemseferler¹⁴⁵ yettiler sude¹⁴⁶,
Bugün bizlerden istikrah eder akvam-i mevcude¹⁴⁷,
Dözer¹⁴⁸ mi nefrete, bimem, hakarettten usanmaz mı?
Açıldı sübh-i sadık, habdan millet uyanmaz mı?"
(Hadi, 2005: 46)

Şu kıymetli ömrü diğer milletler gerektiği gibi değerlendirecek refaha kavuşup kârlı çıktıkları hâlde şairin milleti, zamanını boşa harçayarak hüsrana uğramıştır. Bu sebeplerden dolayı gelişmiş milletlerin geri kalan kavimlerden "istikrah" ettiğini söyleyen şair, milletinin bu nefret karşısında nasıl dayanacağını, bu hakaretlere nasıl katlanacağını, bütün bunlardan ne zaman usanacağını, ne zaman uyanacağını merak etmektedir. Hâlbuki hayatın temeli sevgi ve şefkattir; insanların dünyaya geliş sebebi faaliyettir, gelişimdir, milletin terakkisi ve refahı için çalışmaktır:

"Hayatın menî-i aslısı şefkattir, muhabbettir,
Cihana gelmeden matlup halküllâhe¹⁴⁹ hizmettir,

137 Siyâh-rû – kara yüzlü.

138 Gadr-ü cefa – haksızlık, zulüm, merhametsizlik ve eziyet.

139 Cehalet mezarında gaflet uykusundan uyanmaz mı?

140 Gülşen-i ümmet – ümmetin gül bahçesi.

141 Kalemle yazmaktan usandı.

142 Sübh-i sadık – tan yerinin ağarması, gerçek sabah.

143 Hab – uyku.

144 Mesut milletler gayretleriyle maksatlarına erdiler.

145 Hemsefer – yoldaş.

146 Sud – kâr, kazanç.

147 Akvam-i mevcude – mevcut kavimler.

148 Dözer – dayanır, katlanır.

149 Halküllâh – Allah'ın yarattığı, bende.

İbade¹⁵⁰ hizmet etmek en mukaddes bir ibadettir,
Şu ati beyt-i naçizim kelam-i hatemiyettir.¹⁵¹
Olub didar, bilmem, bu esaretten usanmaz mı?
Açıldı sübh-i sadık, habdan millet uyanmaz mı?"
(Hadi, 2005: 47)

"Millî his, vatan sevgisi; kişisel sevgiden ilahi sevgiye yükseliş yolunda bir makamdır!" (Xəlilov, 2006: 180). Bu makamdan vatanına seslenen şaire göre, Allah'ın kullarına hizmet etmek, kutsal bir ibadettir. Hâdi, İslam âleminin bir türlü doğru yolu bulamadığından yakınlık ümitsizliğe kapılsa da cehalet esiri olan milletinin gaflet uykusundan uyanacağı gün beklemekten vaz geçmez. *Elveda Yahut Acı Bir İkrar* adlı şiirinde de acı itiraflarda bulunan şair, Batı'nın kalkınmasından bahsederek, İslam'ın ihtilaflar, anlaşmazlıklar yüzünden parçalanıp yok olmaya doğru gittiğini, oysa İslam'a hâlâ çok umut ettiklerini şöyle ifade eder:

"Başka bir vadide puyandır¹⁵² Frengistan bugün,
Onları tahkiri, hayfa, sanmışız iman bugün!
Bu gidişle onların ati-yi imran¹⁵³ bugün,
Kat'i-ümmid eyledik biz doğrusu İslam'dan."
(Hadi, 2005: 78)

Batılılar terakkiye doğru koşarken ümmetin bundan ders almak yerine Batılılara sövmeyi imandan sanması şairi üzer; çünkü beklediği parlak istikbal, ümmetine değil Doğu'yu sömüren Batı'ya nasip olmak üzeredir. Hâdi, bu sömürgecinin asıl nedenini de Müslümanların gaflet ve cehaletine bağlar. Şair, millet ve ümmet, vatan ve İslam âlemi gibi ifadeleri bir bütün olarak kabul eder. Bu bakımdan 1907'de kaleme aldığı *Facia-i Hayatımızdan Bir Perde* (Hadi, 2005: 59-61) isimli şiiri de dikkat çekmektedir:

"Cavanan-i vatan gurban-i şemşir-i cehalettir,
Yıkılmış heykel-i İslam, ey efsus, gafletten!
Dem-i şübban-i millette vatan sahrası hunalud,
Dönüp bir lane-yi büme vatan erbab-i şirretten.
Bitenler sanma al güldür, çiçektir sehn-i gülşende,
Vatan şükufezar olmuş dem-i masum-i millette."
(Hadi, 2005: 59)

[Vatanın gençleri cehalet kılıcının kurbanlarıdır,
Yıkılmış heykel-i İslam, ne yazık, gafletten!
Vatan sahrası delikanlıların kanına boyanmış,
Vatan, şirret ehli yüzünden baykuş yuvasına dönüşmüş.

150 İbad – Allah'ın kulları.

151 Şu söyleyeceğim küçük, faydasız beyit, son sözümdür.

152 Puyan – seçirten, koşan.

153 Ati-yi imran – gelecek terakki, refah ve saadet.

Gül bahçesinde bitenler sanma ki al güldür, çiçektir,
Vatan, masum milletin kanından gül bahçesine dönüşmüş.]

İslam'ın yüce abidesi gafflet yüzünden yıkılmış, vatanın gençleri cehalet kılıcının kurbanı olmuş, baykuş yuvasına dönüşmüş, vatan toprakları delikanlıların kanına boyanmıştır; bu yüzden bahçelerde, kırlarda gördüklerinizin al renkte güller, çiçekler olduğunu sanmayın, onlar, vatanın masum milletinin kanıdır. Şair, bu dökülen kanların, vatanının Batılılara kolay yem olmasının sebebini cehalette ve gafflette görmektedir:

"Bizim bu cehlimizden istifade kıldı Garbiyyün,
Biz olduk nahalef¹⁵⁴ evlat, çıktı dest servetten.¹⁵⁵
Arazimiz, vatanımız, mülkümüz mal oldu ağyara,
Bütün mahrum kaldık mal ü cah¹⁵⁶ ü şan ü şevketten."
(Hadi, 2005: 59)

Batı, milletin ve ümmetin cehaletinden istifade ederek Doğu'nun malını, mülkünü kendisine mal etmiştir. Burada asıl kabahati olan, buna müsaade eden hayırsız vatan evlatlarıdır. Şair, bu fikrini teessüfle şöyle ifade eder:

"Biz ettik bizlere, yok kimsede taksir, vallahi,
Duçar-ı zillet olmağımız değildir başka milletten."
(Hadi, 2005: 59-60)

"Şu durumda bir suçlu varsa, o da kendimiziz" diyen Hâdi, milletini ve ümmetini birlik olmaya, dirilişe çağırır ve bunu yaparken de şanlı geçmişlerini hatırlatarak "necip nesilden olan İslam milletini" motive etmeye çalışır:

"Biz ol nesl-i necib-i millet-i İslamiyyanız kim,¹⁵⁷
Kadem bastıkta meydana cihan titrerdi dehşetten."
(Hadi, 2005: 60)

Diğer eserlerinde olduğu gibi bu şiirde de "İslam dünyasının bir bütün olarak ifade edilmiş olması (...) Hâdi'nin İslamcı görüşlerini belli eder" (Akıpınar, 1990: 106). Bu dönemde İslam, hem de Batılıların Doğu ülkelerine yönelik yürüttükleri sömürgecilik siyasetine karşı bir savunma mekanizması gibi görülmektedir. Şair, bugün refah içinde olan Batılı mutlu kavimlerin her birinin kendi milli çıkarları için mücadele ettikleri için bu mertebeye yükseldiklerini, Müslümanların da bundan ders çıkarması gerektiğini anlatmaya çalışır. *Terane-i Vatanperestâne* (Hadi, 2005: 95-97) başlıklı şiir de sanki az önce bahsettiğimiz şiirin devamı gibi seslenmektedir. Bu eserde de vatanın içler acısı hâli ve bu durumun sosyal, siyasi, psikolojik sebeplerinden bahsedilmektedir:

154 Nahalef – hayırsız.

155 Biz olduk hayırsız evlat, servet elden çıktı.

156 Cah – makam, mevki, itibar.

157 Biz o necip nesilden olan İslam milletiyiz ki,

"Vatan seylab-i istibdattan¹⁵⁸ viran olup yekser¹⁵⁹,
Vatan evladı gurbet içre sergerdan¹⁶⁰ olup yekser,
Vatan ahrar¹⁶¹ için bir guşe-yi zindan¹⁶² olup yekser,
Vatan gülşenserası bir müğilistan olub yekser,¹⁶³
Vatan bülbülleri ser zir-i per¹⁶⁴, nalan olup yekser,
Vatan bir deşt-i hövlengiz ü gülistan olup yekser.¹⁶⁵"
(Hadi, 2005: 95)

İstibdat seliyle tamamen viraneye çevrilmiş vatanın evlatları gurbet ellere akın etmiştir. Gül bahçeleriyle dolu olan vatan, çalı çırpı yığına; hürriyetçiler için ise vatanın her köşesi bir zindana dönüşmüştür. Bülbüller, başlarını kanatlarının altına sokup bir ağızdan inlerler; çünkü vatanları tamamen korkunç bir çöle ve gulyabanılar diyarına dönüşmüştür. Şair, vatanın bu duruma düşmesinin sebeplerini açıklamaya çalışır:

"Olurken Mağrib ü Maşrik tecelligah-i hürriyet,
Vasat ehli, sebep nolmuş, ede ikrah-i hürriyet?
Tecelli eylemez çark-ı vasatta mah-i hürriyet,¹⁶⁶
Bulur Firon-i istibdat¹⁶⁷ için Haman¹⁶⁸ olup yekser,
Fesad-ü melanette tali-i şeytan olup yekser."
(Hadi, 2005: 96)

Hâdi, yönetimin Batı'da ve Doğu'da tecelli etmekte olan hürriyetten tiksindiğini, şeytan gibi fitne ve hilelerle yönetilen böyle bir ortamda vatan ehlinin basıktan, cefadan, eziyetten inlediğini, bu gidişle hürriyetin elde edilemeyeceğinden endişesini ifade eder. Burada, İran yönetimi kastedilmektedir. Bu felaketten kurtulmanın tek yolunu, gafflet uykusundan uyanmakta, birlik olup mücadele etmekte gören şair, İran ehline şöyle hitap eder:

"Uyan ey millet-i merhume, vekt-i sa'y ü gayrettir,
Esaret rahnelenmiş¹⁶⁹, sa'y edin, fırsat ganimettir,
Edin temin-i istikbal madem elde fırsattır,
Eğer matlubunuz ehya-yi din ü mülkü millettir,

158 Seylab-i istibdat – istibdat seli.

159 Yekser – baştan başa, tamamen, bütünüyle.

160 Sergerdan – başıboş, şaşkın, avare.

161 Ahrar – hürriyetçiler.

162 Guşe-yi zindan – zindan köşesi.

163 Gül bahçeleriyle dolu olan vatan, çalı çırpı yığına dönüşmüş.

164 Ser zir-i per – başları kanatlarının altında.

165 Vatan, baştan başa korkunç bir çöle ve gulyabanılar diyarına dönüşmüş.

166 Bu ortamın çarkında hürriyet ayı tecelli etmez.

167 Firon-i istibdat – istibdat firavunu.

168 Haman – Musa Peygamber döneminde Mısır'da firavunun vezirinin adıdır. Doğu edebiyatında hunhar ve zalimliğin simgesidir.

169 Rahnelenmiş – hasar almış, yaralanmış.

*Bugün şah ile millet mîsl-i cism ü can olup yekser,
Garez ehli zelil ü nail-i hizlan¹⁷⁰ olup yekser.”*
(Hadi, 2005: 96)

Şiirin diğer bentlerinde, İran ehlinin timsalinde bütün İslam dünyasında hürriyetin, istiklalin, adaletin tecelli etmesi, halkı sömüren vatan hainlerinin ise zelil olup cezalarını alması temenni edilir. Şair, tarih boyunca hunhar ve zalim hükümlerinin cezalarını aldıklarını hatırlatarak, parlak istikbale olan inancını şöyle ifade eder:

*“İlahi, devlet-i meşrutanı sen payidar eyle,
Müsavat ile hürriyet esasm üstüvar¹⁷¹ eyle,
Adalet tahtı üzre¹⁷² şah-i adil berkarar¹⁷³ eyle,
Vatan hainlerin mehzül ü har ü şermisar eyle,¹⁷⁴
Nice kim¹⁷⁵, daima hain işi hüsrân olup yekser,
Cezada müstahak-i heftre-yi niran olup yekser.¹⁷⁶”*
(Hadi, 2005: 97)

Şair, İran'ın ve İran inkılabının timsalinde bütün Doğu'ya, İslam âlemine hitap ederek istiklal, hürriyet ve vatanseverlik duygularını ifade eder. Bilindiği gibi, 19. yüzyılda ikiye bölünen Azerbaycan topraklarının yarısından fazlası İran'da kalır. O dönemde “Güney Azerbaycan” ibaresi henüz kullanılmaz ve vatanın bir diğer parçasından “İran” diye bahsedilir. İran'la ilgili eserlerinde sık sık vatan sözünü kullanan şair, bu şiirinin sonuna “İmza: Vatanperver” (Hadi, 1908a) notunu yazmıştır. Şair, hürriyet ve vatan kavramlarını yine bir bütün olarak ele aldığı *Terane-i Ahrarâne* (Hürriyetçilerin Ezgisi) adlı şiirinin sonunda da “İmza: Bir Nefer Vatanperest” notunu kullanmıştır (Hadi, 2005: 421). Şair 1909 yılında, istibdat aleyhine yazdığı bu şiirde, vatanının bir parçası olan Güney Azerbaycan'ı viraneye çeviren zalimlere seslenmektedir:

*“Biz vatan viranesin adl¹⁷⁷ ile abat isteriz,
Seyl-i adl¹⁷⁸ ile bina-yi zulm-ü berbat isteriz,
Milletin kalb-i hazin hurrem ü şad isteriz,¹⁷⁹
Sevmeyiz kayd-i esaret¹⁸⁰, halkı azat isteriz,
Halkı azat isteriz, kanuna münkad¹⁸¹ isteriz.”*
(Hadi, 2005: 153).

170 Nail-i hizlan – Allah'ın rahmetinden mahrum olmuş itaatsiz kul.

171 Üstüvar – sağlam, dayanıklı.

172 Üzre – üzere.

173 Berkarar – kararlı, yerleşmiş.

174 Vatan hainlerini mahcup, düşkün ve rezil eyle.

175 Kim – “ki” bağlacı.

176 Cehennem kuyusunda yanma cezası tamamen müstahak olmuş.

177 Adl – adalet.

178 Seyl-i adl – adalet seli.

179 Milletin hazin kalbini sevinçli ve şad isteriz.

180 Kayd-i esaret – esaret bağı.

181 Münkad – boyun eğen, itaat eden.

Hâdi'nin *Şerare-i Ruh (Ruhun Felaketi)* adlı şiirinde de (Hadi, 2005: 90-94) İran'ın şahsında bütün İslam'ı darmadağın eden cehalet ve istibdat söz konusudur; oysa bir zamanlar zekâ erbaplarının beşiği olan İran, bütün İslam âlemini aydınlatan nice dâhiler yetiştirmiştir:

*“Şu İran kim, kucağı mehd-i erbab-ı zekâ¹⁸² idi,
Nücum-i elm ile pirayelenmiş bir sema idi –¹⁸³
Ki, her bir meşrikinde bin güneş pertevfeza idi,¹⁸⁴
Hani Sa'di¹⁸⁵ yü Firdevsi? Birer bunlar deha idi,
Semavat-ı edeb, teletgeh-i nur-i ziya idi.¹⁸⁶”*

*Bugün gümgeştedir¹⁸⁷ İran zülamabad altında!
Vatan dehşetnümundur cehl-i istibdat altında!”*
(Hadi, 2005: 92).

Bugün vatan- İran, dehşet saçan tahakküm ve istibdat cehaleti altında ezilmekte, vatan evladı zulüm altında inleyip feryat etmektedir. Şair, cisminin ve âmâlinin toprağın kucağına düştüğünü, yani artık öldüğünü söyler ve şöyle devam eder:

*“Bana küstün mü, bilmem, ey vatan, ey dilber-i balım?
Mezarımda açan gül şerh eder ahlafe¹⁸⁸ ahvalim:”*
(Hadi, 2005: 93).

Şair, gönlünün dilberi olan vatanını kurtarmadan öldüğü için kendini mahcup hisseder, vatanın ona küstüğünü düşünür. Mezarı üstünde açan güllerin durumu haleflere şöyle açıklayacağını bildirir:

*“Birer girdik mezara pençe-yi bidad altında!
Tükendi ömrümüz ah ü figan ü dad¹⁸⁹ altında!”*
(Hadi, 2005: 93).

“Vatan amade-i ifnadır”, “Vatan ifnaya gitmek üzeredir” diye feryat eden şair, bu gidişle İslam'ın yalnızca namının kalacağı endişesiyle ümmetinin bir an önce gâflet mezarlığından kalkıp vatani kurtarmasını talep eder. Şair, vatanın fedakâr kahramanlarının “Vatan! Ah, ey vatan!” diye can verdiklerini hatırlatarak gâflet uykusuna dalan vatandaşları istibdat altında ölmemeye, ölecekse de şanlılarıyla, şerefleriyle ölmeye davet eder.

Görüldüğü üzere, Hâdi'nin vatan konusunun bütün İslam coğrafyasını kapsadığı eserlerinde İran daha fazla ele alınmıştır. Bunun sebebi; şairin İran'ı vatani

182 Mehd-i erbab-ı zekâ – zekâ erbaplarının beşiği.

183 Astroloji bilimiyle süslenmiş bir sema idi.

184 Her bir şark bölgesinde bin güneş parlardı.

185 Sa'di – Sa'di Şirâzi. İran şairi, İslam âlimi.

186 Göklerin edebi-edebiyatı, Şarkın ziya nuru idi.

187 Gümgeş – yitirilmiş, kaybolmuş.

188 Ahlaf – halefler.

189 Dad – nida, sızı, yardım, çağrı.

olarak görmesinin yanı sıra istiklale, parlak istikbale engel olan cehalet ve gaffe-tin İran'da daha fazla, ayrıca o dönemdeki Meşrutiyet hareketinin etkisidir. Hâdi, aynı konuları işlerken Osmanlı'dan da bahseder, İran ve Türkiye'yi İslam dünyasının iki parlayan yıldızı olarak görür. 1908'de kaleme aldığı *Ey Mütribe-yi Dev-r-i Temeddün (Medenileşme Devrinin Çalgıcısı)* şiirinde Türkiye'de baş gösteren inkılap alkışlanmaktadır (Hadi, 2005: 99-101). 1909'da yazdığı *Bârike-yi Zafer¹⁹⁰ Parlayır, İstikbal Bizimdir* (Hadi, 2005: 160-166) adlı şiirinde Tebriz'in elinde hürriyet kılıcının parladığını anlatırken Türkiye'deki durumdan da bahsedilmektedir. Şiirde, "vatan harabeye döndükten sonra hangi devletten konuşulabilir" diye İran ve Osmanlı padişahları eleştirilir. Şairin yine 1909'da yazdığı *Âlihe-yi Hürriyete* (Hürriyet İlahına) adlı şiirinde (Hadi, 2005: 171-173) ise İran ve Türkiye inkılapları ele alınırken, Türkiye için "hilal", İran için "hurşid" (güneş) simgeleri kullanılmaktadır. Şair, İran ve Türkiye'de gerçekleşen inkılaplarla vatanının karanlıktan aydınlığa çıkacağına inanır:

"Bir karanlık geceydi, tutmuş idi –
Vatanın, milletin seherlerini,
Goymayırdı görünsün ahterini¹⁹¹,
O karanlık ziyayı yutmuş idi."
(Hadi, 2005: 171)

Artık emel çiçekleri açmış, milletin yüzü hürriyet gülüşüyle gülmüştür. Millet, Türkiye ve İran'daki hürriyetin nuruyla şereflendikçe gölgelerden kurtulup aydınlığa kavuşacaktır. Şair, bu hayalini oldukça iyimser ruh hâliyle şöyle anlatır:

"Yükselir fikirler "hilal" gibi,
Şir ü hurşid¹⁹² şuledar-i zafer,
Millet oldukça nurine mazhar,
Müstebitten kaçır zilal¹⁹³ gibi."
(Hadi, 2005: 172)

Osmanlı'daki Meşrutiyet ortamının İran'ı da etkileyeceğine inanan şair, 1909 yılında kaleme aldığı *İranlı Gardaşlarım* (Hadi, 2005: 332-335) adlı manzume-sinde Türkiye gibi İran'ın da nura gark olacağını, her iki ülkenin İslam dünyasının Güneş'i ve Ay'ı gibi milleti aydınlatıp parlak istikbale kavuşturacağını sembolik anlatım biçimiyle şöyle ifade eder:

"Hurşid¹⁹⁴, hilal – ol iki fevvare-i envar –
Yekdiğerine eyleyecek nurunu işar:
Hurşide ziyalar verecek kavm-i hilali,
Günden güne hurşid olacak nurlu, ziyali.

190 Bârike-yi Zafer – zafer ışığı.

191 Ahter – yıldız, baht.

192 "Şir ü hurşid" – "Aslan ve güneş". İran'ın ulusal simgesidir.

193 Zilal – gölgeler.

194 Hurşid – güneş.

*Gerdun-i fünunda¹⁹⁵ gezecek bu iki aye¹⁹⁶,
İşte Güneş'e nur veriyor baksana Ay'e.
Vardır bu semanın iki feyyaz-i hayatı,
Dilsir-i füyuz¹⁹⁷ etmede arzı lemeatı.
Millet göğüne işte gerektir iki ahter¹⁹⁸,
Bir tane Kamer, bir dehi¹⁹⁹ Hurşid-i münevver.
İster bu iki ayeyi gerdun-i meali,
Kalben sevirem bunları: hurşid ü hilali!"*
(Hadi, 2005: 333-334).

Güneş ve Ay (İran ve Türkiye) – bu iki nur fiskiyesi birbirlerini nura boyayacaktır. Böylece göklerin iki son derece feyz veren bu yıldızları yer küresini aydınlatacaktır. Bu yüzden şair; dünyanın anlamını milleti aydınlatacak Güneş ve Ay'da, yani İran ve Türkiye'de görür, onların her ikisini içtenlikle sevdiğini ifade eder, çünkü bu ülkelerin her ikisini vatanı olarak görür. Şiirdeki tasvire göre, öncelikle Ay (Türkiye) Güneş'i (İran'ı) aydınlatacak, bu aydınlık sayesinde İran da nura kavuşacaktır. Şair, dünyaya Sâdi, Hâfız, Beyzâvi²⁰⁰, Behâyi²⁰¹, Firdevsi gibi isimleri bahşeden İran'ın hâlihazırdaki içler acısı durumunu gözler önüne serer. Türkiye'de ise durum İran'daki kadar umutsuz değildir. Örneğin, Türkiye'de, Hâdi'nin tabirince, Batılılarda olsaydı "kutsal bir örnek" hesap edilebilecek Tefik Fikret gibi şairler yetişiyordu. Hâdi, Tefik Fikret hakkındaki ve şaire ithaf ettiği şiirlerinde "inkılap şairi"ni ("Fikret") Doğuyu aydınlatan, "her sözü insanlık için nağme-yi irşat" ("Haluk'un Pederi"), "şiirin, edebiyatın parlak yüzü", "dest-i edeb, dest-i hüner, dest-i rehasaz" ("Tefik Fikret'e"), "ümmeğin yegâne dehası" ("Bir İştika-yi Möhrük..."), "Şarkta yekta doğan deha" ("Nasil Yükselmeli?") adlandırır (Hadi, 2005: 265-266; 216-217; 205; 202-203; 262-264). Abdulvahab Yurtsever'e göre, "Mehmed Hâdi, vatan sevgisini aşıl原因an şiirlerinde Namık Kemal'e, hümanizm ve sulhseverlik fikirlerinde Tefik Fikret'e, felsefi düşünceleri itibarıyla de Hamid'e yaklaşmaktadır. Hâlbuki iç âlemi, şikâyetleri ruhu ve muhit-le uyumsuzluğu bakımından Hâdi, daha fazla Fikret'e benzemektedir" (Yurtsever, 1952: 20. Aktaran: Akpınar, 1990: 103). Hâdi, 1908'de yazdığı *İran'ın Hürriyet Kahramanlarına* (Hadi, 2005: 112-113) adlı eserinde de her kıtadan sonra Namık Kemal'in ünlü "Arş ileri arş bizimdir felâh, Arş yiğitler vatan imdadına!" dizele-rini kullanmaktadır.

Hâdi, ömrü yetmezse bile vatanının parlak istikbaline kavuşacağına inanmaktadır; bu inanç, idealleri uğruna mücadelede onun gücüne güç katmaktadır.

195 Gerdun-i fünun – dünya ilimleri.

196 Aye – alamet, nişan.

197 Dilsir-i füyuz – feyizlerle dolu.

198 Ahter – yıldız.

199 Dehi – de.

200 Beyzâvi – ünlü 13.yüzyıl Şark ülemalarından Kadı Beyzavi.

201 Behâni – 16-17. yüzyıl İran ülemalarındandır, din adamıdır.

İstikbalimiz Parlaktır (Hadi, 2005: 104-107) adlı şiirinde şairin mutlu geleceğe olan inancı şöyle ifade edilir:

*"Açar firdevs-i hürriyet, füyuzabat olur âlem,²⁰²
Güler sübh-i hakikat, me'deletmô 'ad²⁰³ olur âlem,
Şuaat-i müsavat ile sehn-i dad olur âlem,²⁰⁴
Kemend-i aşk-i insaniyete münkad olur âlem,²⁰⁵*

*Sürurâbâd-i hürriyet²⁰⁶ gelir, dilşad²⁰⁷ olur âlem,
Bu istibdat elinden kurtarır, azat olur âlem!"*
(Hadi, 2005: 104-105)

Şair, istibdat elinden kurtulunca, hürriyetin gelişiyle âlemin huzura, refaha, adalete, mutluluğa, aşka, bolluk ve berekete kavuşacağına inanır. Onun fikrinde siyasi azatlık olmayan yerde ne özgür vatan, ne asude nefes alan insan, ne onun terakisi, temiz, samimi duygusu, ne özgür vicdan, özgür söz, ne özgür, hakiki sanat, ne kültürel gelişim, ne de genel olarak mutluluk, saadet olur (Mirəhmədov, 1985: 42). Fakat Mir Celal Paşayev'in de belirttiği gibi, *"Bu tasavvurlar şairi ne kadar sevdirirse, kanatlandırırsa da, kendisinin böyle bir feyze nail olamayacağını hissettiğinde bir o kadar da kederlendiriyordu. Galiba şair, kurtuluş, azatlık sabahının yakın olmasına rağmen kendisine kısmet olmayacağını hissetmiştir"* (2004: 256). Şiirin akışında şair; bir türlü göremediği hürriyeti, "dünyanın gül bahçeleri", "azat vicdanın çiçekleri", "behişt" olarak hasretle tarif eder, o gün geldiğinde bu yolda mücadele edenleri, canını feda edenleri, dolayısıyla kendisini de ihtiramla yâd etme temennilerini ifade eder:

*"Ey ol vakti gören mesut, umutma bizleri, yâd et,
Bu yolda hasret ile can veren ahbabı te'dad²⁰⁸ et,
Mezarım üzre²⁰⁹ gel, dur, gamlı gamlı ağla, feryat et,
Oku bu şiiri kabrimde, elettekrar övrad et²¹⁰:"*

*Dur ey zindan-i nisyanda yatan, azat olub²¹¹ âlem,
Sürurabad-i hürriyet gelib²¹², dilşad olub âlem!"*
(Hadi, 2005: 105-106)

202 Açar hürriyet bahçesi; bolluk ve bereket dolu olur âlem.

203 Medeletmôtad – adaletli.

204 Eşitliğin parlaklığıyla adalet sahnesi olur âlem.

205 İnsaniyetin aşk kemendine boyun eğer âlem.

206 Sürurâbâd-i hürriyet – hürriyet sevinçi.

207 Dilşad – gönlü şen.

208 Te'dad – sayım, sayma.

209 Üzre – üstüne.

210 Elettekrar övrad et – tekrarlayıp ezberle.

211 Olub – olmuş.

212 Gelib – gelmiş.

Şair, o mesut günlerin gelmesi için mücadele eden insanların ne gibi özverilerde bulduklarını, nasıl mahrumiyetlere ve aşağılanmalara maruz kalarak hürriyet yolunda ışık ve ruh olduklarını şöyle anlatır:

*"Hakikat ruy²¹³ gülmekçin feda-i rahi olduk biz,²¹⁴
Eziyet kıldı cahiller, saadethahi²¹⁵ olduk biz,
Vücut-i kâinatın ruhbahş²¹⁶ ervahı²¹⁷ olduk biz,
Bu leyl-i muzlimi tenvir eden misbahı²¹⁸ olduk biz.*

*Sürurâbâd-i hürriyet gelir, dilşad olur âlem,
Bu istibdat elinden kurtarır, azat olur âlem!"*
(Hadi, 2005: 106)

Işıklı günlerin geleceğine emin olan Hâdi, *"o dönemin sakinlerini ruhen selamlar"* (Bayramoğlu, 2019: 21). Hâdi, istiklal perisinin meydana çıkmasıyla herkesi kalben ve ruhen etkileyeceğini, onunla ulviyete ve kutsiyete kavuşacağını yazar. Mezarda bile olsa şairin ruhu duyar ve bu mutluluktan kendi nasibini alır:

*"O dem ki, ibtisam²¹⁹ eyler emel, handan olur Hâdi,
Benim zerrat-i cismim²²⁰ kabirde raksan²²¹ olur, Hâdi,
Gübar²²² olmuş gözüm ağlar, dilim²²³ Suzan²²⁴ olur, Hâdi,
Lisanım cismimense²²⁵, böylece güyan²²⁶ olur, Hâdi:"*

Kederli gözleri ağlayan, kalbi sızlayan şaire güzel emeller tebessüm eyler, böylece sevinen şairin mezardaki cisminin bütün zerreleri raks eder ve dil açarak şöyle der:

*"Dur ey ağuş-i nisyanda²²⁷ yatan, azat olub âlem,
Sürurabad-i hürriyet gelib, dilşad olub âlem."*
(Hadi, 2005: 107)

Görüldüğü üzere Hâdi, vatanında hürriyetin tecelli etme haberini mezarda ruhunun duymasına bile razıdır, yeter ki o gün gelsin. Şair, *Bir Emelim* (Hadi, 2005: 53-55) şiirinde kalbinde taşıdığı dertleri şöyle ifade eder:

213 Ruy – yüz, sima.

214 Hakikatın yüzü gülsün diye bu yolda feda olduk biz.

215 Saadethahi – saadet ister.

216 Ruhbahş – ruh veren.

217 Ervah – ruhlar.

218 Misbah – çıra, ışık, lamba.

219 İbtisam – tebessüm.

220 Zerrat-i cismim – cismimin zerreleri.

221 Raksan – raks eden, oynayan.

222 Gübar – keder, gam.

223 Dil – kalp.

224 Suzan – sızlayan.

225 Cismimense – fiziksel şekle girme.

226 Güyan – söyleyen.

227 Ağuş-i nisyana – unutulmuş.

"Hayal etme, budur bâis-i melal-i dilim²²⁸,
Beni mükedder eden var gönülde bir emelim."
(Hadi, 2005: 53)

Şair, gönlündeki emelinin, yani hâlihazırda gerçekleşmesi imkânsız görünen dileğinin vatanın ve milletin derdi olduğunu, en iyi âmâlin milletin saadeti olduğunu söyler. Şiirin son iki bendi vatana ve millete hitapla biter:

"Ey vatan! Ey peri-yi vicdanım!
Kesme bizden nigah-i şefkatini²²⁹,
Eyle ilga dile muhabbetini,
Seni sevmek değil mi imanım?"

Dili²³⁰ mahzun eden bu halettir,
Kıldım izhar işte hasretimi,
İsterim bahtiyar milletimi,
Kalpte beslenen bu niyettir."
(Hadi, 2005: 55)

Görüldüğü üzere şairin tek derdi var, o da vatan ve millet derdidir. Hâdi, 1907'de yazdığı *Saadet Nedir?* (Füyuzat, 2006: 447-448) başlıklı makalesinde de bu konuyla ilgili kendi kanaatlerini bölüşür. Hâdi'ye göre, en büyük hakikat ve saadet, bir insanın halkın çıkarlarına hizmet eden vazifelerini gücü yettiği kadar icra etmesinin sağlanmasıdır. Şairin imanı; vatani sevmek, milletini bahtiyar görmektir, bunun için yapmayacağı şey yoktur. Hâdi'nin vatanın ve milletin istikbaliyle ilgili ümitleri tükenmez. Şair, *Âmâl-i İstikbal* şiirinde söylediği gibi, saadet ve nur bahşeden, hayatın manası olan "gülşen-i âmâlin" "ümmidine ümmidle ümmid eder" (Hâdi, 2005: 31). Hayatın anlamını vatanına, millete ve ümmetine hizmette gören Hâdi, bu âmâlini *Ümit Sahne-i Temaşa-yı Hayatın Ruhudur* (Hadi, 2005: 231-232) başlıklı şiirinde de açıkça ortaya koyar. Şair, ümidi hayatın seyir sahnesinin ruhu hesap eder. 25 Eylül 1914 tarihinde yazılmış bu şiir, Hâdi'nin kendisini anlatan en hüznü, en karamsar ve en hazine eserlerindedir. Şiirden Hâdi'nin kendisini tamamen vatana adanmış olduğu görülmektedir. "Ben bir güneşim, yerde ayandır lemeatım²³¹. Şiirimde parıldar duruyor çehre-i zatım" diyen şair, yaşamının yokluklar içinde geçtiğini, asıl kimliğinin, kıymetinin ölümünden sonra bilineceğini söyler. Şair, kendisini feda etmekle vatanını kurtaracağına inanmak ister:

"Ben solmalıyım ta ki açılınsın da baharım,
Ben sönmeliyim, şa'şaalansın da naharım²³²,
Ben ölmeden evvel vatanım oldu mezarım,
Erbab-ı zekâ düşmanıdır imdi diyarım.
Söndükte zekâ, ehl-i vatan ağlayacaktır,
Göz incisi- yaşlar o zaman parlayacaktır."
(Hadi, 2005: 232)

Vatanında baharın açılması için şairin solması, gündüzün parlaması için şairin ölmesi gerekiyor. Zaten ölmeden vatan ona mezar olmuştur; çünkü yurdu, zekâ erbablarına düşman kesilmiştir. Bu gidişle zekâ da sönecek, vatan evlatları o zaman ağlamaya başlayacaktır. Şair, ölmeden önce vasiyetini de dile getirir:

"En son dileğim: makberim olsun vatanımda,
Tendir vatanım, olmalı canım da tenimde,
Ruhum ki benim kalmayacak bu bedenimde,
Kuş şekline girsin, kanat açsın çimenimde.
Endamımı ağuş-i edem²³³ saklayacaktır,
Ferda-i mematımda²³⁴ adım parlayacaktır."
(Hadi, 2005: 232)

Vatan, şairin vücududur; canı da vücudunda, yani vatanında olmalıdır. Bu yüzden şair, mezarının vatanında olmasını ister; endamı yokluk kucağında ruhu bedeninden çıkıp vatan topraklarında kuş gibi kanat çalacaktır, ismi de ölümden sonra parlayacaktır. Şair, son dileklerini şöyle dile getirir:

"Bahtım gibi olsun kefenim, yani siyahnak²³⁵,
Heykel dilemem, heykel-i kabrimdir o eflak²³⁶,
Millet ışık olsun, beni yutsun siyah hâk²³⁷,
Ancak dilerim kavmim ola sahib-i idrak.
İdraki olanlar, beni sonra ganacaktır²³⁸,
Bir kavmi dirilten de cihanda ganacaktır²³⁹."
(Hadi, 2005: 232)

Kara bahtlı şair, kefeninin de kara olmasını ister. Heykel dilemez, çünkü kabrinin heykeli göklerdir. Şair, kendisini kara toprağın yutmasına razıdır, yeter ki millet aydınlansın, idrak sahibi olsun. Dirilişi sağlayacak olanlar da zaten onlardır – fehimli idrak sahipleri. Vatan, şairin mezarına kucak açacaktır; bu yüzden kendi ölümüne kederlenmez:

232 Şa'şaalansın da naharım – gündüzüm parlamış.

233 Ağuş-i edem – yokluk kucağı.

234 Ferda-i mematımda – ölümünden sonra.

235 Siyahnak – simsiyah.

236 Eflak – gökler.

237 Hâk – toprak.

238 Ganacaktır [qanmaq-anlamak, kavramak] – anlayacaktır, kavrayacaktır.

239 Ganacaktır [qanacaq-anlayış, düşünce] – anlayıştır, zihniyettir, düşüncedir.

228 Bâis-i melal-i dilim – gönül sıkıntısına sebep olan.

229 Nigah-i şefkat – şefkatli bakış.

230 Dil – gönül.

231 Lemeat – parıldar.

"Ben ölmeden evvel vatanımdır bana makber,
Çünkü vatanımdır, buna olmam ki mükedder!
Yurdum da anamdır, bütün evladı birader,
Ben isteyirem: olmalıdır hepsi münevver.
Kaldıkça kara ehl, ziyayı kovacaktır,
Bir gün gelecek, sehvinı de anlayacaktır.
(Hadi, 2005: 232).

Vatan – annedir, vatan evlatları – kardeşler. Bu yüzden şair, bütün vatan evlatlarının mutlu ve münevver olmasını arzu eder. Çünkü cahil halk, karanlıklar - cehalet içinde kaldıkça ziyayı, aydınlığı kovar. Şair, şiirin son bendinde mecazlar kullanarak emelleri, hayatında nazlı dilber gibi parlayan, kâh görünüp kâh da bulutların arkasına saklanan bir yıldız benzetir; o emellerin birgün gerçek olacağına inancını dile getirir:

"Yıldızlar emel, leyli-hayatımda direhşan,
Dilber kimidir hande-yi mağrur ile handa.
Geh-geh açılır, geh oluyor perdede pünhan,
Bir işve verir, can alıyor, sonra gürizan.
Ol afet-i can bir gün olur ram olacaktır,
Dil bülbülü hembezm-i gülendam olacaktır."
(Hadi, 2005: 232)

[Yıldızlar ameldir, hayatımda parlayan
Dilber gibidir, mağrurca gülümseyen,
Kâh açılır, kâh örtüyle saklanır,
Bir işve verir, can alıyor, sonra da kaçar.
O güzel, bir gün olur teslim olacaktır,
Gönül bülbülü, o güzelle bir olacaktır.]

Hâdi, diğer eserlerinde de hep cehaleti insanın elini kolunu bağlayan, onu vatanın istikbali için hareketsizliğe iten bir zillet olarak değerlendirir. Bu cehalet, insanın hareketini, gelişimini engeller, onun arzu, ümit ve dileklerini karanlıklara gömer, onlardan mahrum bırakır. Bu tarz insanlar, bırakın kendi hukuk ve hürriyetleri için mücadele etmeyi, bu konuda çağırışlara bile tepki vermez, hakikati kavrayamaz. Fakat buna rağmen insanların içinde, kalbinin derinliklerinde herkesin kendi düşünce seviyesine uygun şekilde bir arzu ve dilekleri vardır. O dileğin küçücük bir kıvılcımı bile insanı hayata bağlamaya, yaşam için mücadele etmeye yeterli olabilir. Hâdi, insanların dileksiz yaşayamayacağını, dileğin hayalinin bile yaşam sevinci verebildiğine inanmaktadır. Bu konuyla ilgili düşüncelerini *Dilek Ölmez* (Hadi, 2005: 275-276) adlı şiirinde şöyle izah eder:

"Yüksek dilek, ay dilek,
Aydın dilek, Ay dilek,
Yolcuyuz, yol üstüne,-
Işığını yay, dilek.

... Seninle gözler güler,
Alınlar, yüzler güler,
Hangi dudağa konsan,
Ağızda sözler güler."
(Hadi, 2005: 275)

23 Temmuz 1916 tarihinde *Doğru Söz* gazetesinde yayınlanan *Dilek Ölmez* şiirine şöyle bir not düşülmüştür: "*Emel*" nam eserinden bir yaprak (Hadi, 2005: 432). Fakat şairin bahsettiği *Emel* eseri tam şekilde yayınlanmadığı gibi el yazıları da bulunamamıştır. *Dilek Ölmez* şiiri, 1916-1917 yıllarında gazetelerde beş parça hâlinde yayınlanır (Hadi, 1916a; 1916b; 1917a; 1917b; 1917c). Hâdi'nin bu şiiri, dil ve üslup bakımından diğer şiirlerinden farklılığı ile dikkat çekmektedir. Bu şiirinde de şair, sıradan değil, evrensel ideallerle ilgili dileklerini dile getirir. Öyle bir dilek ki, yüce semalardan gecenin karanlıklarını ışıklandıran Ay gibi ideallere erişmek için yola çıkanların yolunu aydınlatsın. İnsanın varlığına, ruhuna hâkim kesilen parlak ve beşerî bir dilek, şairin kalbini nurlandırır, gözlerini aydınlatır. Bu dilekle şairin hep tebessüm eden dudaklarından çıkan sözler bile güler. Bu tarz ışıklı, nurlu emellere yönelik dilekler, hasta toplumu da iyileştirir, onu cennete – parlak istikbale, refaha kavuşturur:

"Hastalara sıhatsin,
Güçsüzlere kuvvetsin.
Dünya cehennem olsa,
Sen özün de cennetsin.

Dirilik zahmetlidir,
Çok da meraretlidir²⁴⁰.
Hakikat âleminde
Hayalin lezzetlidir."
(Hadi, 2005: 275-276)

Hâdi, her bir dileğin insanı hayata bağladığını, onu harekete geçirmek için tetiklediğini belirtir ve bu manevi psikolojik özelliklerine göre haklı olarak dileksiz kalmayı hayata küsmek gibi niteler, böyle bir durumu asla kabul etmez. Bu konuya değinen Ebülfez İbadoğlu, Hâdi'nin hayatın gerçekliklerini anlatmaya, engeller önünde pes etmeyip mücadele azmini korumaya yönelik çağırışlarına dikkat çekerek şöyle der:

"Hakikati duymak, onun iyi ve kötü cihetlerini devrin talebi bakımından ayırt etmek, içtimai, siyasi hadiselerin asıl mahiyetini açmak vs. ancak bedii idrakî yüksek olan sanatkârlara nasip olmuştur. Bu hususiyet, filozof şair M. Hâdi'ye de nasip olmuştur. Büyük sanatkâr, milletin, talihini başkalarının uhdesine bırakmamayı, "imdat kendinden olmalı" ideasını tavsiye eder" (İbadoğlu, 1989: 48).

240 Meraretlî – acı.

Hâdi, insanları kendi dileklerinin arkasınca gitmeye çağırdığı gibi, dileğin de onlarla birlikte olmasını diler:

*"Bu ağır yük çekilmez,
Bu acılar içilmez.
Sensiz, a parlak dilek,
Karanlıklar geçilmez.*

*Yol gösteren ay dilek,
Necatın özü sensin.
Yaşamayı sevdiren –
Sözümün düzü sensin."*
(Hadi, 2005: 276)

Günlük kaygıların üzerine bir de dönemin problemleri eklenince insanlar, bu dert yükünü çekmekte bayağı zorlanır; fakat dilek olursa dertler hafifleşir; çünkü dilek, insanın hayatını aydınlatan, ona yaşamı sevdiren, onu hayata bağlayan bir nimettir. İnsan, elini her şeyden çekip karamsarlığa kapıldığında onu o girdaptan kurtarıp yüzünü güldüren, derdini unutturan da dilektir. Problemler ve mahrumiyetler içinde kıvranan vatandaşlarının yüzünü güldürmeye gücü yetecek bu dilek – bir hürriyet dileğidir. Şairin kendisinin de vatanının istiklale kavuşacağına, parlak istikbaline olan inancının sağlam olması, onun umut ve dilekleriyle ilintilidir. "Romantik sanatkarın şahsi hayatı bedbinlik içerisinde geçse de, feci ve acıklı olsa da, nikbindir. Şairde bu nikbin duyguları doğuran, geleceğe olan inancıdır. M. Hâdi geleceğin galebesine ve bu galebe neticesinde elde edilecek başarıları önceden görüyordu" (İbadoğlu, 1989: 50). Bu sebeplerden dolayı şair; hürriyetten, istiklalden, vatanın istikbal, bekası ve refahı için dileklerinden vaz geçmeyi asla düşünmez; çünkü vatana sadık vatandaşların mücadele azmine inanır:

*"Karanlıkların işte –
Işık yıldızı sensin.
Yerde saadet varsa,
Şeksiz²⁴¹ ki, izi sensin.*

*Meyus olma, amandır;
Meyus olmak yamandır.
Korkak, dileksiz yaşar;
Milletim kahramandır."*
(Hadi, 2005: 276)

Halkın kahramanlığı, er geç vatanın istiklali, parlak istikbal ile sonuçlanacaktı. Hâdi, buna inanır, korkaklığı, yüreksizliği milletine ve ümmetine yakıştırmaz. Yüce dileklerle yaşayan millet karamsarlığa kapılmaz, mücadele ederek kahraman olur. Şiire başlık olarak seçilen "Dilek Ölmez" adı, şairin parlak istikba-

le olan kati inancını gösterir; çünkü şair, milletinin vatan sevgisine ve kahramanlığına güvenir. Aziz Mirehmedov, bu şiirdeki iyimser ruh hâlini dönemin sosyal siyasi süreçleriyle ilişkilendirir (Mirəhmədov, 1985: 201-202). Bu ruh hâli, *Emel* adlı şiirde (Hadi, 2005: 280-283) de görülmektedir. Her iki eserde emel ve dilek sözleri mefkûre, âmâl, arzu, niyet anlamlarında kullanılmaktadır. *Emel* şiiri 1917 yılında *Sovgat* gazetesinin 172, 173, 174 ve 175. sayılarında dört parça hâlinde yayınlanır. Şiirde emel; hayatı aydınlatan, cihanı şenlendiren bir nur gibi tasvir edilir. Emeli olmayan insan, güneşin sıcaklığını hisseder ama nurunu göremez, bu yüzden dünyayı zifir-i karanlık olarak görür. Emelsiz insan; meleklerden, çiçeklerden, dileklerden habersizdir. Kör birisinin gözünün nuru söndüğü gibi mefkûresiz insanın da âmâli söner. Bu yüzden mefkûresiz bir millet kördür. Emel, ölüm-süz bir ruhtur, ruhani bir cennettir. Emel, zulmet içinde bir ışıktır, kalbe kuvvettir:

*"Emel yol gösteren parlak ışıktır, yolcudur millet,
Onu korkutmaz elbet yolları tutmuş olan zulmet."*
(Hadi, 2005: 283)

Emel bu karanlıkları kovar, engelleri yolundan def eder ve milleti intibahına kavuşturur. Ev nasıl temelden dikilirse, insanın yükselmesi de temelli emellere bağlıdır:

*"Evin başlanması baştan değil, evvel temeldendir,
Göğe uçmak da öyle, en temelli bir emeldendir."*
(Hadi, 2005: 283)

Emel, manevi bir yıldız gibi hayatı hem anlatır hem aydınlatır hem de şenlendirir. Hâdi, Allah'ın yarattığı bu dünyada Allah bendelerine hizmet etmeği en mukaddes bir ibadet bilir, "şu söyleyeceğim küçük, faydasız beyit, son sözüm"dür" diyerek, bir daha milletini cehalet esirliğinden kurtulmaya, gafflet uykusundan uyanmaya, dirilişe çağırır.

Hâdi, *Arzu-yi Dil* adlı şiirinde (Hadi, 2005: 51-52) İkinci Devlet Dumasının milletvekillerine hitap ederek gönül arzularını dile getirmektedir. Şiirde; şairin bu dünyada nesibi hep azap olan milletinin insan haklarından faydalanamayacağına, vatanın hürriyetine kavuşacağı günün gelmeyeceğine yönelik bir endişe ifade edilmektedir:

*"Ah!.. Emniyetle olmaz mı vatan cennetmisal,
Etmeyiz mi yar-i ümmidi derağuş-i vüsal?
İşte ateşzâre dönmüştür vatan bidadden,
Dağdar-i hüzn ü gamdır kahr-ı istibdadden!²⁴²"*
(Hadi, 2005: 51)

Şair, milletin mesut olması için vatanın hür olması gerektiğini söyler, milletvekillerinden kendi görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini arz eder:

242. *İstibdadın kahrından hüznün ve gamla dağlanmıştı.*

241. Şeksiz – şüphesiz, kuşkusuz.

"İsteriz bir sesle sizden, ey erbab-ı fatan²⁴³,
Tam hürriyet ki, mesut olsun evlad-i vatan!"
(Hadi, 2005: 52)

Sanatkâr; kaygılı vatani onun canparesi olan hürriyetiyle kavuşturmasını milletvekillerinden talep eder:

"Gonca-yı ilm ü edeple huldzar²⁴⁴ olsun vatan,
Zib-i adl ü dad ile pirayedar olsun vatan.²⁴⁵
Sizlere teslim olunmuş hizmeti takdir edin,
Bir "vatan", bir "millet"i levh-i dile tahrir edin."
(Hadi, 2005: 52)

Şair, milletvekillerinin teslim aldıkları görevi değerlendirip, "vatan" ve "millet" sözlerini gönüllerine kazımalarını ister. Şiirin sonunda milleti temsil edenlere hayır dua edilir:

"Şol dua ile sizi alkışlayır ihvan-din²⁴⁶,
Sizlere tevfikbahş olsun ilahül-âlemin!
Niyet-i halis ile meydana girsek, Hâdiya,
Bahtımız necmi olur zinetfeza-yi i'tila."
(Hadi, 2005: 52)

Şair, "Ey Hâdi, meydana halis niyet ile girersek, bahtımız bütün kâinatı süsleyecek kadar yükselir" der. Görüldüğü üzere şiirin başında görülen karamsarlık giderek kaybolur ve talepler devreye girer, şiirin sonunda ise ümit yeşerir. Hâdi, *Peri-yi Vicdan* adlı şiirinde de (Hadi, 2005: 50-51) bütün olumsuzluklara rağmen vatanın ve milletin parlak geleceğine olan umudunu yitirmez:

"Zehmdar-i hüznür dil tir-i istibdadden.²⁴⁷
Sensin, ey hürriyet, ancak bizleri azat eden!

Gaye-i ümit insaniyetin ikbalidir,
Cümle kavmi-milletin emniyet-i ahvalidir."
(Hadi, 2005: 51)

Hâdi, "kalbim istibdat okunun açtığı hüznle yaralı" diyerek, hürriyetin gelişle özgürlüğe kavuşacağı günleri hayal eder. Millet, ümmetin ve nihayetinde bütün beşerin emniyeti ve ikbal için umut etmek şarttır. Şair, ecel zehrini tatmadan, "ölümün karanlık sinesi cismimi kucaklamadan", hasret içinde gözü arkada kalıp mezara girmeden mazlum milletin intibahını, aydınlanmasını görebilmeyi arzu eder:

243 Erbab-ı fatan – zekâ ehli, ileri gelenler.

244 Huldzar – vatan.

245 Vatan, adalet süsü ile süslenir.

246 İhvan-din – aynı dinden olan, ümmet.

247 Kalbim istibdat okunun açtığı hüznle yaralı.

"Cam-i pürzehr-i ecel²⁴⁸ Hâdi'yi bihuş etmeden,
Sine-yi leyl-i adem cismim derağuş etmeden.²⁴⁹

Girmez idi hasret ile metfene, görseydi, ah,
Millet-i mazlumede asar-i feyz-ü intibah!"
(Hadi, 2005: 51)

Bu hasretli bekleyiş, Hâdi'nin vatan ve millet sevgisinin poetik ifadesidir.

Zaman zaman umutsuzluğa kapılan Hâdi, 20. yüzyılın en karmaşık döneminin de etkisiyle kendini yalnız hisseder, vatanında gurbetteymiş gibi içini gariplik duygusu sarar. *Dün Akşamın İlham-ı Yetimânesi* (*Dün Akşamın Yetimce İlhamı*) adlı şiir (Hadi, 2005: 212-213) de böyle anların mahsulü olan eserlerdendir. Hegel'in belirttiği gibi, romantik sanat sürecinde ruh; bilginin hakikatinden, cismanilikten, dış âlemden uzaklaşır, kendisiyle samimi şekilde kavuşması sayesinde kendi hakikatine inanır, dış gerçekliği kendisine hemahenk olmayan varlık sayar (Герель, 1969: 232). Hakikat arayışı içinde olan Hâdi de bu şiirinde aynı süreçten geçer. "Gam şehrine hâkim olan" şair, "yetim yetim" gezinir, gözyaşları şiire dönüşür:

"Kendim vatanımdaysam da, gurbet elindeyim,
Ey hikmet aşına, bunu anlat ki, gurbetim –
Kendi elim, kendi yerimdir bugün bana,
Gurbetteyim, vatanda dururken hakikatim."
(Hadi, 2005: 212-213)

"Romantik şair bir taraftan kendisini vatana, millete adadığı için fâhîr²⁵⁰ eder, ikinci taraftan kendisini kendi vatanında garip hisseder" (Cəfər, 2003: 75). Şair kendisini her ne kadar yetim gibi, gurbetteymiş gibi hissetse de vatana olan sevgisinin kutsal olduğunu belirtir:

"Olsun dilerse öz vatanım dar-i gurbetim,
Ölmez, ilahidir vatani bir muhabbetim.
Ehl-i vatan umutsa beni, ben unutmaram²⁵¹,
Bu millete hep vakfedilmiştir meveddetim²⁵²."
(Hadi, 2005: 213)

Kendi vatanındayken içinde gurbeti taşıyan şair, *Gurbet Ellerde Yâd-i Vatan* adlı eserinde (Hadi, 2005: 288-292) bu sefer de gurbetteyken içinde taşıdığı vatan aşkıyla yanıp tutuşur. Tamamen başka ruh hâliyle yazılmış bu eser, dil ve şekilce de diğer şiirlerinden seçilmektedir. Hâdi bu şiiri 1916'da Karpat dağlarındayken

248 Cam-i pürzehr-i ecel – ecelin zehir dolu camı.

249 Ölümün karanlık sinesi cismimi kucaklamadan.

250 Fâhîr – övünme, gurur.

251 Unutmaram – unutmam.

252 Meveddet – sevgi.

yazar, 1918'de vatana döndüğünde yayınlatır. Karpat dağlarından vatanına gönü gözüyle bakan şair, vatan aşkını şöyle ifade eder:

"Karpat üstündeyim, fakat yüzümü,
Gönlümü, ruhumu, iki gözümü
Daima döndürüp de semtine ben,
Olurum sâcidin²⁵³, a şanlı veten²⁵⁴!"
(Hadi, 2005: 288)

Şair, vatanını Kâbe gibi kiblesi bilir, vatanına secde eder:

"Kıblegâh-ı rah-ı nigahimsin,²⁵⁵
Ey vatan, ulvi secdegâhımsın²⁵⁶."
(Hadi, 2005: 288)

Şair, diğer eserlerinde ifade ettiği gibi vatana hizmeti sadece borç bilmez, bundan mutluluk duyar, hatta hayatın anlamını vatana hizmette görür:

"Sana bir hizmet eylesem, a veten,
Şu hayatımda bahtiyarım ben.
Ey vatan, sen özün de mader-i can,
Sana layık perestîş-i vicdan."
(Hadi, 2005: 288)

Hâdi'nin vicdanı vatana tapar; çünkü vatan kendisi de ana gibi bir yaşam kaynağıdır, şairin kalbinin, canının, bedeninin meydana çıktığı yerdir. Bu yüzden bakışları hep vatana yönelmektedir:

"Ey bize saha-yı hayat veten,
Sende doğmuş bu kalp ü can, bu beden.
Sensin işte bu cisme neşêtgâh²⁵⁷,
Sana matuftur hemişe nigah.²⁵⁸"
(Hadi, 2005: 289)

Bütün yeryüzü cennet olsa, şair yine vatanın sinesini arzu eder; çünkü insan yapısı olarak vatana âşıktır, vatan hem de yaşamın son noktası olan mezardır:

"Cennet olsa bütün yer üstü yine,
Bize lazım o sendeki sine.
Çünkü âşık sana tabiatımız,
Sensin aramgah-i hilkatimiz."
(Hadi, 2005: 289)

Vatan, şairin ruhunun ve bedeninin mayasıdır, en güzel cennetidir:

253 Sâcid – secde eden.

254 Veten – vatan.

255 Bakış yolunun kiblegâhısın.

256 Secdegâh – secde edilen yer.

257 Neşêtgâh – meydana çıkma yeri.

258 Sana yöneliktir hep bakış.

"En güzel cennetim benim vetenim,
Mâye-yi ruh ü mâye-yi bedenim."
(Hadi, 2005: 289)

Karpatlardayken ana vatanı Kafkas'ın kucakını cennet belleyen şair, onun eşsiz değerini bir daha hisseder ve hislerini şöyle ifade eder:

"Kafkas, ey sevgili, güzel mader!
Fitraten çok değerli, çok dilber!
Ey vatan, ey zemin-i pürkıymet²⁵⁹,
Kucağındır hakikaten cennet."
(Hadi, 2005: 289)

Vatan, yaşamın beşiği olduğu gibi hem de son durağıdır; şaire can veren topraklar, onun cansız bedenine de kucak açacaktır. Şair, mukaddes ve pak ana kucaklarında, vatan topraklarında ölmeyi arzu eder:

"Ey vatan, ey beşik hayatım için,
Yine sen aç kucak mematım²⁶⁰ için!
Medfenim sende, makberim sende,
Öleyim sende, son yerim sende –
Olsun, ey mader-i mukaddes ü pak,
Kucağında kucaklasın beni hâk.
Tenimi besledin, büyüttün sen,
Kucağında güzel ısıttın sen.
Emdiğim sütle, içtiğim suyu ben –
Borçluyum hep sana, sevimli veten!
Olmuşum nimetinle perverde²⁶¹,
Unutulmaz hukuk-i mader de."
(Hadi, 2005: 290-291).

Şair; emdiği sütle içtiği suyu, bütün nimetleri, vücudunu besleyip büyüten ve kucaklarında ısıtan vatana borçlu olduğunu, vatanın hakkının ödenemeyeceğini bildirir. Vatan her ne kadar uzakta olsa da şairin gönlü hep onunladır:

"Çok uzak olsa da bu ten senden,
Gönlüm ayrılmayır, vatan, senden."
(Hadi, 2005: 292).

Şiirde vatan; en güzel, en yüce duyguları ifade eden kelimelerle övülür. Kısa örneklerle verdiğimiz bu şiir, Hâdi'nin iyimser ruh hâliyle yazdığı eserlerindedir.

Yaşar Garayev, Bakü'de baş gösteren kanlı Mart katliamları, Ermeni-Rus Bolşeviklerin Bakü'deki derebeyliği vs. ile ilgili sıradaki "dünya keder"inden sonra "Hâdi şiirinde üçüncü intibah, üçüncü millî azatlık romantikası devri" baş-

259 Pürkıymet – çok kıymetli.

260 Memat – ölüm.

261 Perverde – yetiştirilmiş, beslenmiş.

ladığını belirtir (Qarayev, 2005: 6). Bu kısa süreçte şairin askerî marş, vatanseverlik ruhuyla yazmış olduğu şiirler dikkat çekmektedir. Sovyet döneminde Hâdi'nin özellikle 1918 yılından sonra yazdığı birçok şiiri Seçilmiş Eserlerine dahil edilmemiştir. Bağımsızlık dönemindeki tekrar yayınlar ise eski 1978 yıl yayını esasında hazırlanmış, Yaşar Garayev'in tanıtım yazısında şairin bilinmeyen şiirlerinden bahsedilse de nedense bu eserler kitaba dâhil edilmemiştir. Bahsi geçen şiirler, vaktiyle şairin farklı gazete ve dergilerde yayınlanan eserleridir. Bunların haricinde Hâdi'nin bir de yayınlanmayan, tek yapraklık sayfalar yazılı şiirleri de vardır. En son bunlardan bir tanesini Türkiye'de ünlü Azerbaycan edebiyatı araştırmacısı Prof. Yavuz Akpınar, Alibey Hüseyinzade'nin şahsî arşivinden bulup yayınlamıştır. *Kahraman Türk Askerlerine* adlı bu şiir (Akpınar, 2007: 62-67), 13 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan devletinin daveti üzere yardıma gelen Türk Ordusuna ithaf edilmiştir. *Kahraman Türk Askerlerine*; 1918 yılında Osmanlı ve Azerbaycan ilişkilerinin edebiyata yansımaları ve bu dönemde yazılan millî marşlara katkı sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Hâdi, bu eserinde de "Dilek Ölmez"deki gibi daha yalın ve sade bir dil kullanır. 1914 yılından beri devam eden Birinci Dünya Savaşında sayısız kurbanlar veren Türk Ordusu nihayet Kafkasya seferlerinde zafer kazanır. Anavatanını kurtarmaya gelen Türk Ordusunun bu parlak zaferi, Hâdi'nin gözünü, gönlünü aydınlatır ve şair, askerî marşını okur:

"*Türk oğluyuz, Osmanlıyız,
Namushuyuz, vicdanlıyız.
Tarihimiz meydandadır;
Dünya bilir ki şanlıyız.*

*Korkmaz, yürekli erleriz,
Hep asker oğlu askeriz.
Türk oğlu kaçmaz harpten;
Gayretliyiz, cengâveriz!"*

Şiirde Türk askeri için; "şanlı", "asker oğlu asker", "cengaver", "Türk oğlu", "Sultan Muhammet Fatih'in cedden²⁶² muzaffer oğlu" gibi sıfatlar kullanılır, bunun yanı sıra Türklerin manevi yönden de "çok sıcak kanlı", "temiz vicdanlı" olduklarına dikkat çekilir. Türk milleti karanlıkları delir; Türkün ululuğunun simgesi olan hilal parlar:

"*Türk milleti, Türk milleti,
Kahretti canlı zulmeti.
Elhamdülillah, parladı
Türkün hilâl-i şevketi."*

Alhan Bayramoğlu'nun belirttiği gibi (2019: 52), şair burada; baharın gelişiyi yok olup giden kış soğuğu ile "şimal yelleri"nin (Rus işgalinin) Azerbaycan'ın nurlu âmâli, parlak istikbali karşısında "eriməsi" arasındaki benzerliği mecazi şekilde ifade eder:

"*Açmış gül-i ikbalimiz,
Çok nurludur, âmâlimiz.
Kaçtı şimalin zulmeti,
Parlaktır istikbalimiz.*

*Türkün hilâli parlıyor,
Türkün celali parlıyor.
Gülmektedir millet yüzü,
Bedbaht düşmanlar ağlıyor."*

Tanrı şahittir ki, Türk silahı bırakmaz, Kafkasya'da barışın ve istikrarın sağlanmasını kılıçla temin eyler:

"*Türk tanrısı olsun güvâh²⁶³,
Biz etmeyiz; terk-i silâh.
Seyf²⁶⁴ ile temin eyleriz:
Kafkasya'da sulh ü salah²⁶⁵."*

Hâdi, birçok şiir ve makalelerinde "Kahraman Türk Askerleri"nin Azerbaycan'daki zafer dolu başarılarından ve karşılaştıkları zorluklardan, mahrumiyet ve kurbanlardan bahseder (Bayramoğlu, 2019: 52). Bu eserlerden biri de Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü Ermeni ve Rus Bolşevik çetelerinden kurtarması münasebetiyle 15 Eylül 1918 yılında yazılmış *Türk'ün Nağmesi* adlı şiirdir. *Türk'ün Nağmesi* (Hadi, 1918a. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 73-74), Gence'de endişeyle Bakü'nün kurtuluşunu bekleyen şairin adeta bir yakarıdır:

"*Türk'ün dökülen kanları beyhude gider mi?
Dikkatle düşün, yoksa bu kan hepsi heder mi?
Dört yolda verilmiş bu kadar can heder olmaz,
Mefkûre yolunda dökülen kan heder olmaz."*
(Hadi, 1918a. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 73)

Zaferler, ateş püsküren işgalci devletlerden bir zerre korkmadan kanla kazanılmıştır. Şehitlerin kıymetli kanları, zavallı yetimlerin figanı, dul kalmış kadınların feryadı, Türklerin bütün emekleri heder olamazdı. İsterse dünya tersine dönsün, Türk yine de kendi âmâlinden, doğru yolundan dönmez:

"*Kan ile kazandık zaferi, vermeyiz elden.
Havf eylemedik ateş-i dehhâse-düvelden²⁶⁶.
Bir zerre bile korkmuyoruz dest-i ecelden²⁶⁷,
İsterse cihan çevrili versin de temelden,*

263 Güvâh – tanık, şahit.

264 Seyf – kılıç.

265 Salah – barış; dine bağlılık; düzelme, iyilik.

266 Ateş püsküran devletlerin dehşetinden korkmadık.

267 Dest-i ecel – ecel eli.

*Türk'ün yüzü çevrilmeyecek semt-i emelden.
Türkler geriye dönmeyecek müslîh²⁶⁸ emelden.”*
(Hadi, 1918a. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 74).

Nihai zafere doğru koşan Türk askerlerine ithaf edilen, yine mars tarzında yazılan *Zafer-i Nihayiye Doğru* başlıklı şiirde de (Hadi, 1918b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 74-75) askerliğin Türk ve İslam kültüründeki tarihî önemine dikkat çekilir:

*“Mert olan askerliği takdir eder ezyan²⁶⁹ ile,
Asker olmak farzdır her mumine Kur'an ile.
Asker olmak bir şereftir Türk için, İslam için,
Askeriyetle yaşar millet hayatı şan ile.”*
(Hadi, 1918b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 74)

Işıklı bir ömür, güneşli günler için gösterilen çabanın ve gayretin kendisi de parlak ve güçlü olmalıdır. Türkler zaten tarih boyunca vatani namus bilmiş; bu namusu kılıçları ve imanları ile korumuşlardır. Dünya ateşe dönse Türk oğlu yine de düşmandan korkmaz; çünkü:

*“Ta ezeldendir cihanda şanlıdır tarihimiz,
Zişeref²⁷⁰ bir milletiz tarihte bürhan²⁷¹ ile,
Kaçmayız meydan-i kavgadan emin ol, ey adu²⁷²!
Toprağın üstü cehennem olsa da volkan ile.”*
(Hadi, 1918b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 75)

Görüldüğü üzere, *Türk'ün Nağmesi* şiirinde olduğu gibi bu şiirde de dünya tersine dönse, toprağın üstünde cehennem gibi volkanlar patlasa da Türk'ün âmâ-linden dönmeyeceği, gerekirse sayısız kurbanlar verip savaş meydanından asla kaçmayacağı ifade edilmektedir. Türk'ün hilali, Şark'ın bahşettiği bir nurdur, bu nurla parlayan hilal, bütün Şark'ı aydınlatacaktır; şair, bu yolda seve seve ölüme doğru koşmaya hazırdır:

*“İşte bak! Türk'ün hilali, nur-i bahş-i Şark'tır,
Şark'ı tenvir²⁷³ eyleriz elbet meh-i taban²⁷⁴ ile.
Milletim uğrunda çıksa bile kabrim karşıma,
Kabrime karşı kaçardım²⁷⁵: çehre-yi handan²⁷⁶ ile.”*
(Hadi, 1918b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 75)

268 Müslîh – islah eden, iyileştiren, barışı temin eden.

269 Ezyan – süsler.

270 Zişeref – şerefli.

271 Bürhan – güçlü delil, sarsılmaz kanıt.

272 Adu – düşman.

273 Tenvir – aydınlatma, nurlandırma.

274 Meh-i taban – parlayan ay.

275 Kaçardım – koşardım.

276 Çehre-yi handan – güller yüzü.

Son beyit, Abdulhak Hamit'in "Öyle bir şiddet-i tasmin ile çıktım ki yola, Karşıma çıksa eğer seng-i mezârım, dönmem" dizelerini hatırlatmaktadır.

Mehemmed Hâdi, Birinci Dünya Savaşının sonuçlarının kötüye gittiğini görür, bu zor durumdan mümkün kadar az zararla çıkmak için Türklerin metin duruşlarından taviz vermemeleri gerektiğini düşünür. Bu konuyla ilgili bahsettiğimiz şiirden yaklaşık bir ay sonra yayımladığı *İki Sima-i Siyasinin Muharebe Hakkında Mütalaları Münasebetiyle* başlıklı makalesinde (Hadi, 1918c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 104-106) Osmanlı devleti gibi Azerbaycan'ın da sorumluluklarını dile getirmeye çalışır. Hâdi, bu makalesinde iki siyasi sima olan Almanya ve İngiltere'nin harbiye nazırlarının Birinci Dünya Savaşıyla ilgili mülahazalarından bahsettikten sonra soydaşlarının bu süreçte daha metin ve güçlü duruş sergilemesi gerektiğini ifade eder. Makale, şu ifadelerle sona erer:

“Nasıl ki, büyük gardaşımız olan Osmanlılar beş yaşına kadem koymuş şu müthiş muharebe-yi azimde ne derecede sağlam olduklarını bütün manasıyla göstermiş oldular ve harp devam ettiği müddetçe de gösterecek, semere-yi muvaffakiyetlerini de uhde ifa eyleyeceklerdir. Bütün yâr ve ağyara isbat etmiş olacaklardır ki, Türklerin urvetül-ashabi²⁷⁷ hiç bir zaman, hiç bir harpte titremedi, titremiyor ve titremeyecektir” (Hadi, 1918c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 106).

Hâdi, vatanın kurtuluşu yollarını araştırırken kılıç-kalem münâzarası üzerinde de durmuş, bahsettiğimiz makalesinden iki gün sonra yayımladığı *Darbe-yi İnkılap* başlıklı bir diğer makalesinde (Hadi, 1918d. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 107-108) ataların yüzyılların tecrübesine dayanan öğüt ve nasihatları hiçe sayıldığı için sitem eder. Hâdi'ye göre; büyüklerinin nasihatlarını dinlemeyen çocuklar, canı yandıktan sonra uslandı gibi, "İdrak ve şuurdan mahrum bulunan etfal-misal milletler de bol bol nasihatla değil, musibetler, mahrumiyetler ve felaketlerle ayılmışlardır" (Hadi, 1918d. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 107). Hâdi, "feyzli ve bereketli yurdu" Kafkasya'nın sıcak ve şefkatli koynunda yetişen Türkleri; filozof, bilge şair ve ediplerin hikmet hazinesiyle ilgilenmedikleri için eleştirir:

“Gözlerini açsunlar da şu yaşadıkları toprağa, bilhassa yaşadıkları müddetçe beşikleri, öldükleri zaman da mezarları olacak bu feyzaz, mahsuldar Kafkasyayı, bu rengin ve zengin olan arazi-yi ziserveti²⁷⁸ düşmandan halas ederek medeniyet ve ümrana²⁷⁹ çalışsunlar. Bilmeyenler var işe bilsinler, öğrensinler ki, Kafkasya pek çok servetdar bir vatan-ı mukaddestir” (Hadi, 1918d).

Sanatkar, vatanın kıymetini bilmek, onu layıkınca koruyup kollamak ve gerektiği gibi istifade etmek için vatan evlatlarının kafalarını kullanması gerektiğini söyler: "Nasihat kevslerleri bizi ayılmadı ise de bari içinde kavrulduğumuz musibet ateşleri, inkılap darbeleri bizi bidar ve huşyar²⁸⁰ etsin" (Hadi, 1918d. Aktaran:

277 Urvetül-ashap – sağlam toplum; sağlam genlere sahip.

278 Arazi-yi ziservet – servetli arazi.

279 Ümrana – bayındırlıklar, kalkınmalar, terakkiler.

280 Huşyar – uyanık, akıllı.

Bayramoğlu, 2019: 108). Hâdi, nasihatlarla akıllanmayan soydaşlarını, bari vatanın başına getirilen bunca musibetlerden ders alıp biran önce toparlanmaya çağırır.

1918 yılının sonbaharında artık Birinci Dünya Savaşının seyri tamamen değişir. İtilaf devletleri Osmanlı'yı neredeyse her cepheden çembere alırlar; topraklar bir bir elden gitmeye başlar. 25 Ekim tarihinde Halep de İngiliz güçleri tarafından işgal edildikten sonra artık savaşın sonuçları belli olur. Bu tarihten beş gün sonra Mondros Mütarekesi imzalanacak, antlaşmaya göre Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ı da terk etmek zorunda kalacaktı. Doğu'yu, bütün Türk dünyasını zor günler bekliyor olacaktı. Azerbaycan, Osmanlı güçleri olmadan ayakta kalmaya çalışacak; Türkiye ise Kurtuluş Savaşına başlayacaktı. Bu süreçte milleti motive etmeye, halkı umutlandırmaya daha çok ihtiyaç duyulacaktı. Tam da 25 Ekim 1918 tarihinde Hâdi, millete ümit telkin etmek için *Ümit ile Yaşayın* başlıklı makalesini (Hadi, 1918e) yazar. Makalede, siyaset dünyasında baş gösteren değişikliğin çok insanların ümidini yok ettiği, ümmetin yasa boğulduğu bildirilir. Buna rağmen Hâdi, ümidin ölmemesi gerektiğini, ümit ölürse istikbalin de öleceğini belirtir: "*Bugünlerde siyaset dünyasında bir değişiklik vücade geldi. Bu yeni nevzad²⁸¹ siyaset, ihtimal ki, çok insanların ümidini öldürdü. Fakat ümit ölmemelidir. Maazallah, ümidimiz ölürse, yas dirilir. Yas dirilirse, bizi boğar. Bina-yi aliye parlak bir ümit ile bakmalı, bizi boğmak isteyen yası biz özümüz²⁸² boğmalıyız*" (Hadi, 1918e. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 109-110). Ümidi öldürüp yas tutmak, istikbalin önünde engeldir. Hâdi, fikirlerine destek olsun diye Abdülhak Hamit ve Muallim Naci'nin ümit ile ilgili şiirlerinden de örnekler verir. Hâdi'nin bahsettiği bu ümit sayesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün zorluklara rağmen ayakta kalmak için direnmiştir. 31 Mart 1918 tarihinde Ermenilerin Azerbaycan'da yapmış oldukları katliamın yıldönümünde Hâdi, *Şüheda-yi Hürriyetimizin Ervahına İthaf* (Hürriyet Şehitlerimizin Ruhuna İthaf) adlı şiirini (Hadi, 1919a. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 84-85) yazar. Türk şehitlerin mezarını, milletin kalbi olarak gören şair, yüreğinden kopan hakikatleri dile getirdiğini, milletin istiklali ve istikbali için hayatlarını ortaya koyan şehitlerin asla unutulmayacağını ifade eder:

"Sizinle buldu bu millet şerefli istikbal,
Sizinle buldu bu millet hayat-ı pürrikbal.
Bugünler etmede ehl-i vatan sizi deryab²⁸³,
Selamlıyor size işte bu millet-i azat.
Müebbeten diridir namınız bu dünyada
Sizin de ruhunuz uçsun behişt-i âlada.
Bizi halas ederek pence-yi esaretten
Nicatbahş olarak dest-i ehl-i vahşetten²⁸⁴."

(Hadi, 1919a. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 84).

281 Nevzad – yeni doğmuş.

282 Özümüz – kendimiz.

283 Deryab – anmak, hatırlamak.

284 Dest-i ehl-i vahşet – vahşi halkın eli.

Şair, şerefli istikbal elde eden millet adından, kendilerini vahşi düşmanların elinden kurtaran, vatani bugünlere taşıyan, dünya var oldukça isimleri diri kalacak şehitleri selamlar. İstiklali elde etmek, devleti kurmak, bu devleti baki kılmaktan, istikrarı korumaktan çok daha zordur. Bu yüzden Hâdi, *Askerlerimize-Gönüllülerimize* adlı şiirinde (Hadi, 1919b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87) yeni doğmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yeni kurulmuş ordusundan, gönüllü askerlerinden beklentilerini dile getirir:

"Milletin namusu sizden çok şücaat²⁸⁵ gözleyir²⁸⁶,
Devlet-i nevzad-i milli²⁸⁷, galibiyet gözleyir,
Bekleyir sizden zafer: atımız, istiklalimiz,
Şanlı gayret, şanlı himmet²⁸⁸, şanlı cüret gözleyir."
(Hadi, 1919b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87)

Yeni doğmuş, daha yaşını doldurmamış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, askerlerden hem yüce hikmet hem de azimli metanet bekler. Milletin namusu olan özgür vatan, sevgili hürriyeti korumak için düşmanların çiğnenerek çimen yerine dönüşmesini diler:

"Payımal-i düşman²⁸⁹ olsun mu çimenzar-i vatan²⁹⁰?!
Yurdumuz sizden bugün çok âli hikmet gözleyir.
Hıfz için ağıyar elinden dilber-i hürriyeti
Müsatkil olmuş vatan azm-i metanet gözleyir."
(Hadi, 1919b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87)

Şair, askerlerde vatanseverlik duygusunu kabartmak için vatanın kutsallığına dikkat çeker: Vatan uğruna şerefle can veren kişi ölmez, çünkü onu rahmet bekler. Millet; şerefli, haysiyetli bir hayat ister ve bunu temin edecek güç, askerlerdir. Askerler vatanın istiklalini ve devletin istikrarını korurlarsa, bütün dünya bunu anlayıp kabullenmek zorunda kalır:

"Milletin haysiyetin yükseltin, ey gayretveran²⁹¹!
Milletim sizden büyük şan ü şerafet²⁹² gözleyir.
Şanlı ölmek ölmemektir, anlayın bu hikmeti,
Pürşeref kim can verirse, onu rahmet gözleyir.
Milletim ister yürekten çok şerefli bir hayat,
Anlasın, etsin bunu idrak-i ehl-i kainat!"
(Hadi, 1919b. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87)

285 Şücaat – yiğitlik.

286 Gözleyir – bekliyor.

287 Devlet-i nevzad-i milli – yeni doğmuş milli devlet.

288 Himmet – içtenlikle gösterilen gayret, çaba.

289 Payımal-i düşman – çiğnenmiş düşman.

290 Çimenzar-i vatan – vatanın çimenlik yeri.

291 Gayretveran – gayret sahipleri, şerefliler.

292 Şerafet – şerefilik, söyluluk.

Vatanın askerlerden beklentilerini dile getiren şair, eserinin ikinci bölümünde askerlere manevi güç verip hedefe yoğunlaşmalarını sağlamaya çalışır. *Askerlerimize-Gönüllülerimize* adlı şiirin ikinci bölümü (Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87-91), *Azerbaycan* gazetesinin bir sonraki sayısında yayınlanır. Namık Kemal'in *Vatan Türküsü*'nden "*Arş ileri, arş bizimdir felâh, Arş yiğitler vatan imdadına!*" dizeleri şiire epigraf olarak seçilir. Bilindiği üzere, 1868 yılında Londra'da yayınlanan *Hürriyet* gazetesinde çıkan "*Hubb'ül Vatan Mine'l İman*" (Vatan Sevgisi İmandan Gelir) başlıklı imzasız yazının müellifinin Namık Kemal olduğu edebî camiaca kabul görmüştür. Mehmet Kaplan'a göre, vatan mefhumu ve vatan kelimesi üzerinde ısrar ediş, bu yazının Kemal'e ait olduğunu farz ettiriyor (Kaplan, 1948: 74). Bu dönem itibarıyla başta Namık Kemal olmak üzere Türk edebiyatında sıkça kullanılmaya başlanan "*Hubb'ül Vatan*" ibaresi Azerbaycan sahasında daha çok Mehmed Hâdi tarafından kullanılmıştır. *Askerlerimize-Gönüllülerimize* eseri buna en iyi örnektir; şiirin sadece son bendinin tam olarak dört mısrasında "*Hubb'ül Vatan*" ibaresi geçer. Batı düşünce tarzını benimseyen Türkiye'nin vatan şairi "*Namık Kemal için kaynak, kendi insanının mana dünyası ve şartları*" olduğu gibi (Durmuş, 2014: 241), Azerbaycan'ın vatan şairi Mehmed Hâdi için de durum aynıdır. *Askerlerimize-Gönüllülerimize* başlıklı manzumenin her bendinin sonunda tekrarlanan "*Âmâlimize doğru şitaban²⁹³ olalım, gel! Milletle vatan rahine²⁹⁴ kurban olalım, gel!*" beyti, askerlere vatan ve millet yolunda kahramanlık ve şehitlik mertebesine yücelme mefkûresini aşilar:

*"Korkutmamalı bizleri yollardaki engel,
Mefkûreye doğru yürü, koş, durma, çabuk gel!
Millet dikecek namına ölsen dahi heykel,
Koyma dokuna²⁹⁵ yurduna namahrem olan el.
Bizlerde bugün olmalı bir maksad-ı ekme²⁹⁶,
Bir maksad-ı ekme ve bir ümmid-i müncel²⁹⁷;
Âmâlimize doğru şitaban²⁹⁸ olalım, gel!
Milletle vatan rahine²⁹⁹ kurban olalım, gel!"*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 87-88)

Mefkûre yolunda yürüyen askerleri hiç bir engel korkutmamalıdır. Asker, yurda namehrem elin dokunmasına izin vermemelidir. Yalnızca tek bir mükemmel maksat ve parlak ümit olmalı: âmâle doğru koşmak, vatan ve millet yoluna kurban olmak. Vatan; uğrunda şehit olanların manevi heykelini diker. Yurdunda hürriyet isteyen; düşmanları ateş gibi yakmalı, vatani aydınlatmalıdır. Bu yola baş koyanların naraları yükselmeli, adımları yeri göğü titretmeli, vatanın dirilişi için gerekirse can verilmelidir:

293 Şitaban – koşturan.
294 Rahine – yoluna.
295 Dokuna – dokunsun.
296 Maksad-ı ekme – kâmil maksat.
297 Ümmid-i müncel – parlayan ümit.
298 Şitaban – koşturan.
299 Rahine – yoluna.

*"İstersen eğer yurduna hürriyet-i nazan,
Düşmanları ehlak³⁰⁰ için ol ateş-i suzan³⁰¹,
Tekvir-i vatan etmeye ol nur-i fûruzan³⁰²,
Dillerde bugün olmalı bir azm-i hüruşan³⁰³.
Lerzikadem olmalıdır azim-i meydan,³⁰⁴
Ehya-yi vatançin³⁰⁵, evet, vermeli yüz can.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!"*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 88)

Vatanının siyasi ufuklarına bakınca, gaddar düşmanların, hunhar çetesinin vatani tehdit ettiği görülmektedir. Havada toplanan bulutlar, yurdu nurlara gark etmek için hazır bulunmaktalar; buna karşılık millet de kendi yiğitliğini göstermelidir:

*"Tehdit ediyor yurdumuzu düşman-ı gaddar,
Boğmak diliyor hakkımızı furka-yı hunhar,
Afak-ı siyasimize atf kıl enzar³⁰⁶,
Olmakta bulutlar şu ufuklarda nemudar³⁰⁷,
Etmeklik için yurdumuzu gurge-yi envar³⁰⁸,
Biz de edelim kendi besaletimizi izhar³⁰⁹.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!"*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 88)

Haysiyeti olan millet, şerefsiz hayatı kabullenemez. Parlak mefkûre sahibi insanlar hep çalışır, gayret gösterir. Gayretsiz, şerefsiz millet hep hüsrana uğrar, perişan olur. Gerçek bir hürriyetçi, emir kulu olmamak için her daim koşturmalı, emek sarfetmelidir:

*"Şansız yaşamak istemeyiz, şan dileriz, şan,
Eshab-i hamiyet³¹⁰ dilemez ömr-i perişan.
Himmetlilerindir³¹¹ bilin âmâl-i direfşan³¹²,*

300 Ehlak – yakmak.
301 Ateş-i suzan – yakıcı ateş.
302 Vatani toparlamak için parlayan nur ol.
303 Azm-i hüruşan – haykırış azmi.
304 Adımları yer titretmeli niyetlerinin.
305 Vatançin – vatanın dirilişi için.
306 Enzar – nazarlar, bakışlar.
307 Nemudar – nemli, yaş olmak.
308 Gurge-yi envar – nurlara gark etmek.
309 Besaletimizi izhar – yiğitliğimizi göstereyim.
310 Eshab-i hamiyet – haysiyetli olanlar.
311 Himmetliler – çalışanlar, çaba sarfedenler.
312 Âmâl-i direfşan – ışık saçan âmâl.

*Gayretsiz³¹³ olan millet olur sahib-i hüsrân,
Ahrar-ı kemal etmek için koşmalı her an,
İstersek eğer olmayalım bende-yi ferman.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!”*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 89)

Hürriyeti elden giden millet, şerefini de kaybeder, bunun için durmadan mücadeleye etmek gerektiğini anlatan şair, daha sonra vatanın kutsallığına, hürriyetin kiblesi olan yurdun maddi ve manevi servetleriyle bir cennet olduğuna dikkat çeker:

*“Nazende-yi vatan, kible-yi hürriyetimizdir,
Meşerleri³¹⁴, mazharları³¹⁵ hep cennetimizdir,
Besler bizi bir münim - binnetimizdir³¹⁶,
Oldukça diri, sofraya-yi pürnimetimizdir³¹⁷,
Öldükte, kucacı ebedi türbetimizdir,
Kıymetli vatan, mader-i zîşefkatimizdir³¹⁸.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!”*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 89)

Vatan, minnetsiz, karşılık beklemeden her türlü nimetler veren şefkatli bir annedir; insan öldüğünde bile ona kucak açan bu toprakları, dünyaya nur sacan hürriyeti düşmanlara veremez. Bunların hepsini o düşmanlara anlatın, vatan sevginizi isbat edin:

*“Bil ki vatanın sevgili bir mader-i candır,
Verme bunu ağyar eline, rahmet, amandır,
Hürriyetimiz nur-i füsunsaz-i cihandır³¹⁹,
Bak bir ne güzeldir, nice candır, ne civandır.
Biz vermeyiz elden, bunu düşmanlara kandır³²⁰,
Hubb'ül vatani³²¹ onlara filinle inandır.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!”*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 89-90)

İnsanın ilk ve son beşiği vatandır. Vatan toprağı, vücudun mayasıdır. Gül bahçeleriyle cennet olan bu vatani korumak için vatansever, cesur kalem sahipleri de canlarını kurban eylemelidir:

*“İlk mehdin³²² ile son yerin ağuş-i vatandır,
Hâk-i vatanın³²³, bilmelisin, maye-yi tendir³²⁴,
Gülzar-i vatan, cennet, hep goncadehandır³²⁵,
Ziruh³²⁶ çiçekler yaratan, işbu çimendir,
Hıfzetmeğe bu gülşeni kurban – bedendir,
Ruhsare-yi gülreng-i emel: ruşen-i şendir³²⁷.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!”*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 90)

Vatan zaptedilirse millet de yaşayamaz. Vatan topraklarının solup yok olması, aydınlık ve şen olması için düşman karşısında cesur davranmak, vatan için canı feda etmek gerekir. Vatana kurban olmak en ulvi saadettir; yeter ki bedenimizin yattığı yer vatan olsun:

*“Millet yaşamaz yurdumu zapt eylese düşman,
Geldikçe hazan faslı, söner revnak-ı gülşen³²⁸,
İstersen eğer yurdumuz olsun da: ışık, şen,
Göstermeliyiz düşmana bir cüret-i ruşen,
Kurban vatana olmalı: bir can ile bir ten,
En ulvi saadet: vatan olsun tene medfen.
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!”*
(Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 90)

Millet, vatan sevgisini kalbine kazımalı, vatan sevgisini millî ibadet hesap etmelidir. Vatan sevgisi uğruna şehit olan elbette ölü değil, diridir:

*“Hubb'ül vatani yazmalıdır kalbine millet,
Hubb'ül vatani sanmalı bir millî ibadet,
Hubb'ül vatan uğrunda ölen zindedir³²⁹ elbet,
Ey hubb-ı vatanla delv lebriz mövdet!³³⁰
Şefkatli anandır vatanın, etmeli hizmet,*

313 Gayretsiz – şerefsiz.

314 Meşer – manevi servetler: duygu, düşünce, derketme.

315 Mazharlar – maddi servetler; tezahür etme, bir şeyin zahir olduğu yer.

316 Münim-binimet – minnetsiz nimet veren.

317 Sofra-yi pürnimet – nimetle dolu sofraya.

318 Mader-i zîşefkat – şefkatli ana.

319 Nur-i füsunsaz-i cihan – dünyanın büyüleyici nuru.

320 Kandır – anlat.

321 Hubb'ül vatan – vatan sevgisi.

322 Mehd – beşik.

323 Hâk-i vatan – vatan toprağı.

324 Maye-yi ten – vücudun mayası.

325 Goncadehan – gonca ağzılı.

326 Ziruh – canlı.

327 Emelin gül renkli yüzü: parlaktır, şendir.

328 Revnak-ı gülşen – gül bahçesinin canlılığı.

329 Zinde – diri.

330 Ey içi vatan sevgisiyle dolup taşanlar!

*Ey süyf u kalem erleri, bacüret ü gayret:*³³¹
Âmâlimize doğru şitaban olalım, gel!
Milletle vatan rahine kurban olalım, gel!"
 (Hadi, 1919c. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 90-91)

Görüldüğü gibi şair, dokuz bentlik şiirin sonunda askerlerin yanı sıra içi vatan sevgisiyle dolup taşan bütün insanları ve kalemi kılıç olan cesur ve şerefli aydınları vatana hizmete çağırır. Vatana hizmet ise, her bendin sonunda verilen beyitte gösterildiği gibi; âmâle doğru durmadan koşmak, millet ve vatan yoluna kurban olmaktır. Bahsedilen bu âmâlin bayraktarı yeni doğmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti idi. Hâdi, *Mefkûre-yi Âliyemiz Azerbaycan Devlet-i Nevzadına* adlı şiirini (Hadi, 1919d; Hadi, 2019) Azerbaycan halkının en yüce mefkûresi olan Azerbaycan devletine ithaf etmiştir. *Askerlerimize-Gönüllülerimize* şiirinde vatanın askerlerden, *Azerbaycan Devlet-i Nevzadına* şiirinde ise vatanın devletten beklentileri dile getirilir. Şiir, bir gün aralıkla Azerbaycan gazetesinin 2 ve 3 Nisan 1919 sayılarında yayınlanır. Şair, Azerbaycan devletinin ay yıldızlı bayrağı göklere yükseltmesini, makamını, itibarını, azametini, ululuğunu yeryüzündeki insanlara göstermesini; böylece dünyadaki bütün kavimlere kendini ispat etmesini ve ulu Şark'a yeni hayat bahşetmesini ister:

"Kaldır sema-yi şevkete necm ü hilalini,
Göster bu arzın ehline cah ü celalini.
İsbat kıl hayatını, akvam-ı aleme,
*Bahşeyle bir hayat-i növin*³³² *Şark-i âzama*³³³."

(Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Şanlı Azerbaycan Türk devleti, azim ve kararlılığıyla düşmanları korkutmalı, umutlanan milletin yüzünü güldürmelidir. Azerbaycan devleti geleceğe doğru emin adımlarla öyle yürümeli ki, vatandaşlar onun bütün ihtişamını görüp gurur duysun, mutlu olsun. Devlet; kuvvetine, gücüne, iktidarına güvenerek yoluna çıkan bütün engelleri yok etmelidir:

*"Azim ü sebatın*³³⁴ *ile görün, düşman ağlasın,*
*Millet yüzünde hande-yi ümmid*³³⁵ *parlasın!*
*İkbale doğru hütveler*³³⁶ *at, intizam ile,*
*Enzar-ı ehl-i hâke görün ihtişam ile!*³³⁷
*Yık, ez, ne engel olsa, evet, rehğüzarına*³³⁸
Kalben inan da kuvvetine, iktidarına.

331 *Ey kalemi kılıç olan; cesur ve şerefli erler.*

332 *Hayat-i nuyin – yeni hayat.*

333 *Şark-i âzam – ulu Şark.*

334 *Azim ü sebat – azim ve kararlılık.*

335 *Hande-yi ümid – ümid gülüşü.*

336 *Hütve – adım, kadem.*

337 *Vatandaşların gözlerine görün ihtişam ile.*

338 *Rehğüzar – yol üstü, geçit.*

Sima-yi iktidarını görsün bütün cihan,
*Ey Türk devleti ve eya*³³⁹ *baht-ı nevcivan!"*
 (Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Şair, diğer milletlerin onun devletinin siyasetine gıpta etmesini, ferasetini alkışlamalarını, milletinin liyakatını, şerefini kem gözlülere ispat etmesini arzu eder. Daha bir yaşını doldurmamış Azerbaycan devleti; parlak emelleriyle bir amaç edinmeli, aydınlanmış nurlu yol ile hedefe doğru düzenli ve tertipli şekilde hızla yürümelidir. Millet, devletin yürüdüğü bu yolla ortak gayeye doğru ilerleyip tekamül edecek ve ulvi mertebeye ulaşacaktır:

*"Olsun gıptabaş-ı milel*³⁴⁰ *her siyasetin,*
Şayan-i aferin ola bilsin ferasetin!
*Eda-yi namurade*³⁴¹ *sübut et liyakatin,*
Bilsin nedir liyaketi bu canlı milletin.
*Ey devlet-i növin*³⁴² *yaşa nazm ü nizam ile,*
*Parlak emellerinle, mazhar-ı meram*³⁴³ *ile.*
Koş mura, koş ziyaya, koş irfane, hikmete,
*Bir şahrah*³⁴⁴ *barikadar*³⁴⁵ *aç bu millete.*
Millet o yolda hütveler atsın da gayeye,
Çıksın tekamül eyleyerek ulvi payeye."
 (Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Şair, metin adımlarla kâmillik yolunda koşan Azerbaycan devletinin yüce göklere, yüksek mevkilere kanat açarak, âleme nur saçmasını, Türk dünyasında itibah ışığıyla parlamasını, vatandaşların mutluluğu ve seadeti bulmasını diler:

*"Türk aleminde parlasın envar-i intibah*³⁴⁶ *,*
*Gülsün hayatımızda da ezhar-i intibah*³⁴⁷ *,*
*Olsun bu yurdumuz çimenera-yi marifet*³⁴⁸ *,*
*Ehl-i vatana bulmalı ikbal ü mes'edet*³⁴⁹ *."*
 (Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Şair; vatanın cennete dönüşmesi için mefkûre yolunda azimle yürümek, bu yolda seve seve ölümü göze almak gerektiğini ifade eder. Daha önce incelediğimiz *Zafer-i Nihaiye Doğru* adlı eserin "*Milletim uğruna çıksa bile kabrim kar-*

339 *Eya – ey.*

340 *Gıptabaş-ı milel – milletleri gıpta ettiren, imrendiren.*

341 *Eda-yi namurad – muradına ermeyenlerin tavırları.*

342 *Devlet-i növin – yeni doğmuş devlet.*

343 *Mazhar-ı meram – amaca sahip olma.*

344 *Şahrah – ana yol.*

345 *Barikadar – parlak.*

346 *Envar-i intibah – intibah ışığı.*

347 *Ezhar-i intibah – intibah çiçekleri.*

348 *Çimenera-yi marifet – marifet çimenliği.*

349 *Mes'edet – mutluluk, saadet.*

şıma, Kabrime karşı kaçardım: çehre-yi handan ile" mısralarının ifade ettiği fikir bu şiirde de tekrarlanır:

"Çıksın dilerse karşımıza hep mezarımız,
Korkmaz mezardan bu dil-i azimkârımız³⁵⁰."
(Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Şair, dile getirdiği fikirlerine bütün dünya kavimlerinin kulak vermesini söyler; milletinin gayesi şanlı ve şerefli bir hayattır. Bu gaye, milletin vicdanına yazılmış bir ayet gibidir. Bu yüzden vatan evlatları maksada doğru koşarken yollarına çıkan bütün engelleri yok etmelidir:

"Maksude doğru koşmalı bihavf³⁵¹, bilmeli,
Yıkmak gerek tariki³⁵² tutan her bir engeli.
Zail³⁵³ olursa hail³⁵⁴ olanlar tarikten,
Eyler şitab³⁵⁵ maksada her zade-yi vatan."
(Hadi, 1919d; Hadi, 2019)

Mir Celal Paşayevin belirttiği gibi, dönemin birçok şairlerine göre vatan mefhumunun Hâdi eserlerine daha net yansıdığı görülmektedir (Mir Celal, 2004: 249). Hâdi sanatının Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminden bahseden Eflatun Saraçlı, şairin eserlerinin konu itibarıyla üç bölümden oluştuğunu ifade eder:

"Önce bütün yaratıcılığının fevkinde duran maarifçilik âmâli, milletin ilme, maarife, irfana, marifete yiyelenmesi³⁵⁶, beşere layık evlat olması; Birinci Cihan Savaşı ve onun türettiği facialar, kırgınlar, kanlar, kimsesiz uşakların³⁵⁷ talihi ve bu durumdan çıkış yolları; üçüncü ise direk millî istiklalın, müstakilliğin terennümü, millî orduyu, askerleri, halkı bu azatlığın, istiklalın kadrini bilmeye, onu korumaya çağırır" (Saraçlı, 2007: 38-39).

Belirtilen bu konudaki eserlerin tamamının temelinde vatan sevgisi durmaktadır. Hâdi'nin; mektep-maarif (eğitim, aydınlanma), savaş ve savaşın getirdiği beşerî felaketler (hümanizm), emperyalizm, istibdat, hürriyet vs. konulu bütün eserlerinde asıl amaç, vatana faydalı olmak, vatan evlatlarının parlak istikbalini temin etmek, vatani ve vatan evlatlarını hür ve mesut görmektir. Hâdi, hayatının, dünyaya gelişinin asıl amacını vatana hizmette görmüş ve bunu eserlerinde sürekli dile getirmiştir.

350 Dil-i azimkâr – azimli kalp.

351 Bihavf – korkusuz.

352 Tarik – yol; meslek.

353 Zail – son bulan, yok olan.

354 Hail – engel.

355 Şitab – koşmak, acile etmek.

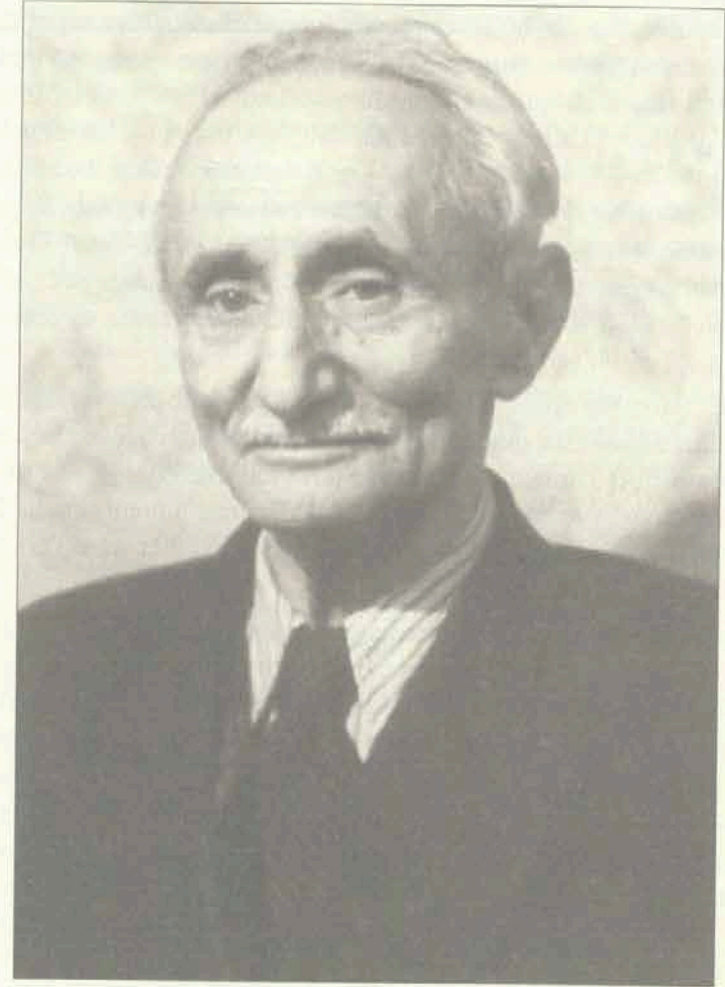
356 Yiyelenmek – elde etmek; sahiplenmek.

357 Uşaklar – çocuklar.

4.

ABDULLA ŞÂİK (1881-1959)

4. ABDULLA ŞÂİK (1881-1959)

(Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞM DK 642; OF 145)

*"Aç, aç o gemli göğsünü, ey mahzen-ül melal',
Bas bağrına bu Şâik'i muhkem, vatan, vatan!"*

1 Mahzen-ül melal – gam defnesi.

4.1. Hayatı ve Sanatı²

Azerbaycan romantik edebiyatın öncülerinden, profesyonel çocuk edebiyatının kurucularındandır. Eğitimci, şair, nasir, tiyatro yazarı ve çevirmendir. Tam ismi Abdulla Ahund Mustafa oğlu Talibzâde, mahlası “şevkli”, “şevk verici” anlamlarına gelen Şâik’tir.

Abdulla Şâik 24 Şubat 1881 tarihinde Tiflis şehrinin Şeytanpazar mahallesinde soylu bir ailede dünyaya gelir. Babası Ahund Molla Mustafa Süleymanoğlu, Gürcistan sınırları içinde yer alan Borçalı sancağının Sarvan obasından saygın din adamlarındadır, Kafkas Şeyhülislamının yardımcısı olarak görev yapmıştır. Annesi Mehri Hanım da Sarvan obasındandır, baba tarafı Bayramlılar neslinden, anne tarafı Demirci Hesenli köyünden, Eminliler neslindedir. Soyadları 17. yüzyılda Şemseddin’den Sarvan’a göç etmiş Molla Talip’ten başlar. “*Hâlihazırda Şaik’in babasının baba taraftan akrabaları Sarvan kasabasında Ahundov ve kısmen de Mustafayev, babasının anne taraftan akrabaları Kürüstü bucağında Eminov soyadını devam ettirmektedir*” (Memmedli, Ş., 2018: 262). Abisi Yusuf Ziya Talibzâde, bir yandan döneminin saygın bir bilim adamı; dinî konularda pek çok bilimsel eserler veren bir âlim ve devlet adamı olduğu gibi diğer yandan da general rütbesine ulaşmış askerî bir şahsiyettir.³

Abdulla Şâik, ilk eğitimine 1888 yılında, babasının ders verdiği altı sınıflı yeni tarz Tiflis Müslüman okulunda başlar. Kura nehrinin sahilinde yerleşen iki katlı binanın birinci katında okul ve Şâiklerin dairesi, ikinci katta ise Diyanet İşlerinin bürosu ve Şeyhülislam Mirza Hasan’ın dairesi bulunmaktadır. Derslerin Rusça verildiği okul, Diyanet İşlerine bağlı olduğu için öğrenciler, Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri de görmekteydiler.

Kayınvalidesiyle bir türlü anlaşamayan annesi Mehri Hanım, bir ara küçük kız kardeşi Rukiye’yi de alıp abisinin evine taşınır, daha sonra oğullarından ayrı kalmaya dayanamadığı ve eşinin de ısrarları üzerine eve döner. Dinî merkezlerden sayılan Meşhed’e olan yoğun ilgi ve alakası annesini Horasan’a sürükler. Babası her ne kadar karşı çıksa da kesin kararını vermiş olan annesi, zorlukla da olsa babasını ikna etmeyi başarır; çocukları ve hizmetçileri Meşhedî Peri’yi alıp Horasan ziyaretine gider. Aile, önce misafir olarak Horasan’da yaşayan, Şâik’in vefat etmiş halasının eşi Hacı Memmedali’nin evinde kalır, daha sonra müstakil, bahçeli bir eve çıkar. Annesi küçük Abdulla’ya ve abisi Yusuf’u, Hacı Memmedali’nin iki oğlunun eğitim gördüğü “Yusuf Ziya” okuluna yazdırır. Babasının itirazlarına, defalarca eve dönmelerini talep etmesine rağmen, inatçı tabiatlı annesi; eşine Horasan’da kalıp çocuklarını okutturacağını söyler, hizmetçiyi Tiflis’e geri yollar ve

eşinin yeniden evlenmesini tavsiye eder. Bütün çabalarına rağmen eşinin kararını değiştiremeyen babası, daha sonraları yeni evlilik yapar, üç çocuğu daha dünyaya gelir. Babası her ay Horasan’a bol harçlık göndermeye devam eder, çocukları ziyaret etmek için Horasan’a da gider. 1893-1900 yıllarında “Yusuf Ziya” okulunda eğitim gören şair; Şark dilleri ve edebiyatları, tarih, mantık, din, felsefe derslerini alır. Abisi, dinî eğitimini tamamladıktan sonra annesi ve küçük kız kardeşini alıp Tiflis’e döner, gitmeden önce Horasan’daki evlerini satarlar. Abdulla, birkaç yıl daha Arapça öğrenmek için medresede abisinin odasında kalır. Çarlık Rusya’nın bölge siyasetini eleştiren konuşmalarının haberini alan hükümet, babası Ahund Mustafa Süleymanoğlu’nu Diyanet İşleri Başkanlığındaki görevinden ihraç eder. Büyük aile, babasının medreseden aldığı tek maaşa muhtaç kalır. Abisi Yusuf Ziya, Bakü’de şehir mektebinde öğretmenliğe başlar, Abdulla’ya da yanına çağırır. Eğitimini tamamlayıp Tiflis’e dönüş yapan Abdulla Şâik, 1901’de diploma denklik belgesini almak için Bakü’ye gelir, İmparator 3.Aleksandr adına Bakü Erkek Gymnasium’unda, aile dostları Neriman Nerimanov’un da jüri üyeliğini yaptığı sınavda başarılı olur ve yedek Türkçe öğretmeni olarak göreve başlar. Şair 1902-1904 yıllarında 7. Rus-Tatar okulunda, 1904-1906 yıllarında Sabuncu altı sınıflı okulunda, 1905-1912 yıllarında Bakü 3. Erkek Gymnasium’unda, 1912-1920 yıllarında Bakü Realni okulunda ders verir.

İlk evliliğini 1906’da Raziye Hanım’la yapar. Eşinin daha önceden var olan hastalığı giderek şiddetlenir, tedavilere cevap vermez, girdiği ameliyattan sağ çıkmaz. Şâik, sevgili eşinin ölümünden sonra uzun yıllar evlenmez, “*Bahtsız Refikama*” ve “*Şair ve Kadın*” adlı eserlerini merhum Raziye’ye ithaf eder. 1920’de Şahzade Hanım Mirzebeyova ile evlenir. 1921’den itibaren Pedagoji Üniversitede Şark edebiyatından ders vermeye başlar. 1922’de Altunsaç adlı ilk evladını kaybeder. Kamal, Gülbeniz ve İldırım adlı evlatları dünyaya gelir. Büyük oğlu, ünlü bilim adamı Ord. Prof. Kamal Talibzade’dir (1923-2006).

On altı yaşlarından şiir yazmaya başlayan Şâik’in *Ananın Oğluna Laylay Demesi* adlı ilk şiiri 1906’da *Debistan* dergisinde yayınlanır. 1907 itibarıyla yoğun şekilde edebî faaliyete başlar. Uşak Çeşmeği (1907), “Uşak Gözlüğü” (1910), “Gülzar” (1912) gibi ilk ders kitaplarını hazırlar. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde kuruculuk işlerinde aktif şekilde iştirak eden Şâik, pedagojik faaliyetini devam ettirerek “Millî Kıraat” (1919), Hüseyin Cavid’le birlikte “Edebiyat Dersleri” (1919), Mahmutbey Mahmutbeyov’la birlikte “Türk Çelengi” (1919), “Türk Edebiyatı” (1920) ve kolektif yazarlarla birçok derslikler hazırlar.

Pedagojik ve edebî faaliyetini bir arada başarıyla yürüten şair, çocuklar için “Tülkü Hecce Gedir”, “Tık-tık Hanım”, “Yahşı Arka”, “Murat”, “Şelekuyruk”, “Kimdir Haklı”, “Çoban Memiş” gibi piyeslerini yazar. 1920-1930 yıllarında Pedagoji Üniversitede ders verir. 1923 yılında şairin edebî-pedagojik faaliyetinin 20. yılı münasebetiyle üniversitenin hazırlık sınıflarına “Şâik Nümune Mektebi” adı verilir.

Şiir, hikâye ve piyeslerinde, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatının ana konularından olan vatan, vatanın istikbali için eğitimin önemi, Kızıl Elma ide-

2 Kullanılan ek kaynaklar: (Məmmədov, Ə., 1983); (Osmanlı, 1985); (Həbibbəyli, 2004); (Abdulla Şaiq, Bibliografiya, 2016).

3 Sovyet döneminde Yusuf Ziya’nın ismi literatürlerden kaldırılmıştır. Abdulla Şâik’in hayatına ve sanatına derin etki ettiği ve hakkında bilgi yetersizliği olduğu için Yusuf Ziya Talibzâde, ayrıca bir başlık altında tamitilmiştir.

ali gibi meseleler ele alınmaktadır. Sovyet döneminde pedagojik faaliyete yoğunlaşarak daha çok çocuk edebiyatı üzerine çalışmalar yapar. Ailesi, yetiştiği ortam, eğitimcilik ve sanat hayatını sürdürdüğü muhit, Abdulla Şâik'in şahsiyeti bütün bir kişi olmasını sağlar ve bu sağlam temel, Sovyet döneminde erozyona uğramaz; şair, "vulgar sosyologizm" denilen kaba, bayağı sosyalist tenkidin şartlarına uymadan kişiliğini ve duruşunu korumayı başarır. Buna rağmen Abdulla Şâik, Azerbaycan romantikleri içinde 1937-1938 "Kırmızı Terör" – Repressiya dönemini sağ salim atlattığına başarılan tek şairdir denilebilir. Bu dönemlerde Şâik'e de "şüpheli" muamelesi yapılır, "suçüstü" yakalamak için türlü kışkırtmalarda bulunulur. Örneğin, birileri aracılığıyla Şâik'e, hapsedilen yakın arkadaşı Hüseyin Cavid'in Sibiry'a sürüleceği, hemen tren istasyonuna içecek ve sıcak yiyecek hazırlayıp götürmeleri gerektiği haberi yetiştirilir. Cavid'in eşi Müşkinaz Hanım'ın hazırladığı tedariki istasyona götürün Şâik saatlerce bekler, sonradan bunun KGB'nin bir oyunu olduğu belli olur; hatta bir "ön mahkeme" özelliği taşıyan Yazarlar Birliğinde bu mesele tartışmaya çıkarılır. Bir diğer provokasyon da 1940'lı yıllarda gerçekleştirilir. Şâik'e, abisi Yusuf Ziya'nın aslında ölmediği, Almanya'da Sovyetlere karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu bildirilir. KGB muhtemelen, şairin bu haberin aslını öğrenmek için yurt dışı bağlantısı olan hangi kişilerle irtibata geçeceğini tespit etmek için yalan söyler. Fakat edebî faaliyeti, sanatsal kişiliği yok sayılsa bile, yalnızca abisinin kimliği, kendisinin Azerbaycan'da Türk Ocağı ve Müsavat Partisi kurucularından biri olması, şairi sürgüne veya ölüme götürmeye yeterince sebebiyet vermektedir. Şairin "Repressiya" adlı ölüm makinesinden kurtuluş sebepleri tam olarak belli değildir. İhtimaller üzerine konuşacak olursak; aile dostları olan Neriman Nerimanov, Sovyetlerin ilk yıllarında şairi desteklemiş olabilir, fakat Nerimanov'un 1925'de kuşkulu hesap edilen ölümünden sonra ülke genelinde siyasi baskılar ve takipler giderek artmaya başlar. Öğrencisi Ruhulla Ahundov (1897-1938), şairi korumak, gözler önünden uzak tutmak için tayinini Karabağ'ın Şuşa şehrine çıkarır, şair 1931-1932 yıllarında Karabağ'da, Şuşa Pedagoji Teknikumunda görev alır. 1932'de Bakü'ye dönen şair, öğretmen olarak 1932-1934 yıllarında Neft Akademisinde çalışır, Pedagoji Üniversitede de ders vermeye devam eder. 1934'te *Çocuk Şiirleri ve Oyuncu Bağlar* adlı kitapları yayınlanır, SSCB Yazarlar Birliğine üye olur, aynı yılda sağlık sorunlarından dolayı öğretmenliği bırakarak 1935-1936 yıllarında Azerbaycan Neşriyat Evinde Çocuk Edebiyatı şubesinde baş editör olarak görev alır. Mirza İbrahimov (1911-1993), Abdulla Şâik'in eserlerini yayınlatarak onu tam bir Sovyet şairi kimi takdim eder. 1937-1938 yıllarında şairin baskı ve denetim altında olduğu işsiz kaldığından da belli olmaktadır. Sovyet şiirinin kurucularından ünlü şair Süleyman Rüstem başta olmak üzere öğrencilerinin Şâik'i korudukları; yeni Sovyet döneminde eğitim alanında, dersliklerin hazırlanmasında kendisine olan ihtiyaç vs. gibi somut olmayan fikirler seslense de bu konuda tam olarak tutarlı bir kanıt bulunamamaktadır. Bu gibi mülâhazalardan biri de Sovyet döneminin en ünlü ve sevilen şairlerinden Samet Vurgun'un Abdulla Şâik ile bacanak olmasıdır. Kaynaklarda 1932'de Abdulla Şâik'in baldızı Hâver Mirzabeyova ile evlenen Samet Vurgun'un Şâik'i ba-

bası gibi sevdiği yazılmaktadır. 1930'lu yıllarda ün kazanmaya başlayan Vurgun, 1936'da "Lenin" madalyası alır, 1938'de milletvekilliği yapar. Sovyet yönetiminin çok değer verdiği Samet Vurgun'un, baba bildiği Şâik'i korumak için elinden geldiğini yapmış olması mantıktır; elbette ki Şâik de ihtiyatlı davranıp dengeleri korumayı başarmıştır.

Abdulla Şâik 1939-1946 yıllarında Genç Tamaşaçılar Tiyatrosunda edebî-pedagoji şubenin başkanlığını yapar, 1940'ta Emektar İncesanat Hadimi, 1946'da SSCB milletvekili seçilir. "Lenin", "Kırmızı Emek Bayrağı" gibi madalyalar alır. 1952'de emekliliğe ayrılır, bu dönemde yazmaya başladığı *Hatıralarım* adlı eseri, 1954 yılı itibarıyla *Azerbaycan* dergisinde yayınlanmaya başlar. 1956'da yeniden milletvekili seçilir.

Abdulla Şâik, Rus ve Fars edebiyatından çeviriler yapar, derslikler, hikâyeler, piyesler ve çocuk edebiyatına dair çok sayıda kitaplar yayınlar. 1936'da ilk *Seçilmiş Eserleri*, 1955-1959 yıllarında üç ciltlik, 1966-1978 yıllarında beş ciltlik eserleri basılır. En son 2005'de üç ciltlik eserleri yayınlanır.

Abdulla Şâik 24 Temmuz 1959'da Bakü'de vefat eder, Fahri Hıyabanda defnedilir. Şairin 1916 yılından vefatına kadar yaşadığı ev, Azerbaycan Kültür Bakanlığına bağlı "Abdulla Şâik'in Menzil Müzcyi" adıyla faaliyet göstermektedir; bu sokağa şairin ismi verilmiştir. Bakü'nün merkezinde yerleşen Kukla Tiyatrosu Abdulla Şâik'in adını taşımaktadır.

Abdulla Şâik ve ağabeyi Yusuf Ziya. 1903 Tiflis.
(Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞM DK 6762 OF 150).

4.1.1. Ahund Yusuf Ziya Talıbzâde (1877-1922)

(Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞM DK 6749; OF 119)

Ahund Yusuf Ziya Talıbzâde, döneminin saygın aydınlarından, din âlimidir, dinî konularda pek çok bilimsel eserleri vardır; eğitimcidir, ediptir, çevirmendir; devlet adamıdır, generaldir. “Muallimuş-Şeria”, “Taallümüş Şeria”, “Tahsil ul Kavaid”, “Hediye-yi Nisvan”, “Tertib-i Beyt-i İslam”, “Türk Lisanında Sarf ve Nümuneler” gibi bilimsel eserlerin, dinî konulu birkaç piyesin yazarıdır. “İslam Tarihi ve Tarih-i Enbiyaya Dair Mekânlarının Nakşesi ve İslam Memleketlerinin Haritası” adlı eserinde Azerbaycan’da ilk defa olarak harita çizmiştir.⁴ Neriman Nerimanov’un “Nadir Şah” piyesini Farsçaya çevirmiştir. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin ve Müsavat Partisinin Türkiye ile ilişkilerinin sağlanmasında önemli hizmetleri olmuştur.

Ahund Yusuf Ziya Talıbzade 1877 yılında Tiflis’te dünyaya gelir. Babası Ahund Molla Mustafa Süleymanoğlu, Borçalı sancağının Sarvan obasındandır, Kafkas Şeyhülislamının yardımcısıdır. Abdulla Şâik’in ağabeyidir. Abisinin Şâik’in hayatına ve sanatına etkisi oldukça büyüktür. Döneminin saygın aydınlarından olan Yusuf Ziya, Şâik’in çevresindeki sanat dostlarıyla çok daha önceden tanışmıştır. Abbas Sehhet ve Hüseyin Cavid, Abdulla Şâik’e yazdıkları mektuplarında hep Yusuf Ziya’ya selamlarını iletirler; hatta Mehemmed Hâdi, abisinin yanına evlerine geldiğinde Şâik’le öyle tanışmış olurlar (Şaiq, 1978: 234,

4 Ayrıntılı bilgiler için bkz.: (Əsədova, 2014).

385-399). Yusuf Ziya’nın Abdulla Şâik’in hayatına ve sanatına etkisi, Sovyet döneminde kamuoyundan saklanmaya çalışılmış, hatta konu uzmanları haricinde bilim camiası, ismi literatürlerden kaldırılmış olan Yusuf Ziya Talıbzâde’nin kimliğinden, askerî ve edebî faaliyetinden habersiz kalmıştır.

Ahund Yusuf, Tiflis’te ilk eğitimini aldıktan sonra annesi ve Abdulla Şâik’le birlikte gittiği Horasan’da “Yusuf Ziya” okulunda dinî eğitim görür, öğretmeninden esinlenerek “Ziya” mahlasını alır. 1900 yılında memlekete döndükten sonra Bakü’de Realni okulda öğretmen olarak çalışmaya başlar. İlk defa Hacı Zeynalabidin Tağıyev’in siparişiyle, Mir Muhammed Kerim Bakuvî tarafından hazırlanan, kapağı değerli taşlarla süslenmiş Azerbaycan Türkçesinde Kur’an tercümesi ve tefsiri kitabı sırf Yusuf Ziya vasıtasıyla Sultan Abdülhamit’e gönderilir. Sultan Abdülhamit’in Yusuf Ziya’ya verdiği hediye uzun süre abisinden bir hatıra olarak muhafaza eden Abdulla Şâik, emaneti daha sonra Yusuf Ziya’nın oğluna teslim eder.

Ahund Yusuf Ziya, “Müsavat” partisi kurucularındandır, fakat daha sonraları “İttihad ve Terakki” taraftarı gibi faaliyet gösterir. 1912 itibariyle eşi Cennet Hanım ve oğlu Talat ile Türkiye’de bulunur (Talıbzade, 1999), burada askerî eğitim alır, Balkan Savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşında Kars-Ardahan cephesinde savaşır. 1918’de Nuri Paşa komutanlığında, Kafkas İslam Ordusu sıralarında Bakü’ye gelir, Ahmet Bey Ağaoğlu’nun askerî danışmanlığını yaptığı gönüllülerden oluşan yardım alayında binbaşı olarak Azerbaycan’ın Ermeni Taşnak ve Rus Bolşeviklerden temizlenmesi için savaşır (Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları, 2007: 12-13). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde siyasi alanda aktif rol alan Yusuf Ziya’nın İttihatçı görüşleri bir noktada Cumhuriyetçilerin devlet anlayışlarıyla çakışır. 1919’da Tebriz’e gider, Güney Azerbaycan’ın bağımsızlığını destekleyen İttihad-ı İslam Cemiyeti’ni kurar. 1920 Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan-İran sınırında tutuklanan Yusuf Ziya, Neriman Nerimanov’un desteğiyle serbest bırakılır ve Nahçıvan’da general rütbesinde askerî göreve tayin edilir. Yusuf Ziya, idealleri gereği burada fazla dayanamaz. Yakın ilişkileri, akide ve mefkûre birliği, Yusuf Ziya’yı Enver Paşa ile birlikte Orta Asya’ya götürür. Enver Paşa’nın yardımcısı sıfatıyla din ve vatan için Bolşevik güçlere karşı savaşan, 1917’de başlayıp 1926’da sona erdirilen Basmacılar hareketine katılır; Rus ordusuyla girdiği bir çatışmada şehit olur. Çalışmalarda Yusuf Ziya’nın ölüm tarihi 18 Mayıs 1923 olarak gösterilmektedir. 4 Ağustos 1922 yılında şehit olan Enver Paşa’dan sonra yaklaşık bir yıl yaşaması biraz kuşku doğurduğu için Yusuf Ziya’nın ölüm tarihi üzerine yaptığımız araştırmalar sonucunda Abdulla Şâik’in kendi el yazısıyla ağabeyinin ölüm tarihini yaz-

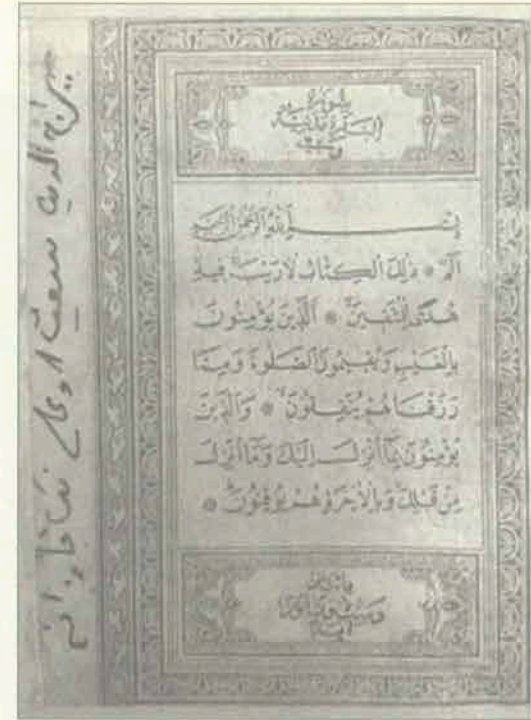
5 Azerbaycan Türkçesi’nde ilk Kur’an tercümesi ve tefsiri, Ahund Mir Muhammed Kerim Bakuvî tarafından hazırlanmış, 1904’de *Kesfü'l-hakâyik an nuketü'l-âyât ve'd-dekâyik* ismiyle *Kaspi* gazetesinin Buhâriye matbaasında üç cilt hâlinde basılmıştır. Kadı Mir Memmedkerim Ağa, Mir Mehemmed Kerim veya Mir Caferzâde olarak da anılan Bakuvî, çevirdiği kitaplarda daha çok Ahund Mir Muhammed Kerim el-Hâc (Necfî'l-Hâc) ismini kullanmıştır (Bünyadov, 2004: 311). Reprəsiya kurbanlarındandır. 1938’de seksen beş yaşında idam edilmiş, evi yağmalanmış, kütüphanesi yakılmıştır.

dığı nota ulaşılmıştır. Yusuf Ziya'nın ölümünden birkaç ay sonra kanlı gömleği ve cebinde bulunan, kanına boyanmış Kur'an-ı Kerim (Ahund Yusuf'un Kur'anı, Ek:1), silah arkadaşlarından biri tarafından Abdullah Şâik'e gönderilmiştir. Şâik, bu Kur'an kitabının sayfaları arasına sakladığı bir kâğıt parçasında Yusuf Ziya'nın ölüm tarihini ve yerini kaydetmiştir. "Abdulla Şâik'in Menzil Muzeyi"nde muhafaza edilen notta, Yusuf Ziya'nın ölüm tarihi 1301 yılı Cevza'nın 18'i saat 3; mekân Buhara ile Afganistan arasında, Darvan vilayetinin Pencere kışlası; ölüm sebebi Amuderya'yı geçerken suda boğulma olarak gösterilmektedir (Ahund Yusuf'un ölümü hakkında malumat, Ek:2). Şemsi takvimle belirtilen bu tarih, miladi ile 8-9 Haziran 1922 tarihine denk gelmektedir.

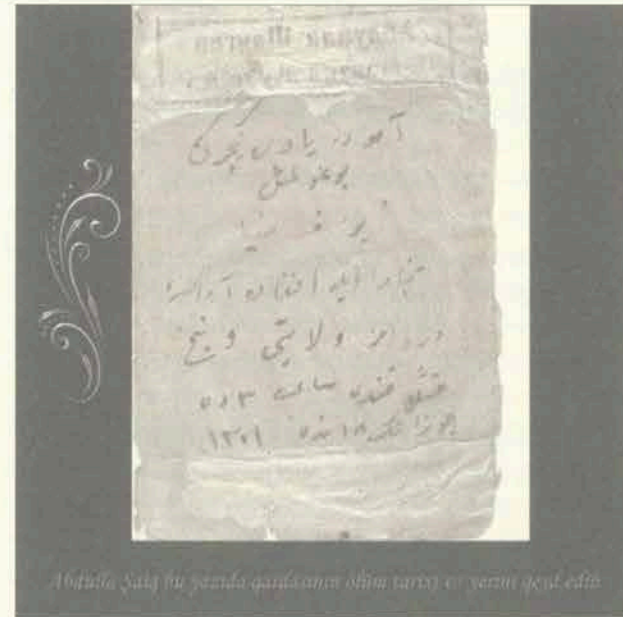
Azerbaycan, Türkiye ve Türkistan'daki Türkçülük ve İslamcılık hareketlerinde önemli hizmetleri olan Ahund Yusuf Ziya Talıbzade hakkında ayrıntılı ve kapsamlı araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Yusuf Ziya Ahundzade. Yağlı boya ile çizilmiş sanat eseridir. Ressam: Tofiq Kerimov (Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞM DK 1249; İÖ 43)

Ek: 1. Ahund Yusuf'un Kur'anı (Axund Yusifin Qurani). Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞMDK1232; X.Ö.62.

Ek: 2. Ahund Yusuf'un ölümü hakkında malumat (Axund Yusifin ölümü barədə məlumat). Abdulla Şâik'in Ev Menzili: AŞMDK 906; Ə.Y. 41.

4.2. Eserlerinde Vatan Konusu

*"Dalgaları üstümde şanlı Turan bayrağı,
Alevlenir kalbimde "Ergenokon" ocağı."*

*"Kahramanlık yadigâr kalmış ata babadan,
Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!"*

*"Birleşelim Türkoğlu, bu yol millet yoludur,
Ünle, zaferle, şanlı tarihimiz doludur!"*

A. Şaiq

Abdulla Şaik; şair, edip, tiyatro yazarı, edebî eleştirmen, çocuk edebiyatı yazarı, eğitimci ve gazete yazarı gibi 20. yüzyıl Azerbaycan romantik edebiyatının ve maarifçilik hareketinin öncülerindedir. Çocuk edebiyatının kurucularından olan Abdulla Şaik, M.Fuat Köprülü'ye göre, bir edebiyat öğretmeni ve pedagog gibi "Füyuzat" akımının teorilerilerinin yazılmasına hizmet etmiş sanatçılardan- dır (Köprülü, 2000: 118). Abdulla Şaik'in edebî faaliyetini sürdürdüğü her alanın merkezinde vatan bulunmaktadır.

Tarih boyunca vatan kavramı, dönemin şartlarına göre konu, içerik ve ana fikir olarak esneklik göstermiş, eserlere de bu şekilde yansımıştır. Siyasi rejimler değişse de Abdulla Şaik'in eserlerinde vatan, millet, istiklal, hürriyet konuları temel özelliklerini hep sürdürmüştür. Buna rağmen Şaik eserlerinde vatan konusunun ele alınışında doğal olarak birbirinden farklı dönemlerin etkisi de görülmektedir. Şaik'in vatan konusunda yazılmış eserleri, her dönemin taleplerine ve ruhuna uygun renklerle boyanmış bir tablo gibidir. Bu sebepten dolayı şairin vatan konulu eserlerinin Azerbaycan Halk Cumhuriyetinden evvel, Cumhuriyet dönemi ve Sovyet dönemi başlıkları altında incelenmesi, dönemin manzarasını daha net göstermek açısından faydalı olacaktır. Şaik'in hayatını ve sanatını sürdürdüğü en uzun dönem, Sovyet dönemidir. Abdulla Şaik, bu dönemde de vatan konusunu en fazla işleyen şairler arasında kalmayı başarır. Şairin Sovyet döneminde yazılan çocuk şiirleri ve piyesleri iki alt başlık altında incelenmektedir.

4.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyetine Kadarki Dönem

20. yüzyıl başlarında edebiyatın başlıca meselelerinden olan vatan konusu; Abdulla Şaik'in eserlerinde ideolojik ve estetik yönleri ile olduğu gibi, dolgun içerikleri ve türleri ile de dikkat çekmektedir. Abdulla Şaik'in eserlerindeki vatan konusu, sanatçının çok yönlü faaliyetinin bütün alanlarında görülmektedir. Veli Osmanlı'nın Şaik'in eserlerinde vatan anlayışının tezahür sebepleri ve özellikleri hakkındaki kanaatleri şöyledir: *"Romantik Şaik'te vatan ve "ben" duyguları birbiriyle uzvi şekilde kaynayıp karışmıştır. Vatan duyguları onun şahsi dostluk mektuplarından başlayarak büyük sanat abidelerine dek devam ve inkişaf eder"* (Osmanlı, 2004, 18-19). Abbas Sehhet'in "Dostum Mirza Abdulla Şaik Cenaplarına" başlıklı manzum mektubundan bahsedilirken, bu şiirin Abdulla Şaik'in *Vatan* (Şaiq, 2005b: 7) adlı manzumesine cevap mektubu olduğunu belirtmiştik. Abdulla Şaik, hatıralarında bu şiirin yazılma sebepleriyle ilgili şöyle bir açıklama vermiştir: *"1905 inkılabının doğurduğu azatlık güneşinin sönük zerrelere kalbimi istediğim kadar ısıtmadığından, bende bedbinlik yaranmıştı. Bu tesir altında 1905 yılının sonlarında Şamahı'dan döndükten sonra her iki dostumu hatırlayıp, onlara "Vatan" serlevhali bir şiir yazıp gönderdim"* (Şaiq, 1978: 203). Alhan Bayramoğlu'ya göre, çocukluğundan beri Tiflis ve Borçalı'nın füsunkâr tabiatı koynunda ve Azerbaycan folklorunun esrarengiz efsane ve masallar âleminde saf bir çocuk hayallerinin nihayetsiz kanatlarında vatanına ve halkına, onun tabii ve manevi servetine sonsuz aşk duygusu ile bağlanan Abdulla Şaik, Horasan'da ve

Bakü'de halkın ağır geçim sıkıntısını gördükçe kalbi vatandaşlık kederiyle sıkılır; "Vatan" şiiri bu sıkıntı ve azapların sonucunda meydana gelir (Bayramoğlu, 2005: 6). Bu, bir vatan acısıdır, adeta bir ağıttır:

"Ey çeşmimin önünde mücessem, vatan, vatan!
Kalbim gibi elemlere hemdem vatan, vatan!
Fikrim sarayımı dolaşırsın zaman zaman,
Kanlı kefenle, dert ile toem⁶ vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

Abdulla Şâik bu şiiri vatandan uzaklarda, gurbetteyken yazmıştır. Sürekli hasretini çektiği, hayalinde canlandırdığı vatan, şairin gözleri önünden çekilmez. Vatan da şairin kalbi gibi elemlemlerle, bin türlü dertle yoldaştır. Dertli vatan, şairin fikir sarayını, düşünce dünyasını adeta zapt eder. Vatan, şairin fikir dünyasında kanlı kefeniyle dolaşmaktadır. Zaten elemle sırdaş olan şairin kalbi, vatanın bu hâline dayanamaz, parça parça olur, gözlerine zulmet çöker, dünyayı zifiri karanlık içinde görür:

"Baktıkça hasret ile o solgun cemaline,
Çeşmimde tar⁷ görersenir âlem, vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

Bu mısralardan da görüldüğü gibi, Abdulla Şâik'in *Vatan* şiiri aslında onun vatanla bir hasbihâli, dertleşmesidir. Şiirde sanki somutlaştırılarak belirli bir simada gösterilmiş olan vatan, şairin önünde duruyor gibidir (Osmanlı, 2004: 19). Dertli kahraman (şair, lirik "ben") hasretle onun (vatanın) solgun yüzüne baktıkça derdi katbekat artar. Şairin dert yükü daha da ağırlaşır, vatanın yüzünü gözyaşlarıyla ıslanmış, kutsal vücudunu dehşet ve hayretler içinde donmuş bir vaziyette görür:

"Akşam seher o gül yüzünü ıslatan nedir?
Gözyaşların mı yoksa ki şebnem, vatan, vatan!
Dehşet içinde cism-i şerifin donup durur,
Nolmuş vücud-i pakine bilmem, vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

Vatanın gül bahçeleri de, çimenlikleri de şu hâliyle şaire gam evini hatırlatır. Şu gam evi aslında şairin kalbinin ta kendisidir. Bu yüzden vatan nasıl hâlsiz ve gam içindeyse, kahraman da aynı durumdadır. Sanki vatanla lirik kahraman, yani şair aynı candır, iç içedir. Bu durumda kahraman kendi vatanını da öz canı gibi aziz bilip sevmelidir. Şiirdeki bu fikir şöyle ifade edilmektedir:

"Baktıkça gül çiçekli o gülgün çimenlere,
Mihnet evi sanır onu âdem, vatan, vatan!
Sensen sebep bega-yi dil-ü can-i natevan,
Canım kimi nolar seni sevsem, vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

6 Toem – ikiz, benzer.

7 Tar – zülmet.

Lirik kahraman, vatanını zaten çok sevdiğindedir ki, onun ağır derdine bütün kalbi ve ruhu ile ortak olur, mum gibi katre katre erir, ney gibi sızlar, inilti ve gam yüklü "nağmeler" söyler. Aslında bu söyleşi nağme değil, bir ağıttır. Can çekişmekte olan vatan sanki son nefeslerini vermekte olan bir melektir. Bu meleğin feryadı kahramanın bütün varlığını, ruhunu sarsar, çaresizliğini ikiye katlar:

"Gördükçe derdine eriyir cismi-natevan,
Ney tek sızıldayır dil-i pürgem, vatan, vatan!
Karşımda dert, mateme batmış güzel melek,
Sesler hazin set ile herdem: vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

Görüldüğü gibi, gerçek bir dert ehli olan kahraman, vatanın içler acısı durumuna itinasız kalamayan duyarlı vatandaştır. O, vatan toprağının paklığını, kutsallığını idrak eder, yurdunun, vatanının mutluluğu hak ettiğine inanır, vatanın baht yıldızının sönmesine derinden müteessir olur. Kahraman, vatanın bu duruma düşme sebeplerini anlamaya, kafasında oluşan sorulara cevap bulmaya çalışır:

"Ey hâk-i pak⁸, söndü mü parlak ziyaların?
Oldun mu zulme, mihnete hemdem: vatan, vatan!
Evlad-i nahalef mi seni saldı bu giñe?
Eyvah, bu dert, möhnete dözmem, vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

"Lirik ben", vatana her ikisinin canını acıtan sorular sorar. Bu soruların arkasında sosyal, siyasi, ahlaki sebepleri anlama niyeti durmaktadır. Alhan Bayramoğlu'nun da belirttiği gibi, tam da böyle bir anda şair-kahramanın aklına hayırsız vatan evlatları gelir. Vatan evladının "nahalef" çıkması fikri onu sonu olmayan dertlere gark eder (Bayramoğlu, 2005: 6). Çünkü sorduğu soruların cevabının, hakikatin sert yüzünün bu denli dehşet verici olacağını düşünmemiştir. Sorularının cevabını bulan kahraman; sarsıntı, azap ve çılgınlıkla vatana sarılmak ister:

"Aç, aç o gemli göğsünü, ey mahzen-ül melal⁹,
Bas bağına bu Şâik'i muhkem, vatan, vatan!"
(Şaiq, 2005b: 7)

Şair, keder ve elem içinde olan vatanını "mahzen-ül melal", yani dert definesi adlandırır. Şair, vatanın masum bir kurban olduğunu, bu hâle düşmesinin kendi suçu olmadığını bilir, vatanın kalbine, sızlayan yaralarına merhem olmaya çalışır, onun yolunda her bir fedakârlığa hazır olduğunu beyan eder.

Veli Osmanlı, Azerbaycan edebiyatında romantiklerin eserlerinde vatan kavramının tezahürü, ortaya çıkışı, ideolojik bedii yansımasından bahsederken Abdulla Şâik'in *Vatan* şiiri üzerinde de durarak bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar:

8 Hâk-i pak – temiz, arı toprak.

9 Mahzen-ül melal – gam definesi.

"Bu şiirle vatan mefhumunun romantik tasvir usulü ortaya çıkarılmış olur. Bu romantik tasvirin birinci alameti, vatandaşın öz canı gibi vatanı kalbine yaklaştırmasıdır, onun "can" mertebesine yükseltilmesidir. Vatan mevzusunun romantizmdeki diğer alameti, onun kederliliğidir; hüznü ahengidir. Realizmdeki vatan şiirleri genellikle terennüm¹⁰ şiirleridir. Realizmde vatanın terennümü, romantizmde ise, Şâik dediği gibi, "elemle hemdem vatan"dır" (Osmanlı, 2004: 22).

Bu keder, romantiklerin kendi vatanları hakkındaki hayallerinin ve ideallerinin acı gerçekliklerle bağdaşmadığından kaynaklanmaktadır. Hayaller ve gerçeklikler arasındaki uçurumun derinliği, karamsarlıktan tam anlamıyla çıkmak için romantiklere fırsat tanımaz. Abdulla Şâik'in *Vatana Gayıdarken*¹¹ şiirinde de bu hususlar dikkat çekmektedir. Adından da görüldüğü gibi şiir, şairin belli bir süre vatandan uzakta kaldıktan sonra geri dönerken yazdığı izlenimlerden oluşmaktadır. Bir sürelik ayrılıktan sonra geri döndüğünde karmaşık duygular, şairi sarıp sarmalar. *Vatana Gayıdarken* şiiri Abdulla Şâik'in hayatındaki sırf böyle bir anın mahsulü gibi dikkat çekmektedir. Abdulla Şâik Tiflis'te doğmuş, ilk gençliğini bu şehrin ve Borçalı'nın güzel doğasında geçirmiş, bir müddet İran'ın Horasan şehrinde kaldıktan sonra memleketine kesin dönüş yapmıştır. Şair, bu şiirinde Horasan'dan Tiflis'e dönerken hissettiklerini aktarmaktadır: "*Şen çocukluk hayatı, Tiflis bağları, Borçalı mahalli, babası, akrabaları, nihayet utangaç çocukluk aşkı yâd eder, heyecanlanırdı. Bu heyecan ve kalp çarpıntılarını dizildi ve şiire dönüştü. "Vatana Gayıdarken" şiiri yol üstünde oluştu*" (Məmmədov, Ə., 1983: 33). Şâik, kendi hatıralarının "Vatana Gayıdaram" (Vatana Dönüyorum) başlıklı bir bölümünde de Horasan'dan döndüğünde yol boyunca hissettiklerini *Vatana Gayıdarken* adlı şiirinde ifade ettiğini belirtmektedir (Şaiq, 1978: 129). Şiirin asıl değeri ise şairin kişisel his ve duygularının ifadesi ile değil, konunun sosyal içeriği, ideolojik, estetik, şiirsel ifade şekli ile ölçülmektedir:

"Ey bulanık Kür, dere, sahra, çimen!
Bu görünen sen misin, ah, ey veten?!
Gönlüm açıldı yine gördüm seni,
Ey ulu ecdadımın medfeni!
Çoktan idi hasret idim vesline,
Aç kolumu, aç, sene geldim yine."
(Şaiq, 2005b: 18)

Görüldüğü üzere, gurbette kalmak zorunda kalan şair, vatanına doğru yola çıkarken coşkuyla kanatlanıp uçmak, bir an önce vatana sarılmak ister. Şairin anavatanı, ilk kaynağını Türkiye dağlarından alıp Tiflis, Azerbaycan topraklarından geçerek Hazar denizine dökülen Kura nehrinin yatağı etrafında sabitlenir. Bu nehrin yatağı boyunca dağlar, dereler, sahralar, meşelikler, çimenlikler uzayıp gider. Şiirin ilk mısrasında lirik kahramanın gözleri önünde canlanan bu yerlerin tasviriyiyle aynı manzara okuyucunun hayalinde de canlanmış olur. Şairi bu diya-

ra bağlayan hem de onun "ulu ecdadımın medfeni", dedelerinin mezar yerleridir; vatan, o toprakların koynunda uyuyan, ruhları o mekânlarda dolaşan ulularının, atalarının, ecdatlarının hatırası ile değerine değer katar, kutsallık mertebesine ulaşır. Aynı zamanda insanın çocukluk anıları, dünyaya göz açıp, yaşamla ilgili ilkin izlenimlerinin şekillendiği dönemler de insanı kendi yurduna bağlar. Şair o anları şöyle hatırlar:

"Ömrümün ilk servetini zevkle
Sen mene içtirdin onu şevkle.
Men uşag iken hele, ey şuh melek,
Dağ-çimeninden yıgar idim çiçek.
Dayem idi bu dere, bu dağlar benim,
Oylağım olmuş idi bağlar benim."
(Şaiq, 2005b: 18)

Şureddin Memmedli'nin ifade ettiği gibi, "*Şâik'in eserlerini Gürcistan konusunu zenginleştirir. Çocuk yaşlarında, ayrıca Bakü'de yaşadığı senelerde Başgeçit, Mengilis, Mühren, Karakilse, Kocor, Suram yaylalarında dinlenmiş, bu diyarın esrarengiz güzelliklerine hayran kalmıştır ve bu izlenimler ömrü boyu hafızasından silinmemiştir*" (Memmedli, 2018: 262). Şair, ömrünün ilk çocukluk çağını, vatanının onu zevk ve şevkle, doğasının şirin şerbetiyle beslediğini, çimenlerde çiçek topladığını, dağların, derelerin ona dadılık yaptığını minnet duygularıyla hatırlar. Hatıralar uzadıkça uzar; yalnızca vatanın güzel doğası ile sınırlı kalmaz. Şair, vatanın kendisine hoş avazla nasıl ninniler söylediğini de hatırlar:

"Kür çayının tatlı, güzel nağmesi,
Sellerinin vahşi, fakat hoş sesi
Layla¹² çalardı mene¹³, ah, ey veten,
Men beşiğimde hele körpe iken."
(Şaiq, 2005b: 18)

Vatanın doğal nimetleri lirik kahramanın fiziksel ve zihinsel sağlığını temin ettiği gibi, yaprakların hisirtisi, suların şırıltısı, esen meltemin ruh tazeleyen hoş kokusu da şairin manevi dünyasını zenginleştirir, ruhunu okşar. Vatan sevgisi ilk önce insanın doğup büyüdüğü yerle bağlıdır, "bunu Abdulla Şâik'in *Vatana Gayıdarken* şiirinde de görebiliriz. Şiir, Şâik'in doğduğu Tiflis şehrinin uyandırdığı vatan duygularından yaranmıştır. Çocukluğunun geçtiği yurduna dönerken onun yaşadığı heyecanların kendi romantizmi vardır... Kür çayının nağmesi, sellerin vahşi sesi – bunlar tabiatın kendi romantizmidir. (...) Bu hoş hatıraların koynunda da gamlar işitilmektedir" (Osmanlı, 2004: 22-23). Şiirde duyulan o gam ve kederle ilgili dizeler şöyledir:

"Ah, uşaglıg, haraya getdin, ah?
Ah, seadet, nece tez bitdin, ah!

10 Terennüm – ifade etmek, dile getirmek, vasfetmek.

11 Gayıdarken – dönerken.

12 Layla – ninni.

13 Mene – bana.

*Duymaz idim onda bu zilletleri,
Çekmez idim bunca felaketleri.”*
(Şaiq, 2005b: 18)

Şair, çocukluk yıllarının hasretiyle yanar, çünkü o dönemlerde saadetin kuyununda ve kanatları altında güvendenken dünyanın güzelliklerini seyretmeye doyamazdı. Tek kelimeyle, dertten uzak olan şair, tamamen mutluydu. Şimdi ise durum bir hayli farklıdır:

*“Onda seninle üreyim şad idi,
Kalp evi gülşen gibi abad idi.
Anlamaz idim ki nedir gam, veten¹⁴,
Ah, anacan, söyle bu hüznün neden?”*
(Şaiq, 2005b: 18)

Bu değişiklikler şairin huzurunu kaçıtır, onu düşüncelere boğar, çünkü vatanın:

*“Kaplamaş etrafını zulmet, duman,
Servetini bozmuş o zalim hazan.”*
(Şaiq, 2005b: 18)

Burada şairin dert girdabında boğulmasının sebepleri açığa çıkar; şair, vatanın dertleriyle dertlenmektedir. Vatanın etrafını sis ve karanlıklar kaplamıştır. Adeta yaprak dökümü mevsimi yaşayan vatan, maddi ve manevi servetlerini kaybetmektedir. Şair, bütün bunları değiştirmek, vatani kurtarmak adına onun bütün dertlerini almaya, gam yükünü kendisi taşımaya hazırdır:

*“Gamlarını ver mene, ah, ey veten!
Kollarını gersene, ah, ey veten!
Aç kolunu, aç, a gönül dayağı¹⁵!
Çün anadır her uşağın sığnağı.”*
(Şaiq, 2005b: 18)

Şair, kurtarılması için vatanın kollarını açıp onu kabul etmesini, “gönül dayağı” olan vatanının onu bağrına basmasını ister. Eski çocukluk yıllarına dönmeği hayal eder; bir çocuğun en güvenilir ve en huzurlu sığınak yeri ise ana kucağıdır. Herkes bu sığınakta, ana kucağında şefkat ve sevgi bulduğu gibi, şair de özgür, mutlu, gam ve kederden uzak bir ananın – vatanın kucağında rahata ve huzura kavuşma hasretindedir. Abdulla Şâik, her şeyin eskide kaldığının, yeniliklerin olmadığı bir zamanede yaşamanın imkânsız olduğunun da farkındadır. Bu yüzden *Her Şey Köhne* şiirinde vatanının bekası, milletin refahı için artık bir yeniliğin şart olduğu düşüncesine varır. Şair, dünya yarandığından beri kâinatta her şeyin – gökyüzünün, güneş, ay, yıldız ve bulutların hep aynı şekilde var olduğuna değinir, günün birinde acaba bir değişiklik olur mu diye düşünür. Şairin hayal ettiği değişikliklerin nelerden ibaret olduğu şiirde şöyle ifade edilmektedir:

*“Doğar mı bir yenilik şu hilalin altında?
Bu yer, bu göy, bu güneş, köhne!
İdare köhne, beşer köhne, kâinat köhne!
Cihan yaşar mı bu müthiş zevalin altında?”*
(Şaiq, 2005b: 19)

Sanatkâr, kâinatın ve sosyal hayatın eski düzenini kabullenmez, yenilikler - esaslı değişiklikler bekler, çünkü bu eski düzen soydaşlarının, milletin hakkının yenmesine, hukukunun bozulmasına, huzurunun kaçmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden şair, vatanına ve milletine ışıklı, mutlu, umutlu gelecek diler:

*“Akıp gedir bulanık çay gibi gara devran,
Zavallı milletimin hakkı olmakta pâmâl¹⁶!
Yetiş, yetiş daha sen ey ümid-i istiklal!
Bu zillet ile keçinsin mi böyle kanlı zaman?”*
(Şaiq, 2005b: 19)

Şair, istiklali vatanın ve milletin bekası olarak görmektedir, bu yüzden bulutlara bürünmüş güneşli, açık semalı hürriyet perisinin hasretindedir; hürriyet perisinin bulutların arasından çıkarak şifa veren ışınlarıyla yeryüzünü arındırmasını, kâinattaki hayatı canlandırmasını diler:

*“Sönük sitareler ile gecem yanar, heyhat,
Ne oldu tatlı o peymanlar, edl, ünsiyet?
Bulutlara bürünen ey güneşli hürriyet!
Bitir bu zulmetleri, ver cihana şanlı hayat!”*
(Şaiq, 2005b: 19)

Vatanın ağır durumuna dayanamayan, acı gerçeklikleri hazmedemeyen şair, vatandaş kederinin getirdiği karamsarlığın yanı sıra vatanının hürriyet güneşiyle muhabbet ettiğini, istikbale olan inancını bildirir. Bu tür fikir ve duygular, dilek ve idealler Abdulla Şâik'in vatan konulu şiirlerinin neredeyse tamamında görülmektedir. *“Abdulla Şâik – vatana, halka vurgun, ilim ve medeniyet, mektep ve maarif işine hevesle, geleceğe, saadete vurgun bir şair gibi yüreğindeki asıl matlupları demeye, büyük emellere doğru ilerliyordu”* (Məmmədov, Ə., 1983: 51). Bu ilerleme Abdulla Şâik'in fikri inkişafının ve sanatının neredeyse bütün aşamalarının ana hattını oluşturmaktadır. Hatta ilk bakışta sıradan doğa tasviri gibi görünen, bir peyzaj etkisi yaratan *Dağlar* şiirinde de sosyal içerik ve bir idealin varlığı görülmektedir. *Dağlar* şiirinde vatanın insana gönül rahatlığı veren dağları, verimli toprağı, bol nimeti şöyle tasvir edilir:

*“Çeşmeli yeşil dağlar,
Yazdır, gül açıl, dağlar.
Başın ottur, çiçektir,
Etrin¹⁷ etek etektir.”*
(Şaiq, 2005b: 16)

14 Vetən – vatan.

15 Dayaq – dayanak

16 Pâmâl – ezilmek, çiğnenmek.

17 Etrin – kokun.

Şiirde vatan dağlarının görüntüsü, güzellikleri, yeşillikleri, çeşmeleri ve onun etrafında "etek etek" biten yemyeşil otların kokusu sevgi ve hayranlıkla canlandırılmıştır. İlkbahar mevsiminde doğa bir başka güzelleştiği için şair, baharın gelişini müjdelere, dağların yine doğal ve eşsiz güzelliklerini meydana çıkarıp insanların gözünü gönlünü açmasını ister. Dağlar yalnızca çeşmeleri, çiçekleri, güzel kokuları ile değil hem de çeşitli böcekleri, kelebekleri, arıları ile, aynı zamanda bu çiçeklerden beslenen arıların insanlara verdiği nimetleri ile de değerlidir:

"Havan hoş, suyun serin,
Arın, kelebeklerin
Budak budak¹⁸ uçur şen,
Bal, mum tutur güllerin¹⁹.
Çöreğini²⁰ pişir sacda,
Sürüm otlar yamaçta."
(Şaiq, 2005b: 16)

Dağlar, güzellikleriyle insanların gözünü gönlünü açtığı gibi bol nimetleriyle de onların geçim rahatlığını sağlamaktadır; insanların ekmeği, dağların verimli topraklarında yetiştirilen tahılın bereketi sayesinde pişmektedir; sürütün karnı da dağın yamacında biten yararlı otlarla doyup insanlara bolluk ve bereket bahşetmektedir. Şiirde tasvir edilen bütün güzellikler ve bol nimetler, son olarak hem de vatan evladının refahına hizmet etmesiyle değerine değer katar. Şair, okuyucuya nimetlerin bolluğu için de vatana borçlu olduğunu hatırlatır. Bu hatırlatma, vatani sevmenin, kadrini kıymetini bilip onu korumanın kutsal bir görev olduğunu telkin eder.

"1905 manifestosunun bir umut kaynağı olarak değerlendirilmesi ve ardından yaşanan hayal kırıklıkları, sonrasında ise siyasi istikrarsızlığın bir sonucu olarak ümitle ümitsizlik arasında sürekli yer değiştiren duygu ve düşünceler, Azerbaycan romantiklerini çelişkili, melankolik, marazî ruh hâllerine ve şikâyet psikolojisine sürükleyen en önemli etkidir" (Erol, 2017: 58).

Abdulla Şâik'in *Veremli Hayat* adlı şiirinde de bu psikolojinin yansımaları görülmektedir. Şairin kati kanaatine göre, vatani yabancıların elinde olan her kes ahlında bir esirdir ve gelecek nesil de esir olarak doğar. Böyle bir hayat ise insana değil mutluluk, hastalık, veremli bir hayat bahşeder. Eserde, lirik kahramanın dünyaya göz açtığından beri vatanının müstemleke olduğundan duyduğu manevi psikoloji meşakkatleri, dertten hasta düştüğü anlatılır. Şiir, sitem ve şikâyet yüküdür:

"Esir doğuldum, esir gittim, ah, genç iken.
Verem ciğerlerimi deldi, ömrümü biçti.
Bahar içinde hayatım bulut gibi geçti.
Bütün ümidimi kırdı o rüzgâr-i mihen.

18 Budag – dal.

19 Gül – çiçek.

20 Çörek – ekmek.

Gömüldü, soldu içimde şükufe-i emelim,
Mene teselli için şimdi sen yetiş, ecelim!"
(Şaiq, 2005b: 20)

Esirlikte doğup, ömrünü esirlikte geçiren kahramanın bütün arzu ve niyetlerini kıran, "rüzgâr-i mihen" – vatanın ağır ve üzüntülü rüzgârıdır. Bu yüzden onun "şükufe-i emeli" – âmâl çiçekleri zamansız solmuş, kalbinin derinliklerine, karanlıklara gömülmüştür. Bu durumdan tek çıkış yolunun ölüm olabileceğini düşünen kahraman, kendi eceline seslenir:

"Vatan, vatan! Bana oldun mezar-i yas neden?
Soğuk damarlarımı, ah, işitmedi güneşin.
Emel çiçeklerini hiç bitirmedi yağışın.
Dudaklarımdaki al kırmızı nedir görünen?
Yaralı kalbimin, eyvah, aks-i mihnetidir,
Veya ki, ömrümün âmâl-i dağ-i hasretidir."
(Şaiq, 2005b: 20)

Kahramanın bu yaşlı, elemli hâlinin, hayal, arzu, emel çiçeklerinin zamansız solmasının asıl sebebi, vatanının işgal altında ve kendisinin de esir olmasıdır. Bu yüzden onun gelecek akıbeti, istikbali de meçhuldür, belirsizlik ve karanlıklar içindedir. Karamsar duyguların hâkim olduğu *Veremli Hayat* şiirinden bir sene sonra yazdığı *Zamanın İnkılapçılarına* – (1910) adlı şiirde ise ümitsizlik, sitem ve şikâyetler yerini umuda, ışıklı geleceğe, iyimserliğe bırakır. Bu şiirde, kalbi istikbal için atan vatan oğulları mücadeleye, fedakârlığa davet edilir:

"Hardasız, ey veten gayıgçıları?
Galdı derya üzünde yelkenimiz.
Susdunuz, yok seda ve şiveniniz?
Ey elin şanlı haygırıgçıları!

Gelbinizde tükendi mi cüret?
Firtına, dalga, çen mi yollarınız?
Yoksa güçten mi kaldı kollarınız?
Yok, sönemez o azim, o kuvvet!"
(Şaiq, 2005b: 25)

Şiirden görüldüğü gibi Abdulla Şâik, vatanın istikbali uğrunda mücadelenin bir an bile olsa yavaşlamasına, sönükleşmesine tahammül etmez, böyle bir durumu kabullenmez. Bu yüzden parlak fikirli, açık görüşlü, bilgili, mücadele azmi olan vatandaşların aktif olmasını, geleceğe, zafere olan umutlarını kaybetmeden, mücadelelerini aksatmadan sürdürmelerini ister. Şiirde kullanılan mecazla vatanseverler; vatanın kayıkçıları, vatanın istikbaline doğru yönelen büyük geminin kaptanları olarak görülmektedir. Bu mücadele yolundaki her hangi bir aksama veya durgunluk, şairi rahatsız eder, bunun sebeplerini öğrenmeye çalışır, bu durgunluğun "vatan gemisini" katettiği mesafeden daha da geriye atacağından endişelenir. Şair, "istiklal gemisine" kürek çeken gemi mürettebatını sorguya çekerek,

yolların sisli, fırtınalı mı olduğunu, neden haykırımların duyulmadığını, yorgun mu düştüklerini, yoksa cesaretlerinin mi tükendiğini anlamaya çalışır. Bütün bu sorulardan sonra şair, o azim ve kuvvetin sönmeyeceğini kaydederek istiklal savaşçılarına motive etmeye çalışır, onları zafere çağırır ve şair-vatandaş tavsiyelerinde bulunur:

*"Elde etmek için büyük emeli,
Korkmayın, cüret ile kalkışınız!
Fırtına, dalgalarla çarpışınız!
İleri, kahramanlarım, ileri!"*

*"Şafak açıldıkta, ya daha erken,
İnanın, sahile demir atarık.
Bu karanlık demirleri yutarık!
Sizi alkışlayar sevimli vatan!"*
(Şaiq, 2005b: 26)

Şair, büyük emeli, yani istiklal ülküsünü, korkmadan, çekinmeden cesurca ileri atılmak, her daim hücum mevkiinde durmak gerektiği görüşünü savunmaktadır. Şair, vatan evlatlarını, istiklal kahramanları olan "kayıkçıları" dönemin sosyal, siyasi, askerî dalgalarıyla, istibdat güçleri ile çarpışmaya, bütün fırtınalara rağmen sahile varmaya teşvik eder, onların istiklal amaçlı, zafer ve mutluluk habercisi olan "vatan gemilerinin" bu sahile – varış noktasına "demir atacaklarına" olan inancını ifade eder. Bu yolda onların en büyük destekçisi vatandır, millettir. Birlikten kuvvet doğar ve bu güç, vatanseverlerin yollarına çıkan bütün engelleri yutar, vatan onların zaferini alkışlar. Şair, bu konuda eminlik ve kararlılık sergiler. Bu şiirde sızlanma değil, haykırış vardır. Şiire mücadeleci ruh hâkimdir; karamsarlık ve şikâyetlerin yerini mücadeleye çağırış alır. Elbette şair, mücadelede bu çağırışların amaca ulaşmak için yeterli olmadığını farkındadır, bu yüzden bir arayış içindedir. Şaire göre, bu durumdan kurtuluş yollarından en önemlisi, genç neslin – gelecek "kayıkçıların" bu amaç için hazırlanmasıdır. Bir milletin geleceği ise çocukların nasıl yetiştirilmesiyle, dolayısıyla çocukları yetiştiren ana – kadının eğitimiyle ilintilidir. "*Şaire göre okuma yazma bilen, bilgili ve terbiyeli ananın kucağı, milletin geleceği için bir ışık, nur kaynağıdır*" (Bayramoğlu, 2016: 19). Bilindiği üzere, 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebî fikir tarihinde kadın hakları, geleceğin anneleri olacak kızların eğitimi, çocukları yetiştiren annelerin bilinçlendirilmesi gibi meseleler, dönemin en fazla işlenen konularındandır. Özellikle 20. yüzyıl başlarında bu problemlerin çözümlenmesi yolunda sürekli, neredeyse her hafta yeni yeni değerli eserler yazılır. Yayımlanan eserlerin başlıca konularından biri, eğitim meselesidir. Eğitim işinde ise ilk ve en önemli görev, annelere düşer. Abdulla Şaik, bu problemlerin halli için uğraş veren en aktif kalem sahiplerinden biridir. Örneğin, şairin *Layla*²¹ (1906) adlı şiirinde annenin oğluna okuduğu ninni kaleme alınmaktadır. Ninnide bir annenin oğluya bağlı hayal ve düşünceleri, tavsiye ve niyetleri ifade

21 Layla – ninni.

edilir. Eflatun Memmedov (Saraçlı), Azerbaycan Çocuk Edebiyatı hakkında yazdığı eserinde bu şiirden şöyle bahseder: "*Laylay guzum, laylay gözüm, yatgilen, Rahat olub bir azca boy atgilen*" nakaratıyla verilen bu sade şiirde mihriban ananın oğluna beslediği samimi arzuları dikkati celbeler. O, öz balasına "cehalette kalanların yaman olduklarını" söyleyerek, ilime sahiplenmeyenleri meyvesiz ağaca benzetir. Bunlar hem de müellifin genç nesle nasihatleridir (Məmmədov, Ə., 1977: 69). Bu öğütlerde annenin eğitimle ilgili nasihatı oldukça önemlidir. Anne, oğlunu eğitime teşvik etmek için şu cümleleri sarf etmektedir:

*"Büyül bir az yeddi yaşa yetgilen,
Seher tezden dur mektebe getgilen;
Ders okuyup yazmağa sey etgilen;
Laylay kuzum, laylay gözüm, yatgilen,
Rahat olub bir azca boy atgilen."*
(Şaiq, 2005c: 7)

Anne karakteri, bu şiirin asıl kahramanı, eserin ana fikrinin taşıyıcısıdır. Anne, dünyanın gidişatını görmekte, zamane şartlarını kavramaktadır. Anne, ileri görüşlü ve açık fikirli kadındır, dönemin örnek anne modelidir. Millettin istikbali ve ışıklı yarınları için vatana hizmet eden anneler, vatana layık evlatlar yetiştirmeye kadirler. Abdulla Şaik, bu tür anneleri geleceğe nur, ışık saçan bir başlangıç, umutların enerji kaynağı olarak görür. Bu yüzden *Işık Menbeyi*²² (1912) adlı şiirinde şöyle der:

*"Garanlıgdır vetenin her bucağı,
Sönmüş ata-babamızın ocağı.
Bababalarımız çalışdı ad gazandı,
Himmetle goydular dağ üste dağı.
Yaramaz bir övlad galarsa yurdda,
Söner babasının yanar çırağı."*
(Şaiq, 2005b: 36)

Öncelikle vatanın dört köşesinin karanlıklar içinde olduğunu vurgulayan şair, dedelerinin bu ata ocağını – vatani "dağı dağ üste koyarak" refaha kavuşturduklarını, böylece isim yaptıklarını, ün kazandıklarını anlatır. Bu hatırlatmalarla vatandaşların dikkati, dedelerinin şanlı geçmişine yöneltilecek onların ecdatlarına layık evlat olmaları temenni edilir; çünkü hayırsız evlat, baba ocağının çirasını söndürür, yurdunu harabeye çevirir. Şair, her ne kadar endişelense ve üzülse de ümidini yitirmez, her gecenin bir gündüzü, her yüzyılın bir terakki ve kalkınma dönemi olduğuna inanır:

*"Heç bir zaman bir növ ile keçinmez,
Her bir asrın var bir terakki çağı,
Terakki etmeye lazımdır ancak:
Terbiyeli anaların kucağı."*
(Şaiq, 2005b: 36)

Elbette ki burada kullanılan "terbiyeli ana" ibaresi ile eğitilmiş anneler kastedilmektedir. Şair, kadınların toplumda özgür, bağımsız bireyler olmasının, eğitim

22 Menbe – kaynak.

almasının, onun bir anne gibi çocuğu, ailesi, milleti, vatanı karşısındaki sorumluluklarını da artıracığına inanmaktadır. Bu sorumluluk sayesinde vatanın bekası ve milletin refahı için içtenlikle çalışan vatandaşlar yetişecektir; bu vatandaşlar sürekli vatanın başı üzerinde kara bulutlar gibi dolaşan sosyal siyasi karanlıkları def edecektir. Bu yüzden Abdulla Şâik, eğitilmiş kadını vatanın ve milletin refaha kavuşmasına hizmet edecek olan en önemli, en değerli, en esaslı araç hesap eder:

*"Kadınla her millet eyler terakki,
Kadıdır milletin şamı²³, çırası.
Yıkar her milleti, bütün mahveder
Kadımların terbiyesiz kalması.
Yaşa, adın dünya durdukça kalsın,
Millet, vatan ile birge²⁴ ucalsın²⁵!"*
(Şaiq, 2005b: 36)

Abdulla Şâik, kadını-anneyi, onun vatanın ve milletin istikbali için sosyal kültürel hayattaki rolünü oldukça önemser. Kadının eğitimsiz olduğu bir toplumda millet kalkınamaz. Kadın karanlıkları aydınlatacak bir mumdur, o mum sönerse millet mahvolur. Bu yüzden şaire göre, vatanın ve milletin yücelmesi, gelişmesi, kalkınması için dünya durdukça bilgili kadının var olması şarttır.

Abdulla Şâik, 1906 yılında yazdığı anne ninnisiyle ilgili şiirinden sonra yine *Layla* (1909) adlı bir diğer eserinin kahramanı olan ana karakteri ile bir vatandaş olarak anneden beklentilerini daha açık ve net şekilde ifade eder. Şiirde anne, okuduğu ninniyle çocuğuna vatanı ve onun şanlı tarihini, atalarının şerefli geçmişini anlatır, böylece onun vatana ve millete hayırlı bir evlat gibi yetişmesinin temelini daha beşikteyken atmış olur:

*"Layla meleğim, körpe balam, sevdiğim, yat!
Bir de ele düşmez bu uşaklık demi, heyhat!
Türk oğlusun, ecdadın ulu, şanlı, şerefrüz,
Doğma vetenindir başı govgalı bu Gafgaz."*
(Şaiq, 2005b: 21)

Alhan Bayramoğlu'nun kaydettiği gibi, "*Abdulla Şâik'in ilk matbu şiiri de çocuklar için yazılmıştır*"; bu şiirde de ana, evladı dünyaya geldiği ilk anlardan başlayarak hem onun fiziksel sağlığına dikkat edip manevi, ahlaki terbiyesiyle meşgul olur hem de yavrusuna parlak güneşli yarınlar arzular (Bayramoğlu, 2016: 13). Bunun yanı sıra anne hem de oğlunu gelecekteki zorluklara, çarpışmalara hazırlar:

*"Yat körpe iken öz beşiğinde hele rahat,
Almış yine etrafı duman, fırtına, zulmet.
Getdikçe coşub Kür özünü taşlara çarpar.*

23 Şam – mum.

24 Birge – birlikte.

25 Ucalsın – yücelsin.

Saçtıkça köpük dalgaları, hiddeti artar."
(Şaiq, 2005b: 21)

İlk bakışta Kura nehrinin coşup taşması, kendisini sert kayalara, taşlara çarpması, hiddetlenerek ağzından köpükler saçması sıradan bir doğa olayı gibi görülebilir; fakat bir sonraki mısralar, bu sürecin şaire hiç de sebepsiz yere getirilmediğini, bunların sosyal siyasi içerik taşıdığını gösterir:

*"Muzlim gece, ulduzları²⁶ sarmış gara sisler,
Baykuşlar öter, ülkemin her guşesi²⁷ inler.
Yum gözlerini, yat, seni oğlum, seher erken
Al telli şafaklar öpecektir uyanırken."*
(Şaiq, 2005b: 21)

Burada gecenin zifiri karanlığı, yıldızların öntünü kesen kara sisler, ülkenin her köşesinde inleyen baykuş sesleri, şüphesiz irticaya işarettir. Anne, her şeyden habersiz yavrusunun huzur içinde büyümesi için şimdilik gözlerini kapatıp uyumasını ister. Anne, istiklal için çok uzaklarda olmadığını farkındadır, bu yüzden şanlı şafakların, istiklal güneşi ışınlarının evladını öperek uyandıracağına inancını ifade eder.

Abdulla Şâik, kuşkusuz vatanın ve milletin hürriyeti ve istiklali uğruna her daim kalemi ve sanatı ile savaşmış, mücadele etmiştir. O, *Hürriyet Perisi*'ne hitap ederek yazdığı şiirinde de vatansever duruş sergilemektedir:

*"Oynatmadadır kalbimi ateşli bir ahenk,
Volkan gibi püskürmede etrafe²⁸ şerare.
Nolmuş²⁹ ki yakırsan meni, ey dil- pare?
Etmış mi hayatı bu muhitin sana da teng³⁰?"*

*Muzlim gece, etrafı bulut, çen³¹ bürüyürken,
Gözyaşlarımın beslediği ey güzel ümid,
Karşımda tecessüm ederek ver mene teyid³²,
Bu zulmet ile sübhe³³ kadar ta vuruşum men."*
(Şaiq, 2005b: 13)

Büyük bir heyecan içerisinde olan şair-kahraman, hürriyet hasretiyle her ne kadar hürriyet perisine doğru can atsa da, hürriyet perisi kahramana yaklaşmaz, ondan uzak durur, yüzüne bakmaz. Hâl böyle olunca kahramanın heyecan ve yankısı daha da artar. Bu muhitin – sosyal ve siyasi karanlıkların hürriyet perisinin

26 Ulduz – yıldız.

27 Guşe – köşe.

28 Etrafe – etrafı.

29 Nolmuş – ne olmuş.

30 Teng – dar.

31 Çen – sis.

32 Teyid – destekleme, kuvvetlendirme.

33 Sübh – sabah.

dünyasını dar ettiği, kendisine yer bulamadığı düşüncesi kahramanı daha da alevlendirir. Kahraman, gözyaşlarıyla beslediği tek umudu olan hürriyet perisinin bir an olsun karşısına çıkıp ona güç vermesini, cesaretlendirmesini ister; bu güç, ona sabahlara kadar zulmetle boğuşup istiklal güneşinin doğuşunu hızlandırmasına destek olacaktır. Abdulla Şâik'in *İleri* (1914) adlı şiirinde de beşer evladının daim ilerlemesi, terakki etmesi, yeni yeni zaferlere imza atması telkin edilir. Şair, vatan evlatlarına şöyle hitap eder:

*"Geçmişleri unut, kuzum, artık ona el vurma!
O dumanlı perdeleri üzerinden kaldırma!
Ora bin bir merdivenli kuyu olmuş her zaman,
Her merdivende uyuklar bir ejderha, bir yılan.
Sakın açma, açma kuzum, o kuyunun ağzını
Çalma artık geçmişlerin ruh inleteri sazını.
Bırak onlar o karanlık mezarlığa atılsın,
Razı olma genç ömrüne zulüm, zehir katılsın."
(Şaiq, 2005b: 45)*

Burada şair, vatan evladını geçmişin kan, inilti, sızıltı dolu karanlıkları arasından tek çırpıda sıyrılıp kurtulmaya çağırır. Çünkü o karanlık "bin bir merdivenin" her basamağında onları yutmaya hazır bulunan yılanlar, ejderhalar uyuklamaktadır. Şair, vatan evlatlarının "genç ömrüne zulüm, zehir" katılmasını diye "geçmişin ruh inleteri sazını" o karanlık mezarlığa atması gerektiğini söyler, onları zamanın hürriyet ve istiklal vadeden ritmi üzerinde köklenmeye davet eder; çünkü vatanın ve halkın refahı, o yeni ruhlu "nağmelerle", yeni fikir ve düşüncelerle temin edilecektir. Bu fikirler şiirde şöyle ifade edilir:

*"İleriye doğru yürü, yersiz arkana bakma!
Geleceği düşün daim, onu gözden bırakma!
Unutma ki o alının altında nurlu gözler
İleriye görmek için verilmiştir, yol izler."
(Şaiq, 2005b: 45)*

Şâik, vatanın nöbetinde duran soydaşlarını geçmişin karanlıklarından sıyrılıp her daim ileriye bakmaya, ışıklı gelecek uğrunda fedakârlık yapmaya çağırarak şu tavsiyelerde bulunur:

*"Sen o parlak yol izleyen gözlerini daima
İleriye dik her zaman, yürü, yürü ve durma.
O dumanlı, fırtınalı geçmişlerden uzaklaş!
Odlu³⁴, metin adımlarla yürü, yürü, durma, arş!
İleride inan ki bir cennet gibi cihan var,
Sabah güneş orda doğar, saadet orda parlar."
(Şaiq, 2005b: 45)*

Şairin vad ettiği o cennetin girişinde, Müslüman Doğu'da kurulacak ilk parlamentolu devlet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bekliyor olacaktı.

4.2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

Abdulla Şâik'in Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde yazdığı eserler, Cumhuriyetin kurulduğu zor şartları, bu sürecin özelliklerini yansıtmaması bakımından dönemin en önemli edebî mahsullerindedir. 1918 yılında Gence'de yerleşen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu, Ermeni Taşnakların Bakü'de ve illerde yaptıkları katliamların karşısını almak, kontrolün Ermeni ve Rus güçlerinin elinde olduğu Bakü'yü kurtarmak için Osmanlı devletine müracaat eder. Böylece özel olarak kurulan Kafkas İslam Ordusu, başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ı kurtarmaya gelir. 20. yüzyıl başlarında zaten çökmekte olan "Osmanlı devleti, Azerbaycan'ı halasetme harekâtına başladığı andan itibaren Sovyet Rusyası'nı, Ermenistan'ı, Gürcistan'ı, Azerbaycan ermenilerini, İngiltere'yi ve müttefiki Almanya'yı sanki ortak teşkil edilmiş bir cephe olarak karşısında görmüştü" (Yüceer, 1999: 117). Abdulla Şâik bu bekleme sürecinde "İntizar karşısında" notu ile *Niçin Böyle Geciktin* (Şaiq, 2005b: 53) adlı şiirini yazar. Şairin kalbi "kırık, sönük, çığnemiş, hırpalanmış", "ömür şişesi taşa deymiş", "hayatı parçalanmıştır". Kırık bir sazın telleri gibi sizler durur, hem yakılır hem yakar. Vatanın öksüzleri, gelinleri, dulları; kurtarıcılarının yollarını gözyaşıyla sulamıştır, yollarını beklemekten "benizleri saralmış", "yüreklere gam almış". Bu acıyla halk, Türk Ordusu gelmezse olacakları şöyle dile getirir:

*"Sen gelmesen, dolumsanmış yürekler hiç şad olmaz,
Sen gelmesen, harabeye dönen kalp abad olmaz.
Sen gelmesen, güneş doğmaz, ümit gülüm açılmaz,
Dudakların gülmez, sönük bahtıma nur saçılmaz."
(Şaiq, 2005b: 53)*

Şair, Azerbaycan halkının ağzından, başka kimseyi değil sadece Türk Ordusunu beklediklerini bildirir, ne için geç kaldıklarını endişeyle merak eder. Yollarına çıkan düşman taştan, demirden, polattan bile olsa Türk Ordusu, yüreğinde şulelenen kızgın ateşle onları eritir, yok eder:

*"Başkasını istemem de, ey Türk, çabuk sen gel, sen,
Beklemekten yorulduğum, eh, işte geç kaldın, neden?
Yollarına taş mı kalanmış? Ya azgın guldurlar³⁵
Bırakmıyor? Taş, demir, ya polat olsa da onlar,
Yüreğinde şulelenen metin, kızgın ateşle
Yak onları, erit, söndür, çigne, boğ, ez, hırpala!
Hain, alçak düşmanlara kol gücünü hep göster,
Aç yolları, çabuk gel ki kalbim seni pek ister."
(Şaiq, 2005b: 53)*

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşından galip çıkan İtilaf devletleri dünya haritasını yeniden çizmek, bağımsızlıklarını ilan eden devletleri tanıyıp tanımama meselesini ve diğer önemli problemleri müzakere etmek için Paris'te toplanırlar.

35 Guldur – haydut.

34 Odlu – ateşli, alevli.

Kendi bağımsızlığını uluslararası arenada tanıtmak ve kabul ettirmek için en büyük uğraş veren devletlerden biri de Azerbaycan idi; çünkü ülkedeki iç ve dış güçlerden oluşan gruplar, bu karmaşık ve zor dönemde bütün fırsatları ve özellikle dış ülkelerle ilişkilerini de kullanarak devletin bağımsızlığının tanınmasını engellemeye çalışırlar. Türk-İslam dünyasına tutumu belli olan İtilaf devletlerinin Azerbaycan'la ilgili ne gibi karara varacakları meçhul olduğu için bir belirsizlik söz konusu olmaktadır. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin başı üzerinde dolaşan siyah bulutların giderek yoğunlaştığı böyle bir dönemde Abdulla Şâik, vatanın yanık, acılı, iniltili sesini vatandaşlara duyurarak onları ecdatlarına layık evlat olmaya, vatanlarını yağıldardan korumaya çağırır; sırf bu amaçla *Vatanın Yanık Sesi* (Şaiq, 2005b: 54-58) adlı manzumesini yazar.

"O devirde bütün Türk dünyasının ve Azerbaycan'ın düştüğü buhranlı vaziyetten derin telaş geçiren Abdulla Şâik, 'Vatanın Yanık Sesi' adlı poemasında³⁶ vatanın dili ile ulu dedelerimizin şöhretli geçmişine göz gezdirir. Kafkas'ın – bu ulu Vatanımızın şen, hoş baht günlerini, bizim ulu neslimizi sevinçle kendi koynunda beslediğini ve yiğit, necip evlatlarının timsalinde kendisine hem de itibarlı muhafızlar bulup daim emniyette olacağı kanaatiyle rahatlar" (Bayramoğlu, 2016: 26-27).

Vatanın Yanık Sesi şiirinde Vatan'ın, evlatlarına acılı konuşması ele alınmaktadır. Vatan, Altay dağlarına bakarak Türklerin şanlı tarihine hayalî bir yolculuk yapar:

*"Yüce karlı dağlarımın başından
Altaylara bakar, bakar durardım.
Çimeninden, çölünden, dağ-taşından
Kızgın³⁷ yürekle sizleri sorardım.*

*Kıskanırdım sizi her bir toprağa,
Zira sizde vatan aşkı var idi.
Baktıkça o dokuz tuğlu bayrağa
Gönlüm sevgi, teselliyle dolardı."*
(Şaiq, 2005b: 54)

"Bu mısralarda ana yurdu "Altaylar" olan milletin dokuz tuğlu bayrağına duyulan hasret, büyük bir ruh coşkunluğu içerisinde dile getirilmiş" tir (Erol, 2001: 669). Eserin sonraki kıtalarında vatanın sevgi dolu tesellisinin boşuna olmadığı anlaşılır. Tarihî ve esaslı gerçekliklere dayanan hatırlatmalar, şiire şöyle yansımaktadır:

*"O gün tufan gibi Elhan ordusu
Ki "Göç" diye kımıldadı yerinden.
O tufanı selamlamak duygusu
Eksilmiyor, azalmıyordu benden."*
(Şaiq, 2005b: 54)

36 Poema – iri hacimli nazım eseri, manzume.

37 Kızgın – burada: ateşli, heyecanlı.

Bu sebeplerden dolayı Altın ordunun gücü ve zaferlerle dolu yürüyüşleri karşısında her bir mağrur baş bile secde etmiş, ona tabi olmuştur:

*"Yürüyordu sarsılmaz Altın ordu,
Yürüyordu lekesiz bayrağıyla.
Yürüyordu güneşe, Şark'a doğru
Altın oku, kargısı, mızrağıyla.*

*Yürüyordu çırpıman bir yürekle,
Ün, şan, zafer arkasına düşerek.
Yürüyordu o, bükülmez bilekle
"Altın Ordu" türküsü söyleyerek.*

*Eğilirdi karşısında sert dağlar,
Bir düzen³⁸ yer onlar için dağ, dere.
Kıvrılırdı deniz, nehir, ırmaklar,
Ezilirdi ayak bassa her yere."*
(Şaiq, 2005b: 54)

Abdulla Şâik, Altay Türklerinin bu şanlı tarihinden bir şair-vatandaş gururu ile bahsettikten sonra şöyle devam eder:

*"Altın ordu ilerledi bu karar,
Şark'a, Garb'a, Cenub'a yol açıldı.
Büküldü her zalim ve mağrur başlar,
Her ülkeye feyz, rahmet saçıldı.*

*Alp, Himalay ve Karpat hep şenlendi,
Çobanları tatlı türkü çağırırdı.
Irmakları coştı, dağlar güllendi,
Bülbülleri "sevgi"- diye bağırdı."*
(Şaiq, 2005b: 54-55)

Türklerin güç ve kudreti karşısında ayak bastıkları ülkelerin hükümdarları baş eğer, hâkim oldukları her bir diyarda hayat canlanır, bolluk ve bereket olur, halk ve bülbüller şen türküler, nağmeler söyler. Vatan (şair), bu düzeni, bu şanlı geçmişi, bu kahraman oğulları övmeye doyamaz; derin teessüf ve üzüntüyle o günlerin yalnızca mazide, hatıralarda kaldığını düşünür. Vatan (şair), bu yoğun nostaljik hislerle sözlerine şöyle devam eder:

*"Ben uzaktan seyredince hasretle
Talihime küstüm, sarardım, soldum.
Ana kalbinde çırpıman şefkatle
Altın ordu ferağında saç yoldum.*

38 Düzen – düzlük.

*Bağırırım ki, ey delikanlı erler!
Sizler için kollarımı açmışım.
Oralardan eksik mi ya bu yerler?
Yolumuzda menekşeler saçmışım.”*
(Şaiq, 2005b: 55)

Kafkas'ın hasretli gözlerini diktiği şerefli Türk milletinin cesur evlatları nihayet öz yurtları Kafkasların dağına, deresine, taşına, toprağına, kırlarına ayak basarlar. Onların gelişiyle bütün doğa coşar:

*“En sonunda çiçeklendi dileğim,
Hatırimdan hiç silinmez o günler.
Ey yaradan, puç olmasın emeyim,
Yasa batsın şimdi bana gülenler.*

*Tırmanırdu onlar hep dağ-taşıma,
O kuvvetle dolmuştu her bir yerim.
Altından taç takılmıştı başıma,
Uçmuştu hep tasalarım, kederim.*

*Başlarına gül serperdi dağlarım,
Ağaçlarım selam için durmuştu.
Şen şen akardı coşkun ırmaklarım,
Bülbüllerim keyf³⁹ meclisi kurmuştu.*

*Kırlarımda biten pembe çiçekler
Ellerini öpmek için açardı.
Altın kanat bezekli kelebekler
Onlar için daldan dala uçardı.”*
(Şaiq, 2005b: 55-56)

Kafkas, bütün varlığı ile dertlerine derman olacak Türklerin gelişinden coşkuyla bahseder, onları bağrına basar. O, Altay Türklerinin cesur ve savaşçı, ve fakâr ve kalıcı olduklarını bildiğinden böylesine şerefli bir evlada annelik yapmak, vatan olmak aşkıyla çırpınır. Bu yüzden arzu ve istekleri hayata geçince mutluluktan uçar, sevinç gözyaşları döker. Türkler, Kafkas'ı vatan kabul eyleyip, onun karşısında şöyle yemin ederler:

*“O dualı kılıçları öperek
Ettiler de dayanıklı bir yemin.
Vatan- diye, hepsi dize çökerek
Dediler ki, anneciğimiz⁴⁰, ol emin!*

39 Keyf – keyif, eğlence.

40 Anneciğimiz.

*Aramızda yoktur alçak ve korkak,
Bundan sonra götürmesin neslimiz.
İşte şahit başta gezen şu bayrak,
Şan, zaferdir tarihimiz, eşlimiz.*

*Haram olsun kanımızı taşıyan
O evlada ki, hor baka vatana.
Hiç uğurlar bulmasın da kussun kan,
Yurdumuzu terk ederse düşmana.”*
(Şaiq, 2005b: 56-57)

Ancak yeni ve karmaşık dönemin askerî ve siyasi sıkıntılarında telaşlanan Kafkas, göğsünde Türklerden özgesini, kötü niyetli yabancıları görmek istemez ve hâlihazırdaki acı gerçeklikleri kabullenemez. Bu yüzden yanık, iniltili sesle evlatlarına – vatan oğullarına ecdatlarını, dedelerini, geçmişini hatırlatır:

*Şimdi, siz ey Altayları andıran
Demir yürekli bir neslin evladı,
Ey kalbinle iman, zafer taşıyan
Oğuzların, Elhanların ahfadı!*

*... Babalarımız ettiği bir yemine
Yok mudur ya sizde hürmet, riayet?
Onlardaki şane, imana, dine
Çarpıyor mu kalbinizde muhabbet?*
(Şaiq, 2005b: 57)

Vatanın kendi evlatlarına sitemi; yabancıların kendi vatandaşlarının yerine geçeceği korku ve endişesinden beslenen nefret dolu çırpınışlarla, aynı zamanda evlat sevgisinden kaynaklanan içgüdüyle alakalıdır. Vatan, böyle bir korkunç olay baş gösterirse kendisini ve evlatlarını bekleyen olası felaketleri hatırlatır, evlatlarını bu tür olasılıkları önlemek için gözlerini dört açmaya, ulu ecdatlarının adına ve saf kanına layık, ruhuna sadık olmaya çağırır. Vatanın bu tarihi hafızayı koruma ve yurtları için savaşıma çağırışları cevapsız kalmaz. Alhan Bayramoğlu'nun ifade ettiği gibi (Bayramoğlu, 2003: 60), şanlı ve kudretli Türk ırkının bugünkü nesli, vatanın sesine ses vererek kanlarının tıpkı o eski kan olduğunu, kalplerinin yine aynen o duygularla çarptığını, bu vatanın kurtarıcı kahramanlarının hiç de az olmadığını beyan eder:

*“Beş dünyanın vahşileri toplansa
'Ölüm' - diye, 'Vatan' - diye koşarız.
Bu topraklar kanımızla boyansa
Nefesimiz kalınca öç alarız.”*
(Şaiq, 2005b: 58)

Gerçekten de Türk evladı, beş kıtanın irticacı, işgalci güçlerinin onlara karşı birlik olmalarından korkmaz. O, tek bir nefesinin bile kalamayacağından çekin-

meden intikam alıp düşmanı bu topraklardan def edeceğini katiiyetle beyan eder. Eserin sonunda “*Vatan oğlu sanki öz Anası karşısında ant içer: o eller ki seni kurtarmak için uzanmaz, o diller ki seni anmaz, o yürek ki senin için çarpmaz, o ayaklar ki “Vatan” diye koşmaz*” (Bayramoğlu, 2003: 60):

“*Al kamına boyansın!
Sevdiği başı ucunda yas kursun!
Anaları ağı desin, saç yolsun!
Senin gibi ağlasın!*”
(Şaiq, 2005b: 58)

Vatanın yanık sesine verilen bu cevap, aslında bir yemindir. Bu yemin, vatan evlatlarını motive etmek, seferberlik için hep canlı ve diri tutmak için kullanılmıştır. Abdulla Şâik’in *Vatanın Yanıklı Sesi* adlı eseriyle ilgili yapılmış ekser çalışmalarda ana fikri özetlersek, bu şiirde bir yurdun vatan statüsü kazanmasının etnik, kültürel, manevi, tarihî sürecinin, insanla toprak arasındaki özel, genetik bağlarının, bu bağların gelişim aşamalarının işlendiği görülmektedir. Abdulla Şâik, tarihin derinliklerine iner, o eski çağlardan, binyıllar öncesinden gelen vatanseverlik ve vatan için fedakârlıkla ilgili Türklerin ecdatlarından miras kalan manevi özellikleri gözler önüne serer.

“*Ural-Altay dili konuşan Türk soylu kavimler Hazar Denizi ile Zagros dağları arasında yaşamışlar*”, “*Bunların başında Sumerler gelir*” (Ali Şahin, 2017: 82). “*Kimmer ve İskitlerin Türk olduğu tezinden hareket edilirse Kafkasya’daki Türk varlığını MÖ VIII. yüzyılda başlatmak mümkündür. (...) Ancak Kıpçakların Kafkasya’daki varlığına dair kayıtlar tevîl götürmez haldedir*” (Tellioglu, 2017: 570).

Abdulla Şâik’in *Vatanın Yanıklı Sesi* adlı eserinde Türklerin Kafkasya’ya yerleşmesinin doğal ve tarihî esasa dayanan bir süreç olması hakkındaki kanaatleri, aynı zamanda Kafkas’ın Türkleri öz yavrusu gibi bağrına basıp onları bir anne şefkati ve sevgisiyle koynunda beslediğine dair tasvirler gerçeklikle ilintilidir. Vatanın onu – öz anneleri olan Kafkas’ı korumaları için evlatlarını yardıma, düşmanla barışmaz mücadeleye çağırması, umursamaz ve lakayt olanları kınaması, aynı zamanda vatan evlatlarının da vatanın sesine gür ve azimkâr sesle cevap vermeleri vs. bu gerçekliklerden güç almaktadır. Bu tarihin hatırlatılması, Kafkas diyarının Azerbaycan Türklerine binyıllar önce ecdatlarından miras bırakılan anavatan olduğuna inanç telkin eder. Bu yüzden Türkler, Kafkas diyarının tam vatandaşlık hukuku olan evlatları gibi, onu düşmandan koruyup refaha kavuşmasını sağlama-ya borçludur.

Abdulla Şâik, vatanın sınırlarını ve onun manevi hukuki evlatlarını yalnızca Kafkas ve Kafkas Türkleri ile sınırlı tutmaz; o, bu meseleye her yönüyle daha geniş çapta bakar, Turan’ı tek devlet, Türkleri tek millet olarak görür. Aybeniz Aliyeva Kengerli, “Azerbaycan Romantiklerinin Yaratıcılığında Türkçülük” adlı monografisinde “Kızıl Elma”yı “millî edebî akım” gibi değerlendirir, Ziya Gökalp’ten “*Türkçülük idealarının yayılmasında Mehmet Emin Yurdakul’dan sonra*

Azerbaycan romantikleri üzerinde en güçlü” etki yaratan bir şahsiyet gibi bahseder (Öliyeva Kəngərli, 2002: 200-217). Abdulla Şâik, hazırladığı ders kitaplarına Gökalp’in pek çok eserini dâhil etmiştir. Azerbaycan romantiklerinden özellikle Şâik, eserlerinde döne döne “Kızıl Elma” ifadesini kullanmaktadır. Bu bakımdan Şâik’in ideallerini yansıtan bir eser gibi *Aras’tan Turan’a* manzumesi daha çok dikkat çekmektedir. Bu manzume 1919 yılının sonlarına doğru yazılsa da ilk defa 1920 yılında *Kurtuluş* dergisinde yayınlanır (Talibzadə, 1920: 6-7). Eser, Aras nehrinin, Bingöl eteklerinden akarak Turan’ı ve İran’ı dolaşıp Kafkas’a dönmesi, bu süreçte gördüklerini Kura nehrine anlatmasıyla başlar:

“*Bingöl eteklerinden coşkun Aras akarak,
Yıldırımli, kartallı kayalara çarparak,
Kapan gibi kükreyip, deniz gibi kabardı,
Memleketler aşarak, dalga gibi yol aldı,
Turan-İran dolaştı, döndü Kafkas eline.
Yaklaşınca o taşkın, acıklı Kür⁴¹ nehrine
Haykardı: Oh, gardaşım, dinle beni bir zaman!
İstiraplar içinde çırpınır şimdi Turan.
Girmiş sihirli devler Kızıl Elma bağına,
Kara kuzgun uçuşmuş soluna ve sağına.
Derler, dünya güzelinin dizinde yad başlar var,
Süzgün, baygın gözünde kan köpüren yaşlar var.
Berelemiş gül gibi günden-güne soluyor,
Kara, gür saçlarını elleriyle yoluyor.*”
(Şaiq, 2004: 67).

Şiirde Türk güzelinin timsalinde vatanın – Turan’ın yabancılara, yağılara esir düştüğü, işgal altında olduğu anlatılır. Kendi durumunu kabullenemeyen esir Türk güzeli, helali olan nişanlısını – kahraman Türk yiğidinin onu kurtarmasını hayal eder. Türk mitolojisinden gelen “Kızıl Elma” bağı, yadların, yabancılardan ayakları altındadır, vatan tecavüze, işgale maruz kalmıştır. Düşmanların elinde esir olan Türk güzeli – vatan, giderek sararıp solar, “süzgün, baygın gözündeki” yaşlar “kan köpürür”, “kara gür saçlarını yolar”; çünkü:

“... *Hain el
Girmiş masum koynuna, yaralıyor göğsünü,
İnler: Yok mu Turan’da kurtaracak er beni?
Nerde o Türk nişanlım, o koç yiğit, kahraman?
Yolunu pek özledim, yol ver ona, Yaratan!
Yel atına binsin de, gelsin beni kurtarsın!
Yağı olan bu hain başları hep koparsın,
Şu sihirli tilsimi karsın namus aşkına.*

41 Kür – Kura nehri.

*Kuruntulu bir keder çökmüş Turan yurduna.
"Kızılırmak", "Süt Gölü" bu anda kan köpürür,
Koç yiğitler Turan'da bıç⁴² çığneyip de durur."*
(Şaiq, 2004: 67-68).

Burada Aras nehrinin getirdiği kötü haberin her kelimesi oldukça ağırdır. Şair, bu ağırlığı bütün mahiyeti ile mecaz kullanarak ifade eder. Vatanın sembolü olan Türk güzelinin nemli, baygın gözleri, nişanlısı olan Türk erinin yollarına dikilmiştir. Türk eri gelecek ve Turan yurduna tecavüz eden düşmanların kafasını kopararak onu kurtaracaktır. "Kızıl Elma" bağının yanı başındaki yaratılışı, başlangıcı, boluk ve bereketi simgeleyen "Süt Gölü" ve "Kızıl Irmak" kan köpürmektedir. Turan yiğitleri her an patlamaya hazır vaziyettedir. Türk güzeli – vatan, Türk yiğidinin kudretine ve azmine güvenmekte haklıdır. Şöyle ki Aras'tan bu acı haberi duyan Kura, Aras'ın sesine ses vererek gazaptan coşar, iki kardeş nehir kükreyerek kol kola anneleri Kuzgun'a – Hazar denizine doğru yol alırlar. Şurada Abdulla Şaik'in Hazar denizini, Aras ve Kura nehirlerini coğrafi konumlarına uygun şekilde sembolleştirdiğine dikkat çekmek isteriz. Şöyle ki Aras; Türkiye'de Bingöl Dağları'nın Erzurum il sınırları içinde kalan kısmından doğarak Erzurum-Kars platosundan İran ve Ermenistan sınırları ile akan, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı ayıran bir nehirdir. Kura nehri ise yine Türkiye'deki Ardahan Gölü dolaylarından başlayıp Gürcistan'dan geçerek Azerbaycan'a akar. Aras ve Kura nehirleri, Azerbaycan'ın Sabirabad şehri yakınlığındaki *Sukavuşan* adlı yerde birleşerek *Neftçala* şehrinde Hazar denizine dökülür. Şair, bu iki nehrin birleşerek Kuzgun – Hazar denizine haber götürmesini şöyle tasvir eder:

*"Coşkun Aras sözünü hıçkırıkla bitirdi,
Kür nehrini bu haber heyecana getirdi.
Evet, kara bulutlar almış yurdu, gardaşım,
Ne yaşarız, ne güler çimenlerim, dağ-taşım.
Büyük Türkün sevdiği yekta dünya güzeli
Kan ağlasın, koynuna girsin yabancı eli.
Turan'da yüz milyonluk Türklük buna kızmaz mı?
Kızmazsa, bu hain el yasamızı bozmaz mı?
Gel, gardaşım, boynuna geçireğim kolumu,
Annemiz "Kuzgun deniz"⁴³ bekler benim yolumu.
Gidelim, derdimizi annemize açalım,
Eski Türkün yurduna yıldırımlar saçalım."*
(Şaiq, 2004: 68).

Eski, kadim Türklerin yurdunun yağlar tarafından işgali yüz milyonluk Türkü kızdırır ve harekete geçirir. Türkler, dedelerinden miras kalan vatanlarına tecavüz eden düşmanların kafasına "yıldırımlar düşürmek" için seferber olurlar. Bu

42 Bıç – bıyık.

43 Kuzgun deniz – Hazar denizi.

sahne, Kuzgun – Hazar denizinin "yaralı aslan" gibi yavruları Aras ve Kura ile birlikte kükreyip coşması ve yüz milyonluk Turan elini basmasıyla tasvir edilir. İnsan ile yurt bütünlüğünün parlak ifadesi olan bu kavuşma, Türk mitoloji düşünce ve inancının köklerine dayanmaktadır:

*"'Kuzgun deniz' bu kara haberleri dinledi,
Yara almış dişi bir arslan gibi inledi.
Bastı Kür'ü, Aras'ı dalgaların seline,
Birdenbire köpürdü, taştı Turan eline.
O dağ gibi yükselen dalgaları yürüdü,
Yüz milyonluk Turan'ı baştan başa bürüdü."*
(Şaiq, 2004: 69).

Kuzgun deniz, gazaptan köpürerek düşmanları mahvetmek için her bir küçük dalgasıyla yıldırımlar çakar, her köşede bucakta tufanlar koparır, coşkun selleriyle engelleri aradan kaldırır:

*"Her küçücük dalgasında bir yıldırım patladı,
Elmas kirpiklerinde birer şimşek oynadı.
Her bir öksüz bucakta kopty yeni bir tufan,
Coşkun seller kaldırdı engelleri aradan.
Artık sihirli devler yediğini hep kustu,
Sonra Turan da sustu, deniz de, gök de sustu."*
(Şaiq, 2004: 69).

Düşmanları – sihirli devleri sularında boğarak yediklerini burnundan getiren "Kuzgun deniz", Türk güzelini – Turan'ı kurtardıktan sonra Turan da, yer de, gök de rahata kavuşur. Eserde bu ferah ve güvenilir ortam şöyle kaleme alınmaktadır:

*"Yine dalgacılarla oynar "Kuzgun denizi",
Güzgü⁴⁴ gibi parıldar ay yıldızlı benizi.
Göbeğinde görünür yeşil zümrüt bir ada,
Altın kerpiçli bir köşk adanın ortasında.
Köşkün karşı tarafı Kızıl Elma bağıdır,
Ayak bassa, taş olur, her kes ona yağıdır.
Kızıl Elma bağında gezer dünya güzeli,
Güler coşkun sevinçle Türkün elinde eli."*
(Şaiq, 2004: 69).

Görüldüğü gibi, Türkler, son hedefleri olan *Kızıl Elma* bağına ulaştınca rahata kavuşurlar. Bayramoğlu'nun yorumuna göre,

"Şair, Turan ellerinin sembolü olan dünya güzelini devlerin esaretinden halas ederek kendi romantik tahayyülünde onun elini sembolik şekilde Türk oğlunun eline emanet eder. Hem de onlar "Kızıl Elma bağı"nda karar kırlar. Çünkü kadim Türk (Azerbaycan) inancına göre Kızıl Elma, ebedi yaşam, gençleştirme sembolüdür. Türk çifti

44 Güzgü – ayna.

bu bağda karar kılmakla aslında Türk dünyasının ve Türk neslinin ebediyaşarlığını⁴⁵ temin etmiş olur” (Bayramoğlu, 2016: 30-31).

Eserde Türk halklarının birbirinden ayrı düşmesi, son hedef olan Kızıl Elma'ya Türklerin birliğinin temin edilmesiyle ulaşılabileceği fikri sembollerle ifade edilir. Manzumenin konusu, Ziya Gökalp'ın “Kızıl Elma” eserini hatırlatsa da orijinalliği tartışılmazdır. 1919-1920 yıllarında yazılmış olan bu eserde işgal altındaki “Kızıl Elma” ile Türkiye'nin kastedildiği, bu şiirin tüm Türk halklarının birleşerek Türkiye'yi kurtarmayı hedefleyen düşüncelerin mahsulü olduğu kanaatindeyiz.

Genel olarak bakıldığında 20. yüzyıl başlarında Abdulla Şâik eserlerindeki Turancılık fikrinin özellikle 1918-1920 Cumhuriyet döneminde şahlandığı görülmektedir (Saraçlı, 2007: 99). Bu dönemde Şâik şiirindeki Turan ve Azerbaycan ideası sanki bir araya gelerek bir bütünü, tek kavramı oluşturur (Фейзуллаева, 2016: 14). Şair, *Aras'tan Turan'a* manzumesinde olduğu gibi, vatanını yalnızca yurdunun her hangi bir köşesi olarak değil, Turan'ın bir parçası olarak görmektedir. Vatan, Şâik için hem Azerbaycan hem de Turan demektir. Şairin tüm Türk halklarının birliği fikrine inancı giderek güçlenerek hem vatan kavramının kapsamını hem de vatanın istiklali, hürriyeti, istikbali gibi fikirlerini derinlemesine etkiler. Neticede vatan kavramı, onun sevilmesi ve korunması fikrinin ideolojik ve ahlaki derki, bedii yansımaları meseleleri de yeni içeriklerle zenginleşir ve bir sonraki hedefe yükselir. Bu yükseliş hem de siyasi içeriği ile dikkat çekmektedir. *Marş* şiiri (1918) tam da bu özellikleri taşımaktadır. Abdulla Şâik, önceki yıllardan farklı olarak vatanın güzelliği, topraklarının bereketi, vatani sevmenin öneminden çok vatani korumanın zorunluluğu fikrini daha bir öne taşımıştır. Bu koruma fikri, siyasi içerik taşımaktadır; çünkü karşı karşıya gelen güçlerin başında durup onları yöneten, siyasi birliklerdir. Bu durum, şüphesiz, dönemin sosyal, bedii, felsefi düşüncesinde hem de vatan anlamının yeni tarzda ifadesini göstermektedir. Şiirin başlığının altında bu eserin “*Türk Edem-i Merkeziyet Fırkası Müsavat'a İthaf*” edildiği belirtilir. *Türk Edem-i Merkeziyet* partisinin kurucusu, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin (1918-1920) ilk başbakanlığını yapan *Nesib bey Yusufbeyli*'dir (1881-1920), parti 1911 yılında liderliğini *Muhammed Emin Resulzade*'nin (1884-1955) yaptığı *Müsavat Partisi* ile birleşir, fırkanın adı *Türk Edem-i Merkeziyet Fırkası Müsavat* olarak değiştirilir. Şairin oğlu Kamal Talıbzade'nin anlattığına göre, Şâik 1911 yılında M.E. Resulzade ve A.Kazımzade ile birlikte fırkanın ilk toplantısında iştirak eder (Saraçlı, 2007: 74). 1918 yılında iktidarda olan bir partiye ithaf edilen bu şiirle şair aslında bütün Türk dünyasına seslenmektedir. Eserde tüm Türkler; birleşmeye, elbirliği ile siyasi ve askerî güç uygulayıp vatani kurtarmaya çağrılır. Şair, öncelikle tarihe ışık tutarak Türklerin millî hafızalarını tazelemeye çalışır:

*“Birleşelim, Türk oğlu, bu yol millet yoludur,
Ünle, zaferle, şanlı tarihimiz doludur.*

45 Ebediyaşar – ölümsüz.

*Yürüyelim ileri, haydi millet askeri,
Geçmişimiz şan, zafer, durmayalım biz geri.”*
(Şaiq, 2005b: 52)

Şekil olarak değişse de mücadelenin mahiyetinin aynı olduğunu bildiren Abdulla Şâik, düşmana meydan okumaktadır:

*“Türk kafasında korku yuvalamaz, düşmenim!
Hep demirden yapılmış ruhum, kalbim, bedenim.
Süngümüzin ucundan damar katre-katre kan,
Hürriyetten, vatandan ölünce geçmem, düşman.”*
(Şaiq, 2005b: 52)

Burada dikkat çeken bir ince husus da, daha önceleri sık sık kullanılan “azatlık” kelimesinin yerini “hürriyet” sözünün alması, dolayısıyla azatlık mefhumunun vatan ve millet azatlığı, özgürlüğü, hürriyeti gibi siyasi anlama ulaşmasıdır. Bu bir tesadüf değildir. Abdulla Şâik'in *Marş, Vatanın Yanık Sesi, Aras'tan Turan'a* gibi eserlerinin yazıldığı dönemde Birinci Dünya Savaşı başlamış, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) kurulmuştur. Dünyada sadece askerî güçlerin değil, siyasi görüşlerin de çarpışması devam etmiştir. Dolayısıyla bu askerî ve siyasi çarpışma ruhunun bütün keskinliği ve gerginlikleri ile dönem edebiyatına da yansıdığı görülmektedir. *Marş* şiirinde “*soydaşlarını deniz gibi coşmaya, dalga gibi koşmaya çağıran şairin ruhu da, kalemi de hep demirden yapılmıştır. O, düşmanına Türk kafasında korku olmadığını bildirerek ölüncüye dek ne hürriyetten ne de vatandan geçmeyeceğini beyan eder*” (Bayramoğlu, 2003: 23). Heyecanla “kalbinde Ergenekon ocağının alevlendiğini”, başı üzerinde “Turan bayrağının dalgalandığını” bildiren Abdulla Şâik, tarihin derinliklerine inerek Türklerin kuruluş yollarını hatırlatır:

*“Dalgalanır üstümde şanlı Turan bayrağı,
Alevlenir kalbimde “Ergenekon” ocağı.
Haydi, yola çıkalım, haksızlığı yikalım,
Turan'da gün doğunca zulmetle çarpışalım!
Arş ileri, ileride cennet gibi cihan var:
Güneş orda hep doğar, saadet orda parlar!”*
(Şaiq, 2005b: 52)

Millî mücadele döneminde “*şair, bu mübarezenin uğurlarını somut bir partinin – Müsavat'ın etrafında sıkı birleşerek hürriyete sarılıp şanlı hayat kuruculuğuna doğru kuş tek kanat çalmakta görür*” (Bayramoğlu, 2003: 23). Özellikle en son dizelerde eserin siyasi içeriği açıkça görülmektedir:

*“Türk fırkası ‘Müsavat’,
Açalım kuş tek kanat.
Sarılıp hürriyete,
Bulalım şanlı hayat.”*
(Şaiq, 2005b: 52)

Abdulla Şaik'e göre *Türk Edem-i Merkeziyet Fırkası Müsavat*, Türk halklarının birliği yolunda Azerbaycan'daki vatanseverlere liderlik yapan partidir ve bunun yanı sıra Turan halkının hürriyeti ve istiklali, yalnızca siyasi fırkaların faaliyetleri ile sınırlı kalmayıp, tüm Türk devletlerinin birliğine bağlıdır. Bu birlik fikirleri, anne ve oğlu arasında geçen diyalogdan oluşan *Yeni Ay Doğarken* (1919) adlı şiirde daha net görülmektedir. Şiirin ana fikri, Türk halklarının birliği ve Turan ellerinin ışıklı yarınlarına olan inançtır. Eserde Ay, Yıldız ve Güneş sembolleri maharetle kullanılarak, öncelikle Ay sembolünün Müslüman ve tüm Türk halklarının bilinçaltındaki önemine dikkat çekilir. Şairin "*Türk birliği idealini yücelttiği*" (Erol, 2005: 73) bu şiir, bir Türk kadının, oğlu Yavuz'a yeni doğan Ay'ı göstererek yaptığı konuşma ile başlar. Kadın-anne, Ay'ı "gül yanaklı, ak benizli, elmas kirpikli", nur saçaklı saçlarını yüzüne dağıtmış, "gelin gibi süslü, sevimli, dilber" vs. sıfatlarla tarif eder. Yavuz, Ay'a bakınca hissettiklerini şöyle ifade eder:

*"Anneciğim, ben Güneş'i Ay'dan, yedi ülkerden
Çok severim, lakin bilmem, şu Aye ben bakarken
Niçin eski dileklerim dalgalansın gözümde?
Niçin tatlı, uğurlu bir duygu doğar özümde?
Niçin bu Ay, ruhuma pek uygun, munis görünüyor?
İçim, dışım Güneş gibi niçin nura bürünür?"*
(Şaiq, 2005b: 63)

Şiirde bahsi geçen yeni yıldız, Boğa takımyıldızı sınırları içinde bulunan, yedi kardeş yıldızdır. Eserde annenin anlattığına göre Ay'ın etrafındaki yedi adet yıldız melekler Ay'dan koparıp yapmışlar, bu yıldızlar insanların bahtıdır. Bunun üzerine Yavuz, Ay'ın etrafındaki yedi adet yıldızdan hangisinin kendi baht yıldızı olduğunu sorduğunda annesi, - "pek parlak o kırmızı" diye cevap verir. Yavuz ise ayrı ayrılıkta sönük duran bu yedi yıldızın birleşip Güneş gibi parlamasını ister ve arzusunu şöyle dile getirir:

*"O ülkerler, anneciğim, bak, ne kadar ufaktır,
Işıkları pek sönük, hem birbirinden uzaktır.
Ben isterim yedi ülker kavuşsun birbirine,
Üzermizde Güneş gibi doğsun ülker yerine.
Şu Güneş hep doğsun da hak aşkına hiç sönmesin!
Şen şen yurtlar bir karanlık mezarlığa dönmesin!"*
(Şaiq, 2005b: 64)

Yıldızların birbirinden ayrı şekilde sönük kalmasını istemeyen Yavuz, onları birleştirip yurtların karanlık mezarlığa dönüşmeyeceği bir güneşli dünya yaratmayı hayal eder.

"Genetik hafızanın uyandırdığı bu tükenmez, bu ulvi duygular. Türk dünyasının ışıklı sabahına nur çileyen millî manevi potansiyelimizin istinat noktası, güç, enerji membası gibi dikkati celbeder. Hiç de tesadüf değil, Anasının yardımıyla "her biri bir yiğidin yıldızı", daha doğrusu, her biri bir Türk devletinin rumuzu olan o ülkeler arasında kendi "pek parlak o kırmızı" yıldızını belirleyip bulan Yavuz'un kalbi o yil-

dizların birbirlerinden uzak kalıp sönük görünmelerine dayanamaz ve yüreğinde onları birleştirmek, manen yakınlaştırmak arzusu başkaldırır" (Bayramoğlu, 2002: 45).

Bir Türk oğlu olan Yavuz aracılığıyla verilen bu arzu, Abdulla Şaik'in vatanının hürriyetini ve istiklalini görmek hayali ve Turan idealiyle yakından ilgilidir:

*"Ben isterim ki, şu Güneş yıldızları dinletsin!
Ufuklara çöken kara bulutları inletsin!
Ben isterim şu Güneş'e bütün yer, gök tapınsın!
Kurt-kuzu hep bir otlasın, bir yatağa sığınsın!
Şu Güneş'ten volkan gibi hayat coşsun, kaynasın!
Dört yanımda hep yıldırım çaksın, şimşek oynasın!
O Güneş'tir işte benim talihimin ülkeri!"*
(Şaiq, 2005b: 64)

Yavuz'un hayalindeki kendi "talih ülkeri", Turan güneşidir. Annesi, oğlunun bu hayalini gerçekleştirmek için ona yol gösterir:

*"Öyle ise, anlı⁴⁶ oğlum, o ayı, yıldızları,
Birbirine bitiştirip uğurlu bir Güneş yap!"*
(Şaiq, 2005b: 64)

Bu uğurlu Güneş, kuşkusuz, Türk devletlerinin birliği ile oluşabilir. "*Ananın hayır duası aslında Türk dilli halkları, Türk devletlerini birliğe çağırış nidası gibi seslenir. Bu çağırış kendi aktüelliğini bugün de korumaktadır"* (Bayramoğlu, 2002: 46). Eserde Türk halklarını simgeleyen yedi yıldız, bu yıldızların Ay ile birleşmesiyle doğacak hürriyet ve istiklal güneşi gibi sembolleştirmeler, Abdulla Şaik'in bitip tükenmez hayal gücünün, Türk dünyasının nurlu yarınlarına, nihayetinde Turan idealine olan derin inancının göstergesidir. Şair, bu inancını bir şekilde Sovyet döneminde de sürdürecektir.

4.2.3. Sovyet Dönemi

Abdulla Şaik, Sovyet döneminde tarzını ve üslubunu koruyan, 20. yüzyıl başarılarında edebiyatta kullanılan sembollerden vaz geçmeyen sanatçılardandır. Şairin 1921 yılında yazmış olduğu *Şark Güzeline* (Şaiq, 2005b: 68) adlı sembollere yer verilen şiirinde hâlâ "ay, yıldız" sözleri geçmektedir. Şiirde, bir hayli zamandır yüzü gülmeyen, hasretle nişanlısını bekleyen Şark perisinin, ocağının yeniden tütmesi ve aydınlığa kavuşması için isyan ederek zincirlerini kırması beklenilmektedir. *İsyan et* (1921) adlı şiirde de bu çizgi devam ettirilmektedir. Şair bu şiirinde bütünlükte yeryüzünün ve insanlığın hürriyetini, özgürlüğünü diler. Bunun için eski dünyanın mahvı ve yeni dünyanın refahı namına halkları isyana çağırır:

*"Ey sönük, çürümüş dünya, parçalan!
Kustuğun: esaret, zincir, ölüm, kan!
Siyaset yürüten kaplanlarınla,*

46 Anlı - zeki.

*Kaplardan yırtıcı insanlarınla,
Zulüm heykelleri sultanlarınla,
O kanlı tarihin, devranlarıyla-
Ey sömük, eskimiş dünya, parçalan!
Kustuğun: esaret, zincir, ölüm, kan!"*
(Şaiq, 2005b: 69)

Şâik, esaret zinciri, kölelik, istismar, zulüm ve kanların olduğu bu eskimiş dünyanın dağılmasını, yok olmasını diler. Bütün bu kötülöklere; savaş ve felaketlere, harabe ve viranelere sebep olanlar, eski dünyanın "siyaset yürüten", "zulüm heykelleri", kaplanlardan daha yırtıcı olan insanlarıdır. Bu yüzden şair, eski dünyanın bu "temsilcileri" ile birlikte mahvolup gitmesini, izlerinin yeryüzünden silinmesini temenni eder. Şiirin devamı şairin bu temennisinin sebeplerini fazlasıyla açıklığa kavuşturmuştur. Şair, yeryüzünün, insanlığın hürriyeti ve refahı namına yüzünü eski dünyaya çevirerek şöyle der:

*"Yıkıl ki insanlık sevinisin, gülsün!
Gözümüz bahtiyar bir dünya görsün!
Azatlık her yerde hükmünü sürsün!
Başına bir zafer çelengi örsün!
Ey sömük, çürümüş dünya, parçalan!
Kustuğun: esaret, zincir, ölüm, kan!"*
(Şaiq, 2005b: 69)

Şiirde Abdulla Şâik, eski dünyanın zulüm ve esaret zinciri kırılırsa, sömürü ve köleliğin esas temelden yıkılırsa bütün yeryüzü ve beşer evladı gibi vatanın ve soydaşlarının da hür ve mutlu mesut yaşayabileceklerine inanmaktadır. Bu yüzden zulüm, esaret, istismar ve felaketlerden başka bir şey vadetmeyen eski dünyayı yok etmek için herkesi hürriyet, istiklal, ferahlık ve refaha kavuşmak niyetiyle isyana çağırır.

Şairin *Gençlik Marşı* şiirinde (Şaiq, 2005b: 70) Azerbaycan'ın üniversite öğrencileri "karanlıklarla çarpışan, nurlu âlem kuran ilim, irfan ordusu"; Azerbaycan, Doğu'ya ve Batı'ya ışık saçan bir ateş ocağı adlandırılır. 1923 yılında yazdığı *Her Şey Var* şiirinde şairin yavaş yavaş dönem şartlarına ısınmaya başladığı hissedilir:

*"Bu ülkede neler yoktur görene?
Her yan, her şey birbirinden güzeldir."*
(Şaiq, 2005b: 74)

Bu dönemde yazdığı *Emek Perisine* (Şaiq, 2005b: 75), *Emekçi Kadınlara* (Şaiq, 2005b: 79) gibi şiirlerinde Sovyet rejiminin politikalarına uymaya çalıştığı görülmektedir. 1929'da kaleme alınan *Gençlere* (Şaiq, 2005b: 80) adlı şiir, ilk başta Sovyet döneminden önce yazılan şiirleri anımsatsa da bu sefer hitap edilen gençler, yeni rejimin yeni yetişen neslidir:

*"Arş ileri, geçtiğin yerler seni alkışlar!
Kızıl asrın tarihi himmetinizle başlar!"*
(Şaiq, 2005b: 80)

1930'lu yıllardan itibaren yazılan şiirlerde şairin artık geçmişi sorgulama-ya başladığı görülmektedir. Elbette sovyetten önceki dönemi sorgulama, can güvenliğinin temini içindir. Örneğin, *İlham Kaynağım* (1932) başlıklı şiirinde şair, mazide kalan ideallerini boş bir hayal gibi niteler, kendisini "semalar şairi", hatta "yolunu şaşırması bir gaz", "güneşsiz inleyen bir yaz" gibi karakterize eder (Şaiq, 2005b: 85-86). Şair, yıllardır tereddütler içerisinde kıvrandığını ve nihayetinde gerçekliklerin farkında olup ayaklarının yere bastığını şöyle ifade eder:

*"Yurulduğum hakikat meğerki bir hayalmiş,
Artırdı gündün güne bende tereddüt, şüphe.
Deyirdim⁴⁷: Ah o sevgi, inam, ümit yalanmış?
Dalgalanmışdım artık aylar, yıllar geçtikçe.
Girdim çılgın ruzigârın⁴⁸ hayal gibi gözüne,
O boşluklar yurdundan indim bu yeryüzüne."*
(Şaiq, 2005b: 85)

Şair daha sonra romantik tasvirlerle burağana kapılıp dalgalara karıştığını, martılarla yarıştığını, çalkalanıp durulduğunu, şafaklarla yıkandığını, güneşle ele ele verip sahile çıktığını anlatır. Bu sahil, yeni hayat, yani yeni rejimin sunduğu hayattır:

*"Şafak güldü yüzüme,
Işık geldi yüzüme.
İmdi her uzak, yakın,
Karşımda açık, aydın.
Ne şüphe var, ne keder,
Bugün şiirime rehber
Kalbimdeki şuledir,
Galip, kadir kitledir."*
(Şaiq, 2005b: 86)

Görüldüğü üzere, şair artık sanat yolunu, zafer kazanmış olan halkın, yani Sovyet ilkelerinin ışıklandıracağını ifade eder. Bu şiir, Abdulla Şâik'in Sovyet edebiyatına giriş sürecini anlatan bir destan niteliğindedir. Sovyet siyasetine hizmet eden en masum eserlerinden olan bu şiir, yeni rejime kendisini kabullendirmeye çalışan şairin çırpınışıdır.

Korkunç baskı, "kırmızı terör" dönemi gibi adından sıkça söz ettiren kanlı Repressiya yıllarının başlangıcında Abdulla Şâik'in kendisini bir Sovyet şairi gibi kanıtlamaya yönelik çabalarında bulunduğu görülmektedir. Örneğin, yeni dönemin genç ünlü şairi Samed Vurgun'a ithaf ettiği *Aile Hayatımın On Altı İlliği*

47 Deyirdim – diyordum.

48 Ruzigar – rüzgâr.

adlı şiirinde; kendisi yaşlansa da gönlünün gençleştiğini, “bulanık akan sellere” uymadığını, çok sevdiği halkına ve ülkesine güvendiğini, hiçbir maske altında saklanmadığını, üç evladının bu yeni ve mutlu ortamda kızıl askerler gibi yurduna hizmet edeceğini dile getirir (Şaiq, 2005b: 91-92).

Abdulla Şaik, korkunç repressiya döneminin başladığı yıllarda *Solmaz ve Sönmez* (1935) adlı hikâyesinde iki defa “genç sosyalist vatanım” ibaresini kullanır (Şaiq, 2005a: 112-113). 1936-1937 yıllarında ise güçlü bir savunma mekanizması niteliğinde olan 226 sayfalık *Araz* romanını (Şaiq, 2005a: 289-463) ortaya koyar. Edip bu romanında her ne kadar devrimden, işçi ve Bolşevik hareketinden bahsetse de, bütün eserlerinde gözlemlenen okunaklı ve akıcı üslubuna sadık kalır, Sovyet rejiminin dikte ettiği “vatan” kavramını göstermeye çalışırken abartılı fikirlerden uzak durur. Eserde 19. yüzyıl sonlarından 1905 yılına kadar devam etmekte olan sosyal siyasi olaylar ele alınmaktadır. Romanın başkahramanı Araz’dır. Araz’ın dedesi de, babası da petrol madeninde çalışan yoksul bir işçidir, ileride kendisi de, evladı da bir işçi olacaktır. Dolayısıyla eserde dört kuşaktan bahsedilmektedir. Araz’ın babası, petrol sahiplerinin ihmalkârlığı yüzünden petrol kuyusundaki kazayla ölmüş, Araz, dedesinin himayesinde büyümüştür. Daha sonraları dedesi de aynı kaderi paylaşmıştır. Araz kendisi on beş yaşından başlayarak aynı sektörde çalışmaya başlar. Romanda işçilerin zor hayat şartları anlatılır, çar rejimi ve onun yerlerdeki zengin emir kulları eleştirilir. Çarlık Rusya’nın Azerbaycan siyasetiyle ilgili eserde şöyle bir cümle dikkat çekmektedir: “Çar hükümeti bir zaman bütün Azerbaycan halkını Sibiryaya sürüp yerine Rus muhacirleri getirmek istiyordu”. Bunu yapamayınca kendi siyasetini yerli zenginleri kullanarak uygulamıştır (Şaiq, 2005a: 315). Dedesi ve babası gibi Araz da yerli beylere ve çar memurlarına boyun eğmeyen, hakkını arayan birisidir. Maden ocağında hem kendi milletinden hem de Rus ve Ermeni milletinden edindiği arkadaşlarla sosyal-demokrat fırkasına üye olarak girdiği yolu Bolşevikliğe kadar götürür, aylarca hapis hayatı yaşar. 1905 yılında baş gösteren Ermeni-Müslüman davasının da ele alındığı bu eserde, Çar hükümetinin bu katliamı devrimin karşısını almak amacıyla planladığı, her iki tarafı da silahlandırdığı, Vanya, Grigor, Araz gibi Bolşeviklerin o silahları çar memurlarının kendilerine doğru yönettikleri anlatılır. İsyân ve grevlerle ilgili işçiler arasında baş gösteren bir tartışmada Vanya, Araz’a: “Bizim düşündüğümüz vatan mefhumu, bu padişahperestlerin⁴⁹ kafasına girmez” – der (Şaiq, 2005a: 332). Buradaki “vatan mefhumu” ile Bolşevik siyasetinin yürüttüğü, ileride “Sovyet ülkesi” olacak vatan kastedilmektedir. Eserin başka bir yerinde Araz, bir gün “düşmanlardan” birisinin ona “siz işçilerde, bütün yoksullarda vatan sevgisi yoktur. Siz bu ananın evladı değil misiniz? Onu niçin sevmiyorsunuz?” dediğinde, o kişiye şöyle cevap verir: “Vatanı siz sevmiyorsunuz, sizin sevdiğiniz yalnızca paradır. Vatanı seven de biziz, onu azat eden de biz olacağız” (Şaiq, 2005a: 289-358). Görüldüğü üzere, bu eserde de vatan ve vatanın istiklali söz konusudur fakat kavramlar tamamen değişmiş durumdadır. Bur-

49 Padişahperest – padişahdan yana olan, padişah seven. Eserde padişah derken, Çar kastedilmektedir.

daki mesele artık vatani işgalden kurtarmak, vatani yüceltmek için aydınlanmak değildir. Burada ortaya konulan mesele; enternasyonal bir işçi toplumuyla, Rus memurları ve yerli zenginlerden arındırılmış yeni bir Sovyet toplumuyla ileride Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adlanacak vatani oluşturmaktır.

Repressiya yıllarında şairin yazıp da sakladığı, daha sonraları arşivinden bulunan birkaç şiiri vardır ki, bunlardan 1937’de yazdığı *Halk Düşmanına* adlı şiiri dikkat çekmektedir. Şiirin adında gösterilen “halk düşmanı”, yeni düzen kurmaya çalışırken yürüttüğü siyasetle her şeyi vurup kıran, ülkeye bin bir felaket getiren kalpsiz ve vicdansız yönetimdir. Tarlalar gözyaşlarıyla suvarılır, yel değirmenleri yetimlerin ahıyla döner, ülkeyi bürüyen acı matem sesleri kulak zarlarını patlatır. Şair, tarih boyunca bu boyutta bir vahşete şahit olmadığını ifade eder:

“Yakın-uzak, her bir devri aktardım⁵⁰ tarih boyu,
Her kanlı taç, her sancağı, her bir soyu, her sopu.
Böyle vahşi bir katile tesadüf etmedim ben,
Halkın bilgili oğlunu mahvedersin kökünden...”
(Şaiq, 2005b: 94)

Şairin *Gemirik* (1937) adlı şiirinde ise korkunç rejim, “sarhoş sürücü”, gemirik kafalı bir yaratık gibi tasvir edilir (Şaiq, 2005b: 96-97).

“Büyük Vatan Muharebesi” adlandırılan İkinci Dünya Savaşı yıllarında SSCB’nin her yerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da vatan konusu yeniden gündeme gelir; Sovyet rejiminin belirlediği sınırlar çerçevesinde işlenmek kaydıyla vatan, edebiyatın en önemli konusu olur. Abdulla Şaik, İkinci Dünya Savaşı zamanı yazdığı eserlerinde vatandaşlara vatanları için fedakârlık yapmaya hazır olma fikrini aşılamaı kendine amaç edinir (Məmmədov, Ə., 1983: 153-154). Örneğin, *Dövüş Nağmesi* adlı şiir (1942) şöyle başlar:

“Ben de bu cephelede vuruşan bir askerim,
Ana Vatan yolunda ölüm olsa giderim.”
(Şaiq, 2005b: 100)

“Şanlı bayrağının” zaferle yüceleceğini söyleyen şair, “Ana Vatan”ın SSCB mi yoksa Azerbaycan mı olduğunu belirtmez. 1943 yılında kaleme alınan *Vatan Nağmesi* adlı şiirde ise somut olarak Azerbaycan ve onun kahramanlıklarla dolu tarihi geçmişi konu edilir. Bu şiir, İkinci Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan hakkında yazılmış en güzel eserlerdendir:

“Bu dünyaya aydınlık saçan odlar diyarı!
Sen ey sönmez güneşin hazan görmez baharı!
Ey şerefli tarihim, ey halkımın vügarı⁵¹!
Ata baba irsidir kalbimizde akan kan!
Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!

50 Aktarmak – aramak.

51 Vügar – vakar, ağırbaşlılık.

*Düşmanların gözü var toprağında, taşında,
Yıldırımlar patlamış eğilmeyen başında,
Süngü, kılıç oynatmış babalarım karşında,
Koymamıştır koynuna girsin amansız düşman,
Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!"*
(Şaiq, 2005b: 100-101)

Şair, vatanı Azerbaycan'a hitap ederek vatan evlatlarının onun yolunda canlarını esirgemeyeceğini katıyetle bildirir. Tarih boyunca hep düşmanların gözü olduğu Azerbaycan, kendi evlatları sayesinde ayakta kalmış, evlatları onun koynuna düşman girmesine izin vermemiştir. Halkın şerefli tarihi, gurur kaynağı olan Azerbaycan, atalardan kalan miras, kalplerde akan kandır; bu yüzden vatandaşı, canını esirgeyemez, vatan için kendini feda eder. Hakiki bir cennet, ana kucacağı olan vatan, evlatları için hep sönmeyen bir meşale, ilham kaynağı olmuştur:

*"Hakiki bir cennettir her bir güzel bucağın,
En sevimli beşiktir bize ana kucacağın,
Sönmeyen bir meşeldir⁵² şiir, sanat ocağın,
Senden alır ilhamı her bir kuran, yaradan,
Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!"*

*Şafak teki çağlayan seherlerin var senin,
Koroğlu, Bâbek, Nebi, Hacerlerin var senin,
Tarih yazmış alınına – zaferlerin var senin,
Kahramanlık yadigar kalmış ata babadan,
Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!"*
(Şaiq, 2005b: 101)

Bilindiği üzere, 1943 yılı İkinci Dünya Savaşının gidişatının değiştiği bir dönemdir. Şair, bu şiirinde zaferin kazanılacağına emin olduğunu hissettirir. Azerbaycan tarihindeki kahramanlık sahnelerini hatırlatan şair, bu kahramanlığın ata babadan miras kaldığını belirterek vatandaşları vatan için seferber olmaya çağırır.

1945 yılında yazılmış *Zafer Nağmesi* başlıklı şiirde (Şaiq, 2005b: 101) halkını zaferle müjdeleyen şair, artık İkinci Dünya Savaşının sonuçlarını kutlamaktadır. *Bahar* adlı şiirde şair, savaşın sonunun getirdiği gönül rahatlığıyla vatanına baharın gelişini şöyle tasvir eder:

*"Es, ey ıtırılı tan yeli,
Gönül açan bahar gelir.
Benovşe⁵³, yan tara teli,
Bağa⁵⁴ sevimli yar gelir.*

52 Meşel – meşale.

53 Benövşe – menekşe.

54 Bağ – bahçe.

*... Bakın kanatlanmış göğe,
Garanguşa⁵⁵, kaz, ördeğe,
"Vatan, Vatan, Vatan" diye,
Yine katar katar gelir."*
(Şaiq, 2005b: 104-105)

Abdulla Şâik'in 1947 yılında yazmış olduğu *Vatanım* adlı şiirine de aynı ruhun hâkim olduğu görülmektedir. "Güzeller güzeli", "kalbinin şah eseri" olan vatanını "azat" ve "bahtiyar" gören şairin kalbi seller gibi coşup taşmaktadır:

*"Ey vatan, ey güzellerin güzeli!
Kalbimin en sevimli şah eseri!
Sel gibi hey coşar, taşar gönlüm,
Seni azat, bahtiyar görelî.*

*Sendedir mızrabı gönül sazımın,
Çala bilmez⁵⁶ onu yabancı eli.
Hüsnüniün şöhreti yaman artur,
Teline al çiçekleri dizeli.*

*Azeriler yolunda can koymuş,
Basmışsın bağrıma sevimli eli⁵⁷.
Unutur mu seni bu mert eller,
Ey vatan, ey güzellerin güzeli?"*
(Şaiq, 2005b: 109-110)

Şairin gönül sazının mızrabı vatanın elindedir, bu sazı artık yabancı el çalamaz. Çünkü Azerbaycan halkı vatan yoluna can koymuş ve şimdi özgür vatanın kucagında mutlu şekilde ömür sürmektedirler. Bu şiirin son kıtasında kullanılan "Azeri" kelimesinin, literatürlerde olduğu gibi şairin eserlerinde de esasen 1940'lı yıllardan sonra kullanıldığı dikkat çekmektedir. *Senden De Hoştur* adlı şiirinde gözü gönüllü açan güzel doğayı: baharın ılık nefesini, bülbüllerin şakrak nağmesini, dağların elvan çiçeklerini tasvir eden şair, mutlu ülkesinin ve özgür halkının bu güzelliklerden daha kıymetli olduğunu şöyle ifade eder:

*"Ey bahar, bağından dermişim salkım,
Her meyven tatlıdır, şirin, mayhoştur.
Ancak bu şen ülkem, bu azat halkım,
Senden de şirindir; senden de hoştur!"*
(Şaiq, 2005b: 110)

Yeni Ailelere adlı şiirde ise Şâik, yeni evlilere hitap ederek mutlu olmaları için dikkat edilmesi gereken hususları belirtir:

55 Garanguş – kirlangic.

56 Çala bilmez – çalamaz.

57 El – oba, halk.

*"Yaşadığı ev-eşik, bir parçadır vatandan!
Vatanını sevemez öz evini sevmeyen!
Çünkü evdir her kesin doğma ana beşiği.
Orda doğur, büyüyor⁵⁸, görür her bir şenliği."
(Şaiq, 2005b: 114)*

Şair, vatanın bir parçası olan bu evde aşkın, sevginin yaşanacağını, bu sevgiden evliliklerin, evliliklerden çocukların dünyaya geleceğini anlatır ve gerçek mutluluğu uzaklarda değil, ailede, evin içinde ve dolayısıyla vatanın bir parçasında olduğunu ifade eder, kendi evini sevmeyenin vatanını da sevmeyeceğini bildirir. Diğer taraftan da her ne kadar kendi evinde veya ülkesinde refah içinde yaşasa bile vatanın yarısından fazlası esaret altındaysa, şerefli ve namuslu bir vatandaş bu duruma itinasız kalamazdı. Bu bakımdan derin hüznle kaleme alınan *Tebriz* (1949) şiiri dikkat çekmektedir:

*"Ben çoktan hasretim vüsale⁵⁹, Tebriz.
O ceylan bakışlı cemale, Tebriz.
Kalbimin içinde teller sızlayır⁶⁰,
Arabir⁶¹ geldikçe hayale Tebriz."
(Şaiq, 2005b: 113)*

Bilindiği gibi, 1945 yılında Güney Azerbaycan'da merkezi Tebriz olmak üzere Millî Azerbaycan Hükûmeti kurulur, Azerbaycan Türkçesi resmî devlet dili olarak ilan edilir. Sanatkâr, Tebriz'i bir zamanlar çiçeklenen, bar vermeye başlayan genç ağaca, özgür yurdunun açık semalarında belirlenen yeni bir hilale benzetir, ülkenin kendi dilinde konuşup, kendi idrakiyle kemale ermeye başladığını anlatır. Şair, Tebriz'in o özgür, şakrak sesinin vurgunu olduğunu, uzakta olsa da onun mutluluğuna ortak olduğunu ifade eder. Daha sonra şair, hazin bir dille Tebriz'in al çiçeklerinin geç açıp tez solduğunu kaleme alır:

*"Deyirdim⁶²: güneşli, bahar hayatın
Hazandan gelmesin zevale, Tebriz.
Geç açtı, tez soldu al çiçeklerin,
Kurudu o coşkun şelale, Tebriz."
(Şaiq, 2005b: 113)*

1945 Ekim'de Sovyetlerin desteğiyle İran'da merkezi Tebriz olmak üzere kurulan Azerbaycan Millî Hükûmeti, Sovyet ordusunun geri çekilmesi üzere 1946 Ekim'de İran ordusu tarafından kanlı bir şekilde devrilir. Şiirde Tebriz'in istiklali geç bulup çok erken kaybettiği yürek acısıyla ifade edilmektedir. "Hazandan zevale gelen" Tebriz'in dertlerini Aras nehri Hazar denizine akıtır:

*"Her yanı bürümüş zulmün alevi,
Kalbindir dağ⁶³ görmüş bir lale, Tebriz.
O şirin ömrüne kim kattı zehir?
Cevap ver bu haklı suale, Tebriz."
(Şaiq, 2005b: 113)*

Zulmün alevleri içinde kavruan Tebriz'in acısı şairin yüreğine işlemiş, kalbi kömüre çevrilmiştir; şair, tıpkı dağlanmış lale gibidir. Şair, Tebriz'in istiklale kimlerin kastettiği sorusunun cevabını aramaktadır. Görüldüğü üzere diğer Azerbaycanlı sanatkarların eserlerinde olduğu gibi, Abdulla Şaik'in bu şiirinde de Tebriz, ikiye bölünmüş vatanın göz bebeği gibi ele alınmaktadır.

4.2.3.1. Çocuk Şiirleri

Daha önce belirtildiği gibi, çocuk edebiyatına hizmetleriyle Azerbaycan edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan Abdulla Şaik'in 1906 yılında ilk yayınlanan eseri, bir çocuk şiiridir. Şair, Sovyet döneminde yazdığı şiirlerinde de çocuklara vatan sevgisini aşlamaya devam eder, hatta dönem şartlarının da etkisiyle daha fazla çocuk edebiyatına yönelmiş olur. Şairin vatan konulu çocuk şiirleri arasında öncelikle İkinci Dünya Savaşı döneminde yazdığı, Azerbaycan okul dersliklerinde de yer alan ünlü *Ana Yurdum* (1941) adlı şiiri dikkat çekmektedir:

*"Çöllendir şen,
Her yerin gülşen.
Sen ne güzelsen,
Ey ana Vatan!*

*Bağdır, ekindir
Her bir bucağın.
Kızıl tekindir⁶⁴
Sarı toprağın.*

*Büyüttün bizi,
Verdin kol kanat.
Yoktur gam izi,
Şendir bu hayat.*

*Kalbim, canımın,
Ey ana yurdum!
İsti⁶⁵ koynunda
Şen yuva kurdum."
(Şaiq, 2005c: 40)*

58 Büyüyor – büyüyor.

59 Vüsal – vuslat.

60 Sızlayır – sızlıyor.

61 Arabir – arada bir, ara sıra.

62 Deyirdim – diyordum.

63 Dağ – üzüntü, acı.

64 Altın gibidir.

65 İsti – sıcak.

Şiir; akıcılığı, sade dili, olumlu enerjisi ve kolayca ezberlenebilir özellikleriyle Azerbaycan çocuk edebiyatının en güzel örneklerinden biridir. Şairin *Vatan Nağmesi* (1942) adlı bir diğer şiiri de şekilce aynı özellikte olup, çocuklarda vatanı koruma içgüdüsünün oluşmasına hizmet etmektedir:

“Çağırır Vatan,
İsteyir kömek.⁶⁶
Onu düşmandan
Korumak gerek.”
(Şaiq, 2005c: 41)

Şair, şanlı toprağının vatanına kötü niyetle ayak basanı gama batıracağını, ülkesinin şanlı askerinin vatanı korumak için çelikten saflar oluşturduğunu söyler. Abdulla Şâik, daha önce incelediğimiz diğer “Vatan Nağmesi” adlı şiirinde “*Esirgemez evladın senden can, Azerbaycan!*” dediği hâlde, çocuklar için yazdığı bu şiirinde küçük okuyuculara endişeden uzak, kaygısız, özgüvenli ve mutlu bir geleceğe inanç hislerini aşılamaktadır.

Şair, yine İkinci Dünya Savaşı yıllarının sonuna doğru yazmış olduğu *Vatan* (1944) adlı şiirinde güzel vatanında mutluluğun hüküm sürdüğünü anlatır:

“*Sen ey güzel vetenim,
Yurdum, yuvamsın benim.
Sende hoş ömür sürer
Sevilenim, sevenim.*”
(Şaiq, 2005c: 46)

Vatan, çocukların yurdu, yuvası, yanan çirası, ocağı, havası, suyu, toprağı, bağı, tarlası, çimenidir. Yabancı birisi bunu anlayamaz, bu öyle bir aşk ki asla gönlü terk etmez; çünkü vatan sevgisi anne sevgisinden de ötedir. Kalpler vatan için çarpar, dilekler vatan içindir:

“*Seni duymaz her yeten⁶⁷,
Aşkın çıkmaz gönülden.
Büyük anam sensin, sen!
Varlığımsın sen benim.*”

“*Senindir çarpan yürek,
Senden doğar her dilek,
Ne güzelsin, ne gökçek,
Sen, ey ana Vetenim!*”
(Şaiq, 2005c: 46)

Çocukların vatansever ruhla büyüüp ileride vatana layıkıyla hizmet etmeleri için onların hem bilgili hem de sağlıklı olmaları gerekir. Abdulla Şâik, çocukların

66 İsteyir kömek –yardım istiyor.

67 Yeten – (yetişen) herkes.

bedenlerini ve zihinlerini geliştirmek adına onları heveslendirmeye de amaç edilerek *İdman Nağmesi* (1949) adlı şiirini yazar. Şair, okullulara geleceğe hâkim olmak için eğitimin yanı sıra sağlıklı vücuda da sahip olmaları gerektiğini, böylece vatana daha faydalı olabileceklerini anlatır:

“*Sağlam bilik⁶⁸, sağlam beden
Olsa⁶⁹ çiçeklenir Vatan.
Koy⁷⁰ güçlensin genç neslimiz,
Geleceğe hâkimiz biz!*”
(Şaiq, 2005c: 50)

Görüldüğü gibi Abdulla Şâik, Sovyet döneminde yazdığı çocuk şiirlerinde duruşunu bozmamaya daha çok özen göstermiş, Sovyetlerin beklentilerine rağmen çocuklara vatan sevgisini aşılarken millî duygulardan ödünç vermemiştir.

4.2.3.2. Piyesleri

Abdulla Şâik'in piyeslerinde de vatan sevgisi ve vatan için mücadele ön plandadır. “Özellikle *Eloğlu* ve *Vatan* piyeslerinde folklordan gelme mitolojik motiflerin tesiri ile halk kahramanlarının yenilmezliği, kara kuvveler, düşmanlar üzerindeki parlak galebesinin tasviri, halkı işgal korkusunun mensesinden halas ederek galebeye, vatanın azatlığı uğrunda mübareze seferber ediyordu” (Bayramoğlu, 2005: 16). *Eloğlu* piyesinin (Şaiq, 2005c: 350-389) ana fikri, vatanı temsil eden nurani kadının sözleriyle ifade edilmektedir. Vatanın sembolü olan nurani kadın, milleti temsil eden *Eloğlu*'ya⁷¹ vatanı kurtarmanın yolunun halka güvenmek, halktan güç almak olduğunu söyler. Eserin sonunda vatan oğlu *Eloğlu* ve zafer kazanan halk, işgalden kurtulmuş vatanın huzurunda baş eğerek onu şöyle selamlar: “*Hoş geldin, büyük, sevimli anamız, aziz ve mihriban Vatanimiz!*” (Şaiq, 2005c: 388). Abdulla Şâik'in *Vatan* (1941) adlı piyesinde ise (Şaiq, 2005c: 390-431) vatanı temsil eden Dünya Güzeli isimli genç bir kızdır. Piyesin konusu halk edebiyatından alınsa da, eski olaylara yeni bakış, yeni yaklaşım tarzı dikkat çekmektedir. Devlerin, büyücülerin, perilerin, Simurg (Anka) kuşunun da yer aldığı eserde “*halkın azatlık arzuları, mübarezeleri ifade edilir, hayırla şerrin, karanlıkla ışığın mübarezesi canlı hayat levhaları ile gösterilir*” (Məmmədov, Ə., 1983: 155). Eserin kahramanı genç yiğit Elman'dır. Dünya Güzeli, aysız yıldızsız karanlık bir gecede gördüğü rüyayı Elman'a anlatır: Kızıl Elma bağında, Zümrüt köşkte düğünleri yapılırken Elman'ı birileri çağırmış, bu esnada yer yarılmış, içinden dev çıkıp kızı öldürmek istemiştir. Kız, Elman'ı yardıma çağırırken kendi sesine uyanmıştır. Rüya gerçek olur, hakikaten de devlerin padişahı Kuzgun Şah, Kızıl Elma bağına baskın yapıp Demirci köyünü ve Demirci oğlu Elman'ı yok

68 Bilik – bilgi, bilim.

69 Olsa – olursa.

70 Koy – bırak.

71 El – halk. *Eloğlu* – halkın, milletin oğlu.

etmeyi, Dünya Güzeli'ni de sarayına getirmeyi emreder. Bir halk kahramanı olan Elman, "Dünya Güzeli" vatanını kurtarmak için kahramanlıkla savaşır. Devlerin dünyasında Bilici Dede, kendisini Elman'a "ben senin mertliğün, vatanın, dostunum" diye tanıtır. Bilici Dede aracılığıyla elde ettiği kılıç, zor zamanlarında Elman'ı kurtarır. Bilici Dede, Elman'a bir de cevher verir, bu cevher, bilgidir. Elman, bilgi sayesinde tılsımları, tuzakları aşar. Böylece eserde "kılıç ve kalem" münazarası da gündeme getirilmiş olur. Eserin sonunda Bilici Dede, "Demir dövülmezse berkimez! Bunu sakın unutmayın... her zafer ve saadetin anahtarı bilgidir! Kılıç açmayı bilgi açar" der (Şaiq, 2005c: 431). Piyeste yeri geldikçe şiirler de kullanılmaktadır. Elman'ın babası Atababa, adından görüldüğü gibi hem de Elman'ın dedelerini temsil etmektedir. Demirci dükkânında kılıç yaptığı zaman Atababa'nın okuduğu "Yan, ocağım, durma, yan!" diye başlanan şiir parçasında, demircilerin vatana nasıl hizmet ettiğine dikkat çekilmektedir:

"Bağım, bahçem güllensin,
Bülbüllerim dillensin.
Şenlensin tarla, çimen,
Sevinsin ana Veten."
(Şaiq, 2005c: 400).

Elman, annesi ve babası öldürüldüğünde ağıt yakmak yerine daha çok vatanın düştüğü duruma yanar, vatani kurtarma görevini üstlenir; çünkü vatan kurtulmazsa ana babalar da, kardeşler de, sevgili de hepten ölür. Bu yüzden Elman, vatan için kefenini giymeye hazır bulunmaktadır:

"Vatanın göklerini sardı felaket bulutu.
Küle döndü el, oba, gonca çiçekler kurudu.
Bir mezar oldu ana yurdumuzun her bucağı,
Battı matemlere bayramlı, düğünlü ocağı.
Ah, yitirdim bu felaketli dövüşlerde neler!
Koca baykuş, karı düşman koparır kakkahalar,
Hani, ah, el⁷² güzeli, noldu⁷³ sevimli Vatanım?
Onu kurtarmasa Elman, giyim olsun kefenim!"
(Şaiq, 2005c: 405).

Günümüze dek yapılan çalışmalarda bu eser yeterince ve ayrıntılı şekilde araştırılmamıştır. Aslında piyesin temelini bir Kızıl Elma ülküsü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra eserle ilgili dikkatlerden kaçan bazı unsurlar üzerinde de durulmasında fayda vardır. Piyesin başkahramanı Elman'ın köyünün adı Demirci, kendisi de bir demirci oğludur. Piyeste; vatani için savaşırken Elman'a kolaylıklar sağlayan kılıcın hazırlanması sahnesi de dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Elman'ın babası Atababa, güzel bir kılıç yapmaya çalışırken Bilici adlı nurani bir dede, koltuğunun altından bir demir parçası çıkarıp içindeki beyaz tozları ocağa serper,

ocak bir başka alevlenip yanmaya başlar. Bu ocağın şulesi bir başkadır. Demir tozlarıyla alevlenen bu ocakta yapılan kılıç, parıl parıl parlar, özel güce sahip olur. Bilici dede, kılıcı eline alıp şöyle der: "Üstümüze kara bulutlar geliyor, al bu kılıcı iyi sakla, Vatan göklerini kara bulutlar aldığı zaman bu kılıç lazım olur. O zaman bu kılıcı halkın en kahraman, en namuslu oğluna verirsin. O, Vatani felaketten kurtarır" (Şaiq, 2005c: 402). Demir ve demircinin Türk kültüründeki, Türk mitolojisindeki yerini dikkate aldığımızda, Abdulla Şâik'in bu ayrıntıları kullanmasının boşuna olmadığı belli olmaktadır. Şöyle ki, Fidan Uğur Çerikan'ın "Türk Kültüründe Demir" adlı doktora tezinde belirttiği gibi; Türk mitolojik algısında "meteor taşı" kaynaklı demir, gökten yeryüzüne "o ideal düzenin bir parçası olarak bilinçli gönderilmiştir". Çerikan'ın demir ve demirci ile ilgili fikirlerinin devamı şöyledir:

"Türklerin gökle ilgili bu algısı içinde demiri eriten, demiri işleyen ve her ne şekilde olursa olsun demirle meşgul olan ve tanrının kutunu elinde taşıyan demirci de tanrısız güce sahiptir. Ayrıca demirci, demir aracılığıyla ilâhî göğün yasa ve düzenini, kendine, çevresine ve yeryüzüne de yerleştirmeyi amaç edinen ve bu yolda mücadele eden kişi olarak ortaya çıkar" (Uğur Çerikan, 2014: 291).

Demirin, bir ilahi güç kaynağı gibi "olayları kontrol etmek ve gelecekte ya da o anda olması istenen bir dileğin gerçekleşmesine yönelik Tanrı'yla insan arasında aracılık görevinde" bulunduğu inanılmıştır. "Demir, bu işini Tanrı'nın seçtiği özel kişi olan 'demirci' ve bu mesleğin devamını sağlayacak olan sıcak 'demirci ocağı' yardımıyla gerçekleştirmeye devam edecek ve evrendeki görevini evrenin sonuna kadar sürdürecektir" (Uğur Çerikan, 2014: 640). Abdulla Şâik, sırf bu inançla, umutlarının ve ideallerinin gerçekleşmesi hayaliyle eserinde "demir", "demirci", "demirci ocağı" sembollerini kullanmıştır. Ziya Gökalp'e göre; "Eski Türklerde demircilik kutlu bir sanattı. (...) Bu kut sayesinde dokuz atası demirci olan bir adam, kam yani şaman olurdu. (...) Oğuzlarla Göktürkleri ve uyruklarını dört yüz yıllık tutsak oldukları yer olan Ergenekon'dan kurtaran da, bir demircidir". Moğolca adı "Börte Şane" olan Bozkurt, bu demircinin totemidir. Bir "ulusal kahraman" olan demirci, "kutlarını bir yandan demircilikten, diğer yandan şamanlıktan ve şamanlığın totemi olan Bozkurttan almıştır" (Gökalp, 1991: 268). Köyünün adı Demirci, babasının adı Atababa olan başkahraman Elman, demirci neslindedir, gücünü kutlu demirci ocağından almaktadır. Asıl ilginç olan ise şu ki, Sovyet döneminden önce eserlerinde Kızıl Elma, Ergenekon, Kızıl Irmak, Süt Gölü, Altın Ordu gibi ifadeleri ve dolayısıyla bir Turan ideolojisini yayan Abdulla Şâik, İkinci Dünya Savaşı döneminin başlarında kaleme aldığı "Vatan" piyesinde de aynı yolu takip etmiştir. Ziya Gökalp'in Azerbaycan'da büyük yankı yapan *Kızıl Elma* eserini anımsatan *Vatan* piyesi, aynı zamanda şairin 20. yüzyıl başlarında yazmış olduğu *Aras'tan Turan'a* şiirini de hatırlatmaktadır. Sovyet döneminde yazılmasına rağmen bir tek *Vatan* piyesi, Ali Erol'un Abdulla Şâik hakkındaki şu kanaatine katılmak için yeterli sebep niteliğindedir: "Bugün için bütün eserlerinin yeniden değerlendirilmesi ile anlaşılmıştır ki milli idealler açısından bakıldığında"

72 El - yurt.

73 Noldu - ne oldu.

da esasen "mürtece" sınıfında gösterilen bir Ahmed Cevad ne ise, Abdulla Şaik de odur" (Erol, 2018: 1216). Dolayısıyla *Vatan* piyesi; İkinci Dünya Savaşının başlarında Güney Azerbaycan'da millî istiklal hareketinin başladığı bir dönemde "Birleşik Azerbaycan", "Kızıl Elma" ve Turancılık fikirlerinin yeniden gündeme geldiğini gösteren nadide edebî eserlerden biri gibi değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere, Abdulla Şaik'in eserlerinde vatan kavramı, vatan algısı giderek içerik, ideolojik ve estetik yönden daha da zenginleşmiştir. Bu sebeplerden dolayı Şirindil Alışanlı, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının dönemlere göre tasnifinden bahsederken, Abdulla Şaik örneğinde bu tasniflerin yanlış olduğunu belirtir; çünkü şair, 20. yüzyılın çelişkili sosyal siyasi dönem şartlarına göre her 10-15 yılda bir değişmezdi (Alışanlı, 2006: 21). Abdulla Şaik'in 20. yüzyıl başlarında, 1918-1920 Cumhuriyet dönemi ve 1920 itibarıyla başlayan Sovyet döneminde yazdığı şiirleri incelendiğinde, bu tespitin yerinde olduğu görülmektedir. Buna rağmen, kesin çizgiyle ayrılmaya bile, şairin Cumhuriyetten öncesinde ve sonrasında, esasen de totaliter rejimin etkisiyle Sovyet döneminde yazdığı vatan konulu eserlerine yansımış olan ideallerinde; vatan kavramının farklı renklerden oluştuğu ve bu süreçte belli değişimler gösterdiği görülmektedir. Abdulla Şaik'in eserlerinde vatan konusu hem çok yönlü hem de çok çeşitli şekilde işlenmiştir. Şairin eserlerinde vatanın güzelliklerinin tasvir edilmesinin yanı sıra vatan evlatlarına bu güzelliklere sahip çıkma, vatana kalben ve ruhen meftun olup ona bağlı kalmak, onu korumak, vatan yolunda her türlü fedakârlıkları göze almak gibi fikirler telkin edilmiştir. Abdulla Şaik'in Turan ideali Türk halklarının geçmişine, bugününe ve yarınlarına ışık tutmaktadır.

5.

VATAN ŞAİRLERİNİ YÂD EDERKEN

5. VATAN ŞAİRLERİNİ YÂD EDERKEN

*Vakta ki, gelip bahar yek ser,
Eşyada ayan olur tahayyür.
Vakta ki, hezar aşk-perver
Yapraklar ile edip tesettür...
Yâd et beni, bir dakika yâd et.
(Mahmut Ekrem Recaizade)*

Vatan konusunun edebiyatta zirve yaptığı 20. yüzyıl başlarında vatanın parlak istikbali için mücadele eden şairlerin sanatsal ve kişisel ilişkilerinin de yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Bu dönemde Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi ve Abdulla Şâik arasındaki, ayrıca bu romantik şairlerin ünlü realist-satirik Mirza Elekber Sâbir (1862-1911) ile dostluk ve sanatkârlık ilişkileri dikkat çekmektedir. Şirvanlı üç şair - Sâbir, Sehhet ve Hâdi kendi şiirlerinde 1902 yılında Şamahı'da baş gösteren güçlü depremin acılarını dile getirirler. Abdulla Şâik, 1905 yılının yaz aylarında Şamahı'ya geldiğinde bu şehirde oturan Sâbir ve Sehhet'le tanışıp arkadaş olur (Hâdi ile önceden tanışmıştır), Bakü'ye döndükten sonra her iki dostunu "*hatırlayıp onlara Vatan serlevhalı bir şiir*" yazıp gönderir (Şaiq, 2005b: 7). Veli Osmanlı'nın tabirince, bu karşılıklı şiirleşmelerle romantik şairlerin vatan konulu şiirsel diyalogunun temeli konulmuştur (Osmanlı, 2004: 19). Abbas Sehhet, geç kalmadan Şâik'in bu eserine *Dostum Mirza Abdulla Şâik Cenaplarına* (Səhhət, 2005: 143-144) başlıklı şiirle cevap verir. 1905 yılında yazılmış olan her iki şiirde Şâik ve Sehhet, vatanın kurtuluş yolunu ararlar. "*Derin vatan sevgisiyle yazılmış her iki şiirdeki karamsarlık, sosyal mahiyet taşımaktadır*" (Məmmədov, Ə., 1977: 51). Mirza Elekber Sâbir'in Şâik'e cevap olarak gönderdiği şiir ise maalesef kaybolmuştur. Şâik kendi hatıralarında bu hususta şöyle der: "*o şiirleri masamın kutusunda seve seve saklıyordum. El yazıları düşkünün olan Salman Mümtaz, o şiirleri geçici bir süre için benden alıp bir daha geri vermedi. O iki manzum mektuptan bugün anvak Sehhet'in bana gönderdiği mektup elde edilmiştir*" (Şaiq, 1978: 204).

Genel olarak bakıldığında, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebî muhitinin manzarasını oluşturan parçalardan biri de Türk kültür dünyasının edebî ilişkilerini gösteren nazirelerdir.

"Özellikle siyasi ve sosyal konulardaki eleştirel yaklaşımları ve açılımları ile Azerbaycan edebiyat dünyasını etkilemeye başlayan Namik Kemal, Şemsettin Sami, Halit Ziya'nın eserleri büyük ilgi görmüş, şiirde Tevfik Fikret başta olmak üzere Rezaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid, Rıza Tevfik, Mehmed Akif gibi isimler örnek alınmaya başlanmış, kendilerine nazireler yazılmıştır (Erol, 2020: 128).

Bu dönem Azerbaycan edebiyatı sahasında yazılmış olan nazirelerin en önemli özellikleri; hem dönemin sosyal ve siyasi ruh hâlinin yansıtılması hem de romantik ve realist şairlerin birbirlerine nazireler yazmasıdır. Sadece 1905-1920 yıllarındaki on beş senelik süreçte yazılan nazireler ayrıca bir çalışma konusu olabilir. Bu nazireler, Türkiye ile edebî ilişkileri gösterme açısından da dikkat çekmektedir. Bütün bu özellikleri taşıyan *Yâd et* şiirine ise bir nazireler zinciri denilebilir. Öncelikle Türk edebiyatında büyük yankı uyandıran, Türkiye'de ve Azerbaycan'da daha çok rastlanan "Yâd et" adlı şiirin asıl kaynağının ünlü Fransız şairi Alfred de Musset'in *Rappelle-toi* (hatırla, yâd et) adlı eserine dayandığını belirtmek gerekir. Alfred de Musset (1810-1857), "*Fransız edebiyatında Victor Hugo ve Lamartine ile birlikte romantik akımın üç büyük şairlerinden biridir*", "*Musset, Victor Hugo, Lamartine ve Shakespeare'den sonra kendisinden en çok şiir tercümesi yapılan dördüncü Batılı şairdir*" (Kolcu, 2006: 14, 153). "*Musset'ten ilk şiir tercümesini Muallim Nâci yapmasına rağmen onu geniş kitlelere tanıtan Nigâr Hanım'ın mensur olarak yaptığı Rappelle-toi tercümesidir*" (Kolcu, 2006: 31). *Tahattur Et* (1886-1887) adlı bu mensur çeviriden sonra *Yâd Et* (1887) adlı ilk manzum nazirenin müellifi ise Mahmud Ekrem Rezaizade'dir. Mahmud Ekrem'in bu şiiriyle Türk edebiyatında bir "Yâd Et" adlı "*nazire furyası*" başlar; "Yâd Et" kervanına Tâhir Menemenlizade, Celâl Mehmed, Nigâr Bint-i Osman, İbn-i Ömer Cevdet [Abdullah Cehdet], Mustafa Reşid, Mehmed Rüştü Vehbizade, Mehmet Rifat, Ahmet Cemâl gibi şairler (Kolcu, 2006: 121-122) katılırlar. 20. yüzyılda Yaşar Nezihe Bükülmez, İsmail Hikmet, Celâl Sâhir, İmsail Habib gibi isimler, nazire ve çevirilerle bu süreci devam ettirirler. Azerbaycan'da "Yâd et" adlı silsile şiirlerin yazılmasına ise sırf Mahmud Ekrem Rezaizade vesile olur. Şöyle ki Mahmud Ekrem'in bu şiiri, Azerbaycan'daki ünlü *Füyûzât* dergisinin 2 Temmuz 1907, 21 numaralı sayısında "*Üstat-i muhterem Rezaizade Mahmud Ekrem bey efendi hazretleri*" notuyla, serbest tercüme, nazire, çeviri veya iktibas gibi bir bilgi verilmeden şairin orijinal eseri gibi takdim edilir (Füyuzat, 2006: 334-335). Böylece bu tarihten itibaren Azerbaycan edebiyatında bir "Yâd Et" çıkışı açılır. Aydın Abı, Mahmud Ekrem'in Azerbaycan edebiyatına etkilerinden bahsederken şöyle yazmaktadır: "*Onun meşhur "Yâd et" adlı tercüme-şiirine Azerbaycan şairlerinden M. E. Sâbir iki, Abbas Sehhet bir, Abdulla Şâik bir, Meşedi Hebib Zeynalov (Gızdırmalı) bir ve başkaları benzetme, nazire, tehzil yazmışlar*" (Aydın, 2007: 196). Azerbaycan edebiyatında "*Ekrem'in şiirlerine hem romantik, hem de mizahi karakterli nazireler yazılmıştır. Bütün bu örnekler nazireciliğin yeni bir merhaleye adım attığını göstermektedir. Bu nazireler, Divan edebiyatı dönemindeki nazirelerden farklıdır. Söz konusu nazirelerde daha çok devrin içtimai-edebî ruh hâli ifadesini buldu*" (Haşim, 2001: 20). Mahmud Ekrem'in "*mutlu gelecek*

ile ilgili hüznü, kırılğan (*hassas*)" hisleri ve hayallerini santimental-romantik tarzda takdim ettiği (Haşim, 2001: 17) bu şiir, Azerbaycan romantik şairlerinin kalemlerinde sosyal içerik kazanır. Mahmut Ekrem şiirinden etkilenen Abdulla Şâik, aynı adlı naziresini yazarak şair arkadaşlarının da bundan esinlenmesine vesile olur. Azerbaycan edebiyatında "Yâd et" çıkışına Abdulla Şâik'in öncülük ettiğini yazan Eflatun Saraçlı, "Abdulla Şâik" isimli kitabının "Yâd Et" adlı bölümünde bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verir. Bilindiği üzere, Şâik'in dönemin ünlü şairlerinden Muhammed Hâdi, Mirza Elekber Sâbir ve Abbas Sehhet ile yakın dostluk ilişkisi olmuştur. Onlar fırsat buldukça bir araya geldiklerinde şiir ve sanat üzerine düşüncelerini paylaşmışlardır. Arkadaşlar yine bir gün Şâik'in evinde toplanırlar. Şâik, kitaplıktan "*birkaç şiir ve Mahmud Ekrem'e yazdığı Yâd et naziresini*" okur, herkes beğenir, buna nazire olarak her biri *Yâd et* adlı bir şiir yazarak gelecekle ilgili kendi arzu ve düşüncelerini bildirmeye karar verir (Məmmədov, Ə., 1983: 56-57). Abdulla Şâik, Mahmud Ekrem gibi baharın gelişi, doğa tasvirini ele alsın da geleceğe, "sevimli atıye" köprü inşa eder (Aydın, 2007: 199). Şâik'ten etkilenen arkadaşlarının ileride yazacakları nazirelerde bir nevi Şâik'in arzu ve dilekleri de ifade edilmiştir (Məmmədov, Ə., 1983: 56-57). Abdulla Şâik, *Yâd Et* (1908) adlı şiirinin ilk kıtasında âmâlin gerçekleştiği, ikbalin müsait olduğu zamanı şöyle tasvir eder: çimenler yeşillenmiş olacak, susan karakargaların yerini öten bülbüller alacak, dünya cennete dönecektir. Şair, işte beklenen o mesut günlerin sevincini yaşarken gelecek nesle kendisini anmalarını – "şairane yâd etmelerini" temenni eder. Sevgili atı geldiğinde zulümler ortadan kalkmış, insanoğlu yerlerde sürünmekten kurtulmuş, Doğu'nun başı üzerindeki bulutlar dağılmış, vatanın her tarafı hakikat nuruna bürünmüş olacaktır. Vatanın parlak geleceği için mücadele eden Şâik, ileride o günler geldiğinde genç kuşakların kendisini de bu yönüyle anmasını ister:

"Vakta ki gelir sevimli atı,
Bir daireye girer hakayık!
Nuru bürüyer bütün ciheti,
Yıldızlar ile yanar meşarig².
Vakta ki, bulut, duman görünmez,
Kalmaz daha zulümden nişane,
Yerlerde beşer yüzü sürünmez,
Kurt-kuş sığınur bir aşiyâne³,
Yâd et beni, Şâikâne yâd et!"
(Şaiq, 2005b: 14)

Şiirden verilen örnek parçadan görüldüğü gibi Abdulla Şâik, istiklale kavuşunca hakikat nurunun her tarafı aydınlatacağını, Şark'ın bütün yıldızlarının parlayacağını ifade eder. Şair, kara sislerin çekildiği, zulümden bir eser kalmadığı, artık

1 Hakayık - hakikatler, gerçeklikler.

2 Meşarık - Şark tarafları, güneşin doğduğu taraflar.

3 Aşiyane - yuva; aşiyane - yuvaya.

beşerin yüzünün yerlerde sürünmediği, kurt kuşun, yani düşmanların yuvalarına çekildiği zaman bu “sevimli atiyi” onlara bahşeden dedelerin unutulmaması için genç nesli tembih eder. Bu hatırlatma, bir uyarı niteliğinde olup yeni kuşakların vatan ve millet duygularını daim tetikte tutmak, kuşaklararası ilişkilerin kopmaması ve daha fazla sıkılaştırılması içindir:

*“Vakta ki bu şair-i vatandan
Dünyada ne iz kalır, ne bir nam,
Yüzdükçe saadet içre şen şen,
Sürdükçe demadem⁴ ömrü hoşkam⁵,
Yâd et beni - gaibane⁶ yâd et!”*
(Şaiq, 2005b: 14)

Vatan şairi Şâik, bu dünyadan gittiğinde ne bir izi kalır, ne bir namı. Arzulanan, beklenen o günler geldiğinde şair ölmüş olsa bile kendisinin anılmasını ister. Görüldüğü gibi Şâik, eserini tıpkı Mahmut Ekrem’in şiirinde olduğu gibi “*Vakta ki*”⁷ sözleriyle başlatır, eserin son bendini de aynı şekilde buruk ve hüzünlü duygularla bitirir. Şiir, edebî camiada hemen ses getirirse de diğer nazirelerden daha geç yayınlanır.

Abbas Sehhet’in *Yâd Et* şiiri de (Səhhət, 1908; Səhhət, 2005: 43-44) Abdulla Şâik’in şiiriyle aynı duyguları paylaşmaktadır. Her iki şairin şiirleri Mahmut Ekrem’in şiiri gibi 9’luk olup Şâik’in şiiri 3 bentten, Sehhet’in şiiri ise 5 bentten oluşmaktadır. Memmed Cafer’e göre, her iki şiirde ütöpik görüşler vardır (Cəfər, 2003: 94). Sehhet’in tasvirlerinde, tan vaktinin gelmesiyle, hakikat yıldızının zifiri karanlıkları delip parlamasıyla ilim, irfan cihana hikmet nuru saçacak, millet ve ümmet gaflet uykusundan uyanacak, cehalet karanlığından çıkıp ilimle aydınlığa kavuşacaktır. Şair, işte o zamanı derk eden, kıymetini bilip değerlendiren vatan evlatlarını kendisini “gaibane”, “arifane”, “sadıkane”, “dostane” ve “âşikane” şekilde yâd etmelerini ister. Mahmut Ekrem ve Şâik’in şiirlerinde olduğu gibi, Sehhet’in şiirinin son bendinde de derin bir hazinlik ve burukluk dikkat çekmektedir:

*“Vakta ki, yeter zaman-i hazır,
Gül tek açılar tutuk yürekler,
Toprakta yatar bu gamlı şair,
Kabrinde çıkar soluk çiçekler,
Batında olur o hâle nâzır,
Hasretle bu dağidar-i firkat⁸.
Bak millete, eyle sen tefâhür⁹,*

4 Demadem – zaman zaman.

5 Hoşkam – memnun, arzu ve isteklerine ulaşmış.

6 Gaibane – görünmeksizin, gizliden.

7 Vekta ki – ne vakit ki, ne zaman ki.

8 Dağidar-i firkat – kedeli ayrılık.

9 Tefâhür – övünme.

*Amma ki, behatır-ı uhuvvet¹⁰,
Yâd et beni, âşikane yâd et!*
(Səhhət, 2005: 44).

Sehhet’in ilk defa 14 Şubat 1908 tarihinde yayınlanan bu şiirinden etkilenen Salman Mümtaz (1884-1938), “*Muhterem Şairimiz Abbas Sehhet Hazretlerine Nazire*” başlığıyla Sehhet’in yakın arkadaşı Sâbir’e ithaf edilen şiirini yazar (Mümtaz, 1912. Aktaran: Haşim, 2001: 18). Bu şiirde Sâbir’in

“ölümünden doğan kederli ruh hâli ifadesini bulmuştur: Burada Abbas Sehhet’in şiirindeki birçok mısra değiştirilmiş, ona benzer bir istikamet izlenilmiştir. Mesela, Abbas Sehhet’in “Toprakta yatar bu gemli şair” mısrası, “Toprakta yatar o şanlı Sâbir” şeklinde işlenmiştir” (Haşim, 2001: 18).

Salman Mümtaz’ın surf bu şiiri seçmesi bir tesadüf değildir; Sâbir kendisi de zamanında, hatta yayın tarihine bakılırsa Şâik’ten ve Sehhet’ten de önce kendi üslubu yazdığı *Vakta ki Kopar Bir Evde Matem* başlıklı parodiyle (Sabir, 2004a: 120) “Yâd Et” çığırına katılmıştır. 20 Ağustos 1907 tarihinde *Molla Nesreddin* dergisinde yayınlanan bu şiirde “*Recaizade Mahmut Ekrem Beyefendi Hazretlerinin “Yâd Et” adlı şiirine nazire*” notu yer almaktadır. “*Sabir, yaratıcılık hususiyetlerine sadık kalarak, dikkat merkezine an’anevi tenkit objelerini yerleştirmiştir. Bu şiirde baharın gelişini arzulayan lirik kahraman artık yoktur. Burada ihsan verilmesi için matem, yas havasına bürünen mollalar, halkın servetini talan etmeye fırsat kollayan şeyhler vs. sergilenir*” (Haşim, 2001: 18). Parodide tamamen farklı metotla farklı fikirler ifade edildiği için hazin, lirik, ince duygular içeren *Yâd Et* şiirinin duygusallığından eser kalmadığını belirtmek gerekir. Örneğin: “*Geldikçe tabak tabak patlıcan – Yâd et beni, yağlı yağlı yâd et!*” (Sabir, 2004a: 120). Sâbir’in bu şiirine *Molla Nasreddin* dergisinin 9 Mart 1908 tarihli 10. sayısında “Gızdırmalı” mahlasını kullanan Meşedi Habib Zeynalov (1884-1919) tarafından aynı tarzda mizahî bir nazire yazılır: “*Onda¹¹ oku bir dua-yı rahmet, İmdi beni kâfirâne yâd et*”. *Yâd Et* adlı bu şiirin başında “*Şairimiz “Hop-hop” takdim olunur*” notu yer almaktadır (Zeynalov, 1908). Sâbir, kendisine yazılan bu nazireyi cevapsız bırakmaz; üç hafta sonra “*Molla Nesreddin*” dergisinin 30 Mart 1908 tarihli 13. sayısında *Mademki, Hamiyan-i-zulmet* (Sabir, 2004a: 157) adlı şiiri yayınlanır. Zeynalov’un cahilliği anlatan şiirine verdiği cevapta Sâbir, gaflet uykusundaki cahillere “*Hab et¹², gafilâne hab et!*” der. Eflatun Saraçlı’nın belirttiği gibi (Məmmədov, Ə., 1977: 57), Mehemed Hâdi “*Yâd Et*” adlı ayrıca bir şiir yazmasa da *İstikbalimiz Parlaktır* adlı şiiriyle (Hadi, 2005: 104-107) Şâik’e güzel bir cevap verir:

*“Ey ol vakti gören mesut, unutma bizleri, yâd et,
Bu yolda hasret ile can veren ahbabı te’dad¹³ et,*

10 Behatır-ı uhuvvet – kardeşlik hatırına.

11 Onda – o zaman.

12 Hab et – uyu.

13 Te’dad – sayım, sayma.

*Mezarım üzre¹⁴ gel, dur, gamlı gamlı ağla, feryat et,
Oku bu şiiri kabrimde, elettekrar övrad et¹⁵.”*
(Hadi, 2005: 105-106)

Hâdi, hayatı boyunca uğruna mücadele ettiği parlak istikbali kendisinin görme-yeceğini düşünse bile o gün geldiğinde kadirşinas soydaşlarının kendisi gibi müca-delecileri minnetle yâd edeceklerine inanır. “*Muasırlarının tahkirine, aşırı musibet-lerine maruz kalan, müterakki idealar terennüm eden söz sanatkârları kendi emel-lerine mükâfatı muasırlarından beklemezler. M. Hâdi'nin yazdığı gibi, onlar “Ey ol vakti gören mesut, umutma bizleri, yâd et” diye teselli ile yetinirler* (İbadoğlu, 1989: 51). Mirza Elekber Sâbir, *Taze Hayat* gazetesinde yayınlanan bu şiire *İstikbali-miz Lağlağıdır* adlı naziresini yazar (Sabir, 2004a: 186). 25 Ağustos 1908 tarihinde Molla Nesreddin dergisinde yayınlanan bu parodide Sâbir, kendine has üslubuyla Hâdi'nin gelecekte umudunu kesmesi gerektiğini, parlak istikbalin gelmeyeceğini, her ne kadar gerçekleşmesini isteseler de bunun boş bir hayal olduğunu söyler:

*“Eğer sen görmedinse zevkini gülzar-ı ekvanın¹⁶,
Yakin et¹⁷, ben de görmem bir sefasın ol gülistanın,
Sen ü benden sonra ya deysilir mi hâl-i devranın?
Hayal-ı ham¹⁸ düşme, bilme bir gün şad olur âlem!
Bu iken vaazımız, çok çekmeden berbat olur âlem!”*
(Sabir, 2004a: 186)

Mirza Elekber Sâbir, Hâdi'nin Hâfiz'dan tercüme ettiği *Ümid-i Visal-i Canan Yahut Gam Yeme* (Hadi, 2005: 373-374) başlıklı şiirine de *Mah-i Kenanın Batıp, Ey Pir-i Kenan, Gam Yeme* (Sabir, 2004a: 46) adlı naziresini yazar. *Rahgüzar-ı Matbuatta Bir Şükufe-yi Maarif* (Hadi, 2005: 85-87) adlı şiirine ise *Rahgüzar-ı Mahlûkatta Bir Muhtac-i Masarif* (Sabir, 2004b: 70-71) ve *Dilber* (Sabir, 2004a: 166-167) adlı iki parodi kaleme alır. Hâdi, *Rahgüzar-ı Matbuatta Bir Şükufe-yi Maarif* adlı şiirini matbaaya giderken yolda rastladığı bir okullu Hristiyan kız çocuğunun eğitiminden etkilenerek yazar. Hâdi, geleceğin eğitilmiş annesi olacağı için okullu kızı “iktisab-i ilme şitaban”¹⁹, “tâlib-i şükufe-yi irfan”²⁰, “cennet-i saadete rıdvan”²¹ adlandırır, Müslüman kadınların “perde-i gaffet” altında kaldıklarından duyduğu üzüntülerini dile getirir (Hadi, 2005: 85-87). Sâbir, ise *Rahgüzar-ı Mahlûkatta Bir Muhtac-i Masarif* adlı naziresinde kendi milletinin erkek çocuklarının ekme kazanma peşinde olduğu için okul okuyamadığını, gençliğin değerinin bilinmediğini söyleyerek sitem eder. *Dilber* adlı nazire-parodide ise Müslüman kız çocuklarının durumunu ele alır: diğer milletler, çocuğun akıl ve ke-

maline, “*ahlakına, hisaline²², fikr ü hayaline*” baktığı hâlde, Müslüman erkekler küçük yaşlı kızlara baktığında âşık olup vuslata ermeği düşünürler (Sabir, 2004a: 166-167).

Mehemmed Hâdi, Namık Kemal'in “Vatan Türküsü” şiirinden “*Arş ileri, arş bizimdir felâh, Arş yiğütler vatan imdadına!*” dizelerini *Askerlerimize-Gömillü-lerimize* adlı eserine (Hadi, 1919b ve 1919c) epigraf olarak seçer. Burada şiirin her bendinin sonunda tekrarlanan “*Âmâlimize doğru şitaban²³ olalım, gel! Milletle vatan rahine²⁴ kurban olalım, gel!*” beyti ise yine Namık Kemal'in “Vatan Şarkısı”nı anımsatmaktadır:

*“Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır,
Serhaddimize kal'a bizim hâk-i bedendir.
Osmanlılarız ziyetimiz kanlı kefendir,
Gavgâda şehadetle bütün kâm alırsız biz,
Osmanlılarız can veririz, nâm alırsız biz.”*
(Göçgün, 1987: 92)

Namık Kemal'in bu şiiri Azerbaycan'da 3 Mart 1907 tarihinde *Füyûzât* dergisinde yayınlanmıştır. Şiir, *İran'daki Harekât-i Hürriyetperverânenin Tafsili* adlı imzasız makalenin sonunda “*üstad-ı âzâm Namık Kemal hazretlerinin*” “*nağ-me-yi vatanperverânesi*” başlığıyla yer almaktadır. Bir üstte yer alan konu, İran'la alakalı olduğu için şiirdeki “Osmanlılarız” sözünün yerine “İranlılarız” yazılmış ve “Kemal Bey ‘Osmanlılarız’ demiştir” notu kaydedilmiştir (Füyuzat, 2006: 166). Sâbir'in Namık Kemal'in bu şiirine yazdığı *Âmâlimiz, efkârımız ifna-i vatandır* (Sabir, 1907; Sabir, 2004a: 90) başlıklı naziresi, bir hafta sonra *Molla Nesreddin* dergisinde yayınlanır; Sâbir, bu şiirinde de kendine özgü ironiyle “*Kafkaslılarız yol keseriz, nâm alırsız biz*” der.

Abbas Sehhet, Abdulla Şâik ve Mehemmed Hâdi de nazirelerinde hep kendi tarzlarını koruyarak vatanın sosyal problemlerini ele almışlardır. Bu bakımdan Abbas Sehhet'in *Seni Men Sevmeyirem, Sevmeyirem* (Səhhət, 1912) adlı şiiri de dikkat çekmektedir. Bu şiir, Halit Hürrem'in *O Perizâde ki Evvelce Severdim* başlıklı şiirine naziredir. Şair ve gazete yazarı Halid Hürrem Sebribeyzade, 1912 yılında Osmanlıdan Bakü'ye gelir, “İkbal” gazetesinde eserleri yayınlanır, 1913-1914 yıllarında “Şelale” dergisinin editörlüğünü yapar. Yetenekli şair ve nesir yazarı Halid Hürrem Sebribeyzade, Azerbaycan edebiyatının biçim ve içerik olarak yenilenmesine ve zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır (Həyatova, 2014: 403). Bahsi geçen şiir, sevgiliye hitaben yazılan, her bendinde “*Seni ben sevmiyorum, sevmiyorum*” dizesinin tekrarlandığı bir eserdir. Halit Hürrem, “*sanatkârlık mahareti göstererek*” kara sevdasındaki “*çaresizliğin lirik-romantik levhasını*” yaratmıştır (Vəliyev Köprülü, 1999: 266). Şiirin bir kıtası şöyledir:

22 Hisal – haslet, huy.
23 Şitaban – koşturan.
24 Rahine – yoluna.

14 Üzre – üstüne.

15 Elettekrar övrad et – tekrarlayıp ezberle.

16 Gülzar-ı ekvan – dünyanın gül bahçeleri.

17 Yakın et – emin ol.

18 Hayal-ı ham – olmayacak hayal.

19 İlim kazanmaya koşan.

20 İrfan çiçeğine (tomurcuğuna) talip olan.

21 Saadet cennetinin kapıcısı.

"Bana sen redd-i reva görmüş idin;
Yalvarırken sana ben ağlayarak.
Kahkahayla kırılıp gülmüş idin;
Ve demiştin elini sallayarak:
'Seni ben sevmiyorum, sevmiyorum'".
(Səbribəyzadə, 1913; Səbribəyzadə, 2015: 21-22)

Abbas Sehhet'in bu şiire yazdığı *Seni Men Sevmeyirem, Sevmeyirem* adlı naziresinde ise diğer örneklerde görüldüğü gibi, yine sosyal problemler ele alınır:

"Bir zamanlar milletimiz âlim idi,
Bilmirem noldu ki, yattı ebedi.
Get-gede²⁵ gaflet edip ilme dedi:
Seni men Sevmeyirem, Sevmeyirem."
(Səhhət, 2005: 128-129)

Bu nazireyle ilgili belirtilmesi gereken bir husus vardır. Halit Hürrem'in söz konusu şiiri Azerbaycan'da 1913 yılında Şelale dergisinde, Abbas Sehhet'in bu şiire yazdığı nazire ise daha ileri bir tarihte - 9 Aralık 1912'de *Kelniyet* dergisinin 29. sayısında yayınlanır. Sehhet'in şiirinin Halit Hürrem'e nazire olduğu bilgisi kesindir; çünkü "*Muhterem Halid Bey Sebribeyzade'ye nazire*" notu ile yayınlanmıştır. Bu durumda anlaşılacak şu ki Halit Hürrem'in bahsi geçen şiiri, 1913 yılından önce yazılmıştır; fakat konuyla ilgili ne Türkiye'de ne de Azerbaycan'da bir kaynağa rastlanmamaktadır.

Bilindiği üzere, ölmeden önce Mirza Elekber Sâbir, eserlerini en yakın arkadaşı Abbas Sehhet'e emanet eder. Sâbir'in "Hophopname" adlı ilk kitabı Abbas Sehhet'in çabaları sonucunda iane toplanarak yayınlanır. Sehhet, en yakın arkadaşı Sâbir'in ölümünden derinlemesine etkilenir. Bu konuda Abdulla Şâik, kendi hatıralarında "İki Dost" adlı ayrıca bir bölüm yazar. Şâik, Sâbir'in ölümünün Sehhet'in "bütün varlığını sarsıtıp şaşkın hâle" getirdiğini, üç dört yıl kendisine gelemediğini, çok az yazıp kabuğuna çekildiğini, kederli bir yaşam sürdürdüğünü yazarak şöyle belirtir: çünkü "*Sabir onun munis-i kalbi, mahrem-i esrarı idi. Bütün dert ve sevinçlerini yalnız onunla bölüşürdü. Dostlukta Sabir gibi sadakatli insan az bulunur. Sehhet bütün kalbi ile onu sever ve onun ince şakalarından zevk alırdı*" (Şaiq, 1978: 205). Hatta "*Sabir, çoğu zaman şiirlerini Sehhetgilde yazardı*" (Mümtaz, 2006: 426). 1911 yılında Feridun Bey Köçerli'ye gönderdiği *Yazmam* adlı şiirinde Sâbir'i derin hüznle yâd eden Sehhet, Sâbir ile kendisinin şimdiye dek yazdıklarına Köçerli'nin sebep olduğunu, Sâbir'in ölümüyle "*şiir evinin viran olduğunu*", bu "*elem buhranının ruhunu boğmakta olduğunu*", bundan sonra yazamayacağını bildirir (Səhhət, 2005: 145-146). *Kara Haber* (1911) adlı makalesinde Sâbir'in ölüm haberini veren Sehhet, yalnızca "*bir istekli refik, mihriban dost*" yitirdiğinden değil, "*bir büyük millet bir kıymetli şair*" kaybettiği için derin üzüntü içinde olduğunu belirtir. Sehhet, ölüncüye dek Sâbir'i asla

unutmayacağını, onu unutmamanın imkânsız olduğunu şöyle ifade eder: "*Sen ölmemişsin, sen âlem-i manada dirisin. Bir milleti diriltmeye çalışan kendisi ölmü mü? Yok, ölmez!*" (Səhhət, 2005: 245). Sehhet'in *Sâbir ve Sâbir'in Tercüme-yi Hâli ve Şair-i Merhum Sâbir Efendi'nin Kabri* adlı makaleleri (Səhhət, 2005: 246-255, 256-262) ise Sâbir'in hayatı ve sanatı hakkında yazılan ilk araştırmalardır. Bunun dışında Sehhet, şairin anısına *Sâbir, Ey Şair-i Dühaperver* (Səhhət, 2005: 53-54) ve iki tane *Sâbir* (Səhhət, 2005: 55; Səhhət, 2005: 80) adlı şiirlerini yazar. Görüldüğü gibi, Mirza Elekber Sâbir ile romantik şairlerin "*bedii metot ayrılığı onları birbirine zıt ideolojik cephelelere atmadı. Sabir de Sehhet de inkılaplar aşrının sesine ses verip, kendi ifadeleri ile dersek, dilber-i hürriyetin âşığı, carçısı²⁶ oldular*" (Zamanov, 2003: 156). Abbas Sehhet, Abdulla Şâik, hatta Mehemed Hâdi bile satirik tarzda şiirler de yazmışlardır. Hâdi, 1911'de İstanbul'da "*Şair-i Zinderuh*" notuyla yazdığı *Sâbir'in Yadigârına İtham* adlı şiirini (Hadi, 2005: 204) Sâbir'e ithaf eder. 1918'de ise Sehhet'in ölümü münasebetiyle yazdığı *Abbas Sehhet'in Üful-i Ebedisi* adlı makalesini (Hadi, 1918f. Aktaran: Bayramoğlu, 2019: 108-109) yayımlatır. 1920'de Hâdi'nin kendisinin ani ölümü münasebetiyle ise Şâik'in *Mehemmed Hâdi'nin Faciası* adlı hatıra yazısı (Şaiq, 1978: 234-241) dikkat çekmektedir. Mehemed Hâdi'nin "gardaşım", "biraderim" diye hitap ettiği şair arkadaşlarına ithaf ettiği eserlerden örnek olarak *Âşık-ı Giryân, Canan-ı Hamdan* (Abbas Sehhet'e), *Elvah-i Nefaset* (Hüseyn Cavid'e), *Hüsn-i Galip ve Hüzn-i Cazip* (Abdulla Şâik'e) gibi şiirleri gösterebiliriz (Hadi, 2005: 225-226, 242-246, 260). Konuyu özetlersek; bu dönemde Abbas Sehhet, Mehemed Hâdi ve Abdulla Şâik hem birbirlerine hem de başka şairlerin şiirlerine, diğer şairler de onların eserlerine nazire, tahmis ve parodiler yazmışlardır. Sehhet, Hâdi ve Şâik'in yazdığı nazireler, doğrudan vatanla ya da vatanın istikbalini engelleyen sosyal, siyasi, tarihî problemlerle ilgili eserlerdir.

"*Mehemmed Hâdi'nin Namık Kemal'e nazire olarak yazdığı 'Facie-yi Heyatimizden Bir Perde', Fikret'e yazdığı 'Nasıl Yükselmeli', 'Tevfik Fikret Bey', 'Fikret', 'Haluk'un Pederi', Şaik'in Rezaizade Mahmut Ekrem'e yazdığı 'Bir Quş', 'Yâd Et', 'Bu da Bir Şe'r-i Fani-yi Diğer' gibi çalışmalar bunlardan sadece birkaçıdır. Türkiye ile bu yıllarda kurulan diyalogun Azerbaycan'ın yanı sıra Türk kültür dünyası adına da önemli kazanımlar sağladığını ayrıca ifade etmek gerekir*" (Erol, 2020: 128).

Bu listeye yalnızca Hâdi'nin Türkiye'deki meslektaşlarına ithaf ettiği veya isimlerinin geçtiği eserlerini eklediğimizde, dönemin manzarası hakkında daha net tasavvur oluşmaktadır: *Terane-i Gamperverâne* (Abdullah Cevdet'e), *Bir İş-tika-yi Möhrig...* *Çeşm-i Edeb Bugün Ağlayır* (Tevfik Fikret'e), *Ağlayan Şiirler* (Mahmut Ekrem'e), *Fazilet Sahipleri* (Mustafa Suphi'ye) (Hadi, 2005: 32, 202, 206, 221). Hâdi, *Nağme-yi Ahrarâne* (1906) adlı şiirinin son beytinde de fikrini Namık Kemal ve onun *Hürriyet Kasidesi*'nden örneklerle tamamlar:

25 Get-gede – giderek.

26 Carçı – ilan eden, duyuru yapan.

"Kemal'in bu kelamıyla hitam et nağmeni, Hâdi:

Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet."

(Hadi, 2005: 20)

Namık Kemal'in *Vatan Türküsü'nün* "Arş ileri, arş bizimdir felâh, Arş yiğitler vatan imdadına!" dizeleri, *İran'ın Hürriyet Kahramanlarına* (Hadi, 2005: 112-113) ve *Askerlerimize-Gönüllülerimize* adlı şiirlerinde kullanılmaktadır (Hadi, 1919c). Mahmut Ekrem'den etkilenerek yazdığı *Melekim, Nedir O?* (1908) şiirinin ilk mısrasına ise "üstat Ekrem'in "Feyzi-bahardır deheninden uçan ziya, bekler çiçek açılmak için ibtisamını" şiir-i ilhamperveranesinden iktibas edilmiştir" notu yer almaktadır (Hadi, 2005: 415).

Rus hegemonyası altındaki Türk halkları arasında ana dilinde ilk gazete olan *Ekinci'den* (1875) başlayarak "*Gaspıralı'nın 1914'teki vefat tarihine kadar*", "*Azerbaycan'da neşredilen hemen her yayım organında Gaspıralı'nın faaliyetlerinden genişçe bahsedildiğini görmek mümkündür*" (Genceli, 2019: 11). Özellikle İsmail Bey Gaspıralı'nın ölümü anısına Türk dünyasının her köşesinden yazılan şiir ve makaleler, dönemin edebî ilişkilerine ışık tutmaktadır.

"İsmail Gaspıralı'dan sonra Azerbaycan romantizminin öncüsü Alibey Hüseyinza-de'nin yanı sıra Hüseyin Cavid, Abbas Sehhet, Abdulla Şâik, Mehemed Hâdi gibi romantik sanatkarlar Türk, İslam kalmak, millî kimliğini koruma şartıyla dünya uygarlığının başarılarının benimsenmesi tezini savunurlardı. Romantiklere göre Türk milletinin yükselişi için bu, yegâne doğru inkişaf yolu idi" (Əliyeva Kəngərli, 2002: 308).

Türk milletinin yükselişi ise; Türk yurtlarının, Türk topraklarının, yani vatanın refahı ve parlak istikbali demektir. Azerbaycan romantiklerinin millî ve vatani olduğu kadar da temelden hümanizmle yoğrulmuş olan eserleri, evrensel özellikleriyle değerine değer katmıştır. Başta Hüseyin Cavid olmak üzere Abbas Sehhet, Mehemed Hâdi ve Abdulla Şâik ulusçu, milliyetçi, Türkcü ve İslamçı olduğu gibi dünyayı vatan, beşer evlatlarını kardeş hesap eder. Sehhet'in "*Gönlümdeki en istekli güzelim, Refaheti, felaheti beşerin*", Hâdi'nin "*Dünya vatan, bütün beşer ihvan-i teyndir*", Şâik'in "*Hepimiz bir güneşin zerresiyiz*" gibi evrensel bir bakış açısıyla yazılan dizeleri, bu şairlerin eserlerinin millî değerini beşerî değerlerle kavuşturur. Bu beşerîlik vatanseverlikle tezat teşkil etmez, "*hatta birbirlerini tamamlar*" (Əhmədov, 2011: 196). Bu yüzden Erdoğan Uygur'un Hüseyin Cavid ile ilgil ifade ettiği şu fikri Romantizm akımının diğer öncüleri Abbas Sehhet, Mehemed Hâdi ve Abdulla Şâik hakkında da söyleyebiliriz: Eserlerinde "*bireysel, toplumsal ve evrensel değerleri ön plana çıkartması, her zaman sevgiden ve barıştan yana tavır alması ve nihayet düşüncelerini ifade etmekteki yeteneği*" bu şairleri "*ölümsüz bir ebedi şahsiyet yapar*" (Uygur, 2004: 67).

Sonuç

Vatan, edebiyatta en derin kökleri olan konulardandır. Maniler, âşıklık sanatı, kahramanlık destanları, rivayet ve efsaneler, Türklerin vatan kavramının sembolik arketipi olarak görülmektedir. Kaynakları ağız edebiyatından başlayan vatan konusu, klasik edebiyatta da sıkça kullanılmıştır. Klasik Türk edebiyatında vatan; yer, yurt, yuva, mesken, bazen de sevgilinin bulunduğu mekân gibi anlamlar taşımıştır. Vatan konulu eserlerde özellikle gurbet ve turna motifleri dikkat çekmektedir. Turna motifi Azerbaycan edebiyatında 18. yüzyıldan itibaren *Molla Veli Vidâdi* (1709-1809) ve *Molla Penah Vâgîf* (1717-1797), 19. yüzyıl itibarıyla *Kasım Bey Zâkir* (1784-1857) gibi şairlerin şiirlerinde daha fazla ün kazanmıştır. Vatan sözü *Seyid Azim Şirvâni* (1835-1888) eserlerinde sıkça kullanılmaktadır.

Vatan doğasının tasviri, vatan sevgisini alevlendirmek için bir araç olarak görülür. Bunun yanı sıra vatan, sadece güzel olduğu için sevilmez. Vatan güzelliği Allah'ın ilaveten verdiği bir lütuftur ama güzel olmasa bile insanın ayağının altındaki kuru toprak da vatani sevmek için yeterli olabilmektedir. Vatandan uzakta gurbet ve sila konulu şiirler yazıldığı gibi vatan topraklarını görmeden de manevi bağlar sayesinde vatan sevgisinden bahsedilebilir yahut tam tersi, kendi vatanında gurbetteymiş gibi duygular anlatılabilir. Vatan sevgisinin ifade edildiği eserler hep var olmuş, 19. yüzyıl sonlarından başlayarak yeni karakter kazanmış, önce sosyal, giderek daha fazla siyasi ve ideolojik içeriğe sahip olmaya başlamıştır.

19. yüzyıl başlarında Çarlık Rusya'nın Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesiyle Azerbaycan'da vatan kavramına yeni anlamlar yüklenmeye başlanır. Güney Azerbaycan'ın, Derbent, Borçalı, Revan hanlıklarının koparılmasıyla ayrılık, sila, hasret, vatan konusu edebiyatın ayrılmaz bir parçası olur. 1990'lı yıllardan başlayan Karabağ yarısı ise vatan konusunu bütün ızdırabı ve çilesi ile birlikte sürdürmektedir.

Azerbaycan 19. yüzyıl Rus-İran savaşlarında ikiye bölünse de çizilen siyasi sınırlar, her iki taraftaki Azerbaycan halkını birbirinden koparamamıştır. İran'da kalan, merkezi Tebriz olan Azerbaycan toprakları için Cenubi (Güney) Azerbaycan ibaresi kullanılmaktadır; fakat 20. yüzyıl ortalarına kadar bu coğrafyanın tamamı ya "İran" ya da "İran Azerbaycan'ı" olarak adlandırılmıştır. Özellikle 20. yüzyıl başlarındaki edebî eserlerde Güney Azerbaycan'dan hep İran diye bahsedilmiş, dolayısıyla İran, vatan olarak görülmüştür. 1905 ve 1917 Rus inkılaplarının

etkisiyle, daha sonraları ise 1941'de SSCB'nin İkinci Dünya Savaşına girmesiyle İran'da başlanan istiklal hareketlerinde Azerbaycan halkı aktif rol alır, hatta 1945'de Güney'de *Azerbaycan Millî Hükümeti* kurulur. 1940'lı yıllardan başlayarak İran'a bağlı Azerbaycan toprakları resmi olmasa da "Güney Azerbaycan" olarak adlandırılır. Bu süreç her ne kadar Sovyet devletinin çıkarlarına hizmet etse de Kuzey ve Güney topraklarının birleştirilmesi için Azerbaycan halkında büyük umut uyandırır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan edebiyatında vatan konusunun ayrılmaz bir parçasını oluşturan "Cenup" (Güney) konusu günümüze kadar devam etmektedir.

19. yüzyıl başlarında Azerbaycan hanlıklarının işgali, Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi gibi tarihî olaylar vatan kavramını da farklı boyutlara taşır ve yüzyıl sonlarına doğru meydana çıkan aydınlanma ve modernleşme hareketinin temelini oluşturur. *Mirza Kâzım Bey* (1802-1870), *Mirza Şefi Vazeh* (1796-1852), *Abbaskulu Ağa Bakıhanov* (1794-1847), *Mirza Feteli Ahundzade* (1812-1878) gibi şahsiyetlerin, Rus hegemonyasındaki Türkler arasında ilk defa ana dilinde *Ekinci* gazetesini yayımlatan *Hasan Bey Zerdabi'nin* (1842-1907) faaliyetleri bu dönem itibarıyla Azerbaycan edebî fikir tarihinde "vatana hizmet" düşüncesinin oluştuğunu, vatana ve millete hizmetin bir görev olarak kabul edildiğini göstermektedir. Aydınlanma hareketinin başlamasıyla "vatan"a yeni anlamlar yüklenmeye başlanır; bu dönem itibarıyla vatani sevmenin ve korumanın yanı sıra vatana hizmet gibi beklentiler söz konusudur.

20. yüzyıl başlarında dünya coğrafyasında baş gösteren inkılapların ve savaşların etkisiyle edebî eserler daha fazla sosyal siyasi içerik kazanmaya başlar. Kısa zamanda daha verimli sonuçlara ulaşabilen bir edebî tür gibi şiir, dönemin hızına yetişmeyi başarır ve edebiyatta vatan konusunu zirveye taşır. Vatan artık sevgilinin bulunduğu yer değil, sevgilinin ta kendisi, anne, kutsal emanet; vatana ve vatandaşlara hizmet etmek ise kutsal görev olarak kabul edilir. Bu dönemde Rusya, İran ve Osmanlı devletlerinde başlanan meşrutiyet ortamının da etkisiyle vatan kelimesine günümüzdeki anlamlar yüklenir. Azerbaycan edebiyatındaki bu tarihî süreç takip edildiğinde, 20. yüzyıl başlarında vatan kavramının ve edebiyatta vatan konusunun şahlandığı görülmektedir. Daha önceki ve daha sonraki süreçlerden farklı olarak, bu dönem edebiyatında vatan konusu oldukça renkli ve çok çeşitli olup dinî, millî, felsefî duyguları ve sembolleri barındırmaktadır.

Vatan konusu; realist edebiyatta daha çok Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları coğrafyalarla sınırlı kaldığı hâlde romantik edebiyatta hem de bütün Türk dünyasını, İslam âlemini ve yeri geldikçe bütün dünyayı kapsar. Azerbaycan sahası romantik edebiyatta, özellikle şiirde vatan sevgisini ifade eden eserlerin gruplaştırılması mümkün değildir. Çünkü doğa güzellikleri, yurt sevgisi, şanlı tarih, kahramanlık, zafer, yenilgi, maarif ve medeniyet, vatanın istikbaline engel olan cehalet ve gaflet, ayrıca İslam, Turan, halk, millet, ümmet vs. konulu bütün eserlerin ortak noktası vatandır. Bu dönemde vatan-Turan (Türkçülük); dünyanın dört bir yanındaki Türk dünyasına karşı saldırılara, misyonerlik hareketlerine karşı direnç

sonucunda meydana çıkan bir diriliş hareketinin ürünüdür. Bu dirilişin ideal varış noktası olarak belirlenen "Kızıl Elma" ise romantik edebiyatta vatan anlayışının yeni boyutu olarak değerlendirilebilir. Edebiyatta vatan-İslam (İslamcılık) da daha çok Batılıların Doğu ülkelerine yönelik yürüttükleri sömürgecilik siyasetine karşı ümmetin bir savunma mekanizması olarak işlenir, "vatan sevgisi imandandır" tezi gündeme oturur. Aynı zamanda, vatanın istikbalini engelleyen cehalete karşı modern eğitim, çağdaşlık (Muasırlık) yolu takip edilir. Dolayısıyla romantik edebiyat öncelikle *İsmail Bey Gaspıralı'nın* "dilde, işte, fikirde birlik", daha sonra *Alibey Hüseyinzade'nin* "Türk kanlı, İslam imanlı, Avrupa kıyafetli" fikrinden beslenen *Ziya Gökalp'in* "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düsturunu ilke edinir. Bu ilke, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bayrağına da yansıtılır. Sovyet döneminde yasaklanan "Türk-vatan" ve "İslam-vatan", az sayıda romantik şairlerin eserlerinde sembollere saklanarak bir şekilde devam ettirilmeye çalışılır, "muasır vatan" ise "sosyalist vatan" kavramıyla birleştirilip eritilir.

Tarihî, sosyal ve siyasi hayatın çalkalandığı 1905-1917 yıllarının getirdiği karmaşıklık, romantik edebiyatta vatanın anlamları, vatan coğrafyası vs. Azerbaycan edebiyatının önemli isimleri *Abbas Sehhet*, *Mehemmed Hâdi* ve *Abdulla Şâik'in* eserlerinde net bir şekilde görülmektedir. Aktif edebî faaliyete 1905 yılı itibarıyla başlayan bu üç şairden Abbas Sehhet, Azerbaycan Halk Cumhuriyetine (1918); Mehemmed Hâdi, Sovyet (1920); Abdulla Şâik ise her üç döneme şahitlik ederek yaşamını 1959 yılına kadar sürdürür. Dönemin birçok yazar ve şairleri gibi, Abbas Sehhet, Mehemmed Hâdi ve Abdulla Şâik de gazete için yazılar yazar, dünya edebiyatından çeviriler yaparlar. Her üç şair, hayatlarının anlamını vatana hizmette görür, eğitimcilik mesleğinin getirilerini de kullanarak öncelikle genç nesli ve bu nesli yetiştiren anneleri muhatap alırlar. Cehalete ve gaflete savaş açan şairler, bu unsurları vatanın istikbalinin önüne kesen temel bariyer olarak görürler. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduğunda Sehhet (Temmuz 1918), devrildiğinde Hâdi (Mayıs 1920) vefat eder. Bu iki trajik yaşamı olan şairler yaşasalardı, büyük ihtimalle Repressiya denen ağır baskı yıllarında ya idam edilecek ya da sürüleceklerdi. Bu iki şaire göre Abdulla Şâik daha şanslı sayılabilir. Şâik; yaşam biçimine, ideallerine ve sanatına, ayrıca döneminin ünlü aydını ve devlet adamı ağabeyi Yusuf Ziya Tahbzâde'nin millî ve siyasi faaliyetlerine rağmen repressiya döneminde sağ kalmayı başarır. Şâik, eski gelenekleri Sovyet döneminde, hatta Repressiya (Kırmızı Terrör) döneminden sonra da sürdürmeyi başaran, romantik edebiyatı eski köklere dayanarak devam ettiren nadide şairlerdendir.

Vatan konusu, eserlere çeşitli yönleriyle yansımaktadır. Abbas Sehhet şiirlerinde daha çok duygusalılık ve naiflik, Mehemmed Hâdi şiirlerinde ise derin felsefi bakış dikkat çekmektedir. Türkçülük yönü ağır basan Abdulla Şâik'in eserlerine istinaden edebiyatta vatan konusunun Sovyet döneminde geçtiği süreç takip edilebilmektedir. Her üç şairin eserlerinde romantizmin bütün özellikleri görülmektedir. Her üç şairin vatan konulu eserlerinde duygu ve düşüncelerin aktarım şekli, romantik edebiyat gereksinimini karşılamaktadır. Bunun yanı sıra her üç

şairin birbirlerinden farklı yönleri, bir bütünün parçaları olup, özellikle 20. yüzyıl başlarında edebiyatta vatan konusunu daha net bir şekilde yansıtmaktadır. Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi ve Abdulla Şâik eserlerinde bu şairlerin vatanı olan Birleşik Azerbaycan (Kuzey ve Güney), öncelikle Turan'ın ve İslam'ın, daha sonra dünyanın bir parçası olarak görülmektedir.

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da hem romantiklerin hem de realistlerin başlıca derdi vatan derdidir. Sadece olarak Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi, Hüseyin Cavid, Abdulla Şâik, Ahmet Cevat gibi romantiklerin ve *Fahriye* şiirinin yazarı Mirza Elekber Sâbir gibi realistlerin eserlerinde vatanın hudutları oldukça geniş tasvir edildiği için taşıdıkları dert yükü de daha ağır olmuştur denilebilir.

Azerbaycan edebiyatında vatan konulu şiirlerde kimi zaman vatanın doğası, güzellikleri tasvir edilir, kimi zaman vatanın kaderi, hâlihazırdaki durumu ele alınır, kimi zaman da birkaç konu birlikte ele alınır. Edebî eserlerde vatanın istikbalini engelleyen problemler dile getirilir, vatanı sevmekle yetinmemek, vatana hizmet etmek, vatan için mücadele etmek gerektiği telkin edilir. Bu telkinlerin daha etkileyici hâl alması için eserlerde sık sık Türklerin şanlı tarihine değinilir; atalardan miras kalan topraklara sahip çıkmanın vatandaşların bir namus ve şeref borcu olduğu hatırlatılır.

Vatan konulu eserlerde üzerinde en fazla durulan mesele, İslam âleminin gaflet ve cehaletidir. Müslümanların Kur'an-i Kerim ayetlerini düzgün kavramayıp dinî duyguları istismar eden riyakâr din istismarcılarına uyması eleştirilir, bu duruma karşı hep eğitim, maarif ve medeniyet telkin edilir. Batı'nın terakkisi, Doğu'nun tenezzülü de eğitimle ilişkilendirilir. Doğu-Batı karşılaştırmaları yapılırken Batı'nın Doğu politikalarının farkında olduğunu gösteren bir tavır sergilenir, bu konuda toplumu bilinçlendirmek gibi bir görev üstlenir. Kadınların genç neslin yetiştirilmesindeki rolüne dikkat edilir, gelecek nesli temsil eden gençleri eğitime teşvik etmek için her yola başvurulur. Bütün bu çalışmaların asıl amacı vatanın parlak istikbalidir. Vatanla ilgili bu meseleler birbirlerinden keskin şekilde ayrılmamakla birlikte, bir eserin içinde adı geçen unsurların birkaçına birlikte rastlanmaktadır. Bu yüzden Azerbaycan edebiyatında vatan konusuyla ilgili yapılabılır tasnifler göreceli olur.

Vatanın istikbali için mücadele yolunun her aşamasında vatan şairlerinin eserleri yeni sosyal, siyasi ve kültürel içerik kazanır. 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan romantik edebiyatında, özellikle şiirde vatanın kaderi meselesi, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar zirveye tırmanır. "Şeref", "namus", "Kâbe", "cennet", "peri", "huri", "ay yıldız", "millet", "ümme", "mader", "ana", "sevgili canan", "sevgili mahbup", "bayrak", "İslam", "Türk yurdu", "Turan", "İran", "Tebriz", "Azerbaycan" gibi ifadeler vatanı temsil eden birer simgeler hâline gelir. Bu dönemde "ecdadın medfeni", "evladın meskeni" olan vatan coğrafyası İslam'ın hüküm sürdüğü yerlere (Sehhet, Hâdi), Kızılelma'ya (Şâik) kadar uzar. 20. yüzyıl başlarında vatanın kaderiyle ilgili şiirlerde, vatan topraklarının güzelliklerinden ve doğasından çok istiklal, İslamcılık, Türkçülük ve Turancılık gibi ideallerin

yansıdığı, ay-yıldız sembollerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. 1920'li yıllardan başlayarak siyasi coğrafi sınırların değişmesiyle Azerbaycan edebiyatında "vatan" sözü, Sovyet Azerbaycan'ı, bazen de SSCB'nin sınırları içindeki topraklar için kullanılır. "Büyük Vatan Muharebesi" olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı döneminde SSCB'nin her yerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da vatan konusu, Sovyet rejiminin belirlediği sınırlar çerçevesinde yeniden gündeme gelir. Buna rağmen sembollerle ifade edilen gönül coğrafyasına duyulan vatan sevgisinin, gerçek vatan idealinin Sovyet döneminde de devam ettirildiği, Abdulla Şâik eserlerinin örneğinde görülmektedir.

Azerbaycanlı şairler başta Fransız romantizmi olmak üzere Batı edebiyatı ile daha çok Türkiye aracılığıyla tanışsalar da Abbas Sehhet gibi Fransızca bilen şairler orijinalden çeviriler yapmış, nazireler yazmışlardır. 20. yüzyıl başlarında Namık Kemal, Şemsettin Sami, Halit Ziya, Tevfik Fikret, Rezaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid, Rıza Tevfik, Mehmed Akif, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul gibi şair ve ediplerin eserleri Azerbaycan'da büyük ilgi görmüştür. Romantik sanatkarlar, eserlerinde onlara istinatlar eder, haklarında bahseder, eserlerine nazireler yazarlar. Tek 1905-1920 yıllarındaki on beş senelik süreçte yazılan nazireler ayrıca bir çalışma konusu olabilir. Bu nazireler, Türkiye ile edebî ilişkilerin boyutunu da göstermektedir. Bu dönemde Azerbaycanlı şairler nazire yazdıklarında bile ele aldıkları her konuyu sosyal içerikle donatarak vatan odaklı eserler meydana getirirler. *Yâd Et* adlı nazireler zinciri buna en bariz örnek teşkil etmektedir.

20. yüzyıl başlarında özellikle romantik edebiyatta vatan sevgisinin her türlü sevgilerin üstünde olduğu görülmektedir. Abbas Sehhet, Mehmed Hâdi ve Abdulla Şâik'in eserleri, 20. yüzyılın ilk yarısında vatan anlayışını bütün renkleriyle yansıtarak Azerbaycan edebiyatında vatan konusunun tam manzarasını görmeye imkân sağlamaktadır. Vatanı sevmenin yanı sıra vatanı korumak, vatan için her türlü fedakârlığı göze almak, vatana ve vatandaşlara hizmet etmek, vatan konulu eserlerin ana fikrini oluşturmaktadır. 20. yüzyıl başlarında Romantik edebiyatta anne, sevgili, hilal, yıldız, güneş, beşik, mezar, cennet gibi ifadelerle adlandırılan vatanın coğrafi sınırları şöyledir: Birleşik Azerbaycan → Turan → Şark → Dünya.

Azerbaycan romantik edebiyatına millî ve dinî duyguların yanı sıra hümanist, evrensel ve beşerî duygular hâkimdir. Tarih boyunca en çok rağbet gören klasik sanat örneklerinin daha çok insancıl ruha sahip olduğu görülmektedir. İnsanî duyguları korumayı başaran gerçek sanat eserlerini dünyanın en çalkantılı dönemlerinde meydana getirmek ise kolay değildir. Azerbaycan romantik edebiyatında millî ve beşerî duygular birbirini tamamlar, dönemin manzarasını bir bütün olarak yansıtır.

Kaynakça

- Abdulla Şaiq. Bibliografiya (2016). Tərt. ed.: N.Tahirova, L.Qafarova, T.Əzizov. Bakı: F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası.
- Adıgüzel, Sedat (2011). Bahtiyar Vahabzadə'nin Şiirində Millet, Vatan ve Dil. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı:31, 63-74.
- Adıgüzel, Sedat (2019). Hüseyn Cavid'in Düşünce Dünyası Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 63, Aralık, 279-288.
- Ağamirov, Midhat (1987). *Məhəmməd Hədinin fəlsəfəsi*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Ağayev, İslam (2002). *XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeiri*. Bakı: Elm.
- Axund Yusifin Quranı. AŞMDK1232; X.Ə.62. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi / Abdulla Şaiqin Mənzil Muzeyi. Bakı.
- Axund Yusifin ölümü barədə məlumat. Ərəb əlifbası ilə. AŞMDK 906; Ə.Y. 41. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi / Abdulla Şaiqin Mənzil Muzeyi. Bakı.
- Akpınar, Yavuz (1990). Azeri Edebiyatında Namık Kemal, *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 83-150.
- Akpınar, Yavuz (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh.
- Akpınar, Yavuz (2007). Azerbaycanlı Şair Mehmed Hâdi'nin Bilinmeyen Bir Şiiri Hüseynzade Ali Turan Bey'in Arşivinden: 1. *Kardeş Kalemler*, Temmuz, Sayı: 7, 62-67.
- Akyüz, Kenan (1947). *Teyfik Fikret*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları. Ankara: Sakarya Basımevi.
- Alışanlı, Şirindil (2006). XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı: Tarixi dövrləşdirmənin nəzəri-metodoloji aspektləri. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri*, I kitab. Bakı: Elm, 14-23.
- Ali Şahin, Hasan (2017). Orta Asya'dan Önasya'ya Yapılan Göçlər, *Geçmişten Günümüze Göç -I*. Editör: Osman Köse. Canik Belediyesi Kültür Yayınları. Samsun: Uğur Ofset, 73-83.
- Alptekin, Ali Berat (2013). *Türk Manilerinden Seçmeler*, Ankara: Akçağ.
- Araslı, Həmid (1956). *XVII-XVIII əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.

- Ardalı Büyükarman, Didem (2007). *Türk Tiyatro Edebiyatında Vatan Kavramı (1860-1940)*, Tez Danışmanı: Enver Töre, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Abi Aydın (2007). *Türkiyə ədəbiyyatı tarixi*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Azərbaycan Klassik Ədəbiyyatı Kitabxanası (1986). 20 cildə, 7. Cild, Məhəmməd Füzuli. Bakı: Elm.
- Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları (2007). Bakı: Nurlan.
- Barmanbay, Afina (2016). Azərbaycan Edebî Tenkit Tarihinde İstiklal Mücadelesinin İlk İzleri, 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 1-4 Aralık, Antalya, 3.cilt, 55-62.
- Barmanbay, Afina (2019). Doğumunun 150. Yılı Anısına: Celil Memmedguluzadə'nin *Anamın Kitabı* Piyesinde Azərbaycan İdeali. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, No:48, 83-114.
- Bayramoğlu, Alxan (2002). *Qafqaz İmdadına Çatan Türkün Könlü Nəğmələri*. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı.
- Bayramoğlu, Alxan (2003). *Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat*. Bakı: Elm.
- Bayramoğlu, Alxan (2005). Ön söz. *Abdulla Şaiq. Seçilmiş Əsərləri*. Üç cildə. 1. Cild, Tərtipçi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Avrasiya Pres, 4-26.
- Bayramoğlu, Alxan (2014). *Azərbaycan Jurnalistika Məktəbləri*. Bakı: Avrasiya Press.
- Bayramoğlu, Alxan (2016). Abdulla Şaiq (1881-1959). *Abdulla Şaiq. Bibliografiya*. Bakı: F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 5-51.
- Bayramoğlu, Alxan (2019). *Milli İstiqlalın carçısı və tərənnümçüsü-Məhəmməd Hadi*. Bakı: Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya MMC.
- Bülbül, Kudret (2006). *Bir Devlet Adamı ve Siyasal Düşünür Olarak Said Halim Paşa*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Bünyadov, Ziya (2004). *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* (Çev.: Sebahattin Şimşir), İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Caferoğlu, Ahmet (1932a). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesinin İzleri, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, Sayı: 8-9, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 291-305.
- Caferoğlu, Ahmet (1932b). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesinin İzleri, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, Sayı: 10, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 337-348.
- Caferoğlu, Ahmet (1932c). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesinin İzleri, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, Sayı: 11, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 361-371.
- Caferoğlu, Ahmet (1932d). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesinin İzleri, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, Sayı: 12, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 426-434.
- Çavd, Əhməd (1992). *Seçilmiş əsərləri*. Tərtib edən: Əli Saləddin, 2 cildə, I cild, Bakı: Azərənşr.
- Çəbrayılboylu, C.A. (1966). *Xatirələr*. Red.: Ə. Qarabağlı, Bakı: Azərənşr.
- Çəfər, Məmməd (2003). *Seçilmiş Əsərləri*, 2. Cild, Bakı: Çinar-Çap.
- Çəfərov, Məmməd (1963). *Azərbaycan ədəbiyyatında Romantizm*. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşr.
- Çəfərov, Nizami (2011). Tarixin Müasirliyi və Müasirliyin Tarixiliyi. Bakı: Elm və Təhsil.
- Çetin, Çulpan (2007). Vatan Özlemi Konulu Tatar Manileri, *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği (Türk Dünyasında Maniler) Sempozyumu*, 6-8 Kasım 2006, Fethiye Belediyesi Kültür Yayınları, Nisan 2007, 213-220.
- Durmuş, Mithat (2014). Şiirsel Tavrın Öncüllüğünde İnsanı Yeniden Düşünmek: Namık Kemal ve Hürriyet Kasidesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, Sayı: 3/1, 240-250.
- Elçin, Şükrü (2003). Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, Sayı: 28, 43-56.
- Eliaçık, Muhittin (2011). Çerkezizade Muhammed Tevfik Efendi'nin Vatan Kasidesi, *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 2, S: 1, Çankırı, 51-73.
- Eliüz, Ülkü (2010). Bahtiyar Vahapzade'de Vatan Temi ve Anne İlişkisi. *Erdem. Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. Bahtiyar Vahapzade Özel Sayısı. Sayı: 57, 63-73.
- Erol, Ali (2001). Arşivindeki Şiirleri ile Abdulla Şaik. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:12, 661-688.
- Erol, Ali (2005). *Abdulla Şaik Talıbzade (1881-1959. Hayatı, Sanatı, Seçme Eserleri*. İzmir: Tıbyan Yayıncılık.
- Erol, Ali (2006). Abbas Sehhet'in Kaleminden "Yeni Şiir". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: IX, Sayı:1, İzmir, 51-65.
- Erol, Ali (2017). Azerbaycan Romantik Şiiri'nde Santimentalizm (1905-1917). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/1 Yaz-Summer, 51-59.
- Erol, Ali (2018). İlk Dönem Çağdaş Azerbaycan Şiiri'nde "Halk" Ve "Millet" Kavramları. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (SMARTJOURNAL)*, Aralık, Vol: 4, Issue: 14, 1212-1218.
- Erol, Ali (2020). "Tevfik Fikret ve Abbas Sihat'in "Çocuk Edebiyatı" Kapsamındaki Şiirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, No: 49, 123-136.
- Əhmədov, Bədirxan (2011). *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*, 3 cildlik, I cild, Bakı: Elm.
- Əfəndiyev, Paşa (1992). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
- Əliyeva Kəngərli, Aybəniz (2002). *Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük*. Bakı: Elm, 2002.
- Əsədova, Minaxanım (2014). *Yusif Ziya Talıbzadənin ictimai-siyasi və elmi-publisistik fəaliyyəti Azərbaycan mədəniyyəti kontekstində*. Tarix üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı. Elmi rəhbər: Kamal Talıbzadə. Bakı.
- Əyyub, Vurğun (2017). *Azərbaycan Romantizmini Araşdırarkən*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Əzizoglu, Həsən (2007). *Türklüğümüz*. Bakı: AzAtaM.
- Фейзуллаева, Аида (2016). Национальные и общечеловеческие идеи в современной азербайджанской литературе. Баку: Элм и Тəхсил.

- Fikret, Təvfiq (2019). *Rübəd-i Şikeste*. Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. İbrahim Tüzer, Dr. Selçuk Atay. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Füyuzat (2006). Transliterasiya edən, çapa hazırlayanı və ön sözün müəllifi: Ofeliya Bayramlı, Bakı: Çarşıoğlu.
- Füzuli, Məhəmməd (2005a). *Əsərləri*. Altı cildə. I cild. Tərtib edən: Həmid Araslı, Bakı: Şərq-Qərb.
- Füzuli, Məhəmməd (2005b). *Əsərləri*. Altı cildə. II cild. Tərtib edən: Həmid Araslı, Bakı: Şərq-Qərb.
- Füzuli, Məhəmməd (2005c). *Əsərləri*. Altı cildə. IV cild. Tərtib edən: Həmid Araslı, Bakı: Şərq-Qərb.
- Genceli, Mehdi (2019). İsmail Gaspıralı'nın Vefatı Azərbaycan Matbuatında. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 16, Sayı: 1, Mart 2019, 9-44.
- Göçgün, Önder (1987). *Namık Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gökəlp, Ziya (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi* (Günümüz Türkçesiyle). (Haz. Yusuf Çotuksöken), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gökəlp, Ziya (2017). *Kızılalma Şiirleri*, 4. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Hacılı, Asif (2002). Mifopoetik təfəkkür fəlsəfəsi. Bakı: Mütərcim.
- Hadi (1906a). Vətənimizin Temistoklis və Aristidislərinə Nəsihət. *Həyat*, 1 Haziran, No: 118.
- Hadi (1906b). Qəflət və cəhalət aləmi-insaniyyətin ən böyük düşmənləridir, *Həyat*, 18 Temmuz 1906, No: 157.
- Hadi (1906c). Evladi-vətən bəisi-ümranı-vətəndir. *Həyat*, 12 Temmuz.
- Hadi (1908a). Təraneyi-Vətənpərəstanə. *Tazə Həyat*, 13 Mayıs, No:107.
- Hadi (1908b). Məmməd Səid Ordubadi cənablarına açıq məktub, *Tazə Həyat*, 23 Eylül, No:219.
- Hadi (1910a). Duman Süpürgəsi, *Səda*, 17 Ocak.
- Hadi (1910b). Duman Süpürgəsi, *Səda*, 21 Ocak.
- Hadi (1912). Şərqə. *Rübəb*, 19 Temmuz, No:28
- Hadi (1916a). Dilək Ölməz. *Doğru Söz*, 23 Temmuz.
- Hadi (1916b). Dilək Ölməz. *Doğru Söz*, 30 Temmuz.
- Hadi (1917a). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 31 Mart.
- Hadi (1917b). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 1 Nisan.
- Hadi (1917c). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 2 Nisan.
- Hadi (1918a). Türkün nəğməsi, *Azərbaycan*, 15 Eylül.
- Hadi (1918b). Zəfəri-nəhayəyə doğru, *Azərbaycan*, 6 Ekim 1918.
- Hadi (1918c). İki Sima-i Siyasinin Mühəribə Haqqında Mütaliləri Münasibətilə, *Azərbaycan*, 20 Ekim.
- Hadi (1918d). Zərbə-yi İnkılab, *Azərbaycan*, 22 Ekim.
- Hadi (1918e). Ümid ilə Yaşayın, *Azərbaycan*, 25 Ekim.
- Hadi (1918f). Abbas Səhhətin üfuli-əbədisi. *Azərbaycan*, 18 Kasım.
- Hadi (1919a). Şühəda-yi Hürriyyətimizin Ervahına İthaf, *Azərbaycan*, 31 Mart.

- Hadi (1919b). Əsgərlərimizə-Könüllülərimizə. *Azərbaycan*, 21 Nisan.
- Hadi (1919c). Əsgərlərimizə-Könüllülərimizə. *Azərbaycan*, 22 Nisan.
- Hadi (1919d). Məfkurə-yi Aliyəmiz Azərbaycan Dövləti-Növizadına, *Azərbaycan*, 2-3 Nisan.
- Hadi, Məhəmməd (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. Tərtib edən: Əliheydər Hüseynov, Əziz Mirəhmədov, Əbülfəzl Hüseyni. Ön söz: Yaşar Qarayev. Bakı: Şərq-Qərb.
- Hadi (2019). Məfkurəyi-aliyəmiz Azərbaycan dövləti-növizadına. *Ədəbiyyat qəzeti*, 20 Aralık.
- Haşim, Hüseyn (2001). Rezaizadə Mahmut Ekrem və Azərbaycan Edebiyatı. *Bilge Dergisi*. Cilt: 8, Güz 30. Ankara, 17-21.
- Həbibbəyli, İsa (2004). *XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan Yazıçıları*. Bakı: Nurlan.
- Həbibov, İsa (1984). *Romantik lirikanın imkanları*. Bakı: Yazıçı.
- Həyatova, Solmaz (2014). Xəlil Xürrəm Səbribəyazadənin yaradıcılığında Balkan Mühəribəsi. *Filologiya məsələləri*, No:5, 403-408.
- Xəlilov, Səlahəddin (2006). *Fəlsəfə: Tarih və Müasirlik (Fəlsəfi komparativistika)*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
- İbrahimov, Mirzə (1983). Dur, vaxtı-səhərdir (XX əsrin birinci qırx ilində Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı). *Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası*. II cild, Bakı: Elm, 8-32.
- İsayev, İramin (2001). *Abbas Səhhət və Xalq Maarifi*. Bakı: Nurlan.
- İbadoğlu, Əbülfəz (1989). M.Hadi yaradıcılığında azadlıq motivləri. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (üçüncü kitab)*. Bakı: Elm.
- İnal Savi, Saime (2009), Senâî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 36, İstanbul, s.502. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36012031.pdf>
- İsmayılov Genceli, Mehdi (2011), *Azərbaycanlı Şair Mehmed Hədi. Hayatı, Sanatı, Eserləri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafkasyalı, Ali (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi-I*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kaplan, Mehmet (1948). *Namık Kemal: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kolcu, Ali İhsan (2006). *Ondokuzuncu Asır Türk edebiyatında Alfred de Musset Tercüme-leri ve Tesiri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Köçərli, Firidunbəy (1906). Vətən Məhəbbəti. *İrşad*, 22 Mart, No:74.
- Köçərli, Firidunbəy (1963). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Az. SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Köprülü, M.Fuad (2000). *Azəri*. Bakı: Elm.
- Kurt, Ali (2009). Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiirinde Vatan Temi, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 1, Ocak-Haziran, 105-137.
- Qarayev, Yaşar (1976). *Tənqid: Problemlər, Portretlər*. Bakı: Azərnaşr.
- Qarayev, Yaşar (2002). *Azərbaycan Ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər (İki min ili tamamlayan iki yüz il – XIX və XX yüzillər)*. Bakı: Elm.

- Qarayev, Yaşar (2005). *Ön söz. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb, 4-16.
- Qasımlı, Məhərrəm (2011). *Ozan-Aşıq sənəti*. Bakı: Uğur.
- Гегель, Георг Вильгельм Фридрих (1969). *Эстетика*, (Томы 1-3), Том второй, Москва: Искусство.
- Qəniyev, Seyfəddin (2003). *1918-ci il Şamaxı soyqırımı*. I kitab, Bakı: Nurlan.
- Qəribli, İslam (2013). *Mən bir kitab, hər vərəqim min kitabdır*, Bakı: Elm və Təhsil.
- Qəribli, İslam (2018). *XX əsr Azərbaycan romantiziminin tədrisi. (M.Hadinin publisistikası və poetik tərcümələri əsasında)*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Qocayeva, Gülnara (2012). Gürcüstanda Demokratik Respublika dövründə Azərbaycanlıların təhsilinin təşkili: 1918-1921. *Gürcüstanda Azərbaycan məktəbləri*. Tiflis: Tbiliselebi, 121-271.
- Mazıoğlu, Hasibe (1992). *Fuzüli və Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Məmmədli, Şüredin (2012). "Aşık Garip" Halk Öyküsü ve Tiflis-Borçalı Mekân İmgesi. *Turan-Sam*, Cilt: 4, Sayı: 15, 121-127.
- Məmmədli, Şüredin (2018). *Gürcistan'da Türk Edebiyatı* (Bağlangıç Dönemi). Editor: Mitat Durmuş, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Məmməd, Tahirə (2016). Maarifçilik və onun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında təzahür xüsusiyyətləri. *Poetika. izm*. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri, Bakı: Elm və təhsil, 109-116.
- Məmmədli, Afina (2010). *Əhməd Cavad və Türkiyə*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Məmmədli, Pərvanə (2015). *Cənubi Azərbaycan: Şəxsiyyətlər, Portretlər*. I hissə. Bakı: Sabah nəşriyyatı.
- Məmmədov, Əflatun (1977). *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı* ("Dəbistan", "Rəhbər" və "Məktəb" jurnalları əsasında). Bakı: Elm.
- Məmmədov, Əflatun (1983). *Abdulla Şaiq*. Bakı: Gənclik.
- Məmmədov, Xeyrulla (1999). *Azərbaycan ədəbi tənqidi XIX-XX əsrlərin hüddudunda*. Bakı: N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
- Məmmədov, Məmməd (2005). Yeni dövr şeirimizin ideya-bədii axtarışları, *XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası (1905-1920-ci illər)*. Bakı: Şərq-Qərb, 4-30.
- Midhat, Ahmed (1291/1874a). Vatan' Lafzının Envâ-ı Ahkâmı ve Her Hükümün Muvâzene-i Hikemiyesi, *Kırk Ambar*, No:13, İstanbul, 395-403.
- Midhat, Ahmet (1291/1874b). Vatan' Lafzının Envâ-ı Ahkâmı ve Her Hükümün Muvâzene-i Hikemiyesi, *Kırk Ambar*, No:14, İstanbul, 420-423.
- Mir Cəlal & Hüseynov, Firidun (1982). *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif.
- Mir Cəlal (2004). *Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)*. Bakı: Ziya-Nurlan.
- Mirəhmədov, Əziz (1978). Azərbaycan Romantizminin Görkəmli Nümayəndəsi. *Məhəmməd Hadi. Seçilmiş Əsərləri*. İki cildə, 1. Cild, Tərtib edənlər: Ə.Hüseynov, Ə. Mirəhmədov, Ə.Hüseyni. Bakı: Elm.
- Mirəhmədov, Əziz (1985). *Məhəmməd Hadi*. Bakı: Yazıcı.
- Morkoç, Ayvaz (2018). Abbas Sehhet'in Edebi Faaliyetleri. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü. Yavuz Akpınar Armağanı*, Ed.: Nazım Muradov, Yılmaz Özkaya, Ankara: Bengü, 180-193.
- Musset, Alfred de (1835). La Nuit de Mai. https://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/Poemes/alfred_de_musset/la_nuit_de_mai (Erişim tarixi: 04.03.2020)
- Mümtaz, Salman (1912). Məhtərəm Şairimiz Abbas Səhhət Həzrətlərinə Nəzirə. *Kəlmiyyət*, 13 Ekim, No:21.
- Mümtaz, Salman (2006). *Azərbaycan Ədəbiyyatının Qaynaqları*. Tərtib edən və ön söz müəllifi: Rəsim Tağıyev, Bakı: Avrasiya Press.
- Очерк истории Азербайджанской советской литературы (1963). Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Osmanlı, Vəli (1985). *Azərbaycan Romantikləri*. Bakı: Yazıcı.
- Osmanlı, Vəli (2004). *Abdulla Şaiqin Romantizmi*, Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
- Özön, Mustafa Nihat (1988). *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük*. (Basıma hazırlayan: Nijat Özön). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Rəsulzadə, M.Ə. (1990). *Azərbaycan Cümhuriyyəti*, Bakı: Elm.
- Rəsulzadə, M.Ə. (1991). *Əsrimizin Siyavuşu. Çağdaş Azərbaycan Ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan Tarixi*, Bakı: Gənclik.
- Рустамова Тогди, Солмаз (2016). *Азербайджанские погромы в Шемахе. 1918 год*. (На основе документов Чрезвычайной Следственной Комиссии Азербайджанской Демократической Республики). Москва: АП "Столица".
- Rüstəmli, Asif (2011). *Cefer Cabbarlı (Hayatı, Sənəti və Mücadelesi)*. Türkiyə Türkcəsinə Aktaran: Süleyman Kaan Yalçın. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Sabir, Mirzə Ələkbər (1907). Amahımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir, *Molla Nəsrəddin*, 10 Mart, No:10.
- Sabir, Mirzə Ələkbər (2004a). *Hophopnamə*. İki cildə. Tərtib edən, ön sözün, izahların və lüğətin müəllifi: Məmməd Məmmədov. I cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Sabir, Mirzə Ələkbər (2004b). *Hophopnamə*. İki cildə. Tərtib edən, ön sözün, izahların və lüğətin müəllifi: Məmməd Məmmədov. II cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Said Halim Paşa (1973). *Buhranlarımız*. Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Sarı, Mehmet (2016). Divân Şiirinde Vatan. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* (Journal of Academic Literature), Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 5, 209-244.
- Saraçlı, Əflatun (2007). *Azərbaycan Yazıçıları Cümhuriyyət Dönəmində*, Bakı: Elm.
- Səbribəyzadə, Xəlil Xürəm (1913). O Pərizadə ki əvvəlcə sevərdim. *Şəlalə*, 1913, No:7.
- Səbribəyzadə, X. Xürəm (2015). *Seçilmiş əsərləri*, Tərtib, transliterasiya edən və ön söz müəllifi: Solmaz Həyatova. Bakı: Elm.
- Səhhət, Abbas (1908). Yad Et. *İrşad*, 14 Şubat, No: 19.
- Səhhət, Abbas (1912). Səni Mən Sevməyirəm, Sevməyirəm. *Kəlmiyyət*, 9 Aralık, No:29.
- Səhhət, Abbas (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. Tərtib, ön söz və izahların müəllifi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Lider Nəşriyyat.

- Sultanlı, Vaqif (2014). *İstiqlal sevgisi*. Bakı: Elm və təhsil.
- Sütçü, Təvfiq (2004). *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Vatan Temi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Tez Danışmanı: Fatih Andi. İstanbul.
- Şaiq, Abdulla (1978). *Əsərləri*. 5 cildə. 5. cild, Tərtib və qeydlər Kamal Talıbzadəninindir. Bakı: Yazıçı.
- Şaiq, Abdulla (2004). *Arazdan Turana*. Çapa hazırlayan, tərtibçi və qeydlərin müəllifi: Mina Xanım Əsədli, Elmi redaktoru və ön sözün müəllifi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Nurlan.
- Şaiq, Abdulla (2005a). *Seçilmiş əsərləri. Üç cildə*. 1. cild, Tərtibçi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Avrasiya Press.
- Şaiq, Abdulla (2005b). *Seçilmiş əsərləri. Üç cildə*. 2. cild, Tərtibçi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Avrasiya Press.
- Şaiq, Abdulla (2005c). *Seçilmiş əsərləri. Üç cildə*. 3. cild, Tərtibçi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Avrasiya Press.
- Talıbzadə, Abdulla Şaiq (1920). Arazdan Turana. *Qurtuluş*. No:2.
- Talıbzadə, Kamal (1966). *XX əsr Azərbaycan Tənqidi (1905-1917-ci illər)*, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Talıbzadə, Kamal (1984). *Azərbaycan Ədəbi Tənqidinin Tarixi*. Bakı: Maarif.
- Talıbzadə, Kamal (1986). *Abbas Səhhət*. Bakı: Gənclik.
- Talıbzadə, Kamal (2005). Ön söz. *Abbas Səhhət. Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Lider Nəşriyyat, 4-24.
- Talıbzadə, Kamal (1999). Ot kökü üstə bitər: Akademik Kamal Talıbzadə ilə müsahibə. "Xalq" qəz., Bakı, 5 iyun 1999.
- Farlan, Ali Nihat (1998). *Füzüli Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fellioglu, İbrahim (2017), Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Kafkasya Özel Sayısı, 554-575.
- Jçan, Hilmi (2009). *Batı Şiiri ve Təvfiq Fikret*, Ankara: Hece Yayınları.
- Jğur Çerikan, Fidan (2014). *Türk Kültüründe Demir*. Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARSLAN. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Aralık 2014. Denizli.
- Jygur, Erdoğan (2004). *Hüseyn Cavid, Edebi Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi*, Ankara: Buluş Tasarım ve Matbaacılık, s.67.
- Jygur, Erdoğan (2010). Azərbaycan Matbuatında Füyüzat Dergisi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi-Journal of Modern Turkish Studies*, Haziran 2010, cilt:7, sayı:2, 150-176.
- Jzun, Mustafa İsmet (2008). Rühulkudüs (Edebiyat). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35. Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 217-218.
- Vəliyev Köprülü, Şamil (1999). *Füyuzat Ədəbi Məktəbi*. Elmi redaktoru: Əflatun Saraçlı. Elmi məsləhətçi və ön sözün müəllifi: Kamal Talıbzadə. Bakı: Elm.
- Vəliyeva, Sona (2002). *Azərbaycançılıq milli ideologiya və ədəbi-estetik təlim kimi. Məsələnin qoyuluşuna dair*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
- Vürğun, Səməd (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. 5 cildə, V cild, Bakı: Şərq-Qərb.
- Yarullina Yıldırım, Ramilya (2016). *Tatar Nesri ve Romantizm estetiği*. İstanbul: Kesit.
- Yurtsever, Abdulvahab (1952). Mehmed Hadi. *Azərbaycan* (dergisi), Ankara, 1 Kasım, Sayı: 8.
- Yücəər, Nəsir (1999). *Birinci Dünya müharibəsində osmanlı ordusunun Azərbaycan və Dağıstan əməliyyatı*. Bakı: Qafqaz Universiteti.
- Zamanov, Abbas (1981). Şərəfli Yaradıcılıq Yolu. *Şaiqanə Yad Et (Xatirələr; məqalələr; bədii əsərlər)*. Tərtib və qeydlər: Kamal Talıbzadə. Bakı: Gənclik.
- Zeynalov, Məşədi Həbib [Qızdırmalı] (1908). Yad et. *Molla Nəsrəddin*, 9 Mart, No:10.
- Zəka, Rəfiq (1979). *Məhəmməd Hadi*. Bakı: Bilik Cəmiyyəti.
- Zərdabi, Həsən bəy (1906). Bizim nəğmələrimiz, *Həyat*, 8 Ocak, No:6.

AZERBAIJAN ROMANTİK EDEBİYATINDA VATAN

Afina Barmanbay

(Abbas Sehhet, Mehemmed Hâdi, Abdulla Şâik)

Elinizdeki kitapta;

- Türk edebiyatında “vatan” hangi anlamları taşımış ve hangi dönemlerde hangi coğrafyalara sığdırılmıştır?
 - Azerbaycan edebiyatında vatan konulu edebî eserlerin özellikleri nelerdir? Bu eserler konu ve ideolojik yönden hangi aşamaları kat etmiştir?
 - Romantik ve realist sanatkarların eserlerinde vatan coğrafyasının hudutları nasıl çizilmiştir?
 - Azerbaycan Romantik edebiyatının önde gelen isimleri Abbas Sehhet, Mehemmed Hâdi ve Abdulla Şâik eserlerinde vatan konusu hangi yönleriyle ele alınmıştır?
 - Azerbaycan edebiyatında vatan konusunun şahlandığı dönem hangi zamana denk gelmektedir?
 - 19-20. yüzyıl vatan şairlerinin sanatsal ilişkileri hangi düzeydedir? Vatan, bu ilişkiler çerçevesinin neresinde yer almaktadır? Vatan konulu eserlerde evrensel statüye nasıl ulaşılmıştır?
 - Azerbaycan Türklerindeki bitmek bilmeyen vatan özlemi ve vatan sevgisinin kaynağında ne vardır?
- gibi pek çok soruya cevap verilmeye çalışılmıştır.

